

A MÓRA FERENC MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

1957

SZEGED. 1957

JAHRBUCH DES FERENC MÓRA MUSEUMS, SZEGED (UNGARN)
LES ANNALES DU MUSÉE FERENC MÓRA, SZEGED (HONGRIE)
ЕЖЕГОДНИК МУЗЕЯ ИМ. ФЕРЕНЦ МОРА, СЕГЕД (ВЕНГРИЯ)

E. 83. 13158

Csongor Győző és Szelesi Zoltán
közreműködésével szerkeszti

Bálint Alajos

A kötetben lévő fényképeket
a szerzők, ill.
Molnár László
készítették

Kiadásért felelős a szegedi Móra Ferenc Múzeum igazgatója.
Példányszám: 600. — Terjedelem: 22,9 (A/5) iv.

Egy esztendeje, hogy megjelent a szegedi MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE, amely a benne megjelent tudományos dolgozatokkal képet adott a múzeumunkban folyó tudományos munkáról.

ÉVKÖNYV-ünket külföldi intézeteknek is megküldtük, melyek cserepéldányképpen (összesen 96-an nagyon értékes, tudományos művekkel és folyóiratokkal gazdagították ismereteinket.

Második ÉVKÖNYV-ünk anyagában gazdagabb az előbbinél, mert magyar irodalomtörténeti és várostörténeti dolgozatokat is közlünk benne. Ugyanakkor a délföldi múzeumok közül, a hódmezővásárhelyi múzeumnak is helyet adtunk ÉVKÖNYV-ünkben.

Amikor ÉVKÖNYV-ünk 1957. évi második kötetét ismét közreadjuk, reméljük, hogy szerény, de jószándékú munkánkkal hozzájárulunk az egészséges nemzetközi tudományos kapcsolatok kiépítéséhez.

Ismételten kérjük hazai és külföldi barátainkat, segítsenek bennünket eme törekvésünkben, és újabb cserekiadványaikat MÓRA FERENC MÚZEUM, SZEGED (Magyarország) címre küldjék meg.

Szerkesztő

Il y a un an que les *Annales du Musée Ferenc Móra* sont parues à l'aide des quelles on a pu se faire une idée des travaux de notre musée.

Nous avons envoyé de nos *Annales* aux Instituts à l'étranger qui nous ont fait parvenir leurs exemplaires d'échange (96 revues et travaux scientifiques) ayant donné un tableau bien intéressant des recherches modernes.

Nos *Annales* de l'année 1957 sont en matière plus riches que celles de l'année 1956. Il y est des travaux d'histoire littéraire et d'histoire municipale; en même temps nous avons le plaisir de présenter les travaux du musée de Hódmezővásárhely, l'un des musée de Délalföld.

En publiant nos *Annales* de 1957, nous osons croire qu'elles contribueront — sans vouloir être prétentieux — à développer nos relations scientifiques à l'étranger.

Nous prions nos Amis à l'étranger qu'ils aient la bonté d'être à notre aide et qu'ils fassent parvenir leurs exemplaires d'échange au *Musée Ferenc Móra* (Szeged, Hongrie).

Rédacteur

Es ist ein Jahr her, dass der erste Band des Jahrbuches des Móra Ferenc Museums in Szeged, der mit den in ihm erschienenen wissenschaftlichen Mitteilungen ein Bild von den in unserem Museum fortlaufenden wissenschaftlichen Arbeiten geboten hat, erschienen ist.

Unser Jahrbuch haben wir auch ausländischen Instituten zugeschickt; die von diesen (es waren insgesamt 96 Institute) als Tauschexemplare erhaltenen wertvollen wissenschaftlichen Werke und Zeitschriften haben unsere Kenntnisse wesentlich bereichert.

Der zweite Band unseres Jahrbuches enthält ein reichhaltigeres Material als der erste, denn wir bringen in ihm auch einige Beiträge zur ungarischen Literaturgeschichte und zur Stadtgeschichte. Zugleich haben wir von den Südföldern Museen auch dem Museum von Hódmezővásárhely in unserem Jahrbuch Raum zu Publikationen überlassen.

Als wir jetzt den zweiten Band vom Jahre 1957 unseres Jahrbuches erscheinen lassen, geben wir auch unserer Hoffnung Ausdruck, dass wir mit unserer bescheidenen wohlgemeinten Arbeit wenigstens ein Scherflein zum Ausbau der gesunden internationalen Beziehungen beigetragen haben.

Wir bitten wiederholt unsere Freunde im In- und Ausland, sie mögen uns in unseren Bestrebungen auch weiter unterstützen und ihre neueren Tauschexemplare uns an unsere Adresse *Móra Ferenc Múzeum, Szeged, (Ungarn)* zuzenden.

Der Herausgeber

MÓRA FERENC ISMERETLEN LEVELEI MADARASSY LÁSZLÓHOZ

Az itt közölt 21 Móra-levél írónk életének legjavából származik — kisebb-nagyobb időközökkel — 1902-től 1932-ig. Nem tudtam megállapítani, hogy Móra mikor és hol ismerkedett meg Madarassyval, de a közölt első levél két adatából arra következtetek, hogy az ismeretség kezdete a kilencszázas évek legelejére tehető. A levélből ugyanis kitűnik, hogy Móra azt a házat sem ismerte, amelyben Madarassy Kiskunfélegyházán lakott. Ugyanakkor ő maga is feltűnően közli a saját lakása címét: »III. Szapáry-utca 5.« Egy bizonyos; Móra nagyon megszerette a vele csaknem egyidős, hasonló gondolkodású, érzésű és tehetséges Madarassyt — amint az a levelekből is kitűnik.

A levelek sok érdekes adatot nyújtanak a fiatal Móra világnézetére, első szegedi éveire, irodalmi felfogására, magánéletére és rendkívül széles ismeretkörére vonatkozólag. Egy-két levele tárcának is beillik.

Közismert dolog, hogy Móra 1902 májusának elején kerül Szegedre, a Szegedi Naplóhoz. A kitűnő tollú fiatal íróra rengeteg munka szakad, de a szülővárossal való kapcsolata — ennek ellenére jó darabig még megmarad — a drága szülőkről nem is szólva.

Az országos függetlenségi és 48-as párt Kossuth Lajos születésének századik évfordulóját, 1902. szept. 19-ét méltó módon akarja megünnepelni, ezért országos méretű mozgalmat indít a Kossuth-kultusz terjesztésére (Sz. N. 1902. júl. 7.). A Szegedi Napló Kossuth-rovatának írója ki lehetne más, mint a 48-as hagyományokban nevelkedett fiatal Móra, akinek írói munkásságára ugyanakkor a kiskunfélegyházi Hírlap is számot tart. A fiatal Mórának nem a legjobb véleménye van a hazafias ünnepekről. Ezért is írja Madarassy-nak: »Minden hazafias ünnepről táplált nézeteimet ugyan ismered, hiszen egyeznek azok a tieiddel, — mindazonáltal érzem, hogy erkölcsi kötelességünk nekünk hazudni, ha már egyáltalán hazudni kell valakinek. (Neked merek így írni, mert tudom, hogy nem értesz félre, de bizony másnak nem mernék.)« Ugyanakkor tiltakozik ama feltevés ellen, mintha ő részt követelne magának a félegyházi ünnepből: »...Isten látja lelkem, torkig vagyok már az ilyen kétes értékű babérokkal, és legkevésbé se bánnám, ha már nem jutna belőlük több.« (1902. szept. 10.).

¹ Madarassy László (1880-1943) etnografus, a Nemzeti Múzeum Néprajzi Múzeumának igazgatója, az Ethnographia—Népélet c. folyóirat szerkesztője.

Az itt közölt Móra-leveleket Konkoly-Thege László, aki Madarassy László leányát vette feleségül, a kaposvári Rippl-Rónai Múzeumnak adományozta; Takáts Gyula, a múzeum igazgatója a szegedi Móra Ferenc Múzeumnak engedte át. Ezúton is köszönetünket fejezzük ki önzetlenségéért.

Érdekes, hogy Móra ezt a véleményét nem rejti véka alá, a Szegedi Naplóban is megírja: »En a hazafias ünnepeknek nem vagyok barátja... Mert a fő és egyetlen motívum a külsőség... a sok sallang, mely ürességet takar.«²

A fiatal író világosan látja a dualizmusból fakadó országvesztő bajokat. Kossuth tanítványa! A dilemma, amely előtt a magyar író áll: a Kossuth-kultusz és a királykérdés. Kossuth neve a felszabadított milliók szabadságát jelenti, a király neve az Aradi tizenhármát, a pusztulást, a nyomort, az analfabéták, a földnélküli Jánosok, a kivándorlók százezreit.

Kossuth születésének százéves évfordulójára írt vezércikkében³ csak úgy írhatott, ahogy népéhez való hűsége diktálta tollának: »Midőn a haza legnagyobb fiában megbecsüljük a hazát, megsértjük a legelső magyar embert, aki fején a szent király koronájával köteles elfeledni, ha mi sérelmet mint egyén szenvedett? Egyébként is mit kell feledni az uralkodónak? Azt, hogy Kossuth és a nemzet az osztrák politika világszerte ismert falánksága ellenében élt azzal a jogával, amit a legutolsó féregtől se tagadott meg a természet: védte magát.

Olyan kétségbeejtő dilemma ez, amelyből a kibontakozást legkevésbé sem könnyíti meg annak a meggondolása: mit kellett és mit kell nekünk elfelednünk...

Mit keressen ezen az ünnepen a magyar kormány, melynek se hazaszerezetben, se politikai önzetlenségben, se államférfiúi bölcsességben semmi közösége nincs a férfiúval, akinek nevét milliók foglalták ma imába.«

Ugyanez a tántoríthatatlan igazságszeretetet vezeti más írásaiban is. A kegyetlen adóztatást támadja, védelmébe véve a kisembereket, a nincstelenekeket: »Harmadik hete csikorog már országszerte a satú, melynek hajtórúdját törvényes kíméletlenséggel vezérlik a magas minisztérium szolgálatkész közegei, harmadik hete töltözik már a polgárok véres verejtékével a modern danaidák hordaja, az államkincstár.«⁴

Bátorsága, tántoríthatatlansága, hűsége és nem utolsó sorban, szívhez szólóan szépen író tolla,⁵ alig egy-két hónap alatt Szegeden a »jött-mentnek« szerető megbecsülést és barátokat szerez.

Házassága alkalmából a Szegedi Napló köszönti, nagytehetségű poétamunkatársának nevezi, »alkalmi újságot« ad ki »a nászvendégek számára« *Éjszakák* címmel,⁶ melybe »minden szegedi bohém« írt üdvözlő meleg sorokat.

A »bohémek« között szerepel Tömörkény István, Domokos László, Békefi Antal, Kisteleki Ede, Cserzy Mihály (Homok), Sz. Szigethy Vilmos (Bob), En-

² Szegedi nők a Kossuth-ünnepségen, Szegedi Napló, 1902. aug. 15.

³ Szegedi Napló, 1902. szept. 19. 223. sz. Vö. még: 194. sz. Ütessünk Kossuth-fákat. Sz. N. 1902. júl. 13. 166. sz. 5. l. Csipke álnéven. Ezt a cikket a Félégyházi Hírlap is átvette vezércikknek, 1902. aug. 24.

⁴ Kommentár nélkül. Szegedi Napló 1902. júl. 6. 160. sz. 4. l. Vö. még: Kommentár nélkül, 1902. júl. 13. 166. sz.

⁵ Érdekesebb név nélküli irodalmi értékű cikkei a Szegedi Naplóban: A csendődi beteg (Dankó Pistáról szól), 1902. júl. 9. 162. sz. 4. l. A detronizált istenek, 1902. júl. 20. 172. sz. Petőfi napján, 1902. júl. 31. (Ugyanez a cikk jóval előbb megjelent a Félégyházi Hírlap 1899. júl. 30. számában vezércikként. Vö. Mezősi Károly: Móra Ferenc ifjúkori elfelejtett műveiből. Móra Ferenc emlékének c. kiadványában. Kis-kunfélegyháza, 1956.) A csigák regénye, 1902. aug. 8. 188. sz. 2. l.

⁶ Szegedi Napló, 1902. júl. 15. 167. sz. 3. l. és júl. 16. 168. sz. Ugyanezzel a címmel jelent meg Mórának egy verse: Szegedi Napló, 1902. júl. 6. 160. sz.

gel Lajos, Újlaki Antal és még mások, az akkori szegedi irodalom meleg szívű írói.

A szellemes, hol komoly, hol tréfás gondolatok nemcsak a vőlegényről, de a merész tolló íróról is szólnak, aki sok borsot tört írásaival az adókirovó bizottság orra alá. pl. »A kincstár szünetel: Az adókirovó bizottság Móra Ferenc esküvőjére való tekintettel bizonytalan időre elhalasztotta tárgyalásait.«

De Móra Ferencnéhez is intéznek egy-két sort (Cserzy Mihály írhatta) a Szegedi Fodrászok Egyesülete nevében: »Esdve kérjük Móráné asszonyunkat, ne vegye el kenyerünket, és engedje meg számunkra azt az élvezetet, hogy Ferkó urat megfoszthassuk holló fürtjeitől.« A »holló fürtökről«, az élet, a nagy fodrász nemsokára gondoskodott; Móra korán öszült. Mint fiatal házas boldognak véli magát, de csak annyira, »amennyire az ilyen kétlelkű emberek boldogok lehetnek, akik, ha maguknak nincs nyögni valójuk, mindig keresnek«. (1903. jan. 29.)

1902. karácsonyán jelenik meg *Az aranyszörű bárány* című műve, 1903-as dátummal, a »Szegedi Napló karácsonyi melléklete« volt, nobile officium volt ingyen adnia. Keserűséggel írja barátjának, hogy a »fővárosi sajtó tudomást se vett« könyvéről: »Természetes, mert még idáig nem küldtem sehova, s valószínűleg, nem is fogok küldeni. Tudja az Isten, nagyon nehéz az én tollam ahhoz, hogy szíves ismertetést kérő folyamodványokat írjak vele, — amúgy meg hiába küld könyvet az ember, ha külön meg nem instancziázza a nagyra-becsült redakciókat.«

Ez a büszke keserűség onnan ered, hogy Móra tisztában van műve irodalmi értékével: »Ha van benne valami új és eredeti, az a tagadhatatlan magyarság és az egész dolog eleven könnyedsége... s bizonyosan ez csalta ki egy jócskán magyar íróból azt a megjegyzést, hogy az utolsó 30—40 év alatt nem írtak ilyen verset. Ezt ugyan őszinte lélekkel nem írhatnám alá, hanem azért meg vagyok magammal elégedve. Mással nem is lehetek, mert anyagi sikerről szó sincs, nem is lehet.« (1903. jan. 29.) A leveleknek többek közt van még egy irodalomtörténeti szempontból érdekes adata, mely szerint Tömörkény Istvánnak írói hagyatékában maradt »egy megkezdett gyerekregény«. Tömörkény tehát — aki Pósa Lajosnak nagy tisztelője volt,⁷ az ifjúsági irodalom szerűjére is átlépetett.

Az itt közölt levelekben az irodalomtörténész is, a néprajzos is és az egyszerű olvasó is meg fogja találni a maga csemegéit. Egy bizonyos, hogy Móra már szegedi pályája legkezdetén jelentős egyénisége volt Szeged szellemi életének. A levelek tanúbizonyosságai annak, hogy Móra életútjának nem voltak kitérői. Ez az egyenes út, az igazak útja csak a felségsértési pörhöz (1913), a nemzetgyalázás címén ellene indított bünvádi eljáráshoz (1923) vezethetett.

»A nagyon szakadékos, omlásos partján a magyar élet folyójának« életereje utolsó fellobbanásáig harcolt azért a magyar népért, mely »jobbágy korában se szenvedett annyit, mint a kapitalizmus rabszolgájaként...«⁸

Madácsy László

⁷ Vö.: Madácsy László: Pósa Lajos ismeretlen levelei Móra Ferenchez, a Szegedi Ped. Főiskola Évkönyve, 1957.

⁸ Vö.: Madácsy László: Móra Ferenc ismeretlen levelei, Tiszatáj, 1954. október.

Kedves Lacczi!

Kiskunfélegyháza, 1902. ápr. 1.

A március 15-i komédia óta annyira tele volt dologgal mind a két kezem egész idáig, hogy meghalni se értem volna rá, — pedig nagyon szerettelek volna már megkeresni. Valamelyik délután csak azért mentem el felétek, hogy megnézzem a házszámot (kérdés: jól néztem-e?). Most pedig kérlek, ha még itthon vagy s a héten itthon maradsz, — értesíts, hogy csütörtökön délután nem lennék-e alkalmatlan?

Szeretettel ölel:

Móra

III. Szapáry-utca 5.

Kedves Lacczim!

Kiskunfélegyháza, 1902. ápr. 2.

Tegnapi leveleink keresztezték egymást, ma pedig vendégem volt, mikor so-raidat vettem, — azért nem válaszolhattam. Sajnálom, hogy ma délután nem kereshetlek meg, de olyan vendégem van, a ki hívatlan jött és küldetlen, úgy látszik, nem megy el. Ha azonban a holnap délután megint neked alkalmatlan, akármilyen tekintetben, parancsolj velem máskorra. Addig is, míg én elmegyek hozzád, hogy megszidajlak, küldöm magam helyett ezt a múltkor említettem (sic!) könyvet, hogy gyönyörködtessen.

Szeretettel ölel:

Ferkó

Kedves Lászlóm!

Szegeden, 1902. szept. 10.

Sűrűn adódnak elő énnálam ilyen »apró dőreségek«, mint a neked írt leveleim históriája. Első leveledet itt vettem, Szegeden, s mivel az esküvői előkészületek nagyon elfoglaltak, csak hazulról válaszoltam rá, úgy emlékezet után írva föl a címet, mert a leveled itt maradt Szegeden. Levelemmel együtt küldtem egy lakodalmi meghívót is, már csak úgy causa honoris, mert tudtam, hogy haza úgyse jöhetsz — vissza is kaptam mindkettőt, nagyobb dicsőségére úgy a magyar, mint a porosz póstának. Ezúttal nem tollhiba a porosz, mint a milyen volt a neked írt levélen szórakozottságból-e, mitől-e München helyett a Berlin. Én persze nem jöttem rá, miben hibáztam, mindaddig, míg Orbán nem tudósított a czimedről, akkor meg már abban a hiszemben voltam, hogy hátha utazol is már hazafelé. Közbul esik a Te második leveled, mely ép a lakodalmam napján ért Szegedre, s mivel én akkor otthon voltam, úgy elkallódott, hogy én csak augusztus végén kaptam kézhez.

Mindezt csak azért írom meg, nehogy hallgatásomat annak tulajdonítsd, mintha vonakodnék résztvenni a Kossuth-ünnepben.

Minden hazafias ünnepről táplált nézeteimet ugyan ösmered, hiszen egyeznek azok a tieddel, — mindazonáltal érzem, hogy erkölcsi kötelességünk nekünk hazudni, ha már egyáltalán hazudni kell valakinek. (Neked merek így írni, mert tudom, hogy nem értesz félre, de bizony másnak nem mernék.)

Egyszóval rendelkezésekre állok, versben, vagy prózában, a mint kívánjátok, illetve a mint a körülmények megszabják. Én minden esetre jobbnak vélném, ha Te írnád a verset, mely bizonyosan lesz olyan igaz, mint a március 15. volt, én pedig beszédet mondanék, mely bizonyosan rövidebb lesz, mint a bátyja volt. Némelyes önzés is vezérel különben: én szept. 19-ére vezércikket írok a Naplónak, s az egy kis mozdítással, fészüléssel beillik beszédnek is.

Ezekből láthatod, mennyire igaza van Verszösi úrnak, a ki nem tudom, mióta lett nekem sekretáriusom, s hol szerezte azt a biztos értesítést, a mivel Te leveledben meglepsz. Éppen ő, a ki legjobban tudja, hogy én nem tizesztendővel előbb szoktam az alkalmi dolgoknak neki ülni, hiszen a március 15. beszédem kéziratát 14.-én hozta el tőlem a szedőgyerek negyedóránként!

Különben Verszösi úr nem sokat változtat a dolgon, hanem azért mégis boszszant az ilyen számár beszéd, a miből valaki azt következtethetné, hogy én nagy kevélységemben részt *követelek* a félegyházi ünnepből. Pedig Isten látja lelkem, torkig vagyok már az ilyen kétes értékű babérokkal, és legkevésbé sem bánám, ha már nem jutna belőlük többet. Kérlek is azért, hogy ha nincs rám föltétlen szükségtek, — hiszen vagyatok ott elegen — hagyjatok is ki a játékból, igen megörvendettek vele, annál is inkább, mert október 1-én megint itt Szegeden lesz részem valami jubiláris nagyobb ünnepségben. Ha azonban kötittek magatokat hozzám, rendelkezétekre állok s csak arra kérlek, időnap előtt tudósítsatok a programmról s arról, hogy milyen szerepet szántatok nekem benne.

Egyébként Isten veled, kedves Laczim! azt hiszem, tudod már, hogy ötödfél esztendőjegykedés után végre megházasodtam, s azóta én vagyok a világ legmegelégedettebb embere, — már a mennyire az ilyen magunkfajta emberek boldogok és elégedettek lehetnek. A miről ha személyesen győződnél meg, ha esetleg levetődnél Szegedre, igaz szeretettel köszöntene házánál ölelő

Ferkód

Kedves Laczim!

Szeged, 1902. szept. 14.

Tegnap esti sürgönyödet igen nagy meglepetéssel én nem kisebb kedvetlenséggel olvastam. Az én információim tudniillik eddig az volt, hogy a félegyházi Kossuth-ünnep *szeptember 28.-án* lesz, a mikorra én is bátran ígérkezhettem, túl lévén már akkor itt való dolgaimon. Az új határozat azonban keresztül húzta minden terveimet (sic!). Ma vasárnap van — s nekem szerdáig rendes napi elfoglaltságomon kívül a következőket kell megcselekednem: egy ünnepi vezércikket, három hasábost, meg az ötven éves jubileumát ülő Szegedi Tanítószág részére valami ódát, vagy mi fenét. Mindezek azonban két éjszakai virrasztás árán megkészülnének, s akkor még egy éjszaka maradna a beszédre, már olyanra, a milyenre — hanem hátra van a szegedi szept. 19.-e, a mi szoborleleplezéssel és valami hatvan egylet éjjélig tartó ünnepével van összekötve. Nekem akkor annyi dolgom lesz, hogy meghalni se érek rá, a mire pedig ez a Szegeden már másfél hónap óta tomboló Kossuth-bál miatt nagy hajlandóságot érzek, én lévén a Napló Kossuth-rovatának a vezetője.

Száz szónak is egy a vége: végtelen sajnálnám, ha nem lehetnék segítségedre abban a nehéz sorban a mivel minálunk mindig jár egy bállal össze nem kötött ünnep nyélbeütése — de 19.-én nem mehetek. De talán nálam nélkül is megállhat a program, a mi ha nem úgy volna és más expedienst nem találnátok, *halasszátok el az ünnepet legalább 21.-ére*, ha már a régi nap nem marad meg, a mi azért is tanácsos volna, hogy vasárnap mégis nagyobb lesz az a publikum, a melyet főképp szeretnénk látni hazafias ünnepélyeken: a köznép. Azért meg ne haragudj, La. czikám, hogy nem távirattal értesítettelek, de bajos is lett volna ezeket kurtán és világosan elmondani, mert a felől is tartományos voltam, ott talál-e az egyetlen vasárnap a sürgöny.

Azonnal való értesítéset várva igaz szeretettel ölel:

Ferkó

Kedves Laczim!

Szeged, 903. jan. 29.

Megnyugtatód céljából elüljáróban sietek kijelenteni, hogy úgy a második, mint az első leveledet megkaptam. A sorrend pedig nemcsak itt a papíron, hanem a valóságban is fordított volt, a mennyiben csak a második leveled nyomán kérdezősködtem az első után, melyet előbb azért nem adtak ide, mert csak most vagyok lábadozóban egy hónapi nyavalygásból. Ebből értheted meg azt is, miért csak most kapod meg az *Aranyszörű bárányt*, a melyet — ha elvi ellensége nem volnék minden nyomtatásos dedikációnak — kötelességből és szeretetből neked dedikáltam volna. Így érd be azzal a két sorral, a mit még Karácsony napján beleírtam a neked szánt példányba s a minek az ilyen későn való elküldéséért mentsen ki nyűglődésem és szereteted.

Ez magyarázza aztán meg azt is, a mi bizonyosan feltűnt már neked is: hogy a fővárosi sajtó tudomást se vett a könyvemről. Természetes, mert még idáig nem küldtem sehova, s valószínűleg nem is fogok küldeni. Tudja az Isten, nagyon nehéz az én tollam ahhoz, hogy szíves ismertetést kérő folyamodványokat írjak vele, — amúgy meg hiába küld könyvet az ember, ha külön meg nem instanciázza a nagyrabecsült redakciókat. Tudom magunkról, hozzánk is tíz könyvet hoz addig a posta, míg egyről írunk öt sort.

A mi különben magát a *Bárányt* illeti — a másik ifjúkori merénylet⁹ csak vastagság és aktualitás szempontjából van a farkához kötve — magad hozhatsz róla ítéletet, ha elolvasod. Ha van benne valami új és eredeti, az a tagadhatatlan magyarság és az egész dolog eleven könnyedsége. Sajnos, hogy a mi zsidóirodalomunkban a magyarság már újság, hanem Te ép oly jól tudod, mint én, hogy ez így van, s bizonyosan ez csalta ki egy jócskán magyar íróból ezt a megjegyzést, hogy az utolsó 30—40 év alatt nem írtak ilyen verset. Ezt ugyan őszinte lélekkel nem írhatnám alá, hanem azért meg vagyok magammal elégedve. Mással nem is lehetek, mert anyagi sikerről szó sincs, nem is lehet. Könyvem a Szegedi Napló karácsonyi melléklete volt, nobile officium volt ingyen adnom, — jócskán azért, mert úgy se tudtam vele mit csinálni. Újság nem igen vette volna meg a hosszúsága miatt, kiadót fogni pedig én nem is próbálok, még majd ők nem kínálkoznak valamikr. Mindössze 60 példányt kaptam honoráriumul, abból 50-et Orbán Pista vesztegetett el Félegyházán forintjával, forinthúszával, 10 meg még a nyakamon van.

Hanem a könyv genesisének eme intim részletei alighanem untatnak Téged, a kitől még azt se kérdeztem meg, hogy éled világot? Nem igen tudok most fönt való életetekről, mindössze néhányszor láttam a lapokban az elnökleted alatt álló egyesület áldásos működésének nyomát. Mikor látogatsz már meg egyszer Szegeden, megnézni az én csendes tűzhelyemet, a hol a magunkformájú keserű emberek minden lelki gyötrődését elcsigatja (sic!) a házi boldogság? Mert, Istennek hála, most igazán annyira boldog vagyok, amennyire az ilyen kétlelkű emberek boldogok lehetnek, a kik, ha maguknak nincs nyögni valójuk, mindig keresnek — olyan nagyon keresni se köll — olyan általános nyomorúságot, a min elrágódhatnak.

Isten áldjon meg, Laczikám! Ha ráérsz, keresd föl olykor legalább leveleddel igazszívű barátod:

Ferkót

⁹ A Betlehemi csillag c. műve.

Kedves Laczim!

Szeged, 903. márcz. 9.

Egy heti csavargásomból csak tegnap, vasárnap este érkezőn haza, leveledre csak most válaszolhatok. Sajnos, hogy hiába esett a várakozásod — ha ugyan vá-
rakoztál idáig — mert én már ide vagyok kötve márcz. 15.-hez. Most írom a verset,
estére elküldöm neked, s ha úgy tetszik, megtanulhatja, vagy fölolvashatja helyet-
tem valaki, a mi azonban ne hozzon Téged problematikus helyzetbe, mert ez nem
imperativus categoricus, csak szükség esetén való expediens. Szeretettel ölel:

Móra

Kedves Laczi pajtás!

Szeged, 904. márcz. 14.

Nem voltam itthon pár nap s így csak ma vettem leveledet, mely nagyon meg-
lepett és kedvesen lepett meg. Először, mert Te írtad, — azután mert sohse hittem
volna, hogy becses szülővárosom — vagy neked is szülővárosod? — ilyen jeleit adja
az életnek. Egy kicsit dubiozus is az örömem, mert attól tartok, hogy csak a ti
lelkeseδέstek galvanizációjára mozdul meg az a lomha moles.

Mindenképen köszönöm azonban, hogy ebből a misszióból nekem is részt jut-
tattatok és édes-örömet értesítelek, hogy húsvét vasárnapján rendelkezésekre
álok együgyű dolgaimnak a javával. De nemcsak most, bármikor szívesen szolgál-
lom ügyeteket időmhöz, erőmhöz képest. Jutalmat is kérek azonban: hogy váltsd
be már az ígéretedet és látogass meg egyszer bennünket. Nézd meg a kislányomat.
A viszontlátásig szeretettel ölel régi adósd:

Ferkó

Kedves Laczim!

Szeged, 1907. febr. 14.

Ne a lustaságomnak, hanem az ügy iránt való érdeklődésemnek tulajdonítsd
válaszom megkésését, a mely sajnos, semmikép nem kielégítő.

Tömörkény ezermester létére se tud erről a betyárfejevéről, pedig ő tekin-
tély ezen a téren, mert ő szerkeszti vala hajdan a *Betyárlegendákat*, a miből olyan
bölc okulásokat merítettünk deák korunkban.

Beck Pista, a hírből bizonyára előtted is ismert utolsó szegedi szittyá szintén
nem ismeri se a szokást, se a szerszámot. Ő katonai nyilvántartási jegyző, a hiva-
tala állandóan tele van tanyai parasztokkal: azért egy hétre odaadtam neki a ké-
pet, hátha kellő magyarázatok után tudna felőle valamit a paraszt.

Pállik, a legkitűnőbb magyar állatfestő valamikor hétszámra itt szürenekezett
Algyón a Pallavicinieknél. Unalmában lefestett a nyájából egy öreg kost. Valami
csudálatosan sikerült kép volt, szinte kibőgött a vászonból. Behívják a csudájára
az öreg juhászt, valami Bicebóca nevezetűt, ugyan ráösmer-e. Kérdik tőle: micsoda
ez János bácsi, megösmeri-e kend.

Az öreg hosszan eltűnődött, — de nem eredmény nélkül:

— Ez egy római katolikus pap — felelte a legigazibb meggyőződéssel.

Hát a Beck Pista magyarjainak mégse volt ilyen merész fantáziájuk. Azok
ráismertek az verőben a bigére, a mi mifelénk otthon pajá-nak mondatik s a mihez
a fotográfia méreteinél fogva tényleg vág. Kellő fölvilágosítások után előszámlál-
ták a pásztorverekedések minden fajtáját; de erről egyik se tud.

Tisztesség okából Cserzy barátunkat is megkérdeztem, a kit néprajzi íróvá
űtöttek s a ki ezen a címen 25%-kal emelni fogja a borotválási díjakat, az ered-
mény: 0.

Az ügyészégi corpus delicti-gyűjtemény alig pár esztendőre megy vissza s nincs benne semmi — időnként kiselejtezik és elárverezik.

Meghurcoltam a képet Dorozsmán is s hazamentem Félegyházára is. Senki se ért hozzá, a kit megtudakoltam.

A jövő hetekben, ha az idő engedi, ásatni megyek Alsótanyára, a hol még van pásztorélet. (A cserényt őrző ebállatok farkast megszegező bőségséggel minden alkalommal megszelesítik a fogatom városi lovait.) Erre akartam még várni, megfeledkezvén leveled azon passzusáról, hogy már ebben a hónapban be akarod mutatni a hajjintó fát. Új leveled vétele után, mint látod, rögtön küldöm a képet a negatív eredménnyel együtt, — ez azonban nem lesz akadály abban, hogy addig hajtsam odakint a dolgot, míg csak nyomra nem találom.

E sorok írása közben kapok egy segédadatot, melynek tán hasznát veheted. Öszintén szólva a teljes sikertelenség arra a gondolatra vezetett, hogy hátha a Te eredeti értesülésed nem hiteles helyről való. Hiszen fegyvernek alkalmatlan ez a karó, mert a hogy a képen látom, nincs rajta fogás. Azt mondja erre Szász barátunk, hogy ha legalább lyuk volna rajta, a mibe madzagot lehetne fűzni, mint az ő gyerekkorában a »vesező fá«-ba!

Szásznak és a vesező fá-nak a hazája pedig Komárom. Szász kollégának jellemrajza ezúttal mellékes, annál érdekesebb a vesező fáé. Ez körülbelül olyan formájú karó volt, mint a Báthy könyvében is lerajzolt, különben közismert palánk-ültető a fogója nélkül. Csak az egyik vége volt nagyjából kihegyezve, a másik nem, ellenben ez utóbbi ki volt fúrva, bele madzag húzva s ezt a gyerek a kézcsuklójára erősítette, hogy ki ne csavarják játék közben a kezéből. Mert a vesező fa verekedő gyerekeknek inkább csak egymás ijesztgetésére szolgáló fegyver volt; Szász nem emlékszik, hogy valamikor komolyan rá került volna a sor erre a veszedelmes játékra, mely igen csak kárt tett volna hol a »törökök«, hol a »magyarok« apró veséjében.

Ezelőtt 30—35 évvel mulattak vesező fával a komáromi gyerekek s mulatnak tán most is. Különösen szerették erre a célra használni a tutaj fenyőfa-guzsait, a miken nem is kellett sokat alakítani.

Hogy aztán a nagyok verekedéséből vették-e a példát a kicsinyek, volt-e a két fegyvernek köze egymáshoz: arra már nálam tudósabb és okosabb ember feleljen.

Hogy Te tudósabb vagy, azt nem kell bizonyítani, hogy okosabb vagy, arra meg bizonyosság az én levelem hosszúsága. Okos emberek nem írnak már manap ilyen hosszú levelet.

Hanem tekints el a fogyatékos okosságomtól, ellenben vedd tekintetbe, hogy mindég igaz szeretettel gondolok rád s a feleségemnek nem tudnék nagyobb örömet szerezni, mintha egyszer azzal állítanék haza: hogy jön Madarassy Laci s most már nem szökik el előlünk a legelső vonattal.

Ha már a mi kedvünkért sohse szánod rá magad erre a rettentő expedícióra, Spolarich csalahatna le egyszer, a ki új év óta Szegeden van s ide érkezése első napjaiban meg is látogatott bennünket, azóta azonban nem mutatkozott. Pedig szegény hajlékunk mindig tárva van az ilyen magamformájú emigránsok előtt.

S végre egy kis néprajzi oktatás is rám férne s ebből a szempontból hivatalos kötelességet teljesítesz, ha egyszer leruccansz Szegedre s egy tévelygő juhocskát megmentesz a nemes tudomány számára.

Igaz szeretettel híved:

Móra Ferkó

A kép törődöttségét mentsék ki fent vázolt kalandjai.

Kedves Lacim!

Szeged, 912. ápr. 18.

Régészeti ügyben Torontálban mászkáltam: innen a késelem, a mit, hiszem, hogy megbocsátasz — a kérdezett füzet olyan cím alatt, mint a mit írsz, nem található nálunk. Van azonban egy másik, mely egyedül képviseli Dorozsma egész irodalmát s valószínűleg ez az a mit kerestek. Címe: »Községünk közművelődésének, társadalmának és közgazdaságának jelene és jövője.« Szerzője: Czékus Frigyes Dorozsmai tanító. Nem igen hosszabb a címnél: 31 oldal, tavaly jelent meg. Értéktelen smoncák, — ha parancsolod, elküldjük. — Szeretettel híved:

Móra Feri

Kedves Lacim!

Szeged, 912. május 10.

Se nevetlenségnek, se feledékenységnek ne vedd, hogy szíves figyelmedet ilyen későn köszönöm meg. Éreztem, tartozom neked annyival, hogy előbb elolvassam a könyvedet. Ahhoz pedig sok ügyembajom mellett csak most jutottam hozzá. Hogy csak egyet említsek közülök: két hét óta háromszor kellett pesti professzorokhoz vinni szegény feleségemet, a kinek egy év óta epeköve van, — 22 kilót fogyott azóta. A jövő héten valószínűleg megint fölviszem, fönt is marad hat hétre a Korányi klinikáján.

Most már, hogy elolvastam a könyvedet, szívemből öllek érte, kettes, sőt hármas örömmel is. Úgyis, mint múzeumi ember, a ki ugyan csak az árkaiban ódönögök az összes múzeumi tudományoknak, — úgyis, mint kompatriótád a ki veled egy homokon nőttem föl, — úgyis, mint barátod, a kinek Te érted magadért is öröme telik minden munkádban s a ki őszintén kíván neked szerencsés utat a siker felé, noha tudom, hogy arra vagy a legkevesebb tekintettel.

Igaz szeretettel ölel:

Móra Feri

Kedves Lacim!

1918. I. 13.

Leveled elült valahogy az új évi póstám sokaságában s mindeddig várom, hogy előkerül. Hiába vártam, s most emlékezetből felelek rá. A lényege úgy emlékszem, az volt: miféle ethnográfiai dolgozatai maradtak Tömörkénynek. Az én tudtommal semmije nem maradt a világon szegénynek, pedig a család kérésére én néztem át az irodalmi »hagyatékát«, mint a ki legközelebb voltam hozzá. A hagyaték egy csomó levél volt és egy megkezdett gyerekgény, a mely mint ilyen nem sokat ígér.

A mi azt a bizonyos kijelentést illeti a kész ethnográfiai vonatkozású munkáról, az vagy félreértés lehetett, — vagy egy tervéről már mint tényről beszélt szegény Pista; íróemberrel megesik néha az ilyesmi, különösen borközi állapotban. Ha azonban bármikor előkerülne az Ethnográfiának való dolga, természetesen azonnal hozzátok juttatom.

A mi engem magamat illet, én olyan régen igazgató vagyok, hogy már bele is útáltam. Egyedül vagyok az egész hodályban — a háború alatt nem töltik be a helyemet, bajos is lenne olyan bolondot találni, aki 2000 korona fizetésre ide jönne, — rengeteg gonddal és egész évre 70 korona fizetéstöbblettel. A napom az intézeté, az éjszakám a Szegedi Naplóé, a melynek négy év óta főszerkesztője vagyok, sokkal tisztességesebb fizetéssel, mint a mekkorát Szeged ad. Persze ez annyit jelent, hogy minden nap hajnali 3 óra, $\frac{1}{2}$ 4, mikor szabadulok a redakcióból s a háború kezdete

óta még nem aludtam ki magamat. Nem panaszkép mondom, csak konstatálásul s magyarázatául annak, mért festek úgy, mintha a bátyám bátyja volnék.

Ha Pestre megyek egyszer, megkereslek minden bizonnyal. De mikor megyek én Pestre! Nem mozdulhatok gálya padjaimból. Az egész 1917 eltelt anélkül, hogy a vasúti szabadjegyem elővettem volna.

Szeretettel ölel:

Móra Feri

Kedves Lacikám,

Sz. 1920. XI. 18.

ez a levelem nem is annyira neked szól, mint inkább az öt Spolarichokat képviselő Lajosnak. Nem tudom a címét, Te nálatok bizonyára sűrűn megfordul: alásan kérlek, tolmácsolj neki azt a hivatalos instanciámat, hogy tisztelje meg a Somogyi-könyvtárat az általuk kiadott Zrínyi-könyv egy példányával, de úgy, hogy írják be a nevüket is, mint ajándékozók. Szébb és nevezetesebb könyveknél most ezt mindig így csinálják.

Hogy neked is írjak valamit: a néprajz-fiók ügyében várják a választokat a Solymossynak írt levelem értelmében, a melyről valószínűleg Te is tudsz.

A tiédnek kezét csókolva szeretettel öllelek:

Ferkó

Kedves Lacikám!

Sz. 1920. XII. 2.

Én csak annyit tudok, hogy én tényleg nem írtam, s ezt becsületesen be is valom; ez a különbség köztem és a három úr közt, a kiknek átadtam könyveidet, a lelkükre is kötöttem, hogy megköszönjék és írják meg, hogy mi — a könyvtár és én — még annak idején megkaptuk; köszönjék meg aztán nevemben is a választmány-nak személyemmel való csúffátételét. Vállalták is a derék fiúk, hogy írják, — de hát most már mégis csak én, mint legráterőbb, mondok köszönetet ő helyettük is. A Spolarich-ügy közvetítését még külön is köszönöm neked. A könyvet (Lajosnak már megköszöntem) az nap kaptuk meg, a melyiken Lajos¹⁰ értesített, hogy a maga jószántából szíves volt már előbb megküldeni az Áfiumot.

Azóta már tudod, hogy megalakultunk s ezen a címen mindjárt meg is zsarolunk benneteket, mint szülőanyánkat. Méltóztatatok nekünk küldeni:

1.) néhány alapszabályt, mert a környéken egyetlen egy se található;

2.) ha van ívpapírok, legalább annyit, a mi jegyzőkönyvre, meghívókra, hivatalos irkafirkákra futja addig, míg begyűlik annyi tagdíjunk, a miből az irodai költségek fedezhetők lesznek. Ez persze nevetségesen bosszantó kérés, nevesettek is ki, bosszankodhattok is, csak papírt adjatok. T.i. az intézet összes irodai átalánya egy évre 500 K. Ez annyit jelent, hogy erre az évre már 1800 ív papír árával tartozunk a boltosoknak, noha a múzeum a Dugonics-Társaságtól is lopogatott, míg volt mit. Ha papírt kaphatnánk tőletek, a titkár és a jegyző becsületére fogadom, hogy csak a Néprajzi-T. ügyeiben nyúlunk hozzá.

Mindnyájotokat üdvözölve, az otthonvalóknak kezét csókolva cseretettel ölel:

Ferkó

¹⁰ Spolarich Lajosról van szó, családja adta ki az Áfiumot; Zrínyi Miklós: Ne bántsd a magyart. Bp. 1920.

Kedves Lacim!

Szeged, 1921. jan. 9.

Kedves újsztendei meglepetésül, mint bizonyára tudod, 1000 koronát kaptunk a Néprajzi Társaságtól, mint szegedi fiók. Üzentem a pénztárnoknak — Kovács József — hogy vegye át, azonban eddig hiába vártam, azért én állítottam ki a mellékelt elismervényt, a mit most neked küldök el azzal a kéréssel, légy kegyes azt alkalomlag Dancs pénztárnok úrnak átadni.

Most egy félhivatalos ügy következik. Solymossy itt jártotokban említette, jó volna, ha a Dugonics-Társaságnak szánt Kálmány-émlékbeszédet először nálatok tanám meg. Én szívesen állok kötélnek, ha meg tudunk egyezni. Február 13-án felolvasok a Petőfi-Társaságban. Ki lehetne-e módolni, hogy a szokástól eltérőleg ti is akkortájt tartanátok a februári ülésteket. Én 11-én, pénteken érkezem fel s fönt leszek legfőljebb egy hétig, tehát az ülést 12. és 17. közt kellene tartani. Solymossy-nak még karácsony és újév közt megírtam ezt a plánumot, de Szalaynak írt leveléből arra kell következtetnem, hogy a levelem valahogy elkallódhatott. Te talán szót érthetsz vele, ha előbb nem, a januári üléseken bizonyára s ha találtok valami ilyen megoldást, leszel kegyes arról értesíteni. T.i. nekem se szabadjegyem nincs, se kedvezményes, mert minket az állambölcseség nem ismer el köztisztviselőknek. (Szolgáinkat igen.) Nekem tehát egy pesti út — csak maga a vasút — félhavi fizetésembe kerül. Azért szeretném a két felolvasást egy vasúti füst alatt elintézni.

Mindnyájotokat meleg szeretettel köszöntve ölel:

Móra Feri

Mégis meggondoltam a dolgot, nem molesztállak téged az elismervénnyel, egyenesen Dancs-nak küldöm el.

Kedves Lacikám,

1921. I. 25.

látod, én milyen fiú vagyok, azonnal válaszolok, — mert ha most nem, akkor én is úgy járok, mint Te. A terminus jó, én már 11-én fönt leszek s 12-én elnobilálom az öreg urat. Persze én se leszek nagyon »szakszerű«, de igyekszem becsületesen megcsinálni a munkám. Szíves köszöntéssel minannyiotoknak, szeretettel ölel:

Ferkó

Azt hiszem, a könyv nem kerül könyvtári forgalomba, mert egy-két példány híján már az egész lejegyezték.

Kedves Lacikám!

Makó, 1924. VIII. 15.

Nagyon jól esett, hogy kinyújtottad felénk a kezedet: a gyerekkori barát a gyermekkorom temetésén. Mert hiszen a magunk formájú vén embernél ezt jelenti az édesanya halála. Többé senki sincs a világon, a ki az első lépésünkre, az első gyöngésünkre emlékezne s a mire senki se emlékezik, az igazán meghalt.

Viszont énbennem most nagyon feléledtek a félegyházi színek és hangok. Belőlük barkácsoltam szegény elment édesünknek fejfát. Azt hiszem, a *Világ* szerdai, vagy csütörtöki számában kerül sorra a *Georgikon* című ciklusomban. Azért írom meg neked, mert tudom, hogy Te jobban megérted, mint más.

Ölel szeretettel:

Feri

Kedves Lacikám,

Sz. 1931. IV. 4.

bizony már föltámadásra harangoznak s késő reménység, hogy »húsvét előtt« megkapd ezt a levelet, de már csak megírom, hátha jövő húsvétra hasznát veheted valami pót-tárcában. (Mert úgy gondolom, valami ilyesmihez kellene; illetve kel-

lettek volna ezek a terminusról lekészt figurák.) Hol nem voltam itthon, hol betegen feküdtem, s így nem bírtam utánajárni azoknak a pátriárcháknak, a kik még tudnak a két szittyáról. Nem is igen tudtam meg többet utánajárással se, mint a mennyit újságíró korom emlékei közt őrzök róluk. Én t.i. még ismertem mindketőt, a kilencszázas évek elején, sőt jegyeztem is a közgyűlési beszédeiket.

Íme az adatok.

1.) Vőneki Pál. Valamikor fekete, az én időmben már ősz, zömök kis ember volt, mindig fekete ruhában járt, csinos, tiszta öreg volt, kevés, de méltóságos beszédű. (Félegyházán *personátus* embernek mondják az ilyent.) *Talicskásból* dolgozta fel magát, szerzett egy kis vagyont, bejutott a törvényhatóságba, gazdasági ügyekben kiküldetéseket is kapott, s mint öreg druzsántól, Kiss Ferenc ny. min. tanácsostól tudom — főerdőtanácsosa volt az államnak és főültetője Szeged erdeinek, — mindig szerényen és okosan viselte magát hivatalosan is. Egész életében 48-as volt s az alsóvárosi népkör elnöki székéből nagy szolgálatokat tehetett Herman Ottonak.

2.) *Pálffy Antal*, más néven *Rupa*, sőt *Nátha Tóni* már erősen más típus volt, talán még népszerűbb, mert nagyhangúbb, de nem olyan becsült, noha úri részről igen megbecsült, mint befolyásos gazda Alsótanyán és mindenkori mameluk. Veres képű, nagy, hcsszú ember volt, lompos Haynau-bajússzal. (Vőneki Pál, úgy rámlik, mikor megtekintélyesedett, egy kis szakálkát hagyott az állán.) Kisgyűlésen gyakran felszólalt, okosat is mondott, de mindig derűt keltett, mert igen cifrázta a szót. Szeptetett nagy urakhoz dörgölődni: a mi műsoron kívül való felszólalását illeti, az gyakran megesett, kétszer nevezetes körülmények közt. Az egyik volt az 1883-as, rekonstrukciós királylátogatás. A mint a királyhalmi iskolánál lepergett a program — erről írtam én egyszer valami figurás tárcát, valamelyik kötetemben benne is van — eiőugrott Tóni, bácsi, ugyan akkor még fiatal gazda, oda pendergett a király elé, és a maga szakállára azt mondta neki: — Felségös uram, engöm nem állított ide senki, én csak a nép nevében bátorokodok szót szólni, hogy lögyék szíves még egy percpre mögállni és megengedélyezni hűségnek alattvalóinak, a szögedi magyar paraszti népnek, hogy itten ennek a tisztösségnek az emlékére, hogy a mai napon királyt láthattunk, ezen a helyön szobrot emelhessünk Fölségednek.

Mit értett ebből Ferenc Jóska, mit se, nem lehet tudni, de rábólintott, s az attól fogva Királyhalomnak nevezett Átokházán csakugyan ott állt a Resicán öntött vas mellszobor, egész 1918-ig. Akkor se a népfélség döntötte azonban le, hanem beleütött a ménkű s kettérepesztette a fejét. Behozattam és itt dugtuk el valahol a kultúrpalotában.

Nemzetközileg 1900-ban szónokolt az öreg Rupa (himlőhelyes arca miatt hívták így) a mikor Dessewffy püspök zarándoklatot vezetett Velencébe. Szent Gellért hamvainál Sarto patriarcha — a későbbi pápa — tartott istentiszteletet s mikor utána megáldotta a híveket, P. Tóni előugrott, meglengette a zarándokzászlót a templom közepén s biztosította Szent Gellértet is, meg a patriarchát is a magyarok szeretetéről. Az ájtatoskodó tömeg elhülve hallgatta a különös zarándokot, de utoljára csak megevvivázta, ha egy szót se értett is belőle.

Az öreg különben csizmás magyar volt — Vőneki inkább iparos forma megjelenés — s mikor én ismertem, akkor jogot érzett ahhoz, hogy mindenkit letegezzen.

Ha már ennyit írtam — esetleg hiába — engedd meg, hogy a céhlevél megköszönésével hivatalossá tegyem a levelet és tehermentesítsem a gépirókisasszonyt és a hivatali kincstárt. Nagyon megörültünk neki, szeretnénk is kiállítani, de félünk, hogy végkép kifakul az írás.

Elszívelhető ünnepeket és utána türelmet kívánva ezeknek a soroknak a megfejtéséhez, szeretettel ölel:

Ferkód

Kedves Lacim,

Szeged, 1932. II. 4.

csak most értesülök jogosult bosszúsággal, hogy még mindig várod a válaszom. Persze nem Sebestyénre¹¹ vagyok bosszús, hanem a körülményekre. Én Tőle üzenettednek, ő azonban kidőlt a misszió előtt s így előszóval nem adhatta át az üzenetet, írásából meg, úgy látszik, kifejejtette. Te hát ne légy miattam gondban s hagyd meg a terminust eredeti megállapodásunk szerint. A Cobdennel elintéztem a dolgot, biztosan sikerül. S ha nem: akkor legalább kétszer élvezem Pest örömeit.

Szeretettel ölel:

M. Ferid

Kedves Lacikám,

Sz. 1932. III. 17.

Károly¹² minden üzeneted átadta s csak az én életem hajszolása az oka, hogy a választ csak sürgetésedre kapod meg. Az előadás címe; ha jónak látod: »*Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorláskori temetőkben.*« Az anyag meglehetősen sok, jó volna ha 35—40 percet adhatnátok rá. Amit az illusztrációkból alkalmasnak tartasz, azt majd kiválasztod a bemutatáskor.

Szeretettel ölel:

Ferkód

Kedves Lacikám,

Sz. 1932. V. 5.

bővíteni aligha fogod a kéziratot, ellenben ahol akarod, kurtíthatod. A német fordításra való kivonatot szintazonképpen.

A korrekturát, ha leküldöd, szívesen vállalom, Talán legjobb is lenne, ha erre vonatkozólag ráírnád az utasítást a negyediven, az első kutyanyelvre.

Szeretettel ölel fáradt öreg testvéred:

Ferkó

Kedves Lacikám,

Sz. 1932. VI/2. (vasárnap).

a mivel végezted a leveled, én azzal kezdtem a napot, ezelőtt három órával, összegyűrvén az ágyban a reggeli lapokat. De félek, az Isten annyit megmentett bennünket ezer év alatt, hogy most már belénk unt és átenged a sorsnak, amelyiket megérdemlünk...

A mellékleteket vissza mellékelem, mint látod, meglepő gyorsan. A jövő hét végén ha igaz, már nem leszek itthon. Halálosan fáradt vagyok, két éve nem voltam szabadságon, most már sietek vele, — nagyon bizonytalannak látom a legközelebbi jövőt is.

A különnyomat korrekturáját tehát csak az esetben küldesd, ha csütörtökig, péntekig megjöhét. Egyebekben ha valamire felelni kell, Sebestyénnek add fel a kérdést, mint plenipotentariusomnak. A mi a hozzám intézetteket illeti, ime a feleletek:

¹¹ Dr. Sebestyén Károly, Móra múzeumi munkatársa.

¹² Dr. Sebestyén Károly.

1.) a papír minőségének a megválasztását rád bízom, lehetőleg olyan legyen, mint az első füzeté volt, a melynek alapján a címet megtervezted;

2.) ugyanez áll a boríték színére is,

3.) példányszám 150, én ugyan sokallom, de Sebestyén mint előrelátó férfiú legalább ennyit szükségesnek lát.

4.) megértem, hogy a különnyomatok költségeit nem vállalhatja a Társaság, én valahonnan majd csak kiszorítom a pénzt, azonban légy szíves megírni az összeget, hogy a szerint hagyhassak itt pénzt Sebestyénnek. (A hivatalos kasszát ugyan egészen ráhagyom, de abban nincs egyéb egy átfúrt *libertas*-nál, én előlegezek a városnak már hónapok óta annyit, a mennyivel szimulálhatják az életet.)

Testvérszívvel ölel:

Ferkód

LES LETTRES INCONNUES DE FERENC MÓRA ADRESSÉES À LÁSZLÓ MADARASSY

M. L. Madácsy publie les lettres inédites de grand écrivain hongrois, Ferenc Móra (1889—1934) adressées à son ami, à l'ethnographe László Madarassy (1880—1943). En rapport de ces lettres, il lui a été possible de découvrir des données biographiques et d'histoire de la littérature, inconnues jusqu' à présent sur F. Móra.

ÁSATÁS TÁPÉ—LEBŐN

Lebő halom a tápéi réten, a Tiszától keletre mintegy 5 km-re fekszik. Legmagasabb része a 85. magassági pont. A területen — a távolabbi környéket is beleszámítva — ez a legkiemelkedőbb rész. Településre ez a halom alkalmas, valamint a tőle nyugatra, mintegy 2 km-re fekvő, megközelítőleg hasonló magasságú, a 82. magassági ponttal jelzett Malajdok halom, és a tőle keletre, kb. 3 km-re elhelyezkedő Sirhegy.

Lebőt két ér öleli körül: északról a Porgány, délről a Bogdány folyik, illetve folyt. A két eret a Súlymos ér köti össze, a Malajdok halom mellett.

A folyószabályozás előtt, a halmokat kivéve, az egész terület víz alatt állott; mocsaras, nádas vidék volt. Még most is, esős időjárás után a belvíz felgyűlik, és sok helyen több cm magasságban elborítja a földeket. Annak idején nemcsak a Maros és a Tisza táplálták a mocsarat, hanem jelentős vízmennyiséget szállított a Porgány és a Bogdány is. A II. József uralkodása alatt készített katonai térképen az egész terület, a halmot kivéve, mocsárnak van jelölve.¹ Jól rávilágít a térkép a Porgány jelentős voltára is. A ma csak keskeny kis ér, csaknem olyan jelölést kapott, mint a napjainkban lényegesen nagyobb Tisza vagy Maros.

Az 1776-ban készített Tápé község birtokait bemutató térképen szintén szigetnek van megjelölve a terület.²

A környékbeliek már régen felfigyeltek a halomból bőségesen előkerülő leletekre. A közeli Tápé községből, a gyufa elterjedése előtt tűzcsihaláshoz ide jártak kovát szedni, írja Reizner.³

Az 1840 körüli években, a Szegeden épült Kárász-féle házhoz innen hordták a homokot (a halom nyugati végéről) a bányában akkor is találtak kőeszközöket. Ezek azóta elkallódtak. Rendszeres ásatást először Reizner János folytatott a területen.⁴ 1903. március 12—14-ig dolgozott elsősíben. A halom nyugati végén, a régi homokbánya területén húzott egy K—Ny irányú árkot. Az első ásonyomban tégladarabokat talált, melyek szerinte valamilyen tanya maradványai lehettek. Lejjebb haladva, durva anyagú és díszítésű edények töredékeire bukkant. Sok munkálatlan csont is került elő. Igen sok bolygatott sírt talált, ahol a csontok egy halomba voltak rakva. Mindössze három boly-

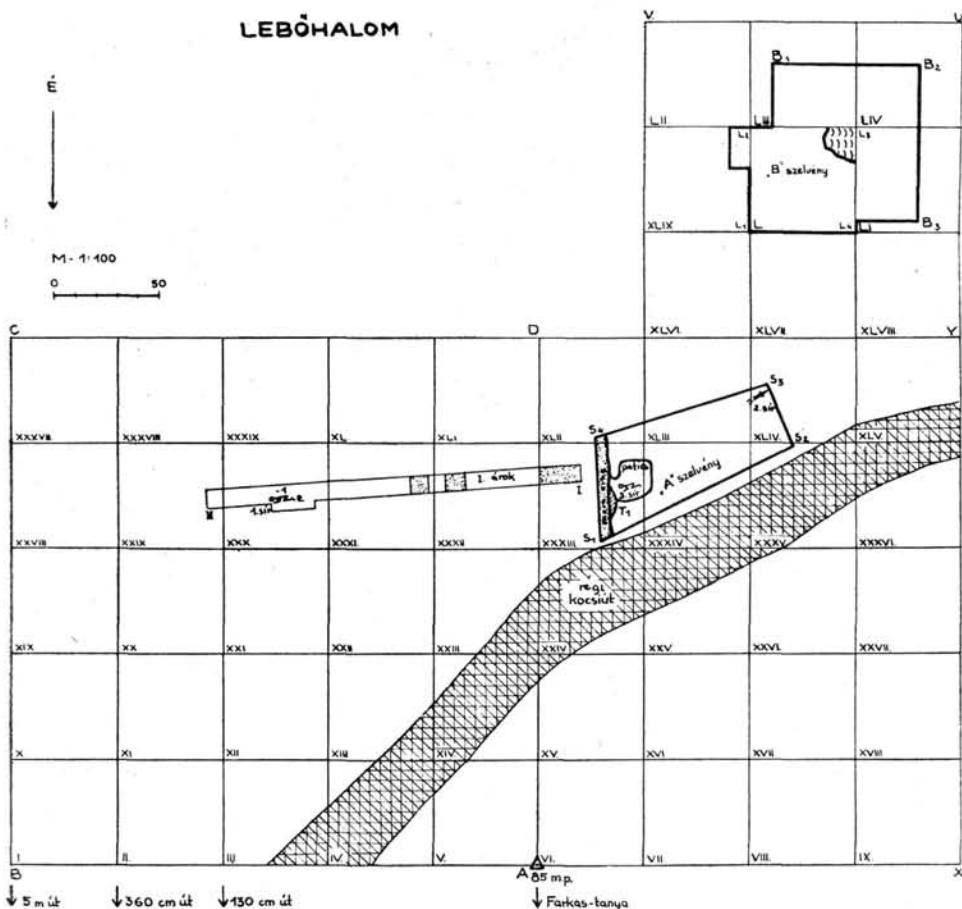
¹ Josephinische Aufnahme. XIX. 30. Dr. Borbély Andor és Dr. Nagy Júlia: Magyarország I. katonai felvétele II. József korában.

² Delineatio terreni possessionis Tápé ad L. R.... Civitatem Szegediensem spectantis, quae una urbarialem agrorum, ac Faenilium excisionem, ac Colonis factam distributionem repraesentat, quae peracta Anno D. MDCCCLXXV: Per Antonium Balia Regio Camerak... et p. I. R. Hungari... araium G....

³ A szegedi múzeum leltárnaplója 9/1903.

⁴ Reizner János bejegyzése uo.

gatatlant sikerült kibontania. Kettő nyújtott (>szokott, rendes fekvésű vázakkal)⁵ volt melléklet nélkül. Valószínűleg középkori temetőhöz tartozhattak. A harmadik sírban, a felszíntől mintegy 70 cm-re, rossz állapotú zsugorított csontvázat talált. Arccal kelet felé fordult, mellette, majdnem az ölében agyagedényt találtak. Lábánál tál volt (azóta elveszett). Tűzpadokat és földbevéjt lakóhelyeket is említ: hulladékgödrök lehettek. Ilyen helyen ke-

rült elő egy palack alakú edény.⁶ Két kőbaltát, egy 11 cm hosszú bronztűt és egy IV. István rézermét említ még a leletek között. Megjegyzi, hogy hálósúlyt egyet sem talált az ásás folyamán. A második ásátáson, az előző területtől keletre, 60–80 m távolságra dolgoztak.⁷ Itt is ugyanazokat a jelenségeket tapasztalta, mint az előző munkálatok alatt. Ezen a helyen több

⁵ Reizner János bejegyzése uo.

⁶ Reizner János: Lebői, öthalmi és óbébai ásátások. Arch. Ért. 1904. 372. p.

⁷ A szegedi múzeum leltárkönyve. 32/1903.

feldúlt sirt bontottak fel. A leletek közt megemlít egy kis talpcsöves táltörödéket. Külön megjegyzi, hogy az előkerült agyagedénytörödékek vastagfalúak, durva kidolgozásúak. Sok a kőeszköz, néhány római, valamint egy árpádkori érem is van az összegyűjtött leletek között.

Újabb leleteket a területről 1904. március 2-án Tari Ferenc földműves hozott be. Szántás közben két rézfejszét és egy éket talált. Az ék az egyik réz-

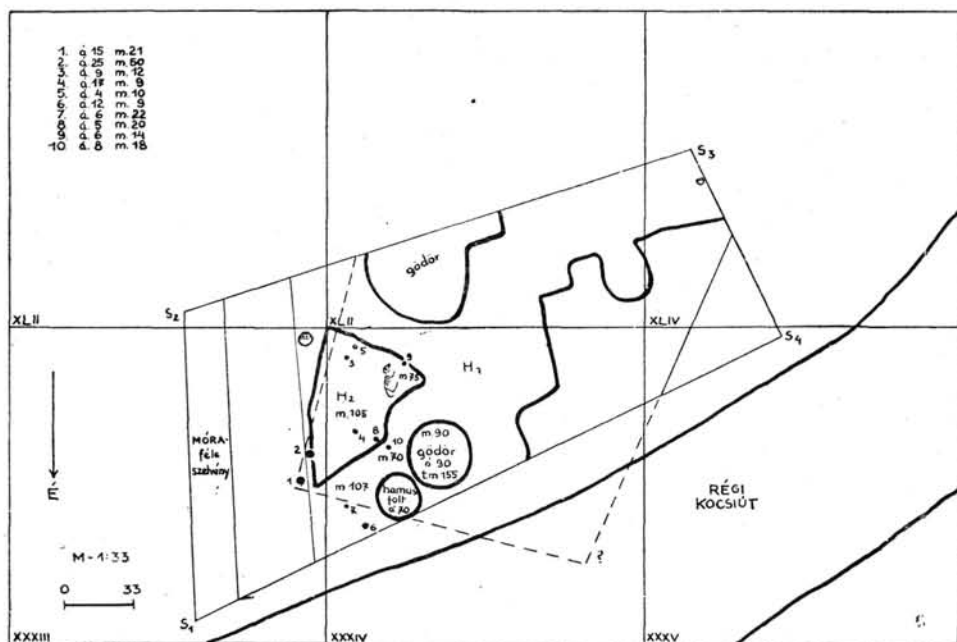

Fig. 2. kép

fejsze nyéllyukába volt dugva (VI. t. 21, 22, 23.). Eredetileg a másikhoz is tartozott egy ék, de az már elveszett.

Rendszeresen kutatott a területen Móra Ferenc is. A Reizner-féle feltárás mellett ásott, a halom nyugati végén fekvő Farkas tanya körül.⁸ Megfigyeléseit így summázza: »Kiderült, hogy a homokhordással csak felületes honfoglaláskori temetőt pusztítottak el e helyen, ellenben megmaradt egy része a rézkori temetőnek, s ha bolygatva is, a neolithikus telepnek, amelybe a rézkori sírokat beleásták.«⁹

Lakógödört, házat nem talált. A kerámiában sok a festett darab. Piros, barna, piros és sárga, piros-sárga-fehér festésről ír. A galléros edényt a telep vezető kerámiai típusának tartja; valóban, az általa kiásott díszített cserépanyag zömét az ilyen jellegű töredékek alkotják. Sajnos, a helyszínen készített feljegyzéseire csak utalás van.¹⁰ Nem tudtuk megtalálni ezeket a múzeum adattárában, ahol sok más Móra feljegyzéssel együtt elkallódtak.

⁸ Móra Ferenc: Utazás a földalatti Magyarországon. Insula Lebő.

⁹ Móra Ferenc: Ismeretlen típusú edény Lebőről. Dolg. 1930. 159—162. p.

¹⁰ Móra Ferenc: Insula Lebő.

Ásatást végzett Lebón Párducz Mihály,¹¹ aki az iskola melletti homokbánya területén árpádkori, szarmata, koravaskori és rézkori sírokat ásott. Korek József, az ún. Kishalmon tárt fel neolitikus telepet és rézkori temetőt.¹²

A területről középkori emlékek is kerültek elő, részint terepbejárás alkalmával, részint a helyi lakosok hozták be a múzeumba.¹³ Ilyen feltárásból származik a Párducz Mihály által publikált praeskita sírlelet is.¹⁴

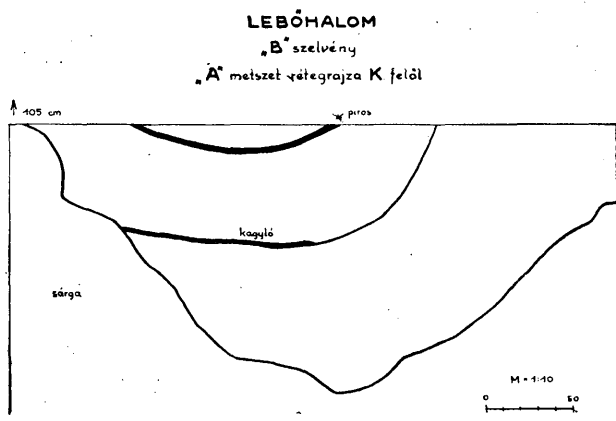
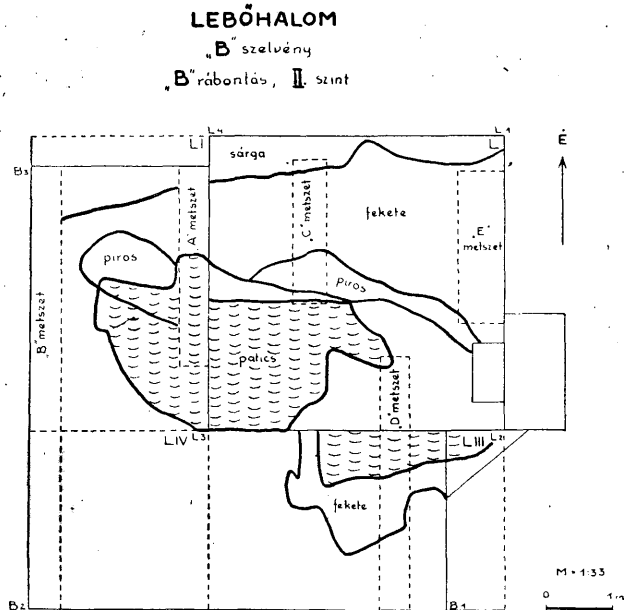

Fig. 3. a—b. kép

¹¹ Párducz Mihály szíves szóbeli közlése.

¹² Tudomásunk szerint Korek József feldolgozásának kézírata elkészült.

¹³ Tokodi András tanító gyűjteménye. Egyik innen származó darabbal Banner János foglalkozott. Banner János: Állatfejbábrázolásos edénydíz Lebőről. MM. 1946. 1—40. p.

¹⁴ Párducz Mihály: Praeskita sírok Lebón, Dolg. 1942. 150—152. p.

A halomból előkerült régiségeket gyűjtött össze Tokodi András tanító. A leletek az iskola gyűjteményében vannak.

1956. évben, a Lebő halmon építendő tanyaközponthoz bekötőút építését kezdték meg. A földmunkálatok során nagyobb cseréptöredékeket és csontvázat találtak. Valószínűnek látszott, hogy az új út fontos teleprészt vág át. Ez megelőzően végeztük azt az ásást, amelynek leleteit az alábbiakban mutatjuk be.

A veszélyeztetett terület, özv. Farkas Mihályné tanyája előtt lévő 85 m magassági ponttól délre, mintegy 10—15 m-re, 5 m szélességben húzódott. Itt jelöltük ki az »A« szelvényt. A »B« szelvényt, a domb nyugati lejtőjén, a telep szélének megállapítása céljából bontottuk ki. Az előkerült régészeti anyagot ásonyomként külön tartottuk. Az 1. számú kutatóárkot azért húztuk, hogy megállapítsuk a Móra által korábban felásott szelvények helyzetét. Az árok hossza 17,80 m, szélessége 80 cm. A kutatóárok keleti végében, az első ásonyomban, sírra bukkantunk. (1. sír.) A kutatóárookban főként tiszai és aeneolitikus cserepek fordultak elő (VI. t. 16—20.). Rétegződést nem lehetett megállapítani. Már a második ásonyomtól kezdve mutatkoztak a Móra által kiásott árkok körvonalai. (1. kép.)

Az »A« szelvény szabálytalan négyszög alaprajzú, mert az útépités által már megbontott területhez kellett igazodnunk. Ny-i végéből 1—2 ásonyom vastagságban lehordták a földet. A munkások elbeszélése szerint itt zsugorított sír is volt. Az általuk megőrzött kerámiai anyag túlnyomórészt durva, vastagfalú edények töredé-ásott árkok körvonalai. (1. kép.)

Az első ásonyom anyagában még több, finoman iszapolt, lencsedíszes, fekete, illetve szürke színű edény töredéke került elő (I. t. 1—4, 16, 18, 19, 21.). Innen való egy sárgásszürke színű, hólyagos bütyökkel díszített peremtöredék (I. t. 6.), egy fekete színű vonaldíszes töredék, amelyen az összefutó vonalak között égetés utáni porózus sárga festés díszíti (I. t. 12.). Egy másik töredéken ívelt vonalpárok között piros festés tölti ki (I. t. 23.). Találtunk több meandrikus, illetve szövésből levezethető mintával ellátott töredéket (I. t. 9, 10, 11, 15, 25.). Ezek közül kettő vörös színű, porózus, égetés utáni festésű (I. t. 9, 10.). Hasonló mintakincshez tartozik egy vörös színű szabályosan elhelyezett bökődéssel, és bekarcolt vonaldíszsel ellátott cserép is (I. t. 22.). A »lebői« galléros edényből két töredékünk van (I. t. 20, 27.). A fülformák között gyakori a kissé kihagyódó szalagfűl (I. t. 31.). Igen sokszor előfordul a díszítésben a benyomott bütyök (I. t. 32.). Egy egyenesfalú edény peremtöredékén vízszintes fűl volt elhelyezve (I. t. 7.). Találtunk egy szürke színű, kissé kihajló peremtöredéket is (I. t. 8.). Előkerült még egy sajátos töredék, amelynek megfelelő alakját Kókénydombon találták. Szürke színű, félkörös záródású, közepén kerek esz-közszel benyomott pont díszíti (I. t. 14.). A kókénydombi darab ugyanezen a helyen átvolt fűrva. Találtunk egy kiöntőcsőrrel ellátott edényperemet is (I. t. 17.). A kőanyag szegényes. Egy kaptafa formájú balta, végei le vannak csiszolva (I. t. 13.), egy hasábfarmájú csiszoló (I. t. 5) volt még az első ásonyomban. Két csövetalpú edény töredéke érdemel még említést; az egyik, a csőtalp törésvonalában zeg-zug-minta fut körbe (I. t. 29.). A másiknak talpa le van csiszolva, valószínűleg hosszabb volt (I. t. 30.). Durva házikerámiát nagy számban találtunk. Díszített darab ritka közöttük. Ilyen egy sárga színű vastag cserép, közepén lezárt vonalpárral van díszítve

(I. t. 26.). Körömbenyomás is volt egyik cserépen (I. t. 28.). Sajátságos egy durva cserépdarab, melyen »V«-alakú kidomborodó mintát találtunk (I. t. 24.). Valószínűleg nagyobb díszített edény töredéke volt. Ezen az edényt újra bekenték agyaggal, és az előző díszítésbe benyomódott második réteg egy levált darabjával van dolgunk. Előkerült egy nagyobb edény fenékrészének töredéke, melyen besímitott meanderdísz van (nem fényképezhető). A kiegészíthető töredékek restaurálása után a következő edényformákat kaptuk:

1. Szürke színű, rossz kidolgozású, meredekfalú csésze. M: 6,8 cm, Pá: 8 cm, Fá: 4,2 cm (XV. t. 13.).

2. Szürkéssárga színű, jó kidolgozású, vékonyfalú, enyhén kihasadó, omphaloszerű talpon álló csésze. Hasát és peremét váltakozóan elhelyezkedő lencsebütyök díszíti. M: 10,2 cm, Pá: 13,7 cm, Fá: 3 cm (XIII. t. 11.).

3. Szürkéssárga színű, omphalos-szerű, talpon álló íveltfalú csésze töredéke. Váltakozóan lencseszerű bütyök díszítik. Ezeket hullámvonalban haladó bordadísz köti össze. M: 6 cm, Fá: 10,7 cm (XIII. t. 13.).

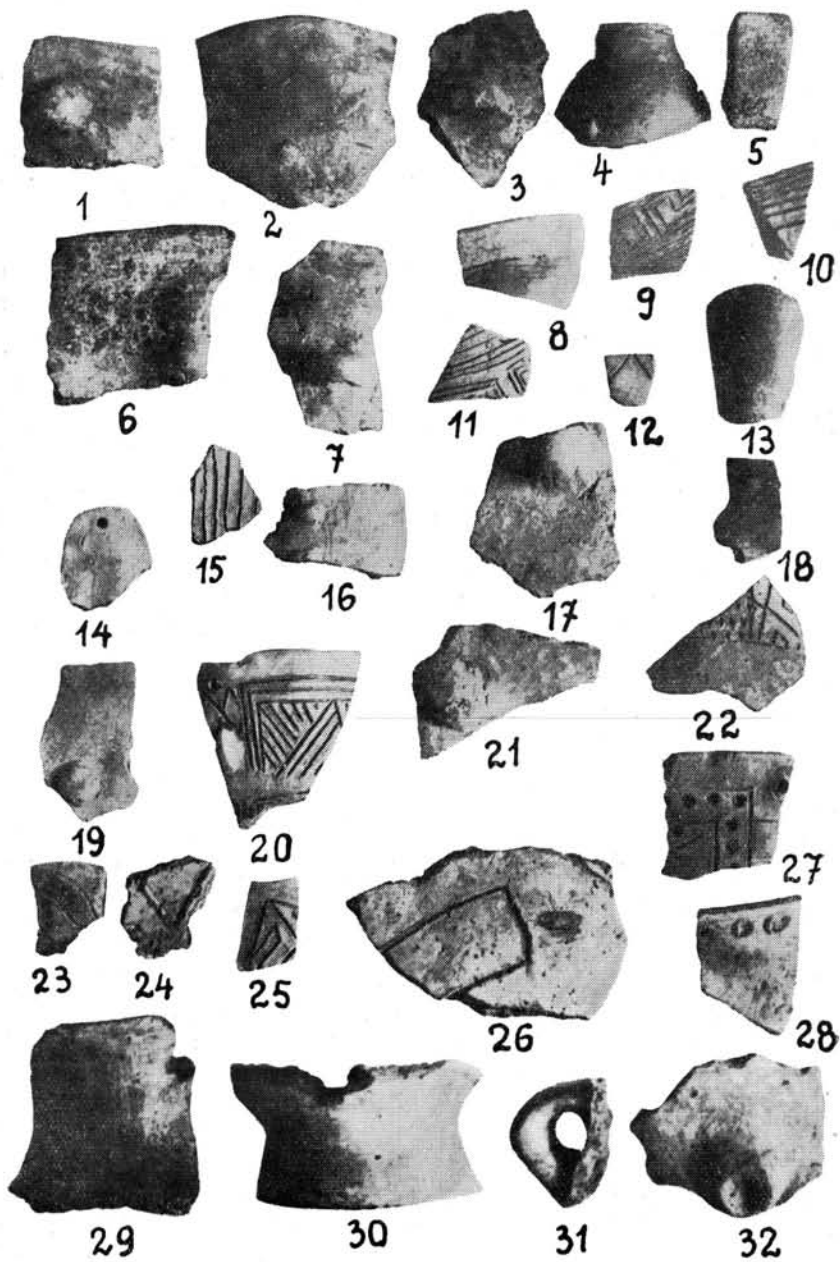
4. Szürke színű lapos tál. Oldalán egy ujjbenyomással díszített bütyök helyezkedik el. Peremét körben bevágásokkal díszítették. M: 4,5 cm, Pá: 24 cm, Fá: 18 cm (XV. t. 15.).

A második ásonyomban, a szelvény keleti harmadában másodlagos fekvésben paticsfoltot találtunk. Közvetlenül a paticsdarabok mellett, azoktól kissé keletre került elő a 3. *sír*. A szelvény D—Ny-i sarkában leltük meg a 2. *sírt*. Az előkerült kerámia anyag hasonló összetételű, csak itt kisebb számban találjuk meg a vékonyfalú, lencsedíszes kerámiát. A festett anyagból itt egy egyenesfalú edény töredékei a legszebb példányok (II. t. 5, 3.). Égetés előtt, bekarcolt sakktáblamintára piros festékekkel festettek. Vízszintes elhelyezésű, függőlegesen átfúrt bütyökfüle van. A már ismert, égetés után festett anyagból is több darab került elő. Egy kihajlóperemű edény nyakrésze, egy kettős vonallal díszített cserép vonalköze, és egy peremtöredék volt pirosra festve (II. t. 15, 16, 13.). Találtunk egy-egy ujjbenyomással díszített sárgászínű peremtöredéket (II. t. 1. Több töredék van párhuzamosan futó vonalakkal díszítve (II. t. 4, 6, 8, 9, 12, 17.). Figyelmet érdemel egy kettőscsonkakúp alakú edény éles törésvonalú hasi része (II. t. 10.) és egy csőtálcsonkakúp alakú töredéke (II. t. 10.). A meandroid-dísz is megvan néhány töredéken (II. t. 2, 14.). Egy sárgásszürke töredék farkasfoggal van díszítve (II. t. 7.). Találtunk egy kiöntős edényke peremtöredéket és egy galléros edény peremtöredéket is (II. t. 20, 21.). A plasztikus dísz egy ujjbenyomással díszített bordával ellátott töredék képviseli (II. t. 18.). A cserépek között több nagy, vastagfalú edény töredéke került elő; szép számban vannak meredekfalú, lapos tál-töredékek is, amelyek pereme gyakran ujjbenyomással van díszítve. Egy szürke töredéken bevágásokkal ellátott plasztikus borda volt (II. t. 11.). Itt a következő edényeket tudtuk kiegészíteni:

1. Sárgáspiros színű, enyhén kihasadó, kihajló peremű bögre. M: 6,6 cm, Pá: 6,7 cm, Fá: 4,5 cm (XV. t. 5.).

2. Szürkészínű, finom kidolgozású, vékonyfalú, bombaformájú fazék. M: 13,6 cm, Pá: 14 cm, Fá: 4,5 cm (XIII. t. 6.).

3. Szürkészínű, jó kidolgozású, fordított csonkakúp aljú, enyhén kihasadó, hengeresnyakú edény. Nyakát a testtől mélyen bekarcolt körbefutó vonal választja el, pereme alatt az eredeti darab két helyen át volt fúrva. Eredetileg talán négy átfúrása volt. M: 10,5 cm, Pá: 6,5 cm, Fá: 3,5 cm (XIII. t. 3.).

4. Sárgás színű, finom kidolgozású, enyhén kihaladó, omphalosszerű, talpon álló csésze. Peremén és hasán váltakozóan elhelyezkedő lencsebütykökkel van díszítve. M: 7,6 cm, Pá: 10 cm, Fá: 2,5 cm (XIII. t. 15.).

5. Sárgás színű, jó kidolgozású, ívelt falú csésze. Pereme alatt vízszintesen elhelyezett lapos bütyök található. M: 7,6 cm, Pá: 13,5 cm, Fá: 5,6 cm (XIII. t. 5.).

A harmadik ásonyom leletei: A XLIII. szelvényrészben hamus földű, cserepekben gazdag foltot figyelhettünk meg. Hasonló jelenség mutatkozott a XXXIV. szelvényrészben, az út mellett. A XXXV. szelvényrész széle felé nagyobb edény töredékei és finomabb kis töredék egy csomóban kerültek elő. A szelvény keleti falán peremes tűzhely metszete mutatkozott. Ovális alakú, hossz tengelye 136 cm. Kis tengelyét nem tudtuk megállapítani, mert Móra, ásatása közben hosszában elvágta. (Beccs szerint kistengelye kb. 110 cm hosszú lehetett.) A tűzhely, (T/1.) az északi oldalról peremmel, illetve mintegy 30 cm magas szélvédővel volt ellátva. Sütőfelülete a felszíntől 140 cm mélyen volt. Többszörösen (ötször) megújították. Minden új lesározás jól elvált az alatta levő 1,5 cm vastag hamurétegtől. A sütőfelület teljes vastagsága 25 cm volt. A tűzhely előtt személgödört találtunk. Alakját pontosan nem lehetett meghatározni.

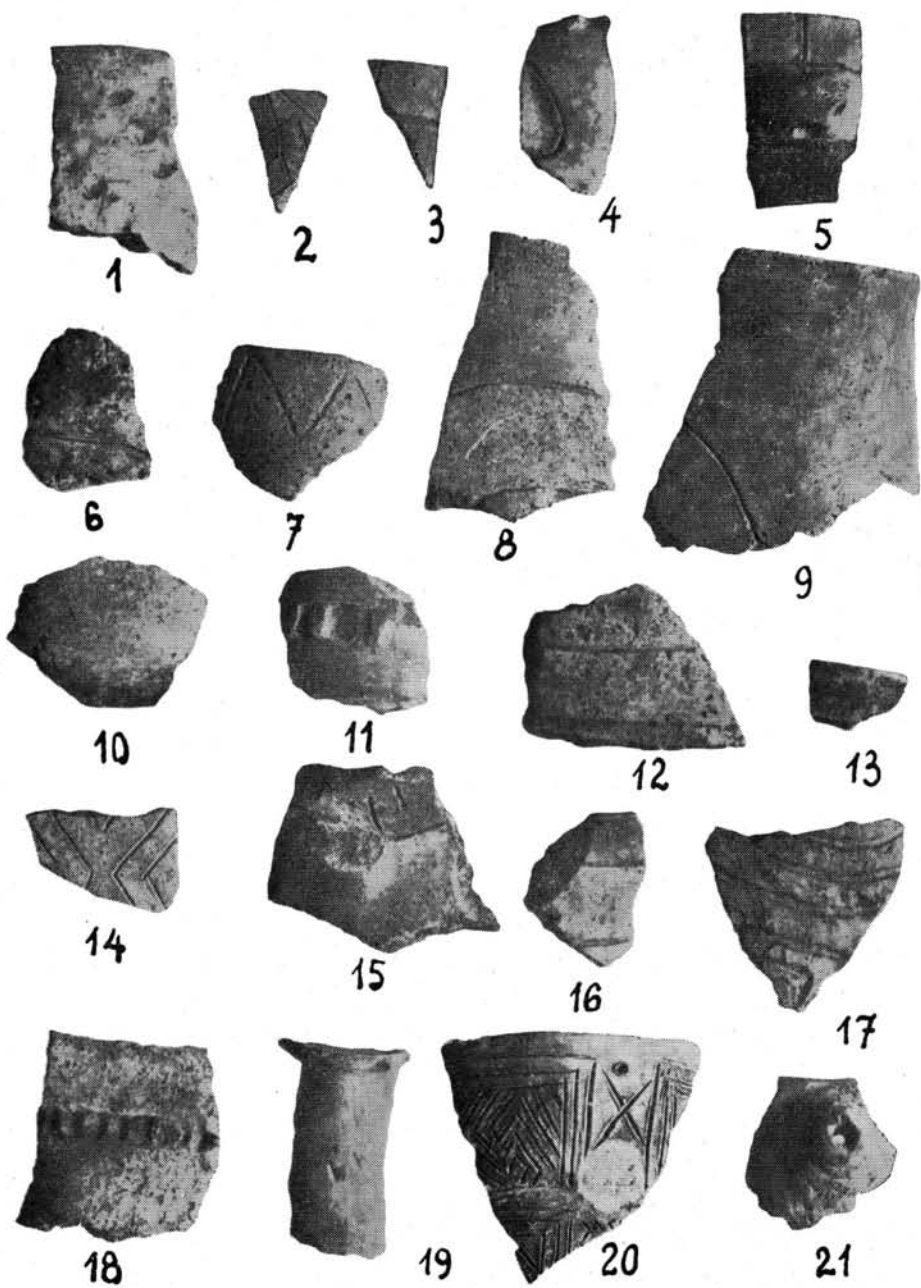
A harmadik ásonyomból a többihez viszonyítva csak mintegy 20 százaléknyi cseréptöredék került elő. Ez arra utal, hogy a réteg átmenetét jelent két települési szint között. Noha nem beszélhetünk steril rétegről, kétségkívül stratigráfiailag elválasztó szerepe is van. A díszített cserépanyagban megtaláljuk az ujjbenyomásos díszít (III. t. 22, 25.), az enyhe hullámban futó vonaldíszít (III. t. 1.), egy kis fekete cserépen pedig vékony vonalból kiinduló vonalsor alkot fésűszerű díszítményt (III. t. 5.). Egy kis töredék felülete, egymásra merőleges vonalkötegekkel van kitöltve (III. t. 9.). Két sárga színű meandrikus díszű töredéken a vonalbemélyedéseket fehér mészbetéttel töltötte ki (III. t. 14, 18.). Itt találtunk egy kis, szürke opálból csiszolt, igen finoman megmunkált kőbaltát (VII. t. 5), egy kis, csövescsontból hasított árat (III. t. 16.), egy lapított gömbformájú hálonehezéket (III. t. 6.), valamint egy bordából faragott fűrész-szerű tárgyat (III. t. 11.). Talán edénydíszítésre használták. Az is lehetséges, hogy valamilyen bőrmegmunkáló szerszámmal van dolgunk. Innen került elő egy ovális tál töredéke, valamint néhány bombaformájú edény ki nem egészítetű töredéke is. Három edényt össze tudunk állítani:

1. Meredek falú, szürke színű tégely. M: 4 cm, Pá: 4 cm, Fá: 3,8 cm (XV. t. 4.).

2. Szürke színű, durva kidolgozású, meredek falú csésze. M: 5,5 cm, Pá: 7 cm, Fá: 5,2 cm (XIII. t. 8.).

3. Ívelt falú, durva kidolgozású, sárgás színű tál. M: 4,5 cm, Pá: 14 cm.

A T/1. tűzhely előtt a következő díszített cserépanyagot találtuk: Három téglaszínűre festett, meander díszű töredék (III. t. 2, 3, 7, 13.); egy világospiros peremtöredéket, vízszintes füllel (III. t. 24); egy szürke színű edény peremtöredékét, melyet több párhuzamos zezzug vonal, egy függőleges bekarcolás, és egy függőlegesen átfűrt, bütyökfűl díszít (III. t. 8.); két vonaldíszsel ellátott töredéket (III. t. 4, 21.); egy kis edény átfűrt peremrészét (III. t. 10.); egy vastagfalú, felfelé hajló, lapos bütyökkel díszített töredéket (III. t. 17.); egy szürke színű, peremén piros festéssel, vonaldíszsel ellátott cserepet (III. t. 23.); egy, a perem alatt körben futó barbotin díszsel ellátott bombaformájú edény töredékét. Ezen ujjbenyomással ellátott bütyökfűl van (III. t. 12.). Volt még egy szürke színű, tűzdelt díszű, sárgára festett töredék (III. t. 20.). Ugyancsak itt került elő egy fedőtöredék (III. t. 19.), és egy bordából csiszolt simítóeszköz is (III. t. 15.). Két edényt tudunk kiegészíteni:

1. Szürkésfekete színű, vékonyfalú, jó kidolgozású, íveltfalú csésze. M: 7,8 cm, Pá: 12 cm, Fá: 3,8 cm (XV. t. 2.).

2. Sárgásszürke színű, íveltfalú, kissé kihajló peremű fazék. Legnagyobb kihasodásán ujjbenyomással díszített bütyökfül van. Pereme alatt sorban, a bütyökfül felett pedig rendszertelenül beböködött dísz helyezkedik el. A fültől balra, lefelé állószerű, fordított »L«-formájú alakzatban kettős, barbotin technikájú bütyöksor fut. Jobboldalt, valószínűleg hasonló elhelyezkedésű dísz volt, ebből csak négy bütyök maradt meg. Ragasztott, kiegészített. M. 14,2 cm, Pá: 15 cm, Fá: 6,5 cm (XIII. t. 10.).

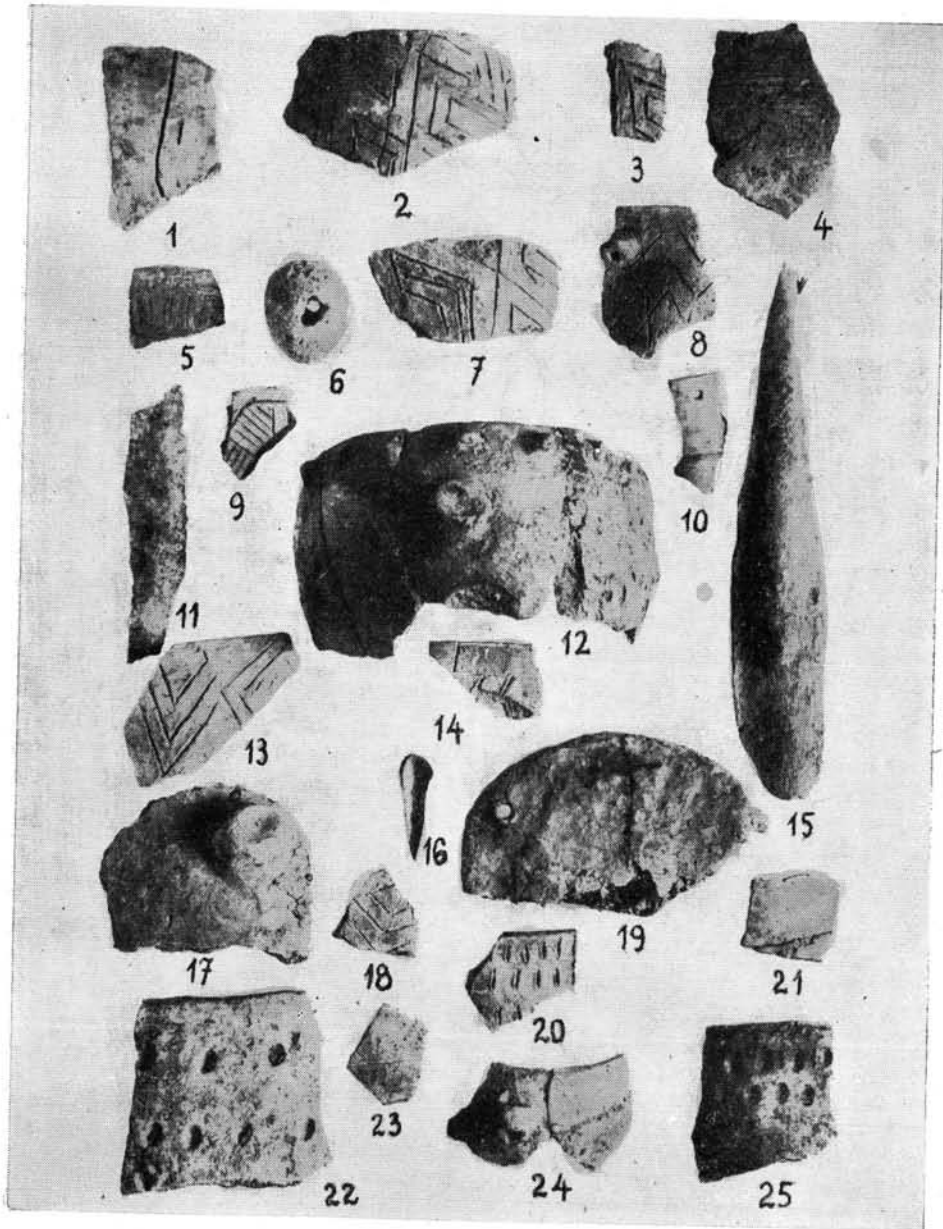
A negyedik ásónyomban, a T/1. tűzhely előtt nagyméretű karólyukat bontattunk ki. Egett paticsrögök töltötték ki. A 3. *sír alatt*, illetve annak közelében összezsugorított *kutyacsontvázat találtunk*. A szelvény északi fala mellett, köralakú hamus folt, valószínűleg külső tűzhely került kibontásra. A tűzhely mellett nagyobb fekete színű, jó kidolgozású, vonaldísszel ellátott, a vonalak közeiben pirosra festett edénytöredéket találtunk (VI. t. 2.). A szelvény déli falánál szabálytalan alakú gödör nyomai mutatkoznak.

A T/3. *tűzhely* kerek, 70 cm átmérőjű. Közvetlen szomszédságában, tőle D—Ny-i irányban kerek, 90 cm szájnylású, méhkas alakú gödröt bontottunk ki. Teljes mélysége 155 cm. Tölteléke tiszta, hamuval kevert agyag volt. Egyetlen cserép, vagy csont sem került elő belőle. Oldalfalán, kb. 30 cm mélységben égetett réteget lehetett megfigyelni. A cseréptöredékek közül sok festett töredék került elő. Három darabon sakktáblaminta van (IV. t. 4, 5, 10.), több töredéken pedig a párhuzamos vonalak köze van pirosra festve (IV. t. 1, 2, 3, 6, 8, 12, 14, 16.). Találtunk két sárga színű, ujjbenyomással díszített töredéket (IV. t. 22, 23.), valamint számos meanderszerű bekarcolással ellátott cserepet (IV. t. 9, 11, 13, 17, 19, 27.); egy kis, kiöntőcsőrrel ellátott töredéket (IV. t. 26.); egy üreges talpú edény talprészét (IV. t. 18.), valamint egy tömör edénytálat (IV. t. 29.). Több példányban fordul elő a hegyben összefutó szalagfűl (IV. t. 28.). Ebben az ásónyomban egy kettős csonkakúp formájú barna színű agyag orsógombot is találtunk (IV. t. 20.). Ugyancsak itt került elő egy nagyobb, vonaldíszes töredék (IV. t. 25.), egy beböködött díszű töredék (IV. t. 24.), és egy hegyes fül (IV. t. 28.). Az előkerült csontanyagban itt is volt a már előbb tárgyalt fűrészszerű eszköz (IV. t. 21.). Ezen kívül egy vékony, lapos bordából csiszolt, lekerékített végű simítót (IV. t. 7.), és egy vékony, csontból készült lyukasztót találtunk (IV. t. 15.). Az itt lelt edények a következők:

1. Világosszürke, finom kidolgozású, íveltfalú csésze. M: 6,6 cm, Pá: 9 cm, Fá: 3,4 cm (XIII. t. 14.).

2. Sára színű, durva kidolgozású, meredek falú csésze, vörös festéknyomokkal. M: 6,7 cm, Pá: 10 cm, Fá: 5 cm (Fenekén »x«-jel?) (XIII. t. 7.).

Az *ötödik ásónyomban*, a méhkas alakú gödörben megfigyelt rétegnek megfelelően, *egy ház* lesározott és átégetett *padlószintje került kibontásra (H/1)*. A letapasztott rész szabálytalan alakú. Felette átégetett, vesszőlenyomatos patics nem volt. A szint lenyese után, a szelvény D-i falánál mért 179 cm mélységben újabb ház (*H/2*) ledöngölt padlószintje mutatkozott. Átégetett padozata jól elvált a környező sárga talajtól. Nem tudtuk teljesen kibontani, mert az égetett réteg a szelvény határain túlnyúlt. Ezen a szinten a T/1 tűzhely végénél újabb nagyméretű *karólyukat* találtunk. Ettől nem messze nagyobb edény töredékei kerültek elő (XIV. t. 1.). A szelvény déli falánál szabálytalan gödör nyomai mutatkoztak. Töltelékföldje hamuval kevert volt.

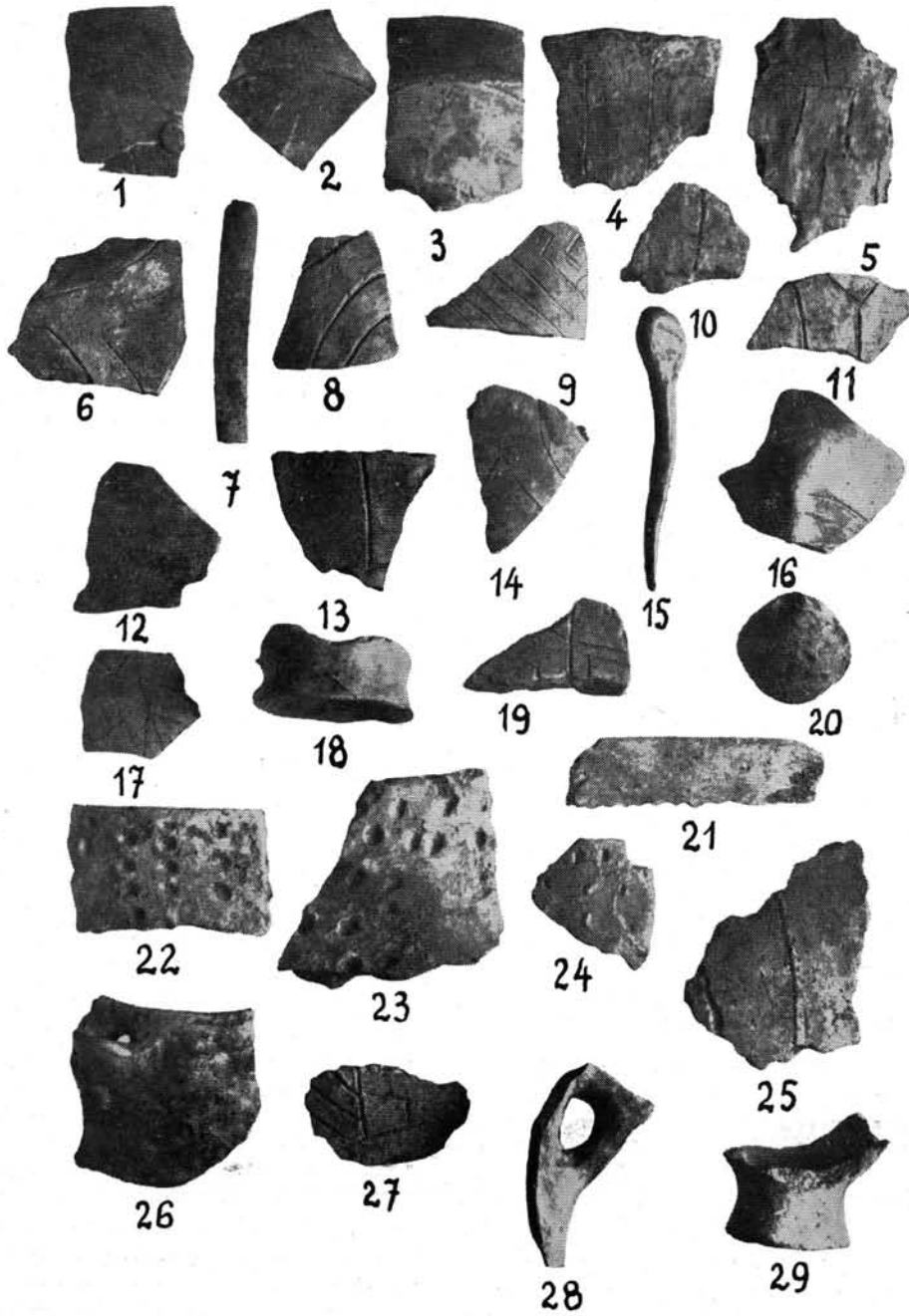
A H/1 ház a szelvény csaknem egész terjedelmében megfigyelhető, megközelítőleg téglalap alakú. A határozottan meg nem figyelhető padlószintjén került elő az cgyetlen ép edény, egy kis félgömb fenekű, meredek falú csésze (XIII. t. 7.). A szelvény keleti falán, a metszetben jól megfigyelhettük a padlószintet jelző vörös vonalat. A padlóból kb. 4 m²-nyi területet sikerült kibontani. Ehhez tartozott az előző ásonyomban talált karólyuk.

A H/2 ház a H/1 alatt volt. Kb. 3 m²-nyi padozatrésze maradt meg, a többi túlnyúlt a szelvény határain. Ezen a szinten, a szelvény déli falán, sajátos metszetet kaptunk. A felszíntől 130 cm mélységben, megközelítőleg téglalap keresztmetszetű, vörösre égett agyagkeretet bontottunk ki. A keretben csak a felső és a jobboldali réteg volt 5 cm vastagon átégve, a baloldalon az égés csak nyomokban volt megfigyelhető. Alsó része, ill. feneke világossárga letapasztott agyaból állott. Kitöltése teljesen tiszta szürke fahamu volt. A H/2 ház szintjén további 8 karólyuk helyét találtuk meg, azonban ezek között összefüggést nem tudtunk megfigyelni. Az innen előkerült csonteszközök között két ár és egy csontlyukasztó ismert alakú (V. t. 3, 7, 33.). Figyelemre méltó egy bordából hasított, csiszolt díszített ár, szélesedő végén bevágásokkal (V. t. 1.). Itt is megtaláltuk a már ismert, rovátkolt élű eszköz egy példányát, bordából csiszolva, egyik végén elkeskenyedve (V. t. 2.). Szélesebb végének egyik oldala rovátkolt. Három kis csontárat is leltünk (V. t. 3, 7, 33.).

A cserépek között, három meandroid díszű töredék pirosra volt festve, bekarcolt vonalai fehér mészbetéttel voltak kitöltve (V. t. 4, 5, 6.). Ugyancsak mészbetétes volt egy ujjbenyomással ellátott, átfúrt bütyökkel díszített, egymásra merőleges vonalkötegekkel borított cserép (V. t. 28.). Találtunk egy saktábla mintás töredéket (V. t. 14.), valamint egy kiöntőre emlékeztető, füllel ellátott cserépdarabot (V. t. 26). Két cseréptöredék vonalpárjai között tűzdel dísz helyezkedik el (V. t. 27, 32.). Itt is megvan a kihegyesedő fül (V. t. 17.).

Ujjbenyomással díszített töredéket is találunk (V. t. 30, 31.). Egy cserépen fekete alapon fehér festés van (V. t. 11.), több példány, a már ismert porózus piros festéssel van díszítve (V. t. 8—10, 12, 13, 19—21.). Egy darabon ez a technika éles törésben haladó vonalak között ismétlődik meg, a vonalak alkotta bemélyedés pedig sárga festéssel volt kitöltve (V. t. 18.). Egy kis edényperemtöredéket mindkét oldalán vastagon pirosra festettek (V. t. 22.). Gyakran előfordul a bekarcolt vonal dísz (V. t. 15, 16, 25, 29.). Egy töredéken bebökődött dísz (V. t. 23.), egy töredéken pedig meandroid minta töredéke látszik. (V. t. 24.). Több edényt sikerült kiegészítenünk.

1. Sárgásszürke színű, íveltfalú tál. M: 7,6 cm, Pá: 24 cm, Fá: 7,8 cm. (XV. t. 17.).
2. Sötétszürke színű, vékonyfalú, durva kidolgozású, íveltoldalú csésze. M: 9,5 cm, Pá: 8 cm, Fá: 4 cm (XV. t. 8.).
3. Sárgásszínű, meredekfalú kis tál. M: 4, 2 cm, Pá: 12 cm, Fá: 8,3 cm (XIII. t. 2.).
4. Világospiros színű, bombaformájú edény (1 a—d.). Legnagyobb kihasadásánál, az egymással szemközti oldalon, egy-egy kissé felfelé hajló, lapos bütyökfűl helyezkedik el. Az egyik letörött. Az edény nyaka hiányzik, törési felülete simára van csiszolva. Díszítése két részre osztja az edény felületét. A fülek magasságában bekarcolt vonal fut körbe, egyik oldalon ez alatt téglalapsorból lecsüngő farkasfogor helyezkedik el. A másik oldalon a téglalapsor hiányzik, a farkasfogak közvetlenül a bekarcolt vonalhoz kapcsolódnak. Az edény vállát mindkét oldalon két-két koncentrikusan elhelyezett, téglalapokból, illetve ellipszisekből összeállított dísz borítja. A két, zárt egységet alkotó mintát az egyik oldalon három, a másikon egy függőlegesen húzott vonal választja el egymástól. Az egyik oldal díszét

a másiktól a fülek vonalába bekarcolt, az ellipszisekkel párhuzamosan ívelt vonalak választják el. Az edény vállán, a két oldal felé, egy-egy vonalkákkal téglalapokra osztott vonalpár fut, melynek lezáródásaitól egy-egy hasonlóan felosztott vonalpár fut az edény szájnylásáig. A téglalapokkal díszített oldalon, a vonalpárok által bezárt területet öt, s a vízszintes vonalparra merőleges bevágás díszíti. M: 38,5 cm, Szá: 14,5 cm, Legn. kihas.: 35,5 cm, Fá: 26,8 cm (XIV. t. 1. a—d.).

5. Szürke színű, gömbölyű hengeres nyakú edény. Vállán díszítés fut körbe. A dísz az edény felületén két részre oszlik. A két részt egy-egy függőlegesen húzott vonal választja el. Az egyik oldalon vonalpárokból álló, a másikon hármass vonalkötegekből összeállított S-minta van. A dísz a nyakon, körbefutó, erőteljesen meghúzott vonal zárja be. A hasi részen is látható egy lezáró vonal, de ez nem összefüggő, és a díszítés sok helyen túlnyúlik a lezáró vonalon. M: 39,8 cm, Pá: 11,5 cm, Legn. kihas.: 39,5 cm, Fá: 11,5 cm (XIV. t. 2. a—b.).

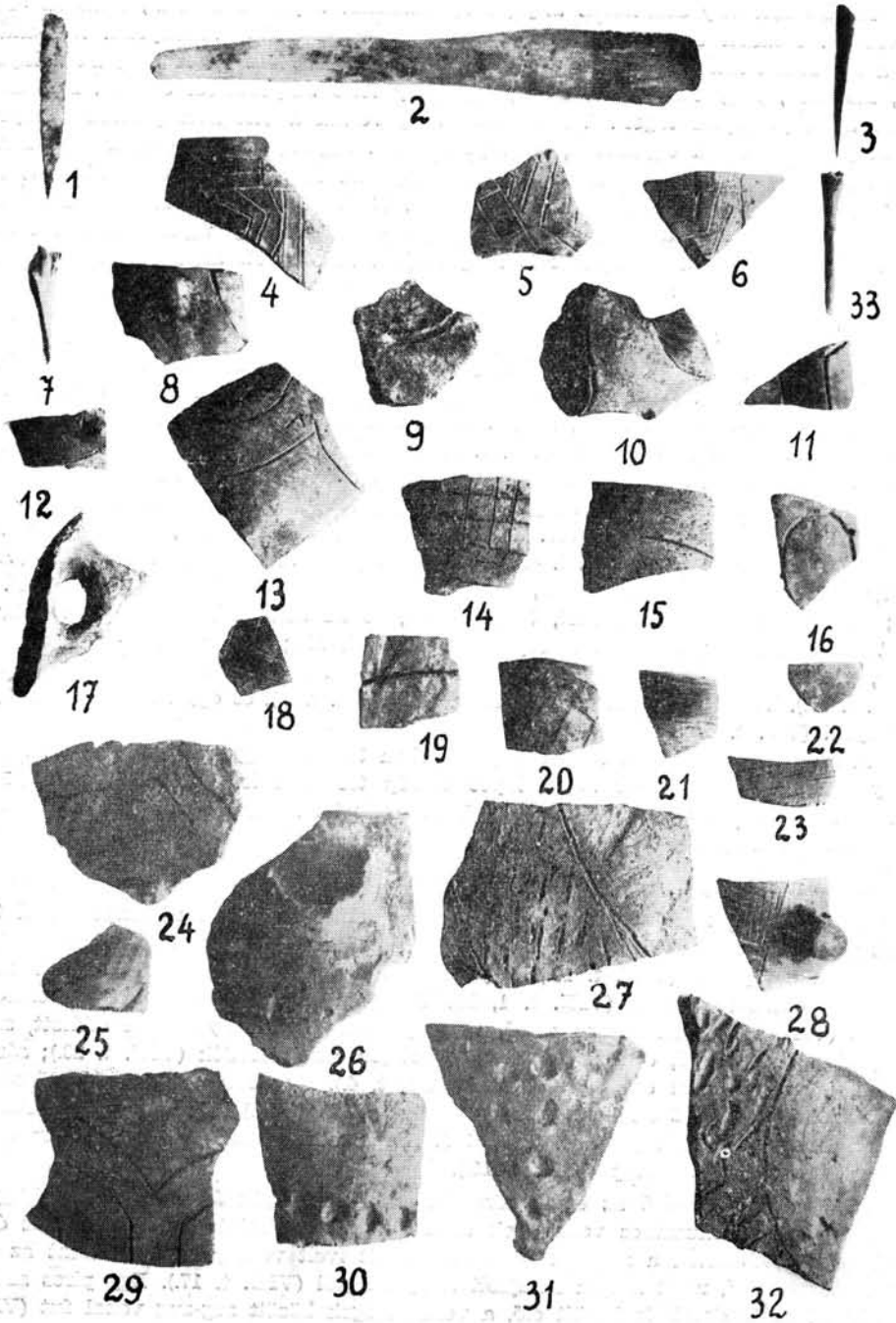
A H/1 ház padlószintjén a következő cserepeket találtuk: Több, vonaldíszsel ellátott töredéket (VI. t. 1, 3, 5, 8, 9.); egy egymásra merőleges vonalakkal díszített töredéket (VI. t. 7.), és egy bebökődött díszű töredéket (VI. t. 10.). Itt került elő egy agyarból készített ékszer töredéke (VI. t. 4.), és egy nyomott gömbformájú hálónehezék (VI. t. 15.). Ezek mellett sok díszítetlen töredék is felszínre került. Közülük két edényt sikerült összeállítanunk.

1. Szürke színű, rossz kidolgozású, íveltfalú csésze. M: 8 cm, Pá: 11 cm, Fá: 11 cm (XV. t. 1.).

2. Barnásszürke színű, rossz kidolgozású, íveltfalú csésze. M: 7,4 cm, Pá: 9 cm, Fá: 4,5 cm (XIII. t. 4.).

A »B« szelvény az »A«-tól Ny-ra, a domb lejtősebb oldalára esik. A kibontás során az első három ásónyomból sok cserép és csont került elő, de összefüggő jelenséget nem észleltünk. A szelvény keleti falán, a harmadik ásónyom alján égett réteg, tűzhely (?) nyomai mutatkoztak (T/2). Rábontottunk, de pontos rendeltetését nem sikerült meghatároznunk. Valószínűleg egy magasabb szinten levő ház végére bukkantunk, amely a szelvény széléig nyúlt. A negyedik ásónyomban, a D—Ny-i sarokban vastag paticsréteget bontottunk ki. A paticsdarabok vesszőlenyomatos felükkel felfelé feküdtek, körülöttük 40—60 cm széles égett réteg látszott. Az ötödik ásónyommal ezt a réteget sikerült körülhatárolni. Mivel a vastag paticsréteg a szelvényen túlnyúlt, Ny. és D. felől 3 méter szélességben rábontottunk. A rábontásban az É-i oldalon a negyedik ásónyommal elértük a sárga altalajt, az ötödik ásónyom pedig határozottan elvált a szelvény közepén levő kevert földtől. Stratigráfiát itt sem tudtunk megfigyelni. A rábontással nyert blokk közepén, nagyobb szabálytalan alakú patics-csomó mutatkozott (H/3). A talaj nyesése és a körvonalak tisztázása után, a rábontás irányában párhuzamosan átvágtuk a házat. Határozottan megállapítható padlószintet nem találtunk. A szelvény D—K-i sarkában harántirányban rábontottunk, hogy a szelvény széle alá benyúló paticsfolt helyzetét tisztázzuk.

A H/3 ház megközelítőleg téglalap alaprajzú. É-i fala, a szelvényünkben K—Ny-i irányban húzódó égett paticsrögök vonala, D-i oldalon a hosszabb fal a megmaradt paticsgödörök helyzetéből adódik, valamint az 5. ásónyomban élesen elkülönülő kevert föld vonalán halad. Ebben a kevert földben a paticsgödörök helyzete jól mutatta a ház vonalát. Ny-i oldalon a ház végfala a kevert földben itt-ott mutatkozó, de szabályosan meg nem határozható vonalban zárul. K-i végfala a szelvényfal alá nyúlt. A szelvényben készített metszetek azt bizonyítják, hogy a ház alatt három, egymásba ássott gödör volt, amelyek mind a keleti, mind a nyugati oldalon túlnyúltak a szelvény határain. A legelső gödör 270 cm, a középső 175 cm,

a felső 120 cm mély volt, a felszínhez viszonyítva. A metszetekből kerámia anyag nem került elő. (3/a—b. kép.)

A »B« szelvény díszítetlen anyaga ugyanazokat a formákat őrzi, mint az »A« szelvényé. Minden ásónyomban megtaláltuk a fekete színű, vékonyfalú kerámiát, de a töredékek zöme vastag, durva edényekhez tartozhatott. Itt is megvan a lapos tál, meredek, vagy kissé ívelt fallal, egy vagy több bütyökfüllel ellátva. Peremük néha ujjbenyomással tagolt. Valószínűleg meg voltak a virágcserepforma edények is. A peremek mind egyenesek, nem profiláltak. Egyes töredékekből a bombaformájú puttonyedény alakját is meg tudjuk rajzolni. A plasztikus díszek között az ujjbenyomással tagolt lécdíszítést megtaláljuk. A bütyökdísz több formája megvan, fülszerű alkalmazása a leggyakoribb, lapos, félgömbös, vagy újjbenyomásos alakban. Természetesen a szalagfület is megtaláljuk. A díszített anyagból a fontosabb darabok a következők:

Első ásónyom:

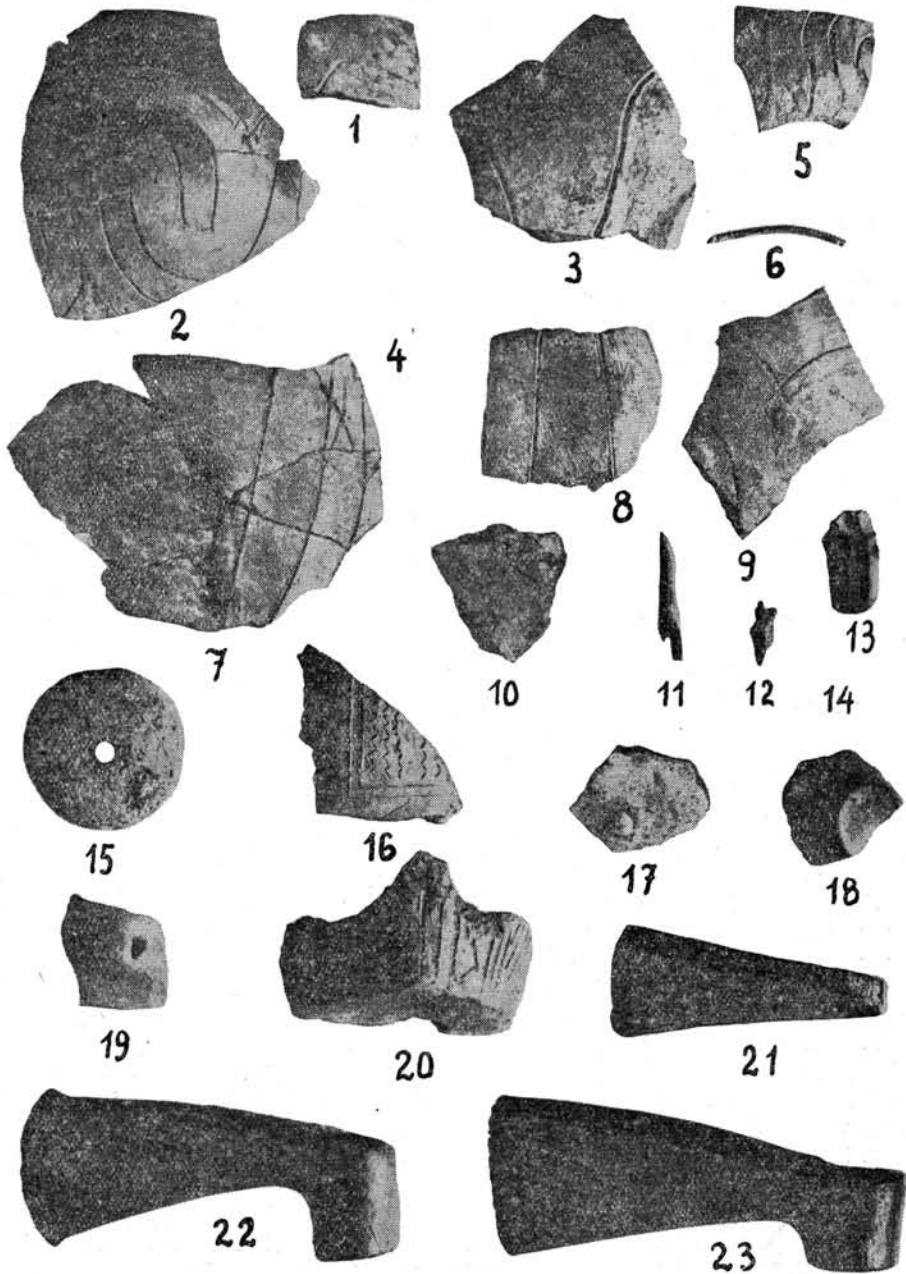
Ujjhegybenyomással tagolt, kettős plasztikus bordával ellátott vastagfalú edény töredéke (XII. t. 3.). A cserépdarab közepén a plasztikus díszek bajusz-szerűen lehajlanak, közöttük lefelé hajló, nagy hegyes, kampóbütyök foglal helyet. Kis hengeres nyakú edény peremrésze (VII. t. 6.), lencsebütyökkel díszített töredék (VII. t. 10.). Sárga színű, kiöntőcsöves edény töredéke (VII. t. 16.). Két kis bütyöklábbal ellátott edényfenék (VII. t. 1.). Egy piros és egy sárga színű, keretbe zárt, meandroid dísszel borított töredék (VII. t. 3, 14.). Vastag, durva cserép, éles szögben találkozó vonalpár díszével (VII. t. 4.). Két szürke színű vonaldíszes cserépdarab (VII. t. 7, 9.); egy szürke színű töredék, amelyen vonalpár fut és találkozik össze (VII. t. 8.); egy kis, vízszintesen átfúrt, bütyökfüllel, és az átfúrás magasságában bekarcolt vonallal díszített szürke cseréptöredék (VII. t. 11.); egy éles bevágásokkal tagolt, plasztikus dísszel ellátott és bekarcolt vonallal díszített szürke színű töredék (VII. t. 15.). Vesszővéglennyomatós peremtöredék (VII. t. 2.), és egy kettéosztott hegyű edényfül (VII. t. 13.).

A szelvény anyagában több edénytöredéken találtunk gyékénylenyomatot. Ilyen lenyomatot őríz egy piros színű lapos cserép töredéke is. Valószínűleg nagyobb edény fenékrésze lehetett (VII. t. 12.). Ugyancsak itt találtunk egy kettős hegyben csúcsosodó szalagfület is.

Második ásónyom:

Igen vastag, nagyméretű edény nyakrésze, amelyet három ujjbenyomással tagolt plasztikus borda díszít (XII. t. 1.). Piros színű, finom kidolgozású, kettőscsonkakúp alakú orsógomb (VIII. t. 19.). Egy szürkés és egy sárgás színű, durva köröm csipéssel ellátott töredék (VIII. t. 1, 2.). Sárgásszürke, kalázminta díszű cserépdarab (VIII. t. 3.); élénkpiros színű, ujjbenyomásos díszű bütyökfüllel ellátott, szabálytalan elhelyezésű, durva, elmázolt barbotinos cseréptöredék (VIII. t. 20.); sárga színű, ujjbenyomással díszített töredék (VIII. t. 4.). Nagyobb, vastag edénytöredék, párhuzamosan futó ívelt vonal párral díszítve (VIII. t. 21.), és három kis töredék, hasonló dísszel ellátva (VIII. t. 7, 8, 18.). Sárgásszürke színű, párhuzamosan ívelt vonalakkal díszített cserép (VIII. t. 10.).

Sajátságos díszítésű az egyik töredék, amelynek egyik felén egymásra hegyes szögben futó, párhuzamos vonalsorok által alkotott hálóminta van. Ez a rész élesen el van választva a másik részen elhelyezett ívelt vonalpártól, valamint az elválasztó vonalra, mint alapra rárajzolt háromszögtől (VIII. t. 17.). Egy piros színű, porózus festésű darab is került elő, a vonalkötegek között zeg-zug vonal fut (VIII.

t¹⁶ 16.). Két végén két-két határvonallal lezárt, meanderszerű díszű töredék (VIII. t. 14.), durva, vastag töredék, szögbe hajló párhuzamos vonalpárral díszítve (VIII. t. 15.). Sárga színű, kihajtott peremű edény peremrésze párhuzamos vonallal díszítve (VIII. t. 13.). Sárga színű, szabálytalanul elhelyezett vonaldíszű töredék (VIII. t. 6.).

Peremtöredék, függőleges nyílású lapos bütyökfüllel. A fül alatt kereszt formájú díszítés van, a fül két oldalán párhuzamos vonalak futnak a peremig. A fül felett vízszintes vonal zárja le a díszítést. Egyik oldalon a díszítés folytatása látszik, de pontos formája nem állapítható meg (VIII. t. 5.). Egy piros színű töredéken, sakktábla minta között szabályosan bebökődött vonalak vannak. Másik része meandroid díszszel van ellátva. A vonalak bemélyedései fehér mészbetéttel voltak kitöltve (VIII. t. 12.). Éles vonallal kettéosztott díszű szürke cserépdarab. Az osztóvonalon kis bütyökdísz van. Egyik oldalon meandroid dísz helyezkedik el, a másikon fenyőág szerű, bekarcolt díszítések között zeg-zug vonal fut a perem felé (VIII. t. 11.). Szürke színű, bevágásokkal ellátott plasztikus bordával díszített töredék (VIII. t. 9.).

Egy kiegészíthető edényt is találtunk:

1. Szürke színű, válltól hengeres testű bögre. Legnagyobb kihalasodásánál két, nem egy szinten elhelyezett lencsebütyök díszíti. Az edény vállán bekarcolt dísz fut körbe. Ragasztott, kiegészített. M: 9.2 cm, Pá: 10.4 cm, Fá: 3.4 cm (XIII. t. 9.).

Harmadik ásonyom:

Sárga színű, vastag körömbecsípéssel díszített cseréptöredék (IX. t. 12.). Piros színű, nagy edény maradványa. Felületét kissé ívelten futó vonalköteg díszíti. Közepén lefelé hajló kampós füllel van ellátva (XII. t. 2.). Vesszővég lenyomatokkal díszített kisebb cserépdarab (IX. t. 18.); sötétbordó színűre festett, ívelt vonalakkal díszített töredék (IX. t. 22.); nagyobb, szürke színű vonaldíszes töredék (IX. t. 4.), kisebb, hasonló színű töredékek (IX. t. 6, 15, 16.). Több darabon megvan az ívelt vonalpár dísz (IX. t. 1, 8, 13, 26.). Előkerült egy jól megmunkált szűrőedénytöredék is (IX. t. 17.). Feketésszürke színű, pereme alatt ujjbenyomással díszített kiöntőcsöves edénytöredék (IX. t. 25.). Fekete színű, kis üreges talptöredék (IX. t. 24.); egy átfúrt függőleges bordadísz (IX. t. 19.); egy kettős bütyökkel ellátott töredék (IX. t. 14.); sakktábla mintával díszített vékonyfalú kiöntős edénytöredék (IX. t. 21.). Előkerült még egy sakktáblamintával díszített, finoman megmunkált vékony töredék (IX. t. 9.); egy erősen bekarcolt vonalból kiinduló, vonalkötegekkel kialakított fésűszerű mintájú töredék (IX. t. 3.); egy párhuzamosan futó egyenesekkel ellátott cserép (IX. t. 27.), valamint több bekarcolt meandroid mintájú cserépdarab (IX. t. 2, 5, 7, 10, 11, 20.). A csontanyagot egy madárarcból készített ár képviseli (IX. t. 23.). A kiegészíthető edények a következők:

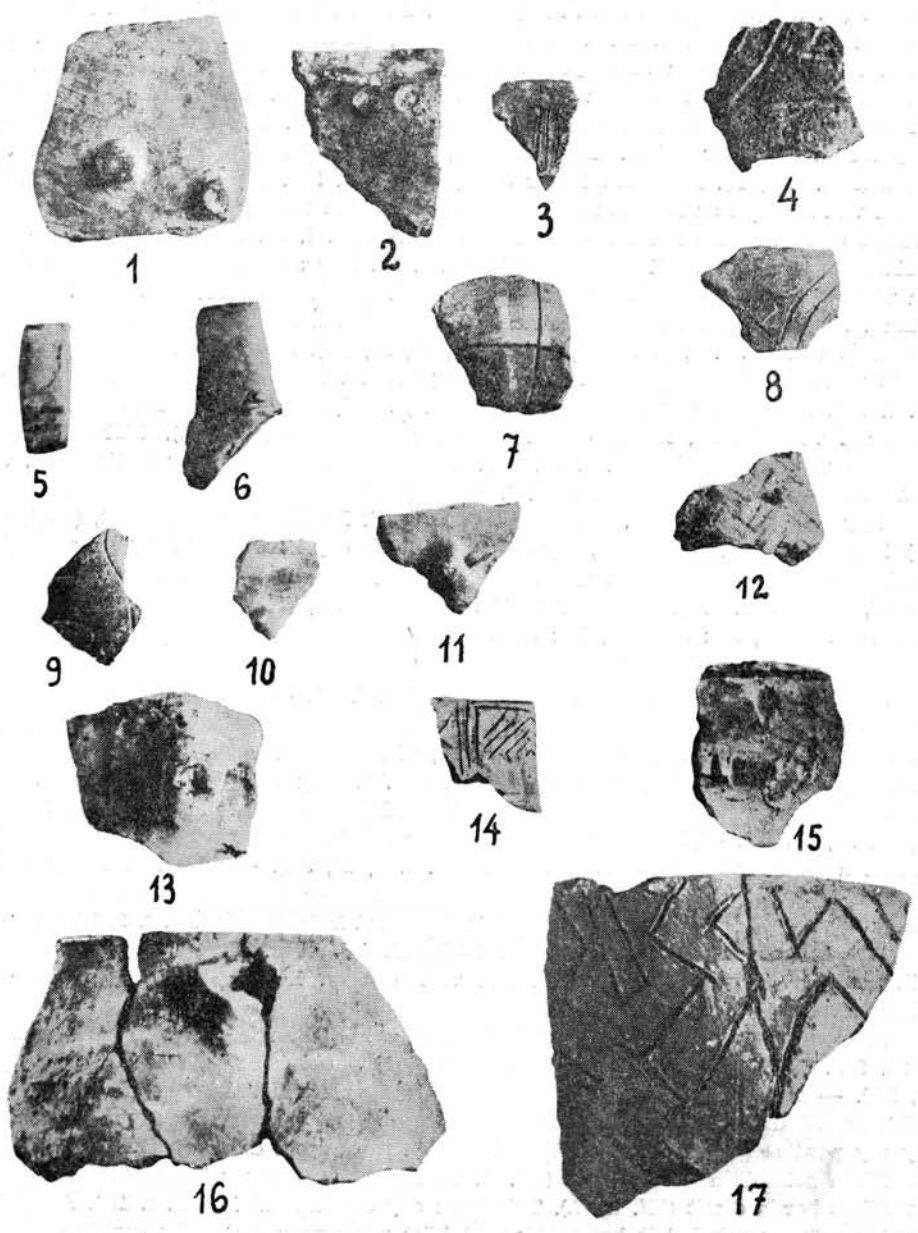
1. Sárga színű, durva megmunkálású, pereme alatt két vízszintesen elhelyezett lapos bütyökkel díszített tál. M: 3 cm, Pá: 13 cm, Fá: 10.5 cm (XV. t. 12.).

2. Szürke színű, kettős csonkakúp formájú, hasán domború, nyakán homorú felépítésű, törésvonalában egy kis bütyökkel díszített edény. Törésvonala fölött, a nyakon besímitott fenyőgally-szerű díszítés helyezkedik el. Ez a díszítés az edény vállán vízszintesen fut körbe. Pereme hiányzik. M: 10 cm, Fá: 5 cm (XV. t. 7.).

3. Piros színű, jó megmunkálású, íveltfalú tál. M: 9.2 cm, Pá: 24 cm, Fá: 10 cm (XV. t. 14.).

Negyedik ásonyom:

Sárgászöld festésű edénytöredék, közepén a díszítéseket elválasztó vonalközökben vörösre festve (X. t. 25.). Piros színű, meandrikus díszű peremtöredék (VII. t. 17.). Piros színű, meandroid díszű, vékonyfalú töredék (X. t. 19.). Három vastagabb

edényből való darab (X. t. 7, 11, 12.); egy kis cserépdarab, amelyen erős vonalból indul ki a fésűszerű vonalköteg (X. t. 13.); piros színű, finom megmunkálású peremtöredék (X. t. 1.). A perem alatt függőlegesen átfúrt lapos bütyökfül van. A díszítés mezőkre oszlik. A fül alatti mezőt függőleges, párhuzamos vonalak díszítik. Az alatta levő négyszögben szabályosan elhelyezett pontsorok ékítik. A fül melletti mezőben, meandroid díszítésen mészbetét nyoma látszik. Hengeres nyakú edény nyaktöredéke bekarcolt meandrikus jellegű dísszel (X. t. 17.). Sárga színű, vastag, nagyméretű edénytöredékek. Derékszögben találkozó vonalkötegekkel vannak díszítve (XII. t. 4, 6.). Hengeres tömör edénytalp (X. t. 26.). Egy töredéken vörös festékekkel van kitöltve az ívelten futó vonalak által kizárt terület (X. t. 2.). Egy hasonló töredék egész felülete fehér festékekkel volt ellátva (X. t. 4.). Két sorban elhelyezett, bebökődött dísszel ellátott cseréptöredék (X. t. 5.). Egy sárgás színű töredéken szintén vörös festéket találtunk a vonalközökben (X. t. 21.). Két töredéken ívelt vonalak futnak, teljes felületük világospirosra volt festve (X. t. 20, 24.). Több darabon ívelt vonaldísz van (X. t. 3, 9, 10, 14, 16, 18, 22, 23, 24, 31.). Egy szürke töredéken piros festés van a vonalközökben (X. t. 27.), egy pirosas töredéken meandroid minta van (X. t. 15.). Előkerült egy sajátos töredék is, amelynek egyik oldala síma, fekete, bekarcolt vonaldísszel, másik oldala vastag, patics-szerű (X. t. 8.). Két töredéken szögletes vonalminta van (X. t. 30, 34.). Kétségtől díszített házfal töredéke. Itt leltünk három hálónéhezéket is. (X. t. 6.32.33.)

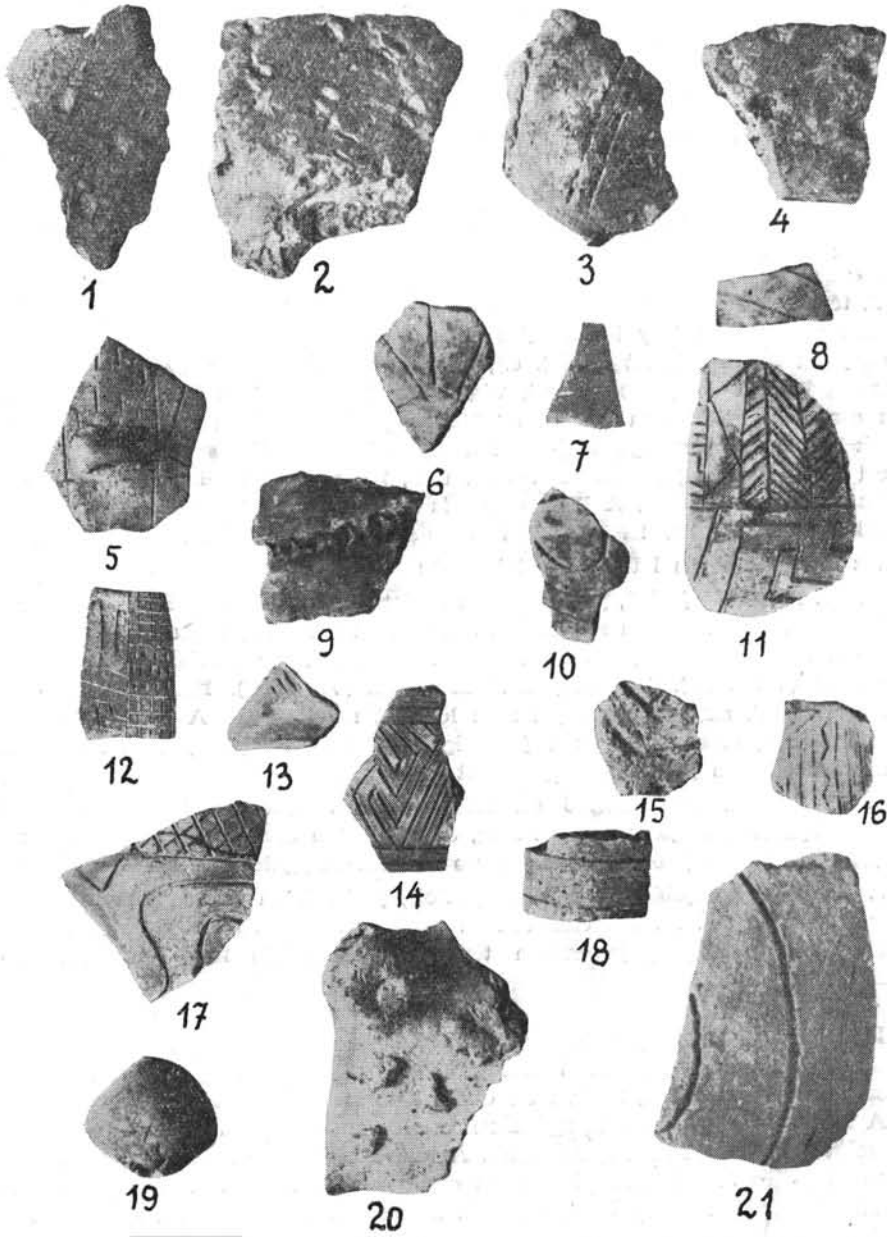
Egy csonteszköz került elő, amely ár lehetett. Madárcsontból készült, (X. t. 28, 29.). Két kőeszközt is találtunk, egy silex pengét, és egy háromszög formájú májopáliból készült magasvakarót (X. t. 35, 36.). A töredékekből egy edényt sikerült kiegészíteni, ezt a XV. t. 3. ábránk mutatja. Szürke színű, jó megmunkálású, íveltfalú pohár. M: 8 cm, Pá: 10,9 cm, Fá: 3,8 cm.

Ötödik ásonyom:

Sárga színű, csipett díszű edénytöredék (XI. t. 9.). — Tömör, hengeres edénytalp (XI. t. 29.). — Piros festéssel ellátott meandrikus díszű cserépdarab (XI. t. 1.); kis kiöntős csésze peremtöredéke (XI. t. 7.); virágcserep formájú edény, függőleges átfúrású, lapos bütyökkel ellátott töredéke (XI. t. 30.); több meandroid díszű, ill. szögben találkozó vonalkötegekkel díszített cseréptöredék (XI. t. 2, 4, 8, 12, 14, 17, 19, 23, 26, 31, 32.). — Három töredéken, fényes fekete alapon, vörös festéssel voltak ellátva a vonalak által kizárt területek (XI. t. 5, 13, 36.). — Nagyobb edény töredéke, ujjbenyomással tagolt plasztikus bordadísszel és körömbenyomással díszítve (XI. t. 35.). — Több ívelt vonallal díszített töredéket is találtunk (XI. t. 3, 15, 21, 28.).

Az ásonyom alapján nagy számban találtunk hűsvörös színű cserepeket, némelyik közülük nagy hólyagos bütyökkel volt ellátva. Előkerült egy gömbformájú hálónéhezék is (XI. t. 34.).

A csontanyag mindössze két madárcsontból készült, finoman lecsiszolt ár (XI. t. 24, 25.). Találtunk egy obszidián pengét, és két obszidián nyílhegyet (XI. t. 6, 10, 22.). — Két sajátos díszű edénytöredék közül az egyik szürke színű cserép, keretbe foglalt dísszel. Az egyik keretben átlósan húzott párhuzamos vonalak vannak egy-egy ponttal megszakítva, a másik keretben meandroid dísz van (XI. t. 20.). Egy töredéken sakktábla minta van (XI. t. 16.), egy töredéket ujjbenyomással tagolt plasztikus borda díszít (XI. t. 27.). Találtunk egy orsókarikát is (XI. t. 18.). A másik töredék szürkés színű, két határoló vonal közt párhuzamosan futó vonalak díszítik, amelyek erőteljes bevágásokkal vannak megszakítva (XI. t. 11.). — Itt került elő egy mésszel átítatott paticsdarab is (XI. t. 37.). Egyik oldalán síma, fehér festésű, a másikon durva, rücskös. Belső szerkezetét nézve, kb. 2 mm vastag, egymásra tapasztott rétegekre lehet bontani.

Három edényt tudunk kiegészíteni:

1. Sárgáspiros színű, rossz megmunkálású, fordított csonkakúp alakú pohár. M: 5 cm, Pá: 9.8 cm, Fá: 5 cm (XIII. t. 4.).

2. Szürke színű, íveltfalú tál. Pereme hiányzik. M: 8,6 cm, Pá: 17 cm, Fá: 7/3 cm (XIII. t. 12.).

3. Pirosas színű, kis tömör, talpon álló, íveltfalú tál. M: 7.5 cm, Pá: 16 cm, Fá: 7 cm (XV. t. 9.).

A szórványként bekerült anyagból két edényt tudunk kiegészíteni.

1. Íveltfalú, kissé kihajló peremű, lencsedíszsel ellátott szürke színű tál. M: 6,8 cm, Pá: 16 cm, Fá: 3 cm (XV. t. 10.).

2. Sárga színű, fordított csonkakúp alakú tál. Peremén belül, egymás mellett, két, ujjbenyomással tagolt, függőlegesen elhelyezkedő hosszúkás bütyök van. M: 9.5 cm, Pá: 25 cm, Fá: 14.5 cm (XV. t. 16.).

A terület általában csontanyagban szegény, jelentős tehát három, szórványként bekerült csonteszköz. Egy halcsontból csiszolt, igen finom kidolgozású, átfúrt fejű tű, melynek hegye letörött (VI. t. 6.); egy kis csont nyílhegy (VI. t. 12.), és egy agancsból készült hegyesre csiszolt, végén átfúrt eszköz töredéke (VI. t. 11.). Az ilyen eszközről részletesen Gábori Miklós írt.¹⁵ Megállapítása szerint halász nyílhegyek voltak. Szóbanforgó darabunk a típus kronológiája szempontjából fontos. Gábori külföldi anyag ismeretében arra utal, hogy ilyen nyílhegyet a neolitikum folyamán már használtak. A leből darab is azt bizonyítja, hogy a Kárpát-medence neolitikumának embere ismerte és használta az átfúrt alapú halásznílhegyeket.

Az ásatások során három sírt találtunk:

1. *sír.* K—Ny. tájolású, jobb oldalára fektetett férfi csontváz. M: 30 cm, H: 110 cm. Kora kb. 40 év. Erősen zsugorítva. Jobbkar az arc előtt, balkar a gerincre merőlegesen. Térdek a mellig felhúzva. Rossz fenntartású. Mellékletei: 1. Medencéjétől délre silex (VI. t. 13.). 2. Lábfejnél kisebb silex (VI. t. 14.). Körülötte sok csont, cseréptöredék. A sírgödör formáját nem lehetett megfigyelni. A sírt a korarézkor idején áshatták, erre mutat az a jelenség, hogy a sír földjében több lencsedíszes szürke, aeneolitikus jellegű cserépdarabot találtunk.

2. *sír.* Feldúlt. Hanyatfekvő csontváz, 10 cm mélységben. Irányítása Ny—K. Gerincoszlopából 6 csigolya maradt meg, de ezek sem eredeti fekvésükben. A férfi (?) csontváz medencéjétől lefelé eső része kevésbé bolygatott. Melléklete nem volt.

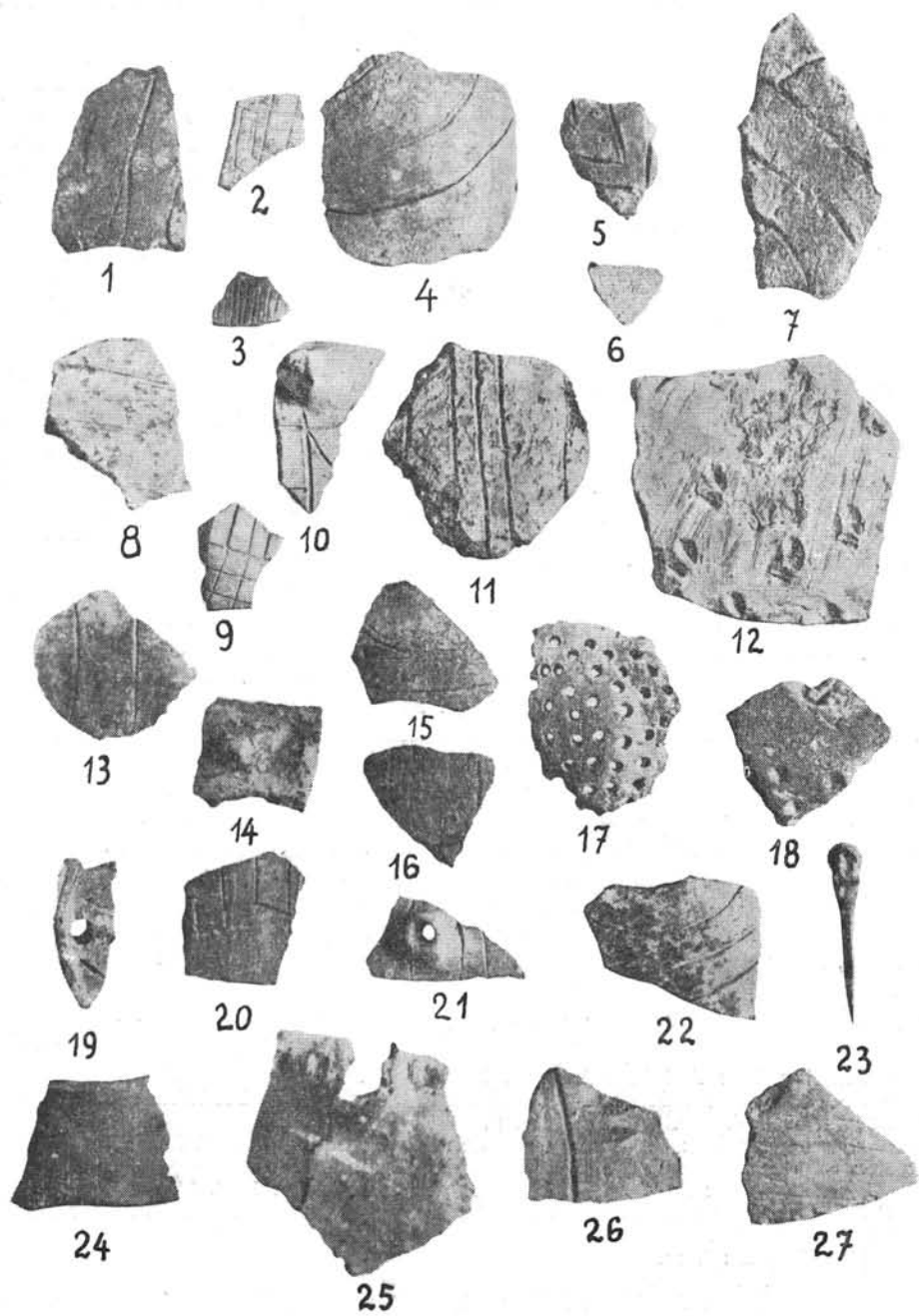
3. *sír.* K—Ny. tájolású, erősen zsugorított, jobboldalán fekvő, közepes megtartású váz. M: 30 cm. H: 105 cm. Váz h: 169 cm. Kezek az arc előtt, balláb erősebben felhúzva. Koponyája erősen töredékes. Melléklete nincs. Nő (?), 50 év körüli (?).

Hangsúlyozzuk, hogy a telepen semmiféle rétegződést nem lehetett megállapítani. Az anyagot azért tároltuk ásonyomokként, hogy valami alapunk legyen a szétválasztásra, illetve az előkerülési sorrend betartására.

A telep előkerült leletanyagának kronológiai beosztásánál az anyagot mindenekelőtt két részre kell bontanunk. A leletek vizsgálata alapján úgy látszik, hogy az »A« és »B« szelvényben nem egyetlen kor emlékei maradtak meg. A »B« szelvény, anyagának összetételénél fogva a régebbi szintet képviseli.

A leletek vizsgálatánál kérdésesek, és számunkra legérdekesebbek a »B« szelvényben előkerült, feltehetőleg a Körös kultúrába sorolható töredékek.

¹⁵ Gábori Miklós: Egy őskori agancs nyílhegytípus. Arch. Ért. 1949. 105—106. p.

Egyes jelenségek, mind a Körös, mind a vonaldíszes kultúra emlékanyagában kimutathatók. Mivel a vonaldíszes kultúra emlékei az ásatás folyamán nagy számban kerültek elő, megengedhető, hogy a kérdéses töredékeket is ehhez a körhöz kapcsoljuk.

Kutzián Ida alapvető munkájában több olyan lelőhelyet sorolt fel, ahol a körömbecsípés nem Körös kultúráns anyagban került elő. Csípett díszű töredéket említ a munkácsi kishegyről, a szemerei (Abaúj megye) és a megyaszói bükki kultúráns telepekről, az Ógyalla abadombi, és az ipolyviski zselizi telepről, valamint a budapest—tabáni vonaldíszes anyagból is.¹⁶ A nyugati vonaldíszes, régibb vonaldíszes anyagban, még bőségesebb példát találhatunk a hasonló jellegű díszre. A csehországi přitluky-i lelőhelyen vonaldíszes kerámiával együtt fordul elő a körömbenyomás, és a hegyes szerszámmal történő bebökődés. Ugyanitt bükki jellegű cserepek is vannak.¹⁷ Megtaláljuk a díszítésnek ezt a formáját a klasszikus vonaldíszes anyagban is. A sonaershausen-i vonaldíszes kultúrába sorolható temető 8. sírjának kis bögréjét, egyik Körös kultúráns telepünkön sem tudnánk elkülöníteni a jól ismert hazai anyagtól.¹⁸ Ezen kívül vannak olyan jelenségek, melyek nagyobb számban megvannak mindkét kultúrában. Az ujjbenyomással tagolt plasztikus bordadíszre gondolunk, amikor az edény nyakán, többé-kevésbé rendszeresen elhelyezkedő ujjbenyomásos díszeket látunk, vagy néhány alapvető edényformára.

A lebői Körös kultúra jellegű anyagot először Banner János ismertette. »Lebőn a szegedi múzeum által feltárt teleptől 300—400 m távolságban is előfordulnak ezek a leletek« — írja.¹⁹ Itt a paradicsomformájú hálónehézékekre, a körömbecsípéses cseréptöredékekre, valamint a kaptafaformájú kőbaltákra utal.²⁰

E dolgozaton kívül csak Kutzián Ida említi Lebőt, mint Körös kultúráns lelőhelyét. A Móra által kiásott anyagot tiszai I-nek, illetve zselizi, azaz fiatalabb vonaldíszes kultúrához tartozónak határozza meg.²¹ A Móra által kiásott, Kutziánnál hibásan Futó, helyesen Farkas Mihály földjén fekvő teleptől 300—400 m-re szórványként a Körös kultúra kerámiája került elő. Képanyagában közöl 4 edénytöredéket.²² Közülük kettőt, (a két csípett díszűt) megtaláltuk a Móra Ferenc által felvett fényképanyagban, a másik kettőt azonban nem. Ezzel a fajta díszítéssel, illetve a körömbecsípés technikájával és kronológiájával Banner János is foglalkozott.²³ Megállapításainak az a része fontos számunkra, amelyben a körömmel becsípett edények kronológiáját, és területi elterjedését vizsgálja. Kimutatja, hogy legkorábban a szalagdíszes edények kultúrkörének emlékeihez kapcsolódva tűnik fel. Joggal tételezhetjük fel tehát, hogy a lebői darabok is a vonaldíszes kultúra emlékét őrzik.

Az »egyenesre levágott fenekű edények hálómintás töredéke« feltehetőleg — (a rokon anyag alapján) — a vonaldíszes kerámiába tartozik. Hasonlókat

¹⁶ Kutzián Ida: A Körös kultúra. Diss. Pann. II. 23.

¹⁷ Z. Trňáková: Zelezařske pece z římského období v Přitlukach na Moravě. Arch. rozhl. 1956. 4. obr. 206. 515—518. p.

¹⁸ Dietrich Kahlke: Die Bestattungssitten des Donauländischen Kulturkreises der jüngeren Steinzeit. Teil. 1. Linienbandkeramik. Berlin. 1954.

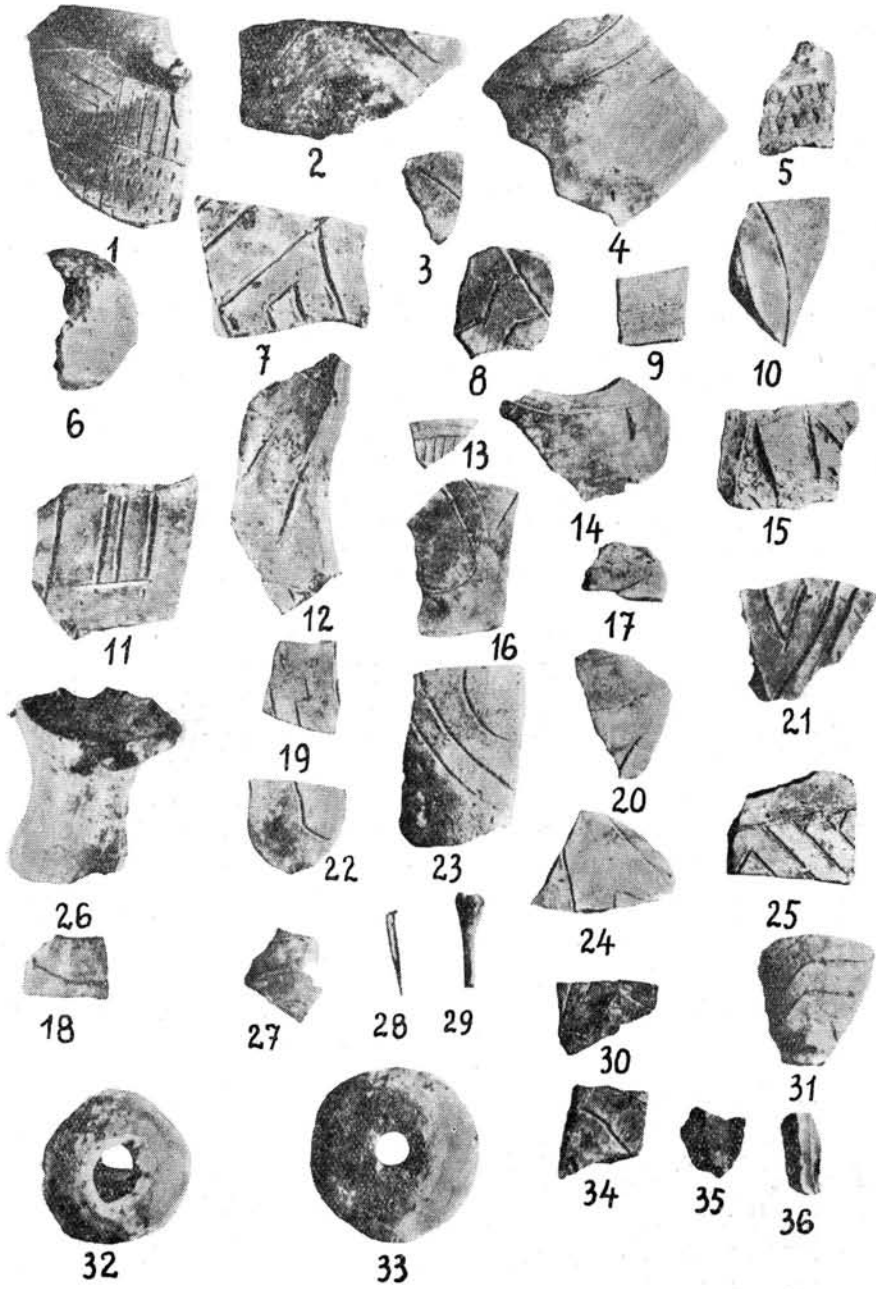
¹⁹ Banner János: A tiszai kultúra III. periódusa. Dolg. 1932. 31. p.

²⁰ Banner János szíves szóbeli közlése szerint a Sírhegyes ásatott Körös kultúrához tartozó telepet.

²¹ Kutzián Ida: i. m.

²² Uo. XIV. t. 13—16.

²³ Banner János: Adatok a körömmel díszített edények kronológiájához. Arch-Ért. 1929. 23—34. p.

magában a leböi vonaldíszes anyagban is találtunk. A »B« szelvény negyedik és ötödik ásonyomában előkerült két festett töredék hasonló díszítésű edény maradványa lehet (X. t. 2., XI. t. 3.).

A kérdéses negyedik darab egy bütyökdíszes edénytöredék, »melynek bütyke felé bevágások alkotta szaggatott vonalak futnak«. ²⁴ Feltehetőleg nem tévedünk, ha megfelelőit a tiszai, esetleg a bánáti kultúrában keressük. A területéről nem kell messzire eltávolodni, a csókai anyagban több hasonló töredéket találtunk. A Móra Ferenc Múzeum Csókáról olyan egész edényt is őriz, ²⁵ melynek megfelelő részei pontosan olyan formát mutatnak, mint a kérdéses töredék. Úgy véljük, ezt az edényt, és a kérdéses töredéket is a tiszai kultúrába kell sorolnunk.

Lebőn ugyan Körös kultúrák telepére utaló jelenségek nem mutatkoztak, a Móra-féle és a mi ásatásunkor azonban jellegzetes *Körös kerámiai anyag* került elő.

A Móra ásatásán előkerült kis csésze szürkésbarna színű, közepes megmunkálású, három lábon álló kis félgömbtestű. M: 5.6 cm, Pá: 9.5 cm (XIII. t. 1.).

Ez a forma kétségkívül a Körös kultúra sajátja. Hasonló példány került elő Endrődről, ²⁶ Óbesnyőről, ²⁷ Szentés Nagyjaksorpartról, ²⁸ és Vincáról. ²⁹ Azonos jellegű, de nagyobb edény töredéke lehet egy sárga színű, két kis lábbal ellátott darab (VII. t. 1.). Ennek megfelelőit Tiszaug—Tóparton, ³⁰ Endrődön, ³¹ Kopáncs Zsoldos-tanyán, ³² Kotacpart Vata-tanyán, ³³ Kopáncs Kovács-tanyán, ³⁴ és csaknem valamennyi, a Körös kultúra által használt telepen találunk. Hasonló jellegűnek tartjuk a második ásonyom kalászminta díszű töredékét (VIII. t. 3.). Ilyen díszítést a régebbi lebői anyag fényképein is találunk. Ez a díszítésmód is gyakori a Körös kultúrában. Kopáncs Zsoldos-tanyán, ³⁵ Szentés Nagyjaksorparton, ³⁶ Szarvas Szappanoson, ³⁷ Kunszentmárton Nagyérdpusztán, ³⁸ Szentés Nagyhegyen, ³⁹ Gyulán, a vasúti homokbányai lelőhelyen, ⁴⁰ Gyomán, ⁴¹ Tiszaug Tóparton, ⁴² egyaránt előfordul. Egy kis töredéken három vesszővéggel benyomott pont van (IX. t. 18.). Ilyen díszítéshez hasonlót találunk a péceli kultúrában is, de igazi megfelelőit a Körös kultúrához tartozó telepeken kell keresnünk. Kopáncs Kovács-tanyán, ⁴³ Szentés Nagyjak-

²⁴ Kutzián Ida: i. m.

²⁵ A szegedi múzeum leltárkönyve. 53. 196. l.

²⁶ Kutzián Ida: i. m. XIV. t. 12.

²⁷ uo. XXXIII. t. 7.

²⁸ uo. XXXIV. t. 5.

²⁹ uo. LXI. t. 4.

³⁰ uo. V. t. 1, 2, 4, 5, 6, 7, 10.

³¹ uo. XIV. t. 10, 11, 12.

³² uo. XXXIII. t. 8.

³³ uo. XXXIII. t. 9.

³⁴ uo. XXXIV. t. 4.

³⁵ uo. XL. t. 5.

³⁶ uo. XL. t. 3, 4.

³⁷ uo. XXXIX. t. 17, 20.

³⁸ uo. XVIII. t. 16.

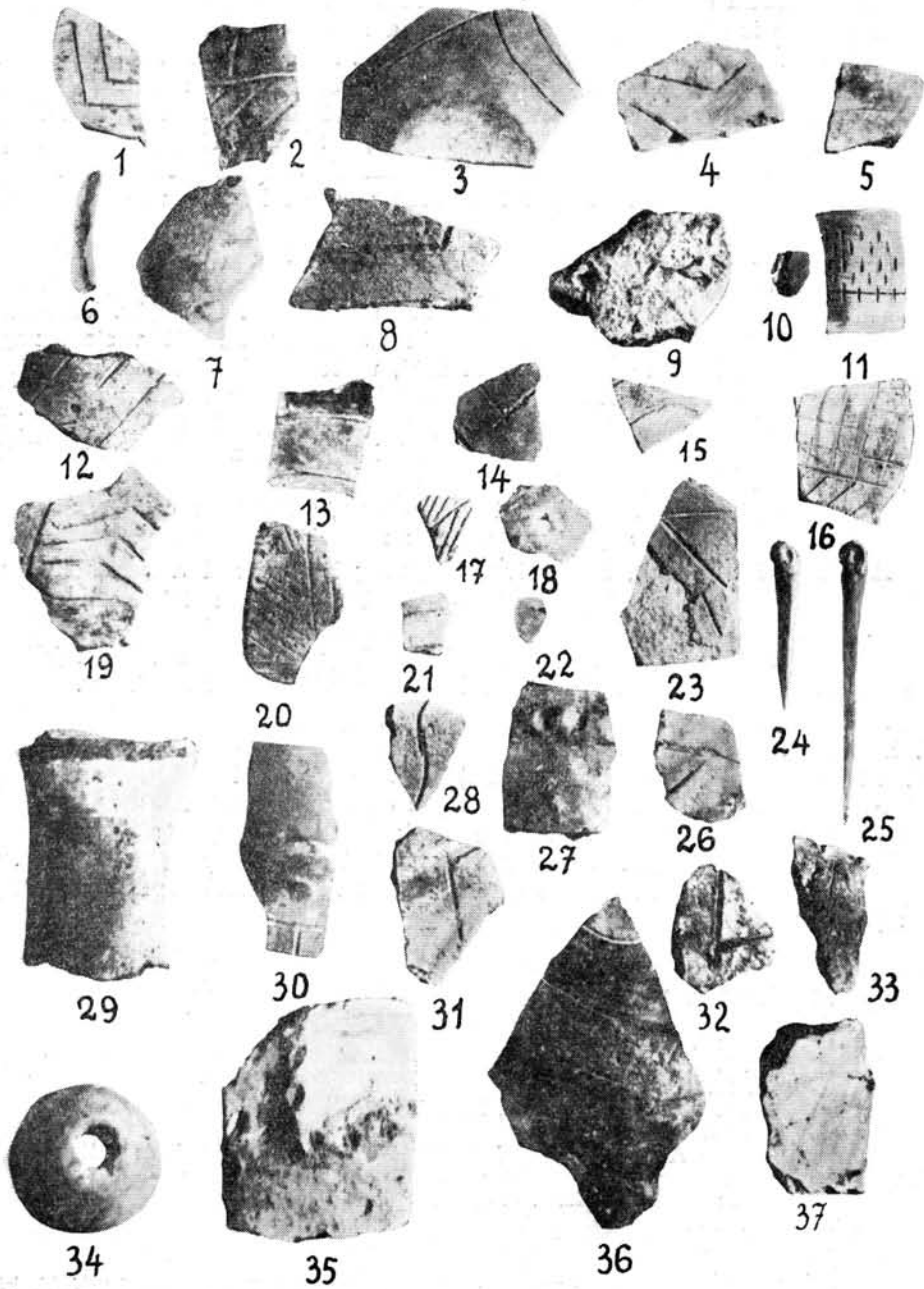
³⁹ uo. XVII. t. 15, 16.

⁴⁰ uo. XIV. t. 17, 18.

⁴¹ uo. XII. t. 7.

⁴² uo. VI. t. 9.

⁴³ uo. XXXVII. t. 11.

sorparton,⁴⁴ voltak hasonló töredékek. A nádvéggel történt benyomkodásos dísz gyakoribb,⁴⁵ mint az aránylag nagy számban előforduló vesszővég beböködés. A barbotin díszítés is egyik legjellemzőbb sajátossága a Körös kultúrának. Legalább is egyes tipikus formái ezen a területen csak ehhez a kultúrához kapcsolhatók. Ilyen töredék Lebőn kettő van. Az egyik Móra által behozott nagyobb edénydarab (XII. t. 5.), a másik húsvörös színű, nyomott bütyök-díszű, durva elmázolt barbotinnal ellátott edénytöredék (VIII. t. 20.). Megfelelőiket megtaláljuk Kotacpart Vata-tanyán,⁴⁶ Szentes Nagyjaksorparton,⁴⁷ Dévaványán,⁴⁸ Szentes Nagyhegyen, valamint több, Kotacpart Vata-tanyán előkerült edénytöredéken.⁴⁹ Egyik töredéken szögben haladó, ujjbenyomással tagolt plasztikus lécdísz mellett találunk körömbenyomást, melynek megfelelői Kopáncs Kovács-tanyán⁵⁰ voltak (XI. t. 35.). Az elmondottak alapján valószínűnek tartjuk, hogy a körömbecsipéses cserepek ezen a telepen a Körös kultúra jelenlétét, de legalábbis közvetlen befolyását igazolják. Valószínű ehhez a körhöz tartozik még a negyedik ásónyomban talált vastag, nagy edény nyakrésze, három párhuzamosan futó, ujjbenyomással tagolt plasztikus bordával díszítve (XII. t. 1.). Pontos megfelelőjét Szarvas Szappanosról közli Banner János.⁵¹ A szelvény ötödik ásónyomában, a H/3 ház törmelékei között előkerült kis talpas edény olyan jellegű, hogy ebbe a kultúrába sorolhatjuk (XV. t. 9.). Ilyen fajta talpas edény, »kehely«, gyakran szerepel a Körös kultúra emlékei között. Kotacpart Vata-tanya,⁵² Kopáncs Zsoldos-tanya,⁵³ Ószentiván,⁵⁴ Starčevo⁵⁵ anyagában vannak megfelelő példányok.

A *bánáti kultúrának*, amely kronológiailag közvetlenül a Körös kultúra utáni, illetve annak végső periódusával egybeeső időben található, szintén megtaláltuk hagyatékát. Azokból a formákból és díszítő elemekből, amelyek az Ószentiván VIII. anyagát jellemzik és amelyek Csókán is a tiszai jellegű anyaggal keveredetten fordultak elő, Lebőn is találhatunk néhányat.

Az »A« szelvény első ásónyomából egy hólyagos bütykű cseréptöredéket (I. t. 6.), a második ásónyomból egy kettős csonkakúpos edény hasi részét (II. t. 10.) és egy edénytalpat (II. t. 19.) sorolhatunk ide. Megfelelői az ószentiváni anyagban egy kis kettős csonkakúpos edény,⁵⁶ valamint a magas talpon álló kehelynek egy formája.⁵⁷ A harmadik ásónyomból egy sárgára festett tűzdelt díszű töredék (III. t. 20.), a negyedikből egy tömör edénytalp (IV. t. 29.), az ötödikből három tűzdelt díszű töredék kapcsolható ehhez az anyaghoz (V. t. 23, 27, 32.).

⁴⁴ uo. XXXVII. t. 12.

⁴⁵ Egy ilyen töredékünk is van.

⁴⁶ Kutzián Ida: i. m. XXIV. t. 2.

⁴⁷ uo. XXIV. t. 5.

⁴⁸ uo. XV. t. 10.

⁴⁹ uo. XXXI. t. 8., XXXVIII. t. 3., XXIV. t. 2.

⁵⁰ uo. XXXVIII. t. 14.

⁵¹ Banner János: A kopáncsi és kotacparti neolitikus telepek és a tiszai kultúra III. periódusa. Szeged 1933. (Dolg. 1932.) XXXV. t. 92.

⁵² Kutzián Ida: i. m. XXVII. t. 4.

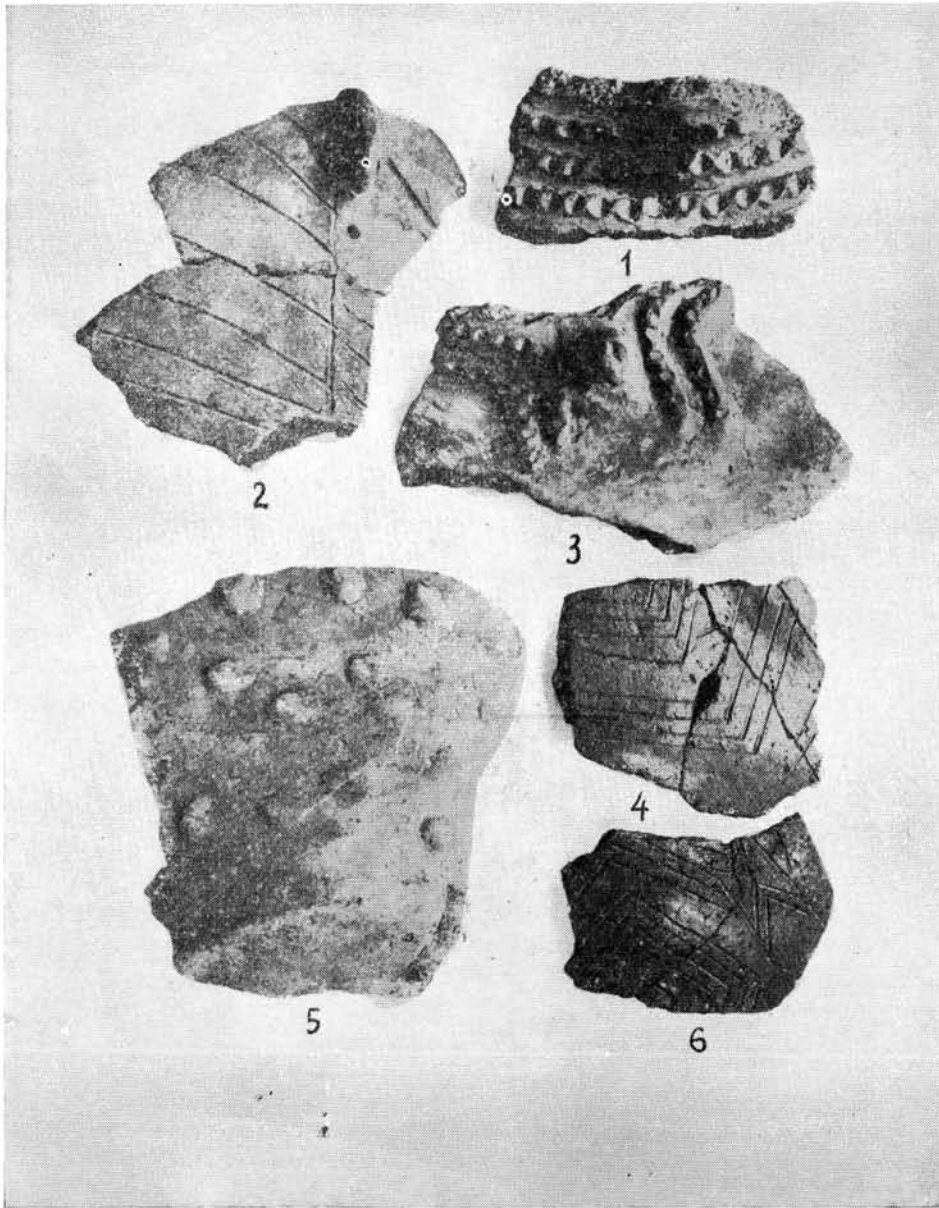
⁵³ uo. XXXI. t. 3.

⁵⁴ uo. XXXII. t. 8.

⁵⁵ uo. LIV. t. 2.

⁵⁶ Banner János és Párducz Mihály: Újabb adatok Dél-Magyarország újabb kőkorához. Arch. Ért. 1946. 17—41. p. VII. t. 8.

⁵⁷ uo. VIII. t. 10.

E szórványosan jelentkező cserepek a telep kronológiai helyzetének megítélésénél számba vehetők. A bánáti kultúra emlékeit a »B« szelvényben is megtaláljuk. A negyedik ásónyom talptöredéke (X. t. 26.), valamint az ötödik ásónyom hasonló jellegű darabja (XI. t. 29.), határozottan ide sorolhatók. A negyedik ásónyomban előkerült edényke a kultúra egyik legjellemzőbb formáját és díszítését őrzi (XV. t. 7.). A díszítés megfelelője jól látszik az Arch. Ert. 1946. X. tábla 2. képen közölt cseréptöredéken. A forma az ószentiváni telep jellemző típusa.⁵⁸ Meg kell említeni a »B« szelvény alján előkerült több, hólyagos díszű edény töredékét, amelyeket Ószentiván VIII. anyaga alapján szintén ide sorolhatunk. Azok a jelenségek, amelyek Lebón a bánáti kultúra jelenlétére engednek következtetni, megvannak szórványosan a szakállháti telepen is. A tűzdelt szalagdísz, a tömör talp határozottan annak az anyagnak a meglétére, illetve hatására utal, amely Ószentiván VIII. sajátja.

A cserépanyag tekintélyes részét alkotják az olyan jellegű töredékek, amelyekből a vonaldíszes kultúra jelenlétére következtethetünk. Az anyagról Móra ásatása nyomán Kutzián Ida is írt. »Az ásatás a neolithikumból a tiszai kultúra I. periódusának és a fiatalabb vonaldíszes kerámia kultúrájába tartozó zselizi csoportnak együttes gazdag telepét tárta fel.«⁵⁹

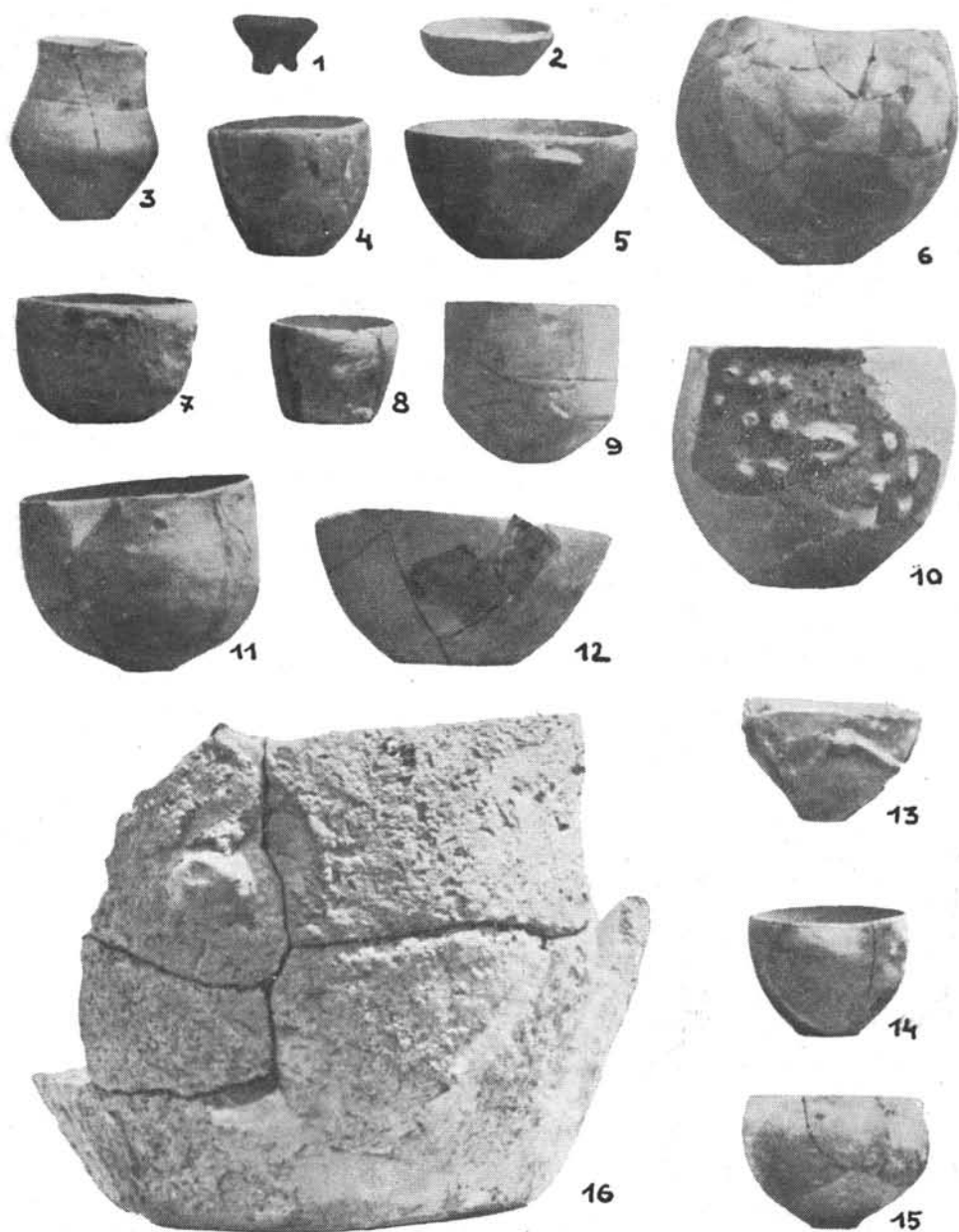
Mindkét szelvényünkben bőven került elő ide sorolható *festett és festetlen anyag*. Az »A« szelvény első ásónyomából egy sárga (I. t. 13.) és egy piros festésű töredék (I. t. 23.) osztható ide. Az itt megtalált *kiöntőcső* töredéke is feltehetően ehhez az anyaghoz tartozik (I. t. 17.). Hasonló formát a csehországi vonaldíszes anyagban is találunk.⁶⁰ A második ásónyom gazdagabb volt az ilyen jellegű leletekben (II. t. 1, 3—6, 8, 9, 11, 12, 13, 15—18. sz. töredékek). A harmadik ásónyomból a III. t. 1, 4, 21, 22, 25. sz. vonaldíszes cserepek és a III. t. 12. bütykös edénye tartozik ide. Hasonló, sorosan elhelyezett bütyököszt Csókán is találunk. A T/1 tűzhely anyagában is megtaláljuk az ide osztható töredékeket (III. t. 23, 24.). A negyedik ásónyom igen gazdag vonaldíszes cserepekben. A IV. t. 1—6, 8, 10, 12, 13, 14, 16, 22, 23, 26. sz. képen bemutatott töredékek mind olyan jellegű bekarcolt dísszel vannak ellátva, melynek alapján a vonaldíszes kultúrába tartozónak mondhatjuk őket. Az ötödik ásónyom is hasonló anyagot őríz. Az V. t. 8—12, 18, 19, 21, 22, 25, 29. sz. töredékek a vonaldíszes kerámia jellegét viselik magukon. A H/1 ház szintjéről piros festéssel ellátott töredékek kerültek elő (VI. t. 1, 2, 3, 5.). Itt találtuk a VI. t. 7—10. sz., szintén a vonaldíszes kultúrába sorolható szürke színű cseréptöredékeket is.

A kultúra emlékei a »B« szelvényben is megvannak. Az első ásónyomból ide sorolhatjuk a VII. t. 7, 8, 9, 11, 15. sz. cseréptöredéket. Itt is találtunk kiöntővel ellátott darabot, valószínű, hogy ez a már előbb említett megfelelő darab alapján szintén a vonaldíszes kultúrába tartozik. A második ásónyomból a VIII. t. 4, 7, 8, 10, 17, 18, 21. sz. alatti töredékeket oszthatjuk ide. A harmadik ásónyomból is több olyan cserepet választhatunk ki, amelyek a vonaldíszes kultúra jellemző anyagát mutatják (IX. t. 1, 4, 6, 7, 8, 13, 15, 16, 22, 25, 26.). A negyedik ásónyomban ismét sűrűn előfordul a kérdéses anyag (X.

⁵⁸ uo. VI. t. 5. VII. t. 8. VIII. t. 2.

⁵⁹ Kutzián Ida: i. m. 31. p.

⁶⁰ Evžen F. Neustupný: K relativní chronologii volutové keramiky. Arch. rozhl. 1956. 389. p.

t. 3, 4, 9, 10, 14, 16, 18, 20, 22, 23, 24, 30, 31, 37.). Itt is, a díszített töredékek egy része piros porózus festékekkel volt ellátva. Az ötödik ásonyomban is találunk hasonló jellegű cserépdarabokat. Két töredék piros festéses (XI. t. 5, 36.), a többi festés nélküli vonaldisszel van ellátva (XI. t. 3, 4, 13, 15, 21, 28.). A »B« szelvény ötödik ásonyomában előkerült kis szürke színű töredék (XI. t. 20.) a bükki kultúra egyik jellemző díszítését juttatja eszünkbe. Csalog hasonlókat közöl a borsodi anyagból.⁶¹ Ugyaninnen találunk megfelelő darabot Tompa Ferenc alapvető munkájában is.⁶² Az idézett példányok nem teljesen egyezők, mert míg a lebői példányokon a vonalköteg bevágott pontokkal van megszagatva, addig a bükki darabokon a bevágott kis vonalak meg is törnek a vonalköteg futását. Alapjában véve mégis azonos képet mutat mindkét díszítés. Csalog szerint, amikor egyik, vagy másik kultúra jellemző darabjai kerülnek elő a másik telepén, utánzásról is szólhatunk.⁶³

Ez a töredék, valamint két hajlott bütyökkel díszített nagyobb edény töredéke (XII. t. 2, 3.) arra utalnak, hogy valamiféle kapcsolat volt az obszidiánban gazdag Tokajvidékkel.

A lebői kultúra képeinek legjelentősebb kialakítói azok a *tiszai elemek*, amelyek igen gyakran figyelhetők meg a cserépanyagon. Általában a lebői töredékek nagy részét a tiszai kultúrába oszthatjuk be. Sajátságos azonban, hogy azok a díszítő elemek, amelyek Kökénydombon ezt a kultúrát jellemzik (koncentrikus körök, meanderek, meandroid vonalak, S-minták), Lebőn alapjában ugyanúgy, de összetételükben és elrendezésükben, sajátos megjelenési formájukban másként mutatkoznak. Megfelelő példányokat Szakállháton^{63/a} találunk, ahol az anyag összetétele hasonló. A csókai telep emlékei között is vannak töredékek, amelyek a lebőiekkel megegyeznek. Lebőn a koncentrikus kör hiányzik a minták közül. Díszített töredék aránytalanul kevesebb volt, mint díszítetlen.

Az »A« szelvény első ásonyomában a lebői típus néhány szép példányának töredékét találjuk meg (I. t. 7, 20, 25, 27.). Ide tartozik két talp is (I. t. 29, 30.). Sajátos díszítése van egy bebökődött pontokkal ellátott töredéknek (I. t. 22.). Az I. t. 11, 15. sz. megfelelőit Kökénydombon is megtaláljuk.⁶⁴ A *második ásonyomból* ismét került elő egy lebői formájú töredék. Ezek a töredékeken a régebbi lebői anyag tanulsága szerint, gyakran vannak antropomorf jellegű részek. Az edények kihajló peremének törésvonalán ülő kis fülek általában emberi láb formájúak. A II. t. 2, és 14. sz. példányok meandrikus dísz töredékeit mutatják. A *harmadik ásonyomból* és a T/1 tűzhely mellől előkerült leletek is ezt a képet egészítik ki. Az itt talált fedő (III. t. 19.) megfelelő darabja Kökénydombon ismeretes.⁶⁵ Ebben az ásonyomban a már említett festett töredékek is kerültek elő. A III. t. 9. mintáját ismerjük fel egy kökénydombi töredéken.⁶⁶ Kétségtől eltekintve a tiszai kultúrához tartoznak a III. t. 2, 3/5,

⁶¹ Csalog József: A tiszai műveltség viszonya a szomszédos újkőkori műveltségekhez. *Folia Arch.* VII. 1955. V. t. 6, 7, 9.

⁶² Tompa Ferenc: A szalagdíszes agyagművesség kultúrája Magyarországon. *Arch. Hung.* V—VI. IX. t. 4, 14. XVIII. t. 20.

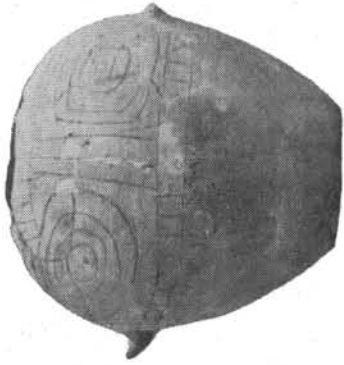
⁶³ Csalog József: i. m. 37. p.

^{63/a} Banner—Bálint: A szakállhátú őskori telep. *Dolg.* 1935. 76—96.

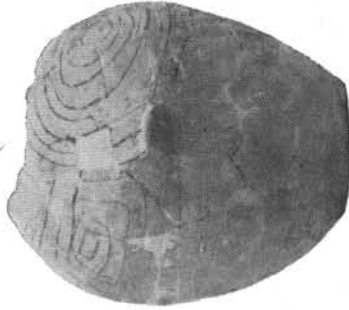
⁶⁴ Banner János: A kökénydombi neolithkori telep. *Dolg.* 1930. 49—158. p. I. t. 13. XXIV. t. 20. XVIII. t. 12.

⁶⁵ *uo.* XIV. t. 12.

⁶⁶ Banner János: A harmadik ásatás a hódmezővásárhelyi Kökénydombon. *Arch. Ért.* 1951. 27—36. p. XIX. t. 12.

1a.

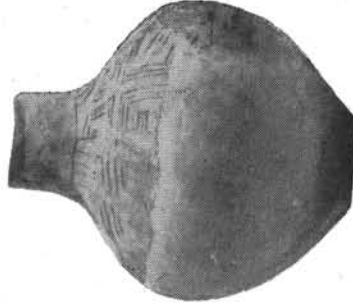
1b.

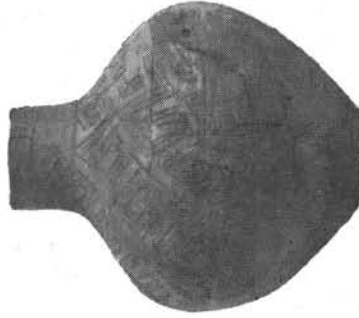
1c.

1d.

2a.

2b.

7, 8, 9, 14, 13, 18. sz. alatti töredékek. A *negyedik ásónyomban* mindössze öt idetartozó, díszített cserép volt (IV. t. 9, 11, 17, 19, 27.). Ide sorolhatjuk a IV. t. 8. sz. alatti talptöredékeket is. Hasonlókat a kökénydombi⁶⁷ és a kenézlői anyagból ismerünk.⁶⁸ Az *ötödik ásónyomban* ismét egy »lebői« töredék (V. t. 28.) és több meandroid mintás cserép mutatkozott (V. t. 4, 5, 6, 14, 20.). Az V. tábla 14. sz. képén bemutatott sakktábla minta egyaránt megvan Kökénydombon, Kenézlőn és Szakállháton, de sraffozott kivitelben. A töredékek között itt is van festett.

A »B« szelvény első ásónyomában mindössze 3 olyan töredéket találunk, amelyeket a díszített tiszai emlékekhez lehet sorolni (VII. t. 3, 4, 14.). A *második ásónyomból* több anyag került elő. Két lebői típusú edénytöredék (VIII. t. 5, 12.), valamint több, kétségkívül tiszai kultúráis cserépdarabok (VIII. t. 5, 6, 11, 12, 13, 14, 15, 16.). A *harmadik ásónyomban* több, nagyobb méretű töredék is képviseli ezt a csoportot. Egy kis kiöntős edény megfelelő darabját Kökénydombon ásták ki.⁶⁹

Itt is megvan a már említett sakktábla minta, valamint a fésűszerű dísz. A *negyedik ásónyomból* 11 töredéket sorolhatunk ide. Figyelmet érdemel egy igen gazdag díszítésű pohártöredék (X. t. 1.), és egy meanderdíszű peremtöredék (VII. t. 17.). A töredékek díszítései azonban nem olyan finomak és élesen karcoltak, mint a kökénydombi díszített edényeken. Az *ötödik ásónyomból* hasonló képet kapunk. Itt is egy pohártöredék (XI. 30.) a legjobb darab. Megvan a sakktábla dísz is (XI. t. 16.). Itt is találunk egy kis csőrös edénytöredéket (XI. 7.). Ebben és az előbbi kiöntős edény esetében azonban a hovartartozás kérdésében (tiszai vagy vonaldíszes?) kétségeink vannak.

Az »A« szelvény felső szintjeiről több lencsedíszrel ellátott töredék került napvilágra. Ezek a cserepek (I. t. 1, 2, 4, 8, 16, 18, 19.) a szórványonként előkerült nagyméretű csőtálpú edénytöredékekkel együtt (XV. 6.) már a *kora rézkor emlékeit őrzik*. A töredékek vékonyfalúak, jól iszapoltak, finom kidolgozásúak. Színük általában szürkés. Ez a lencsedíszes anyag a tiszapolgári kultúra jellemző vonásait jeleníti meg. A kökénydombi első ásátás alkalomával több ilyen apró lencsebütyök díszű edénytöredéket talált Banner János.⁷⁰ A »B« szelvény felső szintjében is megvan az anyag (VII. t. 6, 10, 11.), de jóval kisebb számban. Az előkerült sírok is ilyen jellegű cserepek együttesébe voltak beágyazva. Ez a tény egyben a sírok korát is meghatározza, tehát a korarézkori leleteknél fiatalabbaknak kell lenniök.

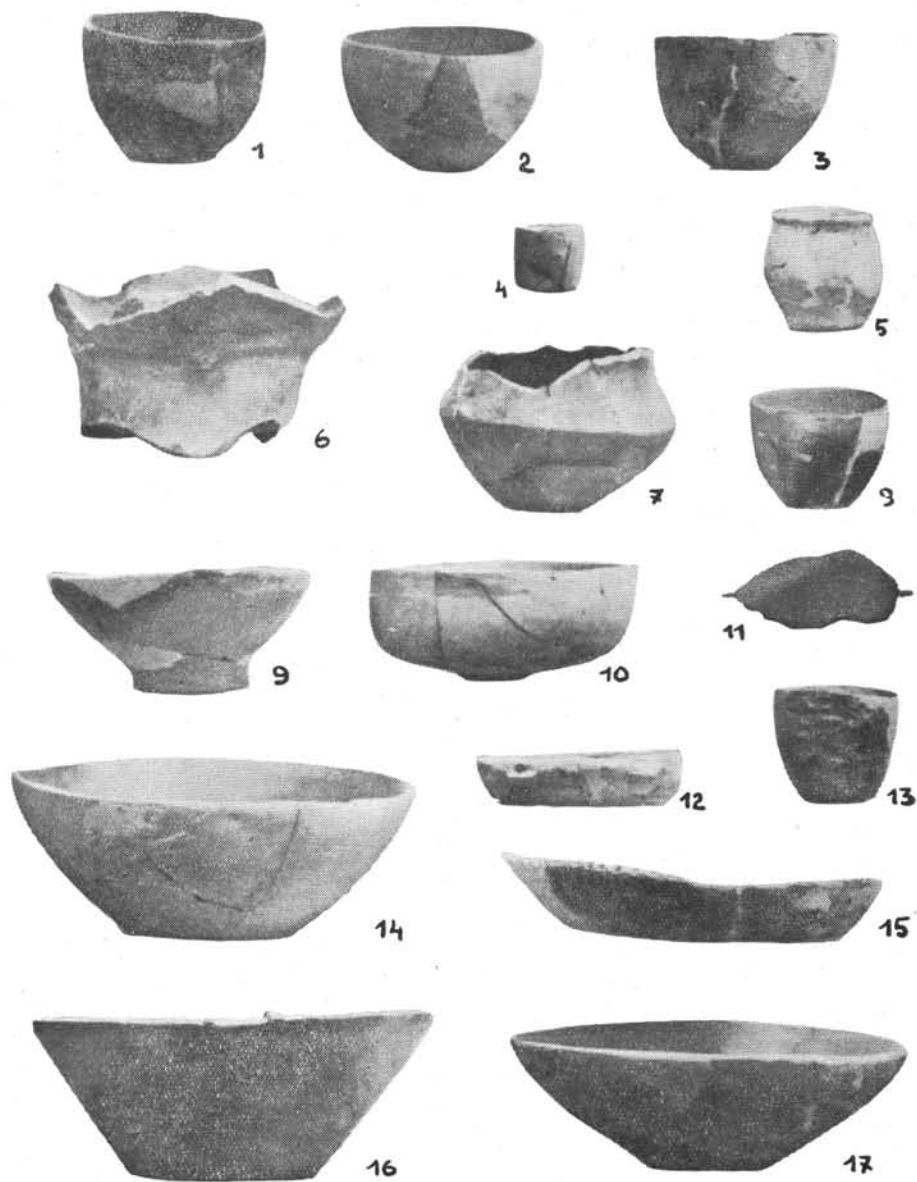
Az edényformákat vizsgálva szintén öt kultúra emlékeit ismerhetjük fel. A bánáti kultúrához tartozó kis kettős csonkakúp formájú edényről (XV. t. 7.), valamint a feltehetően Körös kultúrához tartozó lapos tálról (XV. t. 9.) már volt szó. Az aenolitikus anyaghoz sorolhatjuk a kis, hengeres nyakú edényt (XIII. t. 3.); két lencsedíszes, félgömbformájú omphalos-szerű aljú csészét (XIII. t. 11, 15.); egy hengeres testű lencsedíszes kis edényt (XIII. t. 9.), valamint a munkások által behozott kis edénytálpát (XV. t. 6.) és a szórványból bekerült lencsedíszes kis edényt. A díszítés nélküli, ívelt falú kis csészék mind olyan jellegűek, hogy azokat mind a tiszai, mind a vonaldíszes kultúrába

⁶⁷ uo. XIV. t. 23.

⁶⁸ Kiss Lajos: Fialabb kőkori telep és sírok Kenézlőn. Folia Arch. I—II. 7—12. p. III. t. 28.

⁶⁹ Banner János: A kökénydombi neolithkori telep. Dolg. 1930. 49—158. p. XXVII. t. 27.

⁷⁰ uo. XV. t. 3, 7, 9, 12.

beoszthatjuk. A félgömbös alak olyan edényforma, amely úgyszólván minden újkőkori kultúra emlékéanyagában megtalálható. Hasonló formákat Kőkénydombon bőségesen találhatunk.⁷¹ Ugyanakkor azonban a vonaldíszes kerámia edénykészletében is megvannak az ilyen jellegű edények.⁷² Kétségkívül a vonaldíszes kultúrához tartozik a kis, hullámvonalban futó, plasztikus dísszel ellátott edényke (XIII. t. 13.). Hasonlóját megtaláljuk mind a sondershauseni,⁷³ mind a seechhauseni⁷⁴ vonaldíszes kultúrához tartozó temető edénykészletében. Valószínűleg ebbe a korba tartozik a sorokban elhelyezett bütyökdíszes edény is (XIII. t. 10.). Kérdéses az »A« szelvényben előkerült két nagy edény hovatarozása és rendeltetése (XIV. t.). Az egyiket (XIV. t. 2. a—b.) teljesen ki tudtuk egészíteni. Két oldalán az S-minta egy-egy változatát találjuk. A két oldal erős határozott vonallal van elválasztva. Talán ezt a vonalat húzták meg legelőször, mert a felrajzolt minta nem fejeződik be. Az edénydíszítést alkotó, vonalkötegekből álló S-mintához a tiszai anyagban bőven találunk párhuzamot. Hasonló jellegű dísz van a jaksori arcoss edény egyik oldalán is,⁷⁵ bár a leőin a minta még tisztábban jelenik meg. Egy vinői arcoss edényen is ugyanez a díszítő ábrázolás fordul elő, itt azonban nem szögletes, hanem ívelten futó vonalkák alkotják a vízszintesen futó S-betűt. Hasonló jellegű töredék került elő Kőkénydombon is.⁷⁶ Ugyanezt a mintát találjuk meg a kőkénydombi oltáron és a kőkénydombi Vénuszon.⁷⁷ A díszítés kettéosztottsága, de az előbbi párhuzamok is az edény különös célra való felhasználására utalnak. A másik példányon (XIV. t. 1 (a—d.) első pillantásra úgy tűnik, hogy kultuszcélokra készült. A koncentrikus téglalapok, ill. ellipszisek női mell formáját idézik, a nyakon látható téglalapsor talán nyakláncot ábrázol. A Szentesen előkerült arcoss edény töredékén is láttunk két ívelt vonalat, amelyek esetleg hasonló mellábrázolás töredékei lehetnek.⁷⁸ Sajátságos azonban, hogy hiányzik az edény nyaka. Gondosan megfigyelve megállapíthatjuk, hogy a törés vonalában a törési felület simára van csiszolva. A kettős oldalon történő ábrázolás miatt a kétoldali arcábrázolást is fel lehet tételezni. Mindkét edényt díszítésük és formájuk alapján a tiszai kultúra készletanyagába sorolhatjuk. A lapos tálak (XIII. t. 2., XV. t. 12, 15.) szintén ehhez az anyaghoz tartoznak. Itt is a kőkénydombi leletekre kell hivatkoznunk, amelyeknek formakörében gyakran előfordulnak az ujjbenyomással tagolt, vagy sima peremű lapos bütyökfűlű tálak.⁷⁹ Az íveltfalú táltra is találunk megfelelőt ugyanebből az anyagból.⁸⁰

⁷¹ Banner János és Foltiny István: Újabb ásatás a hódmezővásárhelyi Kőkénydombon. *Folia arch.* V. 8—34. p. VII. t. 16. VIII. t. 3, 8, 10, 11, 12, 15, 25.

⁷² Tompa Ferenc: i. m. abb. 7.

⁷³ Dietrich Kahlke: i. m. Taf. 31.

⁷⁴ Hans Dietrich Kahlke: *Gräber mit Bandkeramik von Seehausen. Alt-Thüringen. Zweiter Band 1955/56.* 63—69. p.

⁷⁵ Csallány Gábor: *Gesichtsdarstellungen auf Gefässen der Theisskultur. Germania.* 23. 1936. 145—146. p.

⁷⁶ Banner János: A kőkénydombi kőkori oltár. A szegedi Városi Múzeum kiadványai. II. 3. 1942. IV. t. 2.

⁷⁷ Banner János: A kőkénydombi Vénusz. *Délvidéki Szemle.* 1942. 461. p.

⁷⁸ Csallány Gábor: i. m.

⁷⁹ Banner János: A kőkénydombi neolithkori telep. *Dolg.* 1930. 49—158. p. XIII. t. XIV. t. Banner János és Korek József: Negyedik és ötödik ásatás a hódmezővásárhelyi Kőkénydombon. *Arch. Ért.* 1949. 9—25. p. VII. t. 5. II. t. 5. VIII. t. 14. Banner János: A harmadik ásatás a hódmezővásárhelyi Kőkénydombon. *Arch. Ért.* 1951. 27—36. p. XV. t. 16. XIV. t. 24.

⁸⁰ Banner János: i. m. XV. t. 4. Banner János és Korek József: i. m. VIII. t. 10, 16.

A Körös- és vonaldíszes kultúra egymáshoz való viszonyát Lebőn és Szakállháton Kutzián Ida vizsgálta.⁸¹ Érvként hivatkozik Lebőre, ahol »Móra Ferenc által feltárt teleptől 300—400 m távolságra a Körös kultúra telepe mutatkozott. Ugyanitt észlelt megfigyelések szerint a tiszai kultúra első periódusának telepén a fiatalabb vonaldíszes kultúra, a zselizi kultúra emlékei nagy számban jelentek meg. Ebből következik, hogy a Körös kultúra nem lehet egyidős a vonaldíszes kerámia fiatalabb szakaszával...«⁸² A régi vonaldíszes kultúrával való kapcsolat kérdését nyitvahagyja, bár említi annak lehetőségeit, hogy a már ismertetett okok miatt — térbeni különbség — a vonaldíszes anyag nál régebbi a körös kultúra.⁸³ Ezzel kapcsolatban egy későbbi dolgozatában már határozott álláspontot foglal el. Az a véleménye, hogy a régi vonaldíszest nem lehet elkülöníteni nálunk a fiatalabbtól. Az az anyag pedig, amit régi vonaldíszesnek neveznek, azért nem érintkezik a Körös kultúrával mert a tiszaiával egyidős.⁸⁴ Kutzián Ida ténymegállapítását helyesbítenie kell, mert mint láttuk a Lebő dombon Körös kultúras telep nincs, de van a teleptől mintegy 3 km-re fekvő Sírhegyen. Ezt tudva, valószínűnek tartjuk, hogy az általunk feltárt lebői telep népe, a telep életének korai szakaszában érintkezett a környék Körös kultúras lakosságával. Ennek nyomát őrzik a bemutatott Körös jellegű cserépek. De ugyanerre gondolhatunk a szakállháti és a csókai teleppel kapcsolatban is. Itt is vannak töredékek, amelyek minden kétséget kizárólag a Körös kultúrához tartoznak. A telepek népességének tehát valami módon érintkezésben kellett lenniük a Körös népességgel. Kétségtől a Körös kultúra régebbi ezeken a telepeken, mint a szakállháti, lebői, csókai csoport. Mindezek arra utalnak, hogy a lebői telepen feltárt B-szelvény a megtelepedés legkorábbi szakaszából való. Ez egyben annak bizonyítéka, hogy a vonaldíszes kultúra kezdete párhuzamos a Körös kultúrával, esetleg annak végső idejével. A telep korai voltára utal az előkerült bánáti anyag is. Általában ezen a területen ide sorolt »tűzdelt szalagdísz«-t Neustupny szerint⁸⁵ a vonaldíszes kultúra a Vinča—Tordosi kultúrából veszi át. Éppen ezért osztottuk be itt az anyagot a bánáti kultúra emlékei közé. Az Ószentiván VIII. lelőhelyen, a tiszta bánáti anyagban, valóban volt Körös kultúras töredék.⁸⁶ Ez a keveredés Vincán is, Csókán is megvan. Banner János és Párducz Mihály bebizonyították, hogy ez a népesség erre a területre a Körös kultúra vége felé ért el.⁸⁷ Ez a lebői megjelenés idejére is érvényes. A megtalált bánáti kultúras töredékek tehát a Körös kultúra végének idejére kelteznek a »B« szelvény szintjeinek korát. Ez a szelvény anyagának összetételében nagyjából megegyezik a szakállháti telep leleteivel. Az »A« szelvény a fiatalabb fokozatot képviseli és felső szintjei a korarézkor kezdetébe nyúlnak.

A telepen előkerült leletekből bizonyos mértékig következtetni tudunk a lakóházak szerkezetére, felépítésére. Az »A« szelvény felső szintjén talált na-

⁸¹ Kutzián Ida: i. m. 144. p.

⁸² uo.: i. m.

⁸³ uo. 146. p.

⁸⁴ Kutzián Ida: Újabb neolithikus leletek a Magyar Történelmi Múzeumban. MM. 1946. 45—52. p.

⁸⁵ Evžen F. Neustupný: i. m.

⁸⁶ Banner János és Párducz Mihály: i. m.

⁸⁷ uo.

gyobb paticscsomó házmaradvány. Padlószintet azonban a legmondosabb megfigyelés ellenére sem találtunk. Ezen az átégett sártapasz rétegen feküdt a 3. sír. Ez a megfigyelés az elpusztult ház korát az aeneolitikum elé helyezi. Feltehető, hogy ehhez a házhoz tartoztak azok a nagyméretű, eleségtartó edénytöredékek, amelyeket a munkások ezen a helyen és az ásatás megkezdése előtt találtak, amelyek még az átégett réteg felett feküdtek (XV. t. 6.). Ilyen eleségtartó edényeket, ill. azok töredékeit egy csomóban Kökénydombon találtak.⁸⁸ Feltehető, hogy itt is a ház egyik végében voltak elhelyezve. A szelvény alsó szintjén két rétegben találtunk letapasztott padlónyomokat. Ehhez a két szinthez tartozott az 1. ill. a 2. karólyuk. A házak padlószintjén (H/1, H/2.) paticsnyomot egyik esetben sem találtunk, a sima réteg felett tiszta hamuval és cserpekkal kevert föld volt. Az épületek mindkét esetben túlnyúltak a szelvény szélén, így meghatározni csak azt az oldalukat lehetett, amelyeket a nagyméretű karólyuk megjelölt. Ezek alapján feltehető, hogy a házak irányítása ÉK—DNY volt. A bejárat a DNY-i oldalon lehetett, mert az ÉK-i oldalt lezárták a leírásban már említett, szabálytalanul elhelyezett karók. A kunyhók szerkezete hasonló volt a Kotacpart Vata-tanyáiéhoz.⁸⁹ Amíg azonban ott egymásnak támaszkodott rudak tartották a szelemen gerendát, addig itt a két nagy karólyukba beállított ágasfa állott. Az ágasfákat összekötő szelemenhez támaszthaták a gally, vagy nádkötegeket. Ezeket nem tapasztották be, a házak padlóján ezért nem találtunk paticsréteget. A házak alaprajza nem volt pontosan végigfigyelhető. Valószínű, hogy még egy települési szint volt, feltehetőleg ehhez tartozott a T/3. tűzhely, a mellette levő gödörrel.

A »B« szelvényben a harmadik ásónyomtól kezdve nagyterjedésű paticsfolt mutatkozott. Kibontás után úgy látszott, hogy egy csőszkunyhó formájú építmény nyomaira bukkantunk. A patics szálában feküdt, a kiégett nádlenyomatok egy irányba mutattak. Az elégett agyagtapasztásban felül volt a nádlenyomatos rész, alul pedig a simára tapasztott oldal. A metszetekben a ház alatt kis bemélyedés mutatkozott, s ez különösen jól látszott a szelvényben készített haránt rábontásnál készített metszetben. Itt a sárga földön meredek falú, teknőhöz hasonló bemélyedés nyoma határolódott el. Feltehető tehát, hogy a talajba beásott (kb. 30 cm mély) gödör fölé építették házukat. A szelement itt, a kotacpartihoz hasonlóan, ferde irányú oszlopok tartották. Ezek azonban nem voltak földbe állítva, hanem támasztva voltak és saját, valamint a tető súlyától leszorítva biztosan álltak. A nádkötegekből álló tetőt — (a nádlenyomatok jól megfigyelhetők) — belülről agyaggal kitapasztották. A padlószintet nem tudtuk megtalálni, talán a lezuhanó agyagtapasztás megvédte az átégéstől.

A »B« szelvényben is kimutatható egy másik réteg. Ezt a szintet a T/2. jelzi. A teljes kibontás után ez nem tűzhelynek, hanem egy ház végének bizonyult.

Az ásatás folyamán talált gödrök, egy kivételével, szabálytalanok voltak. Ez a gödör az »A« szelvény negyedik ásónyomában került elő, és méhkas alakú volt. Tölteléke hamus agyagból állott.

⁸⁸ Banner János: i. m.

⁸⁹ Banner János: Ásatás a hódmezővásárhelyi Kotacparton. Dolg. 1933—34. 54—84. p. 1935. 97—125. p.

Különös figyelmet érdemel a »B« szelvényen keresztül húzódó nagyméretű árok. Teljes kibontására sajnos nem kerülhetett sor. A belágyzott két felső réteg későbbi rátelepülés, ill. a legfelső a H/3. házmaradvány. Ha a szelvény keleti falát vizsgáljuk, (amely besüppedt rétegeződést mutat), valamint a nagyméretű árok metszetét nézzük (amelyen, míg a déli oldal meredeken fut le, addig az északi, lépcsőszerű kiképzést mutat), önkéntelenül arra gondolunk, hogy sánc-árok lehetett. Tudtunkkal neolitikus sáncot ezen a területen még nem találtak. Kérdéses árkunk stratigráfiai helyzeténél fogva korábbi, mint a H/3. ház. Korát a telepen folyt élet legkorábbi szakaszába, a Körös kultúrával való érintkezés idejére helyezhetjük. (318. kép.)

A telep mindennapi életét vizsgálva megállapítható, hogy a földművelés mellett a vadászat elég jelentős volt. Erre mutatnak a nagyobb számban előkerült őstulok és vaddisznó csontok. Néhány szarvas és őz szarvcsapot is találtunk. Érdekes, hogy a fajták között az Equus Hydruntinus (félszamár) csontjai is szerepelnek.⁹⁰ A háziasítás nyomait is ki lehet mutatni. A bőröket kétségkívül felhasználták, de prémállat-csont csak kevés került elő. Egy hód és néhány vadmacska csontjait figyelhetjük meg. A szövés-fonást ismerték, erre mutatnak az orsógombok és az orsókarikák (XI. t. 18.). De néhány edény fenékén gyékénylenyomat is maradt fenn. A gabonaneműek fogyasztására a talált nagy hombártörödékek (XIII. t. 16.), valamint az »A« szelvényben előkerült cipőformájú örlőkő (XV. t. 11.) utalnak. Természetesen a víz adta táplálékokat is felhasználták. Meglehetősen sok halcsont, halpikkely került elő. Hálóval, varrással, nyíllal, szigonnyal halászhattak. Gyakran fogyaszthattak kagylót, mert néhol egy-egy foltban a kagylóhéjak rétegeket alkottak. Két fajta, a *Nautilus tumidus* és *Unio pictorum* fordul elő.⁹¹

Az ásatás során végzett vizsgálatokat az alábbiakban foglalhatjuk össze.

1. A lebői telep hosszú életű, kora a Körös kultúra végétől a koraréz-korig tart.

2. A lebői anyag jellegében a tiszai kultúra egy helyi, speciális kifejlődési formája, (további, ehhez a csoporthoz tartozó lelőhelyek, a még publikálatlan Hódmezővásárhely Gorzsa, és Szegvár Tűzköves).

3. A lebői csoport kialakításában szerepe van a Körös, a bánáti, a vonaldíszes és a tiszai kultúráknak.

4. Az ásatás folyamán kibontott két szelvény nem egyidejű, közülük a »B« szelvény a régebbi.

5. Az előkerült leletek a vonaldíszes, a bánáti és a tiszai kultúra részbeni egyidejűségét mutatják.

6. Az anyag alapján feltételezhető, hogy a tiszai kultúra illetve a lebői csoport érintkezett a Körös kultúrával.⁹²

Trogmayer Ottó

⁹⁰ Lásd: Bökönyi Sándornak e kötetben megjelent dolgozatát.

⁹¹ Csongor Győző szíves szóbeli közlése.

⁹² Ezen a helyen szeretnék köszönetet mondani Párducz Mihálynak, az anyag feldolgozásra való átengedéséért, és szakmai útmutatásért, valamint Banner János professzor úrnak és Bálint Alajosnak, a Móra Ferenc Múzeum igazgatójának, a feldolgozás során nyújtott támogatásért.

AUSGRABUNG AUF TÁPÉ-LEBŐ

Der Hügel Lebő liegt auf der Wiese von Tápé 5 Km östlich von der Theiss. Der Hügel wird von zwei Rinnsalen umfasst: vom Norden her fliesst bzw. floss ehemals das Rinnsal Porgány, vom Süden her das Rinnsal Bogdány. Beide sind neben dem Hügel Malajdok durch das Rinnsal Sulymos-ér miteinander verbunden. Vor der Regulierung der Theiss stand das ganze Gebiet mit Ausnahme der Hügel unter Wasser; das Gelände war sumpfig, mit Schluff bedeckt. Auf Kartenwerken vom Ende des XVIII. Jahrhunderts erscheint Lebő als eine Insel.^{1 u. 2}

Auf dem westlichen Ende des Hügels wurden schon öfter Ausgrabungen ausgeführt. Und zwar zweimal von J. Reizner,^{4 u. 7} dann wurden auch von F. Móra,⁹ M. Párducz,¹¹ J. Korek neolithische, kupferzeitliche, früheisenzeitliche, sarmatische Funde, desgleichen auch solche aus der Arpadenzeit mit methodischer Arbeit auf diesem Gelände eingesammelt. Mehrere Stücke wurden von hier auch als Streufunde in das Móra Ferenc Museum von Szeged eingeliefert. Zu diesem gehören auch zwei kupferne Beile und ein Keil, deren Abbildungen wir auf Taf. VI. 21, 22, 23 bringen.

Im Jahre 1956 begann man mit dem Ausbau eines Verbindungsweges zu der Gehöftezentrale, die auf dem Hügel Lebő aufgebaut werden sollte. Während der Erdarbeiten wurden grössere Stücke von Gefässscherben und Skelette gefunden. Es schien wahrscheinlich zu sein, dass der auszubauende Weg einen wichtigen archaischen Siedlungsteil durchschneiden wird. Um der Vernichtung der hiesigen Bodenfunde vorzubeugen wurde von uns diese Ausgrabung unternommen, deren Fundstücke in dieser Arbeit vorgeführt werden sollen.

Das gefährdete Gelände zog in 5 m Breite, ungefähr 10—15 m südlich von dem vor dem Gehöft der Wittwe M. Farkas befindlichen Höhenpunkt von 85 m entlang. Hier steckten wir die Trasse des Profils »A« ab. Das Profil »B« wurde auf dem westlichen Abhang des Hügels aufgemacht, um die Ausdehnung der Siedlung bestimmen zu können (vgl. Abb. 1). Das zum Vorschein gekommene archäologische Material wurde von uns spatenstichweise separiert gehalten. In dem Schurfgraben Nr. 1. fanden wir das Grab Nr. 1. In dem Graben gab es hauptsächlich Scherben der Theiss-Tisza-Kultur und aeneolithische Scherben (Taf. VI. 16—20).

Einige Scherben aus dem Bereich des ersten Spatenstiches im Profil »A« führen wir auf Taf. I. vor. Die hier zum Vorschein gekommenen vier Gefässe sind auf Taf. XIII. 12. und auf Taf. XV. 13, 15. abgebildet. Im Bereich des zweiten Spatenstiches fanden wir im östlichen Drittel des Profils in sekundärer Lage einen Flecken von Lehmbeschlag auf Flechtwerk. In der Nähe der Stücke dieses Lehmbeschlages und zwar von diesen etwas östlich kam das Grab Nr. 3 zum Vorschein. Das in diesem gefundene keramische Material ist den vorigen Stücken ähnlich (s. Taf. II. ; XIII. 3, 5, 6, 15; XV. 5).

Die Fundstücke aus dem Bereich des dritten Spatenstiches: in dem XLIII. Block beobachteten wir einen an Scherben reichen Fleck von aschehaltiger Erde. Eine ähnliche Erscheinung zeigte sich auch in dem XXXIV. Block, nahe des Weges. Nahe dem Rand des XXXV. Blockes kamen Bruchstücke eines grösseren Gefässes und in einem Haufen feinere kleine Bruchstücke zum Vorschein. An der östlichen Wand des Profils machte sich der Durchschnitt eines berandeten Herdes bemerkbar. Er war von ovaler Form mit einer Längsachse von 136 cm. Die Grösse der kleinen Achse liess sich nicht feststellen, weil sie früher in der Längsrichtung durchgeschnitten wurde. Die Nordseite des Herdes war mit einem Rand, bzw. mit einem 30 cm hohen Windschirm versehen. Er wurde fünfmal erneuert. Jeder neuere Lehmanstrich sonderte sich gut ab von der darunter befindlichen 1,5 cm dicken Aschenschicht. Vor dem Herd fanden wir eine Abfallgrube, deren Form genauer nicht bestimmt werden konnte. Der Bereich des dritten Spatenstiches lieferte im Vergleich mit den übrigen nur beiläufig ein Fünftel an Scherben (Taf. III; XV, 2, 4; XIII, 8, 10). Das weist darauf hin, dass diese Schicht zwischen zwei Ansiedlungsfächen den Übergang bedeutet. Obgleich wir ein sterile Schicht nicht gefunden haben kommt dieser Schicht in stratigraphischer Hinsicht dennoch auch die Rolle einer Scheideschicht zu.

In dem Bereich des vierten Spatenstiches haben wir vor dem Herd T/1 ein Pfahlloch von grossem Ausmass aufgemacht. Das Füllungsmaterial bestand aus Schollen von gebranntem Lehmewurf auf einem Flechtwerk. Unterhalb des dritten Grabes, bzw. in seiner Nachbarschaft befand sich ein zusammengeschrumptes Hundeskelett. Neben der nördlichen Wand des Profils wurde ein kreisförmiger, aschen-

haltiger Fleck, der der Überrest eines Aussenherdes gewesen sein mag, aufgemacht. Der Durchmesser dieses rundlichen Herdes (T/3) war 70 cm. In seiner Nachbarschaft und zwar von ihm in südwestlicher Richtung machten wir eine rundliche, bienenkorbformige Grube mit einer Mundöffnung von 90 cm auf. Ihre volle Tiefe war 155 cm. Ihre Füllung war reiner mit Asche vermischter Lehm. Keine einzige Scherbe oder kein Knochen kam aus ihr hervor. Auf ihrer Seitenwand konnte in einer Tiefe von 30 cm eine angebrannte Schicht beobachtet werden. Ihr Scherbenmaterial ist auf Taf. IV und Taf. XIII, 7, 14 zu sehen.

In dem Bereich fünften Spatentisches wurde — entsprechend der in der bienenkorbformigen Grube beobachteten Schicht — die mit Lehm beschmierte und durchgebrannte Fussbodenfläche eines Hauses aufgemacht. Die mit Lehm beschmierte Fläche war von unregelmässiger Form. Nach dem Abtragen dieses Niveaus zeigte sich das festgestampfte Fussbodenniveau eines neueren Hauses (H/2). Sein durchgebrannter Fussboden sonderte sich gut ab von dem Unterboden der Umgebung. Vollständig konnten wir ihn nicht aufmachen, weil die durchgebrannte Schicht über die Grenzen des Profils hinüberreichte. Auf diesem Niveau und zwar am Ende des Herdes T/1 fanden wir ein neueres Pfahlloch von grossem Ausmass. Unweit von diesem kamen die Bruchstücke eines grösseren Gefässes zum Vorschein (Taf. XIV, 1 a—d). An der Südwand des Profils zeigten sich die Spuren einer Grube von unregelmässiger Form. Ihre Erdfüllung war mit Asche vermischt.

Das Haus H/1 war in fast ganzer Ausdehnung des Profils beobachtbar, es war von annähernd rechteckiger Form. In dem auf der östlichen Wand des Profils sichtbaren Schnitt konnte die Fussbodenniveau anzeigende rote Linie gut beobachtet werden. Zu diesem Haus gehörte das in dem vorherigen Spatentisch gefundene Pfahlloch.

Das Haus H/2 befand sich unterhalb des Hauses H/1. Einen Fussbodenteil von ungefähr 3 m² haben wir aufgemacht der übrige Teil reichte über seine Grenzen hinaus (Abb. 2).

Auf diesem Niveau bekamen wir auf der südlichen Wand des Profils einen eigenartigen Schnitt. In einer Tiefe von 120 cm von der Bodenoberfläche gerechnet machten wir einen rotgebrannte Lehmrahmen von unbekannter Bestimmung, dessen Durchschnitt annähernd rechteckig war, auf. In diesem Rahmen war nur die obere und die rechtseitige Schicht 5 cm dick durchgebrannt, auf der linken Seite war der Brand nur in Spuren feststellbar. Der untere Teil, bezw. der Boden bestand aus hellgelbem angeworfenem Lehm. Die Füllung war vollkommen reine graue Holzasche.

Im Niveau des Hauses H/2 fanden wir weitere 8 Pfahllöcher, doch konnten wir einen Zusammenhang unter diesen nicht beobachten. Die von hier zum Vorschein gekommenen Fundstücke sind auf Taf. V; Taf. VI, 1, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 15; Taf. XIII, 4; Taf. XIV; Taf. XV, 1, 8, 17 zu sehen.

Im Bereich der ersten drei Spatenstiche des Profils »B« gab es viele Scherben und Knochen, aber irgendetwas mit anderen in Zusammenhang stehende Erscheinung konnten wir hier nicht beobachten. Auf der östlichen Wand des Profils zeigte sich eine Brandschicht (T/3) im Bereich des dritten Spatenstiches. Seine Bestimmung liess sich näher nicht feststellen. Im Bereich des vierten Spatentisches wurde eine dicke Schicht von Lehmewurf auf Flechtwerk in der südwestlichen Ecke aufgemacht. Die Stücke des Lehmewurfes lagen mit den Abdrücken von (Weide) ruten nach oben gerichtet. Um sie herum war eine 40—60 cm breite Brandschicht zu sehen. Mit dem fünften Spatentich und mit der Ausbreitung des Aufmachens über das Profil vom W und S aus gelang es uns diese Schicht umzugrenzen; die Schicht mit den Überresten des Lehmewurfes reichte nämlich über das Profil hinaus. In der Mitte des auf diese Weise gewonnenen Blockes zeigte sich in unregelmässiger Form ein grösserer Haufen von Lehmewurf auf Flechtwerk (H/3). Nach Durchschneiden des Hauses fanden wir keine entschieden als Fussboden feststellbare Fläche.

Das Haus H/3 ist annähernd von rechteckigem Grundriss. Seine nördliche Wand wird von der Linie der Brandschollen des erwähnten Lehmewurfes, die in unserem Profil in ost-westlicher Richtung hinzogen, auf der Südseite bietet sich uns die Lage der längeren Wand aus der Stellung der übriggebliebenen Lehmewurfeschollen dar. Im Bereich des fünften Spatentiches zeigte die Lagerung der Lehmewurfeschollen in der Mischerde sehr gut die Linie des Hauses. Auf der Westseite bildete die Abschlusswand eine in der Mischerde hier und dort zum Vor-

schein gekommene, aber genau nicht bestimmbare Linie. Die östliche Abschlusswand reichte unter die Profilwand hinunter (Abb. 3/b).

Die in dem Profil verfertigten Schnitte beweisen, dass es unterhalb des Hauses drei ineinander gegrabene Gruben gab, die sowohl auf der westlichen als auch auf der östlichen Seite über die Grenzen des Profils hinüberreichten (Abb. 3/b). Die unterste Grube war 270 cm tief, die mittlere 175 cm, die obere 120 cm. Aus den Schnitten kam keramisches Material nicht hervor.

Das Material des Profils »B« auf den Photographien wie folgt:

Bereich des ersten Spatenstiches: Taf. VII; XII, 3.

Bereich des zweiten Spatenstiches: Taf. VIII; XII, 1.

Bereich des dritten Spatenstiches: Taf. IX; XV, 7, 12, 14.

Bereich des vierten Spatenstiches: Taf. VII, 17; X; XV, 3.

Bereich des fünften Spatenstiches: Taf. XI; XIII, 4, 12; XV, 9.

Streifunde: Gefäße: Taf. XV, 10, 16; weiter eine aus Fischbein polierte, sehr fein bearbeitete Nadel mit Ohr (Taf. VI, 6), eine knöcherne Pfeilspitze (Taf. VI, 11) und das Bruchstück eines aus Geweih verfertigten spitzig zugeschliffenen, auf dem Ende durchbohrten Gerätes (Taf. VI, 11). Von solchen Geräten hat M. Gábori ausführlich geschrieben.¹⁵ Unser Fundstück ist bezüglich der Chronologie dieses Typs wichtig. Gábori weist auf Grund ausländischer Analogien darauf hin, dass Pfeilspitzen von dieser Form im Laufe des Neolithikums schon im Gebrauch waren. Das Fundstück von Lebő bezeugt uns noch, dass die Fischerpfeilspitzen mit durchbohrtem Kopf von dem Menschen des Neolithikums des Karpathenbeckens gekannt und gebraucht wurden.

Auf dem Siedlungsplatz konnte keinerlei Schichtung festgestellt werden. Das Material sammelten wir deswegen spatenstichweise ein, um zu seiner Sonderung eine Grundlage zu haben, bzw. das Nacheinander des Vorkommens einhalten zu können.

Auf Grund des keramischen Materials konnten wir die Denkmäler mehrerer Kulturen auf dem Siedlungsplatz absorden.

Unter den auf dem Siedlungsplatz beobachteten Erscheinungen ist besonders der im Profil »B« gefundene mächtige Graben beachtenswert (Abb. 3/b), dessen nördliche Seite eine stiegenartige Ausbildung aufweist. Das Alter des Grabens lässt sich in die früheste Periode des Siedlungsplatzes, nämlich in die Zeit seiner Berührung mit der Körös-Kultur verlegen.

Die während der Ausgrabung ausgeführten Untersuchungen können wir in folgenden Punkten zusammenfassen:

1. Der Siedlungsplatz von Lebő war langlebig, sein Alter dauerte vom Ende der Körös-Kultur bis zur frühen Kupferzeit.

2. Das Material von Lebő ist in seiner Eigenart eine lokale, speziell ausgebildete Form der Theiss-Kultur. Weitere zu dieser Gruppe gehörende Fundorte sind noch Hódmezővásárhely—Gorzsa, mit seinem derzeit noch unpublizierten Material, und Szegvár—Tüzköves.

3. In der Ausbildung der Lebőer Gruppe haben Anteil die Körös-, die Banater, die ~~Imea~~keramische und die Theiss-Kultur.

4. Die während der Ausgrabung aufgemachten zwei Profile sind nicht gleichaltrig, das Profil »B« ist älter.

5. Die zum Vorschein gekommenen Fundstücke bezeugen die teilweise Gleichaltrigkeit der ~~Imea~~keramischen, der Banater und der Theiss-Kulturen.

6. Auf Grund des Fundmaterials kann angenommen werden, dass die Theiss-Kultur, bzw. die Lebőer Gruppe in Berührung stand mit der Körös-Kultur.

O. Trogmayer

A LEBŐI 1956-OS ÁSATÁS GERINCES FAUNÁJA

A lebői lelőhelyen, mely több korábbi ásatás révén már klasszikusnak számít, 1956 őszén leletmentő ásatást végzett Párducz Mihály, Bálint Alajos és Trogmayer O. Az ásatás során két szelvényt tártak fel, melyekből a Körös-, tiszai- és vonaldíszes kultúra cserepei mellett nagymennyiségű állatcsont is előkerült.¹ A napvilágra került csontok közül 941 db volt meghatározható. Ezek az alábbi fajokhoz tartoznak:

	A szelv.		B szelv.		Összesen	
	db	egyed	db	egyed	db	egyed
<i>Halak — Pisces</i> ²						
Ponty — <i>Cyprinus carpio</i> L.	34	7	1	1	35	8
Harcsa — <i>Silurus glanis</i> L.	10	5	6	3	16	8
<i>Hüllők — Reptilia.</i>						
Mocsári teknős — <i>Emys orbicularis</i> L.	8	2	—	—	8	2
<i>Emlősök — Mammalia</i>						
<i>a) Vadállatok</i>						
Hód — <i>Castor fiber</i> L.	—	—	1	1	1	1
Vidra — <i>Lutra lutra</i> L.	—	—	1	1	1	1
Pleisztocén számár — <i>Equus (Asinus)</i> <i>cf. hydruntinus</i> Reg.	2	2	—	—	2	2
Vaddisznó — <i>Sus scrofa fer.</i> L.	32	11	35	12	67	23
Őz — <i>Capreolus capreolus</i> L.	11	9	7	5	18	14
Gímszarvas — <i>Cervus elaphus</i> L.	36	9	13	9	49	18
Óstulok — <i>Bos primigenius</i> Boj.	79	18	58	14	137	32
<i>b) Háziállatok</i>						
Eb — <i>Canis familiaris</i> L.	19	2	—	—	19	2
Házisertés — <i>Sus scrofa dom.</i> L.	7	4	11	6	18	10
Juh — <i>Ovis aries</i> L.	10	8	3	2	13	10
Kecske — <i>Capra hircus</i> L.						
Szarvasmarha — <i>Bos taurus</i> L.	327	47	194	41	521	88
<i>c) Egyéb emlősök</i>						
Közelebbről meg nem határozható kis kérődző	4	3	2	2	6	5
Ember — <i>Homo sapiens</i> L.	19	2	11	2	30	4

A faunának négy jellemző vonása van. Ezek: 1. a fajok kis száma; 2. a háziállatok enyhe túlsúlya a vadállatokkal szemben; 3. a szarvasmarha ural-

¹ L. bővebben Trogmayer O. ui. megjelenő dolgozatában.

² A halcsontokat Vásárhelyi I. határozta meg.

Ezúton fejezem ki érte köszönetemet.

kode szerepe; 4. a háziló teljes hiánya. Legnagyobb érdekessége, hogy tagjaként szerepel a pleisztocén számára, mely eddig a világon egyedül Hódmezővásárhely—Bodzáspartról volt kimutatható a neolitikumból.

Ami a fauna első jellemvonását illeti, hazai neolitikus lelőhelyeink faunájára — úgy látszik — általánosan jellemző a fajokban való szegénység. A kevés ilyen tárgyú dolgozat közül Kormos T. dolgozata a százhalombattai neolitikumról (mely nem azonos a Wosinszky-féle mészbetétes kerámiás lelőhellyel) szarvas, őz, juh vagy kecske, tulok és sertés csontjait említi.³ A Hódmezővásárhely—Kökénydombon Banner J. által feltárt tiszai kultúras telep állatcsontjainak vizsgálatakor Gaál I. az alábbi fajokat határozta meg: eb, tulok (házimarha), kecske, vaddisznó, őstulok, szarvas, őz, ponty, *Cyprinus sp.*⁴ Végül pedig újabb magunk a hódmezővásárhely—bodzásparti Körös-kultúras lelőhelyről mindössze 9 fajt határoztunk meg.⁵ Neolitikus telepeink fajszegegyensége — mely főként a vadállatfajok kis számát jelenti, hiszen az itt előforduló öt háziállatfaj csaknem minden neolitikus telepünkön megtalálható — nyilván klimatikus, ill. az ezekkel összefüggő földrajzi tényezőkön alapul, amit az bizonyít, hogy a hasonlókorú barlangi rétegekből előkerült állatcsontanyag (bár ennek korhatározása általában kevésbé megbízható, mivel az ásatók a holocén anyagra többnyire igen kevés gondot fordítottak) mindig bővelkedik vadállatfajokban. Nagyjából hasonló kettősség figyelhető meg a külföldi neolitikus állatcsontanyagánál is.

A leböi két szelvényben a házi- és vad emlősök egyedszáma kb. hasonlóan aránylik egymáshoz: az A szelvényben 61 (55,45%) házi- és 49 (44,55%) vad-, a B szelvényben 49 (53,85%) házi- és 42 (46,15%) vadállat (emlős) egyed maradványai fordulnak elő. Összesítve a két szelvény anyagát, megállapíthatjuk, hogy az előkerült 201 emlős egyedből 110 (54,7%) házi- és 91 (45,3%) vadállat. Néhány külföldi neolitikus telepen a háziállat-vadállat-arány az alábbi:

Svájc	házi %	vad %
Egolzwil 2 ⁶	33.4	66.6
Seematte-Gelfingen ⁷	48	52
Urikon ⁸	64.4	35.6
Auvernier ⁹	59.3	40.7
Németország		
Schlewig-holsteini		

³ Kormos T.: Százhalombatta, mint neolithkorabeli telep. Földrajzi Közl. 1904. p. 467.

⁴ Gaál I.: A háziasítás legkezdetlegesebb fokának bizonyítékai a Tisza-parti ásatásokból. Dolg. (Szeged) 1931. p. 232—234. — Uő.: A hódmezővásárhelyi neolitikus telep gerinces maradványai. — Knochenreste der neolithischen Ansiedelung von Hódmezővásárhely. Ann. Mus. Nat. Hung. 1931. p. 259—277.

⁵ Bökönyi S.: Eine Pleistozän-Eselsart im Neolithikum der ungarischen Tiefebene. Acta Arch. Hung. 4(1954) p. 9—24.

⁶ K. Hescheler u. J. Rüeger: Die Wirbeltierreste aus dem neolithischen Pfahlbaudorf Egolzwil 2 (Wauwilensee) nach den Grabungen von 1932 bis 1934. Vierteljahresschr. d. Naturf. Ges. in Zürich. 84(1939) p. 312.

⁷ K. Hescheler u. J. Rüeger: Die Reste der Haustiere aus den neolithischen Pfahlbaudörfern Egolzwil 2 (Wauwilensee, Kt. Luzern) und Seematte-Gelfingen (Baldeggersee, Kt. Luzern). Vierteljahresschr. d. Naturf. Ges. in Zürich. 87(1942) p. 384.

⁸ J. Rüeger: Die Fauna des Pfahlbaues Urikon am Zürichsee. Vierteljahresschr. d. Naturf. Ges. in Zürich. 89(1944) p. 282.

⁹ Th. Josien: Station lacustre d'Auvernier (Lac de Neufchatel). Étude de la faune station, Bull. de la Soc. Préhist. Franc. LII(1955) p. 59.

neolit-telepek ¹⁰	50	50	
Weissenfels ¹¹	98	2	
Altheim ¹²	73.3	26.7	
Altenerding ¹³	73.1	26.9	
Dánia			
Bundsö ¹⁴	98	2	
Strandegard ¹⁵	{ alsó réteg	30	70
	{ felső réteg	60	40
Ordrup Naes ¹⁶	{ alsó réteg	30	70
	{ felső réteg	60	40
Lengyelország			
Cmielów ¹⁷	94	6	
Szovjetunió			
Luka-Vrubleveckaja ¹⁸	47.6	52.4	
Szabatinovka II. ¹⁹	9.2	30.8	
Vladimirovka ²⁰	76.0	24.0	
Kolomijscsina ²¹	79.5	20.5	
Usatovo ²²	88.4	11.6	
Usatovo ²³	92.0	8.0	

A háziállat-vadállat-arány ilyen változásainak — még a neolitikum egy-azon időszakán belül is — oka nyilván főként a klimatikus és földrajzi viszonyok különbözőségében keresendő. Ezek mellett más kisebb jelentőségű okok is szóba jöhetnek, melyekkel itt nem kívánunk foglalkozni. Kétségtelenül igaza van azonban Nobisnak, aki szerint a különböző háziállat-vadállat-arányok különböző gazdasági formákat takarnak.²⁴

A leboi fauna harmadik fő jellemvonása a szarvasmarha uralkodó volta. Az összes csontoknak több mint fele szarvasmarhából származik s egyed-számra is a szarvasmarha teszi ki az összes emlősöknek csaknem 44%-át, a háziállatoknak pedig 80%-át. A szarvasmarhának ez az uralkodó volta a háziállatok közt minden őskori telepünkön megfigyelhető. Ennek a jelenségnek az

¹⁰ G. Nobis: Die Entwicklung der Haustierwelt Nordwest- und Mitteldeutschlands in der Beziehung der landschaftlichen Gegebenheiten. Petermanns Geogr. Mitt. 99(1955) p. 3.

¹¹ G. Nobis: loc. cit.

¹² J. Boessneck: Studien an vor- und frühgeschichtlichen Tierresten Bayerns. I. Tierknochen aus spätneolithischen Siedlungen Bayerns. München 1956. p. 10.

¹³ J. Boessneck: op. cit. p. 13.

¹⁴ M. Degerböl: Dyreknoegler. In: Th. Mathiassen, K. Jessen, M. Degerböl: Bundsö. En yngre stenalders boplads paa Als. Köbenhavn 1939. p. 85—198.

¹⁵ J. G. D. Clark: Prehistoric Europe. The economic basis. London 1952. p. 49.

¹⁶ J. G. D. Clark: loc. cit.

¹⁷ K. Krysiak: Szczatki zwierzecze z osady neolitycznej w Cmielowie. (Animal remains from the neolithic settlement at Cmielów.) Wiadomosci Arch. XVIII(1952) p. 289.

¹⁸ Sz. N. Bibikov: Poszelenie Luka-Vrubleveckaja. MIA 38(1953) p. 186.

¹⁹ Sz. N. Bibikov: loc. cit.

²⁰ Sz. N. Bibikov: loc. cit.

²¹ Sz. N. Bibikov: loc. cit.

²² Sz. N. Bibikov: loc. cit.

²³ V. I. Szelinov: Raskopki Odesszkiego isztoriko-arheologicszeszkiego muzeja po Odesszjoj v 1936. g. SA 5(1940) p. 260.

²⁴ G. Nobis: op. cit. p. 4.

okát már akkor kutattuk, mikor egyes Körös-kultúrák lelőhelyek faunáját vizsgáltuk. Akkor több régész-szerző adatai alapján a szarvasmarha uralkodó szerepét még csak a Körös-kultúra háziállatfaunájára vonatkozóan állapítottuk meg, okául a domesztikáció alapjául szolgáló őstuloknak a kultúra területén való gyakoriságát, könnyű szelidíthetőségét és a szarvasmarha hármast (hús-, tej- és erőtermelő) hasznosítását hoztuk fel.²⁵ Manapság már számos neolitikus lelőhely anyagát megvizsgálva, az egész neolitikum minden kultúrájára és időszakára vonatkozóan megállapíthatjuk a szarvasmarha uralkodó szerepét a háziállatfaunában. Külföldi neolitikus telepeken nem mindig ez a helyzet. Ezzel kapcsolatban legyen elég itt csak Kuhn adataira hivatkoznunk, aki több svájci lelőhelyet említ, ahol a sertés, ill. a juh-kecske-csoport megelőzi a szarvasmarhát gyakoriság terén.²⁶ Nobis ezeket a különbségeket is a földrajzi környezet hatásának tulajdonítja.²⁷

A háziló, mely Lebón is hiányzik, a magyarországi neolitikum egész ideje alatt sehol sem szerepel a telepek állatmaradványai között. A vadló is csupán egy-két lelőhelyről ismeretes, a háziló hiányát azonban neolitikus faunánk egyik jellemző vonásának tartjuk. *Valószínű, hogy a ló mint háziállat először az aeneolitikumban vagy a rézkorban kerül be Magyarországra, nagyobb tömegben, tehát elterjedten azonban csak a bronzkor kezdetén lép fel.* (Tószeg legalsó rétegeiben már gyakori.²⁸) Ez egész Közép- és Nyugat-Európában általános jelenség.²⁹

Ezek után rátérünk az egyes fajok egyenkinti tárgyalására.

Ponty — *Cyprinus carpio* L.

A ponty a harcsa után második leggyakoribb őskori halunk. Európában már a jégkorszak előtt honos volt, a pleisztocénban azonban az eljegesedés elől Európa déli részeibe húzódott vissza, ahonnan a jégkorszak után természetes, ill. mesterséges úton jutott el újra északra. Az őskori telepeken — így a lebőin is — többnyire igen nagytestű pontyok maradványai kerülnek elő.

Harcsa — *Silurus glanis* L.

A harcsa őskori lelőhelyeink leggyakoribb hala, amely csaknem minden őskori lelőhelyünkön előfordul.

Hankó a harcsát őseurópai fajnak tartja.³⁰ A hazai pleisztocénból először Leidenfrost mutatta ki, aki egy, a Tiszából előkerült koponyát írt le.³¹ Külföldről Deger-

²⁵ S. Bökönyi: op. cit. p. 12.

²⁶ E. Kuhn: Zur Quantitativen Analyse der Haustierwelt der Pfahlbauten in der Schweiz. Vierteljahresschr. d. Naturf. Ges. in Zürich. 83(1938) p. 253—262.

²⁷ G. Nobis: loc. cit.

²⁸ S. Bökönyi: Die Wirbeltierfauna der Ausgrabungen in Tószeg vom Jahre 1948. Acta Arch. Hung. 2 (1952) p. 71—113.

²⁹ K. Hescheler u. E. Kuhn: Die Tierwelt. In: O. Tschumi: Urgeschichte der Schweiz. Frauenfeld 1949. Bd. I. p. 304.; Fr. Hančar: Das Pferd in prähistorischer und früher historischer Zeit. Wiener Beitr. z. Kulturgesch. u. Linguist. XI. Wien—München 1956. p. 29, 30, 35.

³⁰ Hankó B. Magyarország halainak eredete és elterjedése. Közl. a debr. Tisza I. tud. egy. állat. int.-éből. 10 (1931) p. 30.

³¹ Leidenfrost Gy.: Magyarországi fosszilis Siluridák. Földt. Int. Évk. XXIV (1916) p. 334.

ből írta le sok őskori lelőhelyről,³² bár ott a csuka (*Esox lucius* L.) gyakoribb nála.

A lebői telepen talált harcsacsontok mind nagytestű állatokból valók, melyek közül egyesek súlya két mázsán is felül lehetett.³³

Mocsári teknős — *Emys orbicularis* L.

A mocsári teknős héjának részletei elég gyakoriak őskori lelőhelyeinken, azonban előfordulásuk olykor másodlagos, mert a teknősök télen be szokták fúrni magukat a talajba.

A mocsári teknős, mely a teknősök legészakibb képviselője, déli jellegű állat. Éppen ezért az őskor folyamán legnagyobb elterjedtségét a korai holocénban érte el — bár az interglaciálisokban is voltak észak felé irányuló előretörései (a Riss—Würm interglaciálisban pl. egészen Angliáig³⁴ —, amikor pl. a borealis korszakban Dániába³⁵ és Svédország déli részébe³⁶ is eljutott. Ekkor volt a faj virágkora, mert ezután a hűvösödő klíma hatására egyre inkább visszaszorult dél felé, s elterjedésének északi határa ma már sehol sem éri el a Keleti-tenger partvidékét.

Lebőn két egyed nyolc héjtöredéke került elő, melyekből az állatok nagyságára nem lehet következtetni.

Hód — *Castor fiber* L.

Hódból egyetlen csont került elő Lebőn, a B szelvény 5. rétegéből, egy bal femur sérült proximalis fele. Kifejlett állaté. Rajta méreteket felvenni nem lehet.

A hódcsontok az őskori telepek anyagában az őstulok, gimszarvas, őz és vad-
disznó csontjai után a leggyakoribb vadállatcsontok közé tartoznak. Minden valószínűség szerint prémjén kívül húsáért is vadászták.³⁷ Külföldi őskori lelőhelyeken is a leggyakoribb vadállatok közé tartozik.

Vidra — *Lutra lutra* L.

A vidra szintén egyetlen csonttal szerepel, éspedig egy sérült jobboldali mandibularészlettel, mely a B szelvény 4. ásonyomából került elő (XVI. t. 3.).

A vidra hazai neolithikus telepeinken eléggé gyakori (a telepeknek a vízhez való közelsége miatt), bár nem annyira, mint a hód. Külföldről csak néhány lelőhelyről írták le.

³² M. Degerbøl and J. Iversen: On a find of a sheatfish (*Silurus glanis* L.) from the Ancyclus period in Denmark. Vidensk. Meddelels. fra Dansk Naturhist. Foren i København. 105(1942) p. 435.; M. Degerbøl: Subfossile Fisk fra Kvartaertiden i Danmark. (On subfossil fishes from the Quaternary in Denmark.) Vidensk. Meddelels. fra Dansk Naturhist. Foren. i København. 108(1944—45) p. 111, 112.

³³ Vásárhelyi I. véleménye.

³⁴ H. Wermuth: Die europäische Sumpfschildkröte. Die neue Brehm—Bücherei. 81(1952) p. 19.

³⁵ M. Degerbøl og H. Krog: Den europaeiske Sumpskildpadde (*Emys orbicularis* L.) i Danmark. Danmarks Geol. Undersøgelse. II. Raekke. Nr. 78. p. 92. 109.

³⁶ O. Isberg: Das ehemalige Vorkommen der Sumpfschildkröte (*Emys orbicularis* L.) in Schweden und damit zusammen hängende klimatische Erscheinungen. Arkiv för Zool. 21. A. (1929).

³⁷ A hód húsa még a XVII. szd.-ban is kedvelt étel volt. L. Radvánszky B.: Gróf Thurzó Szaniszló lakomái 1603-ban. Századok. XXVII(1903) p. 201, 208.

Pleisztocén számár — Equus (Asinus) cf. hydruntinus Reg.

Az A szelvény 2. rétegéből egy jobboldali hátulsó csüdcsont (os phalangis I.) (XIII. t. 1, 2.), a 4. rétegéből pedig egy baloldali metacarpus proximalis fele (XVII. t.) került elő. Mindkét csont egy kis Equidából való, éspedig számárból. A csüdcsont proximalis epiphysisén vágási sérülés van, a metacarpus proximalis fele rágott.

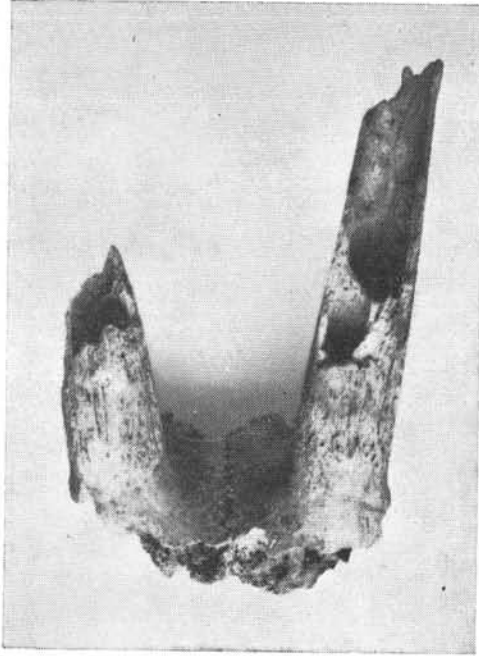

Fig. 1. kép
(1 : 1)

Szamárcsontok előfordulása európai neolithikus lelőhelyeken rendkívül ritka jelenség. A háziszamár, melyet Északkelet-Afrikában a Negada-korszakban domesztikáltak³⁸ és amely Egyiptomban a ló bekerülése előtt, mint teherhordó- és hátsóállat szélesesen elterjedt volt,³⁹ Európába csak nagyon későn jutott be. A vadzamáruk közül a kulán (*Equus hemionus* Pall.) a Dunamedencéig nem jutott el; legnyugatibb előfordulása az usatovoi (Odessza mellett) telepen van (Tripolje C₂).⁴⁰ Az egyetlen számár, mely a hazai őskorból kimutatható, a pleisztocén számár (*Equus (Asinus) hydruntinus* Reg.), mely Hódmezővásárhely—Bodzáspartról egy Körös-kultúrás gödörből egy felső praemolaris fog és egy patacsont (os phalangis III.) révén volt meghatározható.

A két lebbi számárcsont méreteit illetően megegyezik az *Equus hydruntinus* megfelelő csontjaival (l. az alábbi táblázatokat), mivel azonban az *Equus hydrun-*

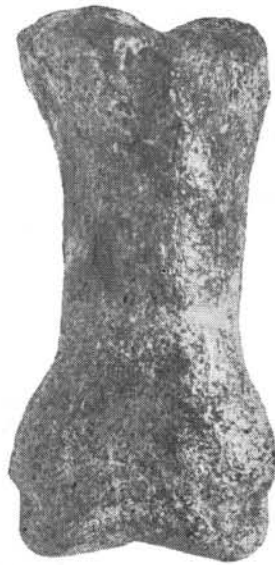
³⁸ J. Boessneck: Die Haustiere in Altägypten. Veröff. d. Zool. Staatssamml. München. 3(1953) p. 9.

³⁹ J. Boessneck: op. cit. p. 19.

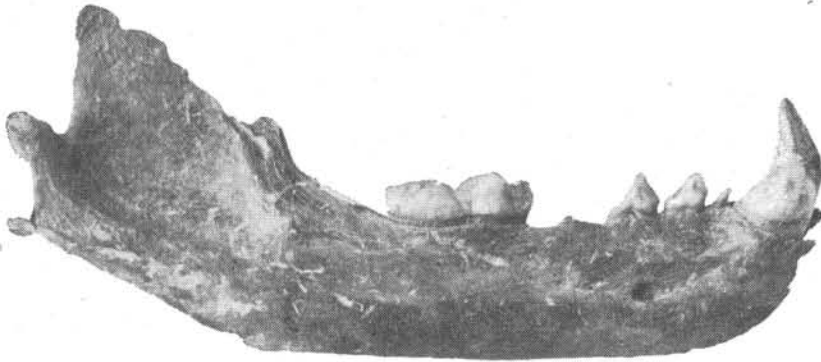
⁴⁰ V. I. Szelinov: loc. cit.

1

2

3

tinust csak igen jellemző fogai alapján határozhatjuk meg teljes biztonsággal, ilyen foglelet pedig Lebón nem került elő, *az itteni szamarat csak nagy valószínűséggel határozhatjuk meg Equus hydruntinusnak.*⁴¹ A lebői számárnak az Equus hydruntinusszal való azonosságra mellett szól egyébként az is, hogy az előkerült csontok rendkívüli karcsúsága extrém steppei Equidára vall, amilyen az Equus hydruntinus is volt. Ugyancsak az azonosság mellett szól az a tény is, hogy a lebői és a hódmezővásárhely—bodzásparti lelőhely között térben csak 10—15 km, időben pedig legfeljebb néhány száz év a távolság, márpedig Hódmezővásárhely—Bodzásparton fog határozza meg az Equus hydruntinust.

<i>Metacarpus</i>	Proximalis	Diaphysis		
	epiphysis szélessége	legkisebb szélessége		Distalis epiphysis méllysége
Lebő	38	25		
Romanelli barlang ⁴²	42, 38	27, 25		
Roter Berg ⁴³	41—42	26.5—27.5		
Pair-non-pair ⁴⁴	41	29		
Achenhein ⁴⁵	40.5	28		
Untereinzingen ⁴⁶	43	30		
Tiraszpol ⁴⁷	49	31.5		
Kos-Koba ⁴⁸	47.5	26.5		

	Os	Diaphysis	Distalis	Diaphysis	Distalis
	<i>phalangis</i>	legkisebb	epiphysis	legkisebb	epiphysis
	I.	szélessége	szélessége	méllysége	méllysége
	Hossza				
Lebő	kb. 70	24.5	34.8	16	kb. 20
Romanelli barlang ⁴⁹	65	21.5, 24	34, 34.5	—	—
Heiligenstadt ⁵⁰	67	27	35	—	—
Sereckenberg ⁵¹	kb. 85	28	40	—	—
Kos-Koba ⁵²	38	27.5	34	—	—

Az Equus (Asinus) hydruntinust Regalia írta le az Otranto melletti Romanelli barlangból.⁵³ Ő ezt a kis Equidát először az ázsiai félszamar (Equus hemionus Pall.) új változatának nézte, de később, miután alaposabb vizsgálat alá vette a problémát,

⁴¹ S. Bökönyi: Eine Pleistozän-Eselsart etc. p.

⁴² H. G. Stehlin e P. Graziosi: Ricerche sugli asinidi fossili d'Europa. Mem. de la Soc. Paléont. Suisse. LVI (1935) p. 17.

⁴³ H. G. Stehlin e P. Graziosi: op. cit. p. 22.

⁴⁴ H. G. Stehlin e P. Graziosi op. cit. p. 36.

⁴⁵ H. G. Stehlin e P. Graziosi: op. cit. p. 40.

⁴⁶ H. G. Stehlin e P. Graziosi: op. cit. p. 47.

⁴⁷ V. I. Gromova: Isztorija losadej (roda Equus) v sztarom szvete. Csaszt. I. Obszor i opiszanie form. Trudi Paleont. Inszt. 1949. p. 338, 339.

⁴⁸ V. I. Gromova: loc. cit.

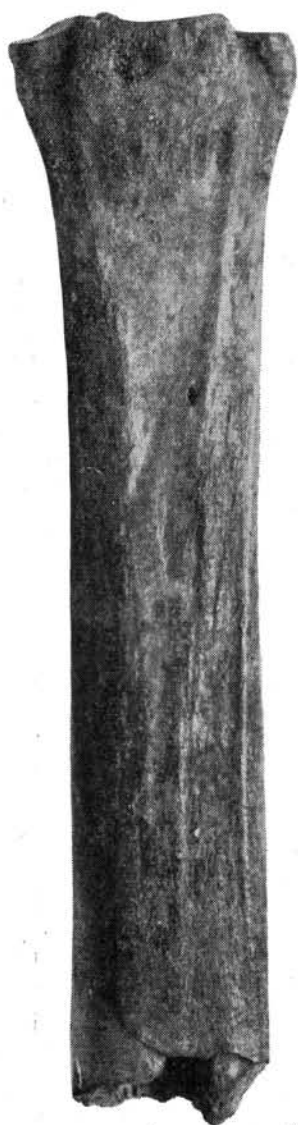
⁴⁹ E méreteket Gromova közli (op. cit. p. 356.) a Stehlin—Graziosi monográfia fényképei alapján.

⁵⁰ O. Antonius: Equus Abeli nov. spec. Ein Beitrag zur genaueren Kenntnis unserer Quartärpferde. Beitr. z. Paläont. u. Geol. Öst.-Ung. XXVI(1913) p. 266.

⁵¹ H. G. Stehlin e P. Gaziosi: op. cit. p. 50.

⁵² V. I. Gromova: op. cit. p. 356, 357.

⁵³ P. E. Stasi e E. Regalia: Grotta Romanelli (Castro, Terra d'Otranto). Stazione con una fauna interglaziale e di steppa. Arch. per l'Antrop. e l'Etn. 34(1904).

1.

1.a.

1.b.

megállapította, hogy itt egy az összes ma élő Equidától eltérő új fajról van szó.⁵⁴ Később Stehlin és Graziosi egy alapvető tanulmányban vizsgálták meg a faj jellemvonásait, rendszertani helyzetét, valamint dél-, közép- és nyugat-európai előfordulásait.⁵⁵ Ebben megállapították, hogy az Equus hydruntinus egy déli jellegű, erősen steppei Equida, mely fograjzolata alapján a szamarakhoz, végtagsontjai karcsúsága alapján pedig a félszamarakhoz áll közel.⁵⁶ Stehlin és Graziosi számos pleisztocén lelőhelyről kimutatták, köztük olyanokról is, melyekről előző szerzők más neveken írták le a faj csontjait. A két szerző szerint ez a szamár a pleisztocén elején (de talán már a pliocén végén) élt és jégkorszak végén halt ki, valószínűleg a Würm I-ben; nem tartják valószínűnek, hogy a solutréen- vagy a magdalénienig fennmaradt volna. Velük szemben V. I. Gromova, aki a kelet-európai és délnyugat-ázsiai hydruntinus-leleteket dolgozta fel, nagy valószínűséggel az azilienből (Szűrenj II. barlang) is kimutatta. Hazánkban több pleisztocén lelőhelyen szintén előfordult.⁵⁷ A hódmezővásárhely—bodzásparti lelet megcáfolta a faj Würm-beli kihalását feltételező eddigi véleményeket és bebizonyította, hogy ez az érdekes szamár a neolitikum elején még élt. A lebői két szamár-csont, melyek minden valószínűség szerint Equus hydruntinusból származnak, csak megerősítik a faj neolitikumbeli továbbélésére vonatkozó véleményünket.

Vaddisznó — *Sus scrofa* fer. L.

A vaddisznó az őstulok után a telep második leggyakoribb vadállata.⁵⁸ E két faj uralkodó szerepe a lelőhely vadállatai között minden valószínűség szerint annak tulajdonítható, hogy mindkettő egy-egy háziállat domesztikációjához szolgált alapanyagul. (Hogy ilyen háziasítás mindkét faj esetében folyhatott a telepen, bizonyítják azok a csontok, melyek méreteikben a házi- és a vad formák között állnak.)

Az őskori vaddisznók a maiaknál jóval nagyobbak voltak,⁵⁹ de a nagyságbeli különbségeken kívül bizonyos koponyaalkati vonásokban is eltérnek a maiaktól.⁶⁰ A nagyságbeli eltérések oka főként az eltérő életkörülményekben keresendő.⁶¹ A magyarországi vaddisznók mindig a legnagyobbak közé tartoztak; innen írta le pl. Thomas a mai európai vaddisznók legnagyobbtestű alfaját, a *Sus attilae*-t.⁶² A lebői vaddisznók is — mint azt az alábbi méreteik is igazolják — ha nem is tartoznak az őskor legnagyobb vaddisznóihoz, az átlagnál többnyire jóval nagyobbak.

⁵⁴ E. Regalia: Sull'Equus (Asinus) hydruntinus Regalia della grotta di Romanelli (Castro. Lecce). Arch. per l'Antrop. e l'Etn. 37(1907).

⁵⁵ H. G. Stehlin e P. Graziosi: op. cit.

⁵⁶ Az Equus hydruntinusnak a Hyppotigris subgenus tagjaitól (zebrák) a fogazati jellemvonások alapján való elválasztását a hódmezővásárhely—bodzásparti lelet kapcsán magunk dolgoztuk ki (op. cit. p. 14.)

⁵⁷ D. Jánossy: Neueres Vorkommen seltener Säugetiere (Sicista, Apodemus, Asinus) aus dem ungarländischen Spätpleistozän. Földt. Közl. 83(1953). p. 419—436.: S. Bökönyi: op. cit. p. 18, 19.

⁵⁸ A vad- és házisertéscsontokat elsősorban nagyságuk alapján választottuk szét.

⁵⁹ A. Pira: Studien zur Geschichte der Schweinerassen, insbesondere derjenigen Schwedens. Zool. Jahrb. Suppl. X(1909) p. 273.

⁶⁰ A. Pira: op. cit. p. 281.

⁶¹ H.—B. Oloff: Zur Biologie und Ökologie des Wildschweines. Beitr. z. Tierkunde u. Tierzucht. 2(1951) p. 53.

⁶² Hankó B.: Attila disznaja és a magyar vaddisznók. (*Sus scrofa* Attilae (Thomas) és *Sus scrofa hungaricus* n. subsp.) Debr. Szemle. 1948.

<i>Scapula</i>	Collum scapulae szélessége	Angulus articularis szélessége	Facies articularis mélysége
Lebő A ₅	34	48	33
Lebő B ₂	33	—	35,5
Lebő B ₅	—	50	34,5
Egolzwil 2 ⁶³	28—42	—	—
Seematte-Gelfingen ⁶⁴	27—36	—	—
Altenerding ⁶⁵	41,5	52	36,5
Polling ⁶⁶	35,36	52,—	35,5,—
Bundsö ⁶⁷	34	—	38
<i>Humerus</i>	Distalis epiphysis szélessége	Diaphysis mélysége legkisebb	Distalis epiphysis mélysége
Lebő A ₁	53	—	51,5
Lebő A ₃	52,5	32,5	50,5
Lebő B ₄	53	—	52
Lebő B ₅	52,5	34	51,5
Egolzwil 2 ⁶⁸	44—56	—	—
Seematte-Gelfingen ⁶⁹	49—56	—	—
Altenerding ⁷⁰	55, 53, 48	—	—
Polling ⁷¹	50—59	—	—
Drosselholm ⁷²	46,7	—	—
<i>Tibia</i>	Distalis epiphysis szélessége	Distalis epiphysis mélysége	
Lebő A ₃	40	34,5	
Lebő B ₃	37	33,5	
Lebő B ₄	42	38	
Egolzwil 2 ⁷³	33—40	—	
Seematte-Gelfingen ⁷⁴	35—40	—	
Vinde-Helsing ⁷⁵	33,6 34	—	
Hesselbjerggaard ⁷⁶	36	—	
Kildegaard ⁷⁷	35, 5	—	

⁶³ K. Hescheler u. J. Rüeger: Die Reste der Haustiere aus den neolithischen Pfahlbaudörfern etc. p. 416.

⁶⁴ K. Hescheler u. J. Rüeger: op. cit. p. 421.

⁶⁵ J. Boessneck: Studien an vor- und frühgeschichtlichen Tierresten Bayerns. p. 48.

⁶⁶ J. Boessneck: loc. cit.

⁶⁷ M. Degerböl: Bundsö. p. 141.

⁶⁸ K. Hescheler u. J. Rüeger: op. cit. p. 417.

⁶⁹ K. Hescheler u. J. Rüeger: op. cit. p. 421.

⁷⁰ J. Boessneck: loc. cit.

⁷¹ J. Boessneck: loc. cit.

⁷² M. Degerböl: Om Dyrelivet i Aamosen i Stenalderen. In: Th. Mathiassen: Stenalderbopladsen i Aamosen. København 1943. p. 201.

⁷³ K. Hescheler u. J. Rüeger: op. cit. p. 418.

⁷⁴ K. Hescheler u. J. Rüeger: op. cit. p. 422.

⁷⁵ M. Degerböl: op. cit. p. 166.

⁷⁶ M. Degerböl: op. cit. p. 195.

⁷⁷ M. Degerböl: op. cit. p. 202.

Őz — *Capreolus capreolus* L.

A hazai őskori telepeinken előforduló két Cervidafaj közül mindig az őz szerepel kisebb számmal. Ez a helyzet Lebőn is, bár itt az őz számaránya erősen megközelíti a szarvast. Az őznek ezt a viszonylagosan kisebb számarányát Boessneck azzal magyarázza, hogy az akkori, a mainál erősebben beerdősödött területen túlságosan erős volt számára a szarvas konkurrenciája, emellett természetes ellenségei is nagyobb számmal éltek mint ma.⁷⁸ A lebői őzek eléggé nagytestű állatok voltak, legalábbis méreteik alapján a nagyobb európai szubfosszilis őzek közé tartoznak.

<i>Mandibula</i>	Mandibulatest magassága a M_1 -nél	P_1-P_3	M_1-M_3	Diastema hossza
Lebő A ₄	18	27,5	—	43,8
	17,5	28	—	41,5
Lebő B ₂	—	—	38	—
	—	29	39	—
Obermeilen ⁷⁹	—	26	36	—
	—	27	37	—
	17,8	28	41	—
	18,5	27,8	38	—
Pürkelgut ⁸⁰	20	28,5	—	—
	19,5	28,5	—	—

Gímszarvas — *Cervus elaphus* L.

A gímszarvas — az őstulokkal felváltva — hazai őskori lelőhelyeink leggyakoribb vadállata. Külföldi hasonlókorú lelőhelyeken olykor a magyarországi gyakoriságát is felülmúlja, különösen Svájcban, ahol a neolithikum elejét éppen róla »szarvaskor«-nak nevezték el. Ottani gyakoriságára jellemző, hogy pl. a Wauwilersee melletti Egolzwil 2 cölöpépítmény neolithikus anyagában előforduló 910 emlős egyedből 250 gímszarvas.⁸¹ A neolithikum embere húsa és bőre hasznán kívül azért vadászta szívesen, mert csontjait és főleg agancsát sokféle eszköz készítésére felhasználta. (Az agancs akkori értékére jellemző, hogy a vetett agancsot is begyűjtötték; ilyeneket gyakran találhatunk őskori lelőhelyeink anyagában.)

A szubfosszilis szarvasoknak a maiakhoz viszonyított nagyobb termetére már több szerző felhívta a figyelmet. A lebői szarvasok is nagytestűek, még más neolitikus lelőhelyek szarvasaihoz képest is.

Őstulok — *Bos primigenius* Boj.

Az őstulok a lelőhely leggyakoribb vadállata. Érdekes, hogy a két vadmarha, a bölény és az őstulok aránya hogyan változik az idők folyamán. Pl. Németországból a jégkorszakból egészen a Mindel-Riss interglaciálisig alig egy-két őstuloklelet ismeretes. A Mindel-Riss interglaciális után kezdenek elszaporodni az őstulok, de

⁷⁸ J. Boessneck: Zur Grösse des mitteleuropäischen Rehes (*Capreolus capreolus* L.) in alluvial-vorgeschichtlicher und früher historischer Zeit. Zeitschr. f. Säugetierkunde. 21(1956) p. 121.

⁷⁹ E. Kun: Die Fauna des Pfahlbaues Obermeilen. Vierteljahresschr. d. Naturf. Ges. in Zürich. 80(1935) p. 260.

⁸⁰ J. Boessneck: op. cit. p. 122.

⁸¹ K. Hescheler u. J. Rieger: Die Wirbeltierreste aus dem neolithischen Pfahlbaudorf Egolzwil 2 etc. p. 312.

egészen az alluvium kezdetéig messze elmaradnak számra nézve a bölények mögött.⁸² Az alluvium kedvező klimájának hatására aztán hamar túlszárnyalták számra a bölényeket.⁸³ Az őstuloknak a bölénnyel szembeni uralkodó szerepe elég sokáig tartott, mert Szalay szerint Közép- és Észak-Európában még az i. u. VII. szd.-ban is jóval több őstulok élt, mint bölény.⁸⁴ Ugyanerre mutat az a tény is, hogy a közép- és délkelet-európai őskori lelőhelyekről csak elvétve írtak le bölényt, míg őstulokot csaknem mindenütt. Az őstulok fokozatos kihalása csak a VII. szd.-tól kezd élelnebb üteművé válni, de ez nem a természeti körülményeknek tulajdonítható, hanem az ember irtóhadjárataának.

A lelőhely őstulokcsontjait a bölénycsontoktól Scherz,⁸⁵ Degerböl⁸⁶ és Lehmann⁸⁷ vizsgálatai alapján, a házimarhacsontoktól pedig elsősorban nagyságuk, de ezen kívül súlyuk és kompaktságuk alapján különítették el. Néhány esetben az őstulok- és szarvasmarhacsontok közt nem tudunk pontos elhatárolást tenni, aminek okául a helyi domesztikáció hozható fel.

Miután valamennyi leből őstulokcsont töredékes, emiatt többnyire nem mérhető, s még aránylag a scapularészletek mérhetőek legjobban; az alábbiakban közöljük ezek méreteit, összehasonlítva más neolith lelőhelyek anyagával.

	Collum scapulae szélessége	Angulus articularis szélessége	Facies articularis mélysége
Lebő A ₁	kb. 80	kb. 102	—
Lebő A ₃	61,5	—	—
Lebő A ₃	58	—	—
Lebő A ₄	57	73,5	—
Lebő B ₂	58	—	kb. 60
Wauwilersee ⁸⁶	64	71	55
Bönnelykke ⁸⁹	84	102	70
Möen ⁹⁰	82	110	68
Sorő ⁹¹	84	107	75
Brendstrup ⁹²	87	106	71
Graerup ⁹³	82	95	74
Tinglev ⁹⁴	80	95	63
Taastrup ⁹⁵	70	97	66
Göderup ⁹⁶	74	99	67

⁸² U. Lehmann: Der Ur im Diluvium Deutschlands und seine Verbreitung. Neues Jahrb. f. Miner., Geol. u. Palaeont. Abt. B. 90(1949) p. 248.

⁸³ U. Lehmann: op. cit. p. 429.

⁸⁴ B. Szalay: Der Wisent in Otsnamen. Zool. Ann. 1915. p. 64.

⁸⁵ E. Scherz: Unterscheidung von *Bison priscus* Boj. und *Bos primigenius* Boj. an Metapodien und Astragalus, nebst Bemerkungen über einige diluviale Fundstellen. Senckenbergiana. 18(1936) p. 37—71.

⁸⁶ M. Degerböl and J. Iversen: The Bison in Denmark. A zoological and geological investigation of the finds in Danish pleistocene deposits. Danmarks Geol. Undersögelse. II. Raekke. No. 73. Köbenhavn 1945. p. 10 skk.

⁸⁷ U. Lehmann: op. cit. p. 171. skk.

⁸⁸ K. Hescheler: Beiträge zur Kenntnis der Pfahlbautenfauna des Neolithikums. Vierteljahresschr. d. Naturf. Ges. in Zürich. 65(1920) p. 309.

⁸⁹ M. Degerböl and J. Iversen: op. cit. p. 11.

⁹⁰ M. Degerböl and J. Iversen: loc. cit.

⁹¹ M. Degerböl and J. Iversen: loc. cit.

⁹² M. Degerböl and J. Iversen: loc. cit.

⁹³ M. Degerböl and J. Iversen: loc. cit.

Eb — *Canis familiaris* L.

Lebőről az A szelvényből 2 eb 19 csontja került elő. Mindkettő kifejlett, kistermetű állat. Valószínűleg a tőzegebbel (*Canis familiaris palustris*) azonosíthatók, melyet Reményi Tószeg bronzkori rétegeiből leírt.⁹⁷

Sertés — *Sus scrofa dom.* L.

A sertés a lelőhely második leggyakoribb háziállata. Ez neolitikus telepeinken eléggé általános jelenség. Az előkerült sertécsontok kevés kivétellel fiatal állatokból valók, szemben a vaddisznóval, melyből főként kifejlett vagy öreg állatok csontjai szerepelnek. A lebői sertések többnyire kistermetű állatok, melyek nagysága kb. a »tőzagsertés«-ének felel meg, egészen törpe alakokat azonban nem találtunk. Az itt előforduló néhány nagytermetű egyed minden valószínűség szerint házi- és vaddisznók közti keresztezések termékei, melyek más őskori telepek anyagában is gyakran előfordulnak és a primitív domesztikáció fokán levő egyedek mellett gyakran nehézségeket okoznak a házi- és vaddisznócsontok szétválasztásánál.

Sajnos valamennyi sertécsont olyan töredékes, hogy rajtuk méreteket felvenni nem lehet.

Juh — *Ovis aries* L. és kecske — *Capra hircus* L.

A juh- és kecskecsontokat együtt tárgyaljuk, mivel a két faj előkerült csontjait jórészt nem lehetett egymástól elkülöníteni.⁹⁸ Éppen emiatt és az előkerült csontok kis száma miatt nem tettünk kísérletet, hogy a két faj egymáshoz viszonyított arányszámát meghatározzuk.

A juhot egy *metacarpus distalis* feléből (A szelv. 5. réteg) és egy sérült *metatarsusból* (B szelv. 4. réteg) határoztuk meg, a kecskét pedig egy agykoponyarészlet alapján, melyen rajta volt a két szarvcsap proximalis fele (A szelv. 4. réteg).

A lebői juh kistermetű, finom szervezetű állat, mely nagyságra kb. a tőzegjuhnak (*Ovis aries palustris*) felel meg, pontos azonosítását azonban koponya- ill. szarvcsapleletek hiányában nem tudjuk elvégezni.

A kecske szintén kistermetű típushoz tartozik. Szarvcsapjai ki-, fel- és hátrafelé irányulnak és kifelé csavarodnak. Keresztmetszetük eléggé domború. Ennek alapján az Adametz-féle *Capra prisca*val azonosíthatjuk, mivel a másik házikecskecsoport (az *aegagrus*-típus) szarvcsapja ennél laposabb, végig egy síkban futó, esetleg befelé csavarodó.⁹⁹ Az említett lebői agykoponyarészlet minden valószínűség sze-

⁹⁴ M. Degerbøl and J. Iversen: loc. cit.

⁹⁵ M. Degerbøl and J. Iversen: loc. cit.

⁹⁶ M. Degerbøl and J. Iversen: loc. cit.

⁹⁷ K. A. Reményi: Canidenreste aus den Ausgrabungen bei Tószeg. Acta Arch. Hung. 2(1952) p. 122, 123.

⁹⁸ A juh- és kecskecsontokat főként a V. I. Gromova által közölt (Oszteológiai cseszkie otlicsia rodov *Capra* (kozly) i) *Ovis* (barany). Trudi komm. po izucseniu csetvert. period. X. 1. Moszkva 1953.) elválasztó bélyegek alapján igyekeztünk szétválasztani. Az elválasztást különösen megnehezítette azonban az, hogy minden egyes csont töredékes volt.

⁹⁹ L. Adametz: Untersuchungen über *Capra prisca*, einer ausgestorbenen neuen Stammform unserer Hausziegen. Mitt. d. Landwirt. Lehrkanzel d. k. k. Hochsch. f. Bodenkult. in Wien. III(1915) p. 1—21. — A házikecskének ilyen származástani csoportosítását Herre tagadja (Beiträge zur Kenntnis der Zwergziegen. Zool. Gart. 15[1943]) és csak egy vad őst tételez fel mind az *aegagrus*-, mind pedig a *prisca* típusú házikecskének számára.

rint nőtény állatból származik. Méretei: szarvcsap legn. átmérője 35, legkisebb átmérője 25, körmérete a tövénél 100 mm.

Szarvasmarha — *Bos taurus* L.

A szarvasmarhából Lebón 521 csont és fog került elő, melyek két metacarpus és egy metatarsus kivételével mind feltörtek. Sajnos közöttük egyetlen koponya vagy szarvcsap sem akadt, mely alapján az állatok típusára következtethetnénk.

Az őskori szarvasmarhákat még Rüttimeyer két típusba sorolta. A rövidszarvú, kisebbtestű, finomabb szervezetű típust brachycerosnak, a hosszú- és vastagszarvú, nagyobbtestűt pedig primigeniusnak nevezte el. Ezekhez később harmadiknak a frontosust csatolta, de ezt a primigenius típushoz kapcsolta, mint annak kultúrváltozatát. A két fő típus (brachyceros és primigenius) között származástani különbséget is tételezett fel, amennyiben a brachycerost a bantengtől, a primigeniust pedig az őstuloktól származtatta. A primigenius típus őstulok-eredetét illetően minden szerző osztja Rüttimeyer véleményét — kivéve Frantziust, aki szerint az őstulokot sohasem domesztikálták; ő a házimarhákat bizonyos általa feltételezett egykori afrikai vadmarhák-ból származtatja¹⁰⁰ — nem így áll azonban a helyzet a brachyceros típus származásának kérdésével. A bantengtől való származás feltételezését C. Keller kivételével minden szerző elutasítja, mióta Gans morfológiai és biológiai alapon kimutatta ennek lehetetlenségét.¹⁰¹ Adametz szerint a brachyceros típusnak a házihoz teljesen hasonló vad őse van, melynek maradványait ő bizonyos lengyelországi korai alluviális marhakoponyákban vélte megtalálni,¹⁰² ezekről azonban La Baume kimutatta, hogy nem vad-, de házimarhakoponyák.¹⁰³ Szalay is külön vad őst tételez fel a brachyceros-szarvasmarhák számára, s hogy ezt eddig nem találták meg, annak okául azt hozza fel, hogy az Ázsiában (vagy Afrikában) nagyon kis területen élhetett.¹⁰⁴ Az előbbi szerzőkkel szemben Nehring,¹⁰⁵ Duerst¹⁰⁶ és egész sor újabb szerző szerint mindkét házimarha típusnak egyaránt az őstulok a vad őse; néhány szerző ezt azon megkötéssel vallja, hogy a primigenius típusú házimarhák vad ősének a típusos *Bos primigenius* tartja, a brachyceros típusúakénak pedig ennek egy törpe formáját. Minden valószínűség szerint a Nehring—Duerst-féle csoport jár legközelebb az igazsághoz, szükséges lenne azonban a kérdés végső eldöntéséhez az, hogy egyszer végre egyforma módszerrel és egyazon elvek alapján megvizsgálják a jelenleg meglévő őstu-

¹⁰⁰ A. Frantzius: Die Urheimat des Hausrindes. Arch. f. Antrop. X(1877) p. 129—137.

¹⁰¹ H. Gans: Banteng und Zebu und ihr gegenseitiges Verhältnis. Halle 1915. Cit. O. Antonius: Grundzüge einer Stammesgeschichte der Haustiere. Jena 1922. p. 174.

¹⁰² L. Adametz: Studien über *Bos brachyceros europaeus*. Journ. f. Landwirtschaft. 1898., Cit. O. Antonius: loc. cit. — L. Adametz: Kraniologische Untersuchungen des Wildrindes von Pamiatkovo. Arb. d. Lehrkanzel d. Tierz. a. d. Hochsch. f. Bodenkult. in Wien. 1925. Cit. G. Nobis: Zur Kenntnis der ur- und frühgeschichtlichen Rinder Nord- und Mitteldeutschlands. Zeitschr. f. Tierzüchtg. u. Züchtungsbiol. 63(1954) p. 155.

¹⁰³ W. La Baume: Hat es ein wildlebendes Kurzhornrind gegeben? (Ein Beitrag zur Frage nach der Abstammung des Brachyceros-Hausrindes.) Ecl. geol. Helv. 40 (1947) p. 313.

¹⁰⁴ B. Szalay: Polyphyletische Rinderabstammung. (Eine historische Studie.) Zeitschr. f. Tierzüchtg. u. Züchtungsbiol. XIX (1930) p. 214.

¹⁰⁵ A. Nehring: *Bos primigenius*. Vehr. d. Berl. Anthropol. Ges. 1888. Cit. O. Antonius: op. cit. p. 174.

¹⁰⁶ U. J. Duerst: Die Tierwelt der Ansiedlungen am Schlossberge zur Burg an der Spree. Arch. f. Anthropol. 2 (1904) p. 243.

lokkoponyáknak minél nagyobb részét, különösen a jégkorszakiakat, annak eldöntése céljából, vajon található-e ott alfaj- vagy fajtabeli különbségek, előfordulnak-e valóban törpetulok, és mi ezeknek a szerepe a házimarhák egyes típusainak kialakulásában. Mert mi manapság a helyzet ezen a téren? Az őstulok- és házimarhaleleteket pillanatnyilag nagyságrendi alapon osztályozzuk: bizonyos határokon felülreket őstuloknak, az e határ alatt levőket szarvasmarhának határozzuk meg. Ennek alapján, ha egy korai holocén anyagban — ahol tehát házi- és vadmarhák csontjai egyaránt előfordulnak — egy aprótermetű őstulok (»törpetulok«) csontjai is lennének, azokat úgyszólván teljes biztonsággal házimarháknak határoznánk meg. Az itt említett vizsgálatokat tehát éppen azért kellene elsősorban a pleisztocén őstulok-anyagon folytatni, mert ott házimarhacsontok jelenléte kizárt dolog. Mindenesetre egyelőre helyesnek tartjuk a szubfosszilis házimarhák osztályozásnál a primigenius-brachyceros csoportnevek használatát, de annak jelentését csupán morfológiai és nem származástani viszonyokra kívánjuk alkalmazni. Nem tartjuk helyesnek azt, hogy a származástani problémák ilyen leegyszerűsödésével az őskori szarvasmarhák fajtablémáját is leegyszerűsíthetjük. Az őskorban már igen korán fellépnek a különböző házimarhafajták, s egy lelőhely anyagában előforduló hosszú- és rövidszarvú házimarhákat nem sorolhatjuk egyazon fajtaba, mint ahogy a csontokon észlelhető nagyságbeli különbségeket sem tudjuk csupán a szexuális dimorfizmus számlájára írni.

Sajnos — mint fentebb említettük — a lebői szarvasmarhák közt egyetlen koponya- vagy szarvcsaplelet sem került elő, melynek alapján fajtabukat meg tudnánk határozni, nagyságrendi alapon azonban — mint azt az alábbi méretek mutatják — két típust vélünk felismerni.

<i>Metacarpus</i>	Hossza	Proximalis epiphysis		Diaphysis legkisebb		Distalis epiphysis	
		szél.	mélys.	szél.	mélys.	szél.	mélys.
Lebő A ₁	—	33	43	—	—	—	—
Lebő A ₁	—	—	—	—	26	73	39
Lebő A ₂	217	66	46,5	36,5	26,5	71	—
Lebő A ₂	—	65	42	—	—	—	—
Lebő A ₂	—	—	—	—	—	64	36
Lebő A ₂	—	63	—	—	—	—	—
Lebő A ₃	—	60	39	—	—	—	—
Lebő A ₄	—	—	—	—	27	kb. 66	34,5
Lebő A ₅	—	61	43	—	—	—	—
Lebő B ₁	—	—	—	—	24,5	67	36
Lebő B ₃	197	59	37	37,5	21	63	32,5
Lebő B ₃	—	57	40	—	—	—	—
Lebő B ₃	—	58	39	34,5	—	—	—
Lebő B ₃	—	59	36	32	—	—	—
Wauwilersee ¹⁰⁷	180	—	—	—	—	—	—
Wauwilersee ¹⁰⁸	195	55	—	—	—	57	—
Bundsö ¹⁰⁹	196—204	57,3—66,8	33,5—39,	—	56,8—71	29,6—34,7	—

¹⁰⁷ K. Hescheler: op. cit. p. 311.

¹⁰⁸ K. Hescheler: op. cit. p. 312.

¹⁰⁹ M. Degerböl: Bundsö. p. 126. 127.

<i>Metacarpus</i>	Hossza	Proximalis epiphysis szél. mélys.	Diaphysis legkisebb szél. mélys.	Distalis epiphysis szél. mélys.
Sipplingen ¹¹⁰	188—207	54—65	29—39	— — 55—73
Weissenfels ¹¹¹	193—207	56—64,5	— 30—41	— 57—75
	—	70,5	43	— — —
Altheim ¹¹²	176	58	35	29,6 — 60
	—	53,5	32	— — —
	—	57	33,5	39 — 71
Altenerding ¹¹³	—	56	35	39,5 — 70
	—	—	—	— 58
	—	—	—	— 57
Pestenacker ¹¹⁴	197	53,	34	29,5 — kb. 55
Polling ¹¹⁵	—	—	—	— 57

<i>Metatarsus</i>	Hossza	Proximalis epiphysis szél. mélys.	Diaphysis legkisebb szél. mélys.	Distalis epiphysis szél. mélys.
Lebő A ₁	—	—	—	66 38,5
Lebő A ₂	—	—	—	62,5 —
	—	—	—	28 59 33
Lebő A ₃	232	54,5	57	30,5 28 62 35
Lebő A ₃	—	57	52,5	— — —
Lebő A ₃	—	—	—	31,5 64 38
Lebő A ₃	—	—	—	28,5 — —
Lebő A ₄	—	—	—	26 kb. 58 —
Lebő A ₄	—	—	—	59 33,5
Lebő A ₄	—	51	51	— — —
Lebő A ₅	—	57,5	56,5	— — —
Lebő A ₅	—	—	—	— 62,5 35,5
Lebő B ₂	—	52	52,5	— — —
	—	51,8	48	— — —
Lebő B ₃	—	—	—	26 — —
	—	—	—	— 62 36
Lebő B ₄	—	54,5	54	— — —
Wauwilersee ¹¹⁶	kb. 200	—	—	— — —
	223	48	—	25 — 55 —
Weissenfels ¹¹⁷	244	52	—	30 — 61 —

¹¹⁰ R. Vogel: Tierreste aus vor- und frühgeschichtlichen Siedlungen Schwabens. I. Die Tierreste aus den Pfahlbauten des Bodensees. Zoologica. 82 (1933)

¹¹¹ G. Nobis: op. cit. p. 189.

¹¹² J. Boessneck: Studien an vor- und frühgeschichtlichen Tierresten Bayerns. p. 45.

¹¹³ J. Boessneck: loc. cit.

¹¹⁴ J. Boessneck: loc. cit.

¹¹⁵ J. Boessneck: loc. cit.

¹¹⁶ K. Hescheler: op. cit. p. 311.

¹¹⁷ G. Nobis: op. cit. p. 191.

<i>Metacarpus</i>	Hossza	Proximalis epiphysis		Diaphysis legkisebb		Distalis epiphysis	
		szél.	mélys.	szél.	mélys.	szél.	mélys.
Berlin ¹¹⁸	214	45	—	23,5	—	—	—
	239	50	—	28,5	—	53,5	—
Bundsö ¹¹⁹	224, 237	43—51	41—50	—	—	51—64	30—37
Altheim ¹²⁰	—	52,5	50	—	—	—	—
Altenerding ¹²¹	205	44—47	44—46	23,5	—	55,67	—

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy az 1956-os ásatás anyaga alapján a lebői neolitikus telep állatsontanyaga a hazai neolitikus telepek állatsontanyagának megszokott képét mutatja. Jellemző vonásai: a fajok kis száma, a háziállatsontok enyhe túlsúlya, a szarvasmarha uralkodó szerepe és a háziló hiánya. Feltűnő érdekessége az *Equus (Asinus) hydruntinus* előfordulása, mely számár eddig egyetlen holocén lelőhelyről (Hódmezővásárhely-Bodzáspart) volt eddig kimutatható.

Bökönyi Sándor

DIE WIRBELTIERFAUNA DER AUSGRABUNGEN VON LEBŐ IM JAHRE 1956 (Zusammenfassung)

Auf dem bekannten Fundort von Lebő kamen im Laufe der von M. Párducz und O. Trogmayer ausgeführten Sicherungsausgrabungen im Herbst des Jahres 1956 neben den Scherben der Körös-, der Theiss- und der schnurkeramischen Kultur auch zahlreiche Tierknochen zum Vorschein, von welchen 941 Stück bestimmt werden konnten. Diese gehören den folgenden Tierarten an: Karpfen (*Cyprinus carpio* L.), Wels (*Silurus glanis* L.), Sumpf-Schildkröte (*Emys orbicularis* L.), Biber (*Castor fiber* L.), Otter (*Lutra lutra* L.), Pleistozän-Esel (*Equus [Asinus]* cfr. *hydruntinus* Reg.), Wildschwein (*Sus scrofa fer.* L.), Reh (*Capreolus capreolus* L.), Edelhirsch (*Cervus elaphus* L.), Auerochs (*Bos primigenius* Boj.), Hund (*Canis familiaris* L.), Hausschwein (*Sus scrofa dom.* L.), Schaf (*Ovis aries* L.), Ziege (*Capra hircus* L.), Rind (*Bos taurus* L.). Ausser diesen kamen noch einige menschliche Knochen und die Knochen eines näher nicht bestimmaren kleinen Wiederkäuers zum Vorschein.

Die Fauna hat vier charakteristische Züge: 1. die kleine Anzahl der vorkommenden Arten, 2. das schwache Übergewicht der Haustiere den wilden Tieren gegenüber) von den 20. Individuen an Säubetieren des Fundortes waren 110 (57,4%) Haustiere, 91 (45,3%) wilde Tiere) 3. die vorherrschende Stellung des Rindes, 4. das Fehlen des domestizierten Pferdes. Ihre grösste Merkwürdigkeit ist aber das Vorkommen des *Equus (Asinus) hydruntinus* (die Hälfte eines linkseitigen *metacarpus proximalis* und ein lingseitiges hinteres Sprungbein kam zum Vorschein), welche Art aus dem Neolithikum bisher nur von Hódmezővásárhely—Bodzáspart nachgewiesen wurde.

Was nun die Haustiere des Fundortes betrifft, so ist betreffs dieser die kleine Statur der Hunde, der Schweine, der Schafe und der Ziegen bemerkenswert, obgleich vereinzelt unter den Schweinen auch Knochen einiger Tiere mit grösserem Körper vorkamen. Unter den Rindern sind Knochen von kleinem und grossem Körper gleichmässig anzutreffen.

S. Bökönyi

¹¹⁸ G. Nobis: loc. cit.

¹¹⁹ M. Degerböl: op. cit. 128, 129.

¹²⁰ J. Boessneck: loc. cit.

¹²¹ J. Boessneck: loc. cit.

NÉHÁNY TISZAMENTI BRONZKORI LELET

(Adalékok vidékünk bronzkorának kialakulásához)

Közleményünkben két különböző közigazgatási területről: Szentes és Hódmezővásárhely környékéről származó leleteket mutatunk be. A kulturális együvértartozás mellett egységbe foglalhatja ezeket az a körülmény is, hogy valamennyi az őskorban is jelentős víziút, a Tisza mellől került elő.

A leletek leírását az alábbiakban közöljük:

1. *Szentes—Berek.*¹ A berki iskola és Szentes közötti műúton, a 3 kmkő mellett, az ún. Bürkös-gát lebontásakor, a jelenlegi talajszint alatt cca 30 cm mélyen, valószínűleg zsugorított, csontvázas *sír* került elő. Ezt kubikosok találták meg és dúlták fel, 1956 októberének elején. A Koszta József Múzeumnak (Szentes) sikerült a sír mellékleteit és a csontváz töredékeit megmenteni. A mellékletek a következők voltak:

- a) Kihajlóperemű, mélyen ülő hasú, hosszúnyakú kis edény. A nyak csonkakúpos és a teljes edénynagyság kétharmadát teszi ki. Az edény alsó része fordított csonkakúp alakú, amelyet keskeny, párhuzamos, kettős körborda köt össze az edénynyakkal. A bordát arányosan elhelyezett, kisméretű bütykök szakítják meg. Az alsó részt bekarcolt, durva, hálóminta takarja. Feneke kerek. Anyaga, technikája elég jó. Feketésszürke (XVIII. t. 5.).
- b) Nagobbméretű, egyfülű kancsó. Pereme enyhén kihajlik, nyaka csonkakúpos. Nyomott gömbhasa van, amely a nyakból törésmentesen ívelődik. Füle a perem alól indul ki és a vállrészre támaszkodik. Anyaga, technikája elég jó. Szürkésbarna (XVIII. t. 8.).
- c) Kisebbméretű, enyhén kihajló peremű, csonkakúpos nyakú, egyfülű kancsó. Kis szalagfüle a nyak közepetáján indul ki és a körbefutó, bekarcolt vonallal hangsúlyozott vállra támaszkodik. Alsó része fordított csonkakúp alakú. Elég jó az anyaga és a technikája. Feketésszürke (XVIII. t. 7.).
- d) Lapos, piramis alakú nehezék, vagy durva függődísz. Keskenyebb végét fúrták át. Felső része töredékes. Durva anyagú, szürkésbarna (XVIII. t. 6.).
- e) A sírlelettel együtt néhány őskorinak látszó cseréptöredék is bekerült a Múzeumba, amelyek azonban nem tartozhattak hozzá.

2. *Szentes Jaksorpart.* Szórványként került ez az edény a Koszta József Múzeumba. A leltárkönyv tanúsága szerint² Habronyi Márton telkéről származik. Többet nem tudunk róla.

- a) Öblöshasú kancsó töredéke. Nyaka hiányzik. Egy füle volt, amely a vállra támaszkodott. Vállrészén 4, kis, hengeralakú bütyökből négyzetalakúra ren-

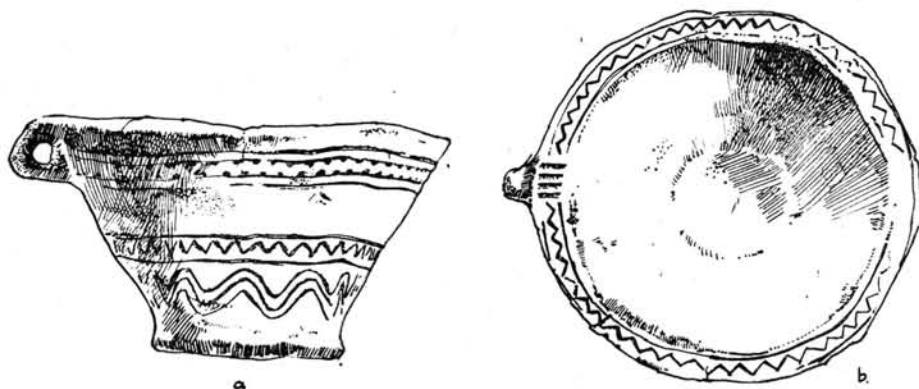
¹ A leletek közlési jogának szíves átengedéséért dr. Csalog József kartársat (Szentes) illeti a hálás köszönet.

dezett dísz van. Ez háromszor ismétlődik. Jó kidolgozású, szürkésbarna (XVIII. t. 4.).

3. *Hódmezővásárhely—Kotacpart, Vata-tanya.* A lelőhelyen végzett ásatások alkalmával bronzkori telepnyomok mellett,³ egy, e korba sorolható *sírt* is feltártak. Edényét korábban bolygatott sír koponyamaradványai mellett találták meg és így Banner János joggal tarthatta⁴ ehhez tartozó mellékleteknek:

a) Kihajló peremű, csonkakúpos nyakú, nagyobb méretű kancsó. Vállát bemélyített vonal hangsúlyozza. Alsó része kettős csonkakúp alakú, alja elválna az edény testétől. Szalagfüle a perem alól indul ki és a vállra támaszkodik. Anyaga, technikája közepes. Szürke (XIX. t. 10.).

4. *Hódmezővásárhely—Kökénydomb.* Az 1941. évi ásatás 1. tűzhelye mellett talált öt kis edény,⁵ leírása a következő:⁶

1. kép a—b. Hódmezővásárhely—Kökénydomb, 1. tűzhely (1:3).

a) Fordított csonkakúp alakú, kisméretű, egyfülű bögre. Oldalát és vastag, egyenesre levágott peremét körbefutó hullám- és ezeket keretező bekarcolt párhuzamos vonalak díszítik. A díszeket eredetileg mészbetéttől tölthette ki, amely nyomokban még észlelhető. Anyaga, technikája durva. Sötétszürke (XIX. t. 5. és 1. kép a—b).

b) Kisméretű, profilált testű, egyfülű kancsó. Pereme enyhén kihajlik, nyaka csonkakúpos. Alsó része fordított csonkakúp alakú. Vállát körbefutó, bekarcolt vonal hangsúlyozza. Füle a perem alól indul ki és a vállra támaszkodik. Anyaga, technikája közepes. Szürke (XIX. t. 3.).

c) Az előzővel megegyező alakú és nagyságú, de öblösebb hasú kis edény. Szürke (XIX. t. 2.).

d) Hasonló, kisméretű kancsó. Kis szalagfüle a csonkakúpos nyakon ül. Anyaga, technikája elég jó. Szürke (XIX. t. 1.).

² Szentés, Koszta József Múzeum őskori leltár: 54.155.3.

³ Banner J., *Dolg.* 11. (1935), 99.

⁴ Banner J., *A Hódmezővásárhelyi Városi Múzeum Régészeti Osztályának első öt éve* (Szeged, 1934), 47.

⁵ Banner J.—Korek J., *Arch. Ért.* 78. (1951), 31.

⁶ A leletek a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Intézetének csereanyagával együtt kerültek a Tornyai János Múzeumba (Hódmezővásárhely). Azonosításukban dr. Korek József kartárs nyújtott számomra szíves segítséget.

e) Az előzővel megegyező, hosszú csonkakúpos nyakú, kis egyfülű kancsó. Anyaga, technikája gyenge. Feketésszürke (XIX. t. 4).

5. *Hódmezővásárhely—Kökénydomb, 4. sír.*⁷ Ugyancsak az 1941. évi ásatás alkalmával került felszínre.⁸ A zsugorított csontváz egyetlen melléklete az alábbi edény volt:

a) Profilált testű, díszített fazék. Pereme kihajlik, rövid, széles nyaka csonkakúp alakú. Vállát körbefutó borda jelzi. Fordított csonkakúpos hasán kétszer ismétlődő, arányosan elhelyezett, egymásba tett, plasztikus V-alakú dísz van. Kerek, lapos talpon áll. Anyaga, égetése közepes. Sötétszürke (XIX t. 8.).

6. *Hódmezővásárhely-ismeretlen lelőhely.* 1957 elején ajándékozás révén kapta a Tornyai János Múzeum az alábbi három edényt. Az ajándékozó csak annyit tudott eredetükről, hogy egy lelőhelyről és a város határából származnak:

a) Nagobbméretű, egyfülű kancsó. Pereme enyhén kihajlik. Hosszú, csonkakúpos nyaka van. Rövid szalagfüle ezen foglal helyet. Vállát körbefutó, besimított vonal hangsúlyozza. Nyomott gömbhasa van. Talpán, amely alig válik el az edénytesttől, a készítéskor, vagy égetéskor alászórt növényi anyag⁹ (nem fonadék!) lenyomatai látszanak. Anyaga, technikája közepes. Vörösrégett, valószínűleg utólagos égést is szenvedett (XIX. t. 6.).

b) Kisebbméretű, egyfülű kancsó. Pereme kihajlik, hosszú nyaka hengeres. Ezen ül kis szalagfüle. Vállát bemélyített, körbefutó völgyelés jelzi. Nyomott gömbhasa van, feneke elválik az edény testétől. Anyaga, technikája közepes. Fekete (XIX. t. 7.).

e) Kihajló peremű, kisméretű, egyfülű kancsó. Nyaka hengeres. Kis szalagfüle ezen foglal helyet. Nyomott gömbhasa van. Feneke nem válik el az edénytesttől. Anyaga, technikája gyenge. Szürkésbarna (XIX. t. 9.).

Ezekben a *leletegyüttesekben az egyfülű kancsókat tarthatjuk vezető típusoknak*. A kancsókat a következő formaváltozatokra oszthatjuk fel, amelyekből azok időrendi helyzete és kapcsolataik könnyebben felismerhetők: 1. kisméretű, kettős csonkakúpos alsótestű példányok, 2. öblöshasú, nagobbméretű darabok és 3. hosszúnyakú, nyomott gömbhasú edények.

Az első csoportot a kökénydombi 1. tűzhely edénykéi (XIX. t. 1—4.) és a szentes-berki sír kisebb kancsója (XVIII. t. 7.) képviselik. Ezeknek analógiáit területünkön többfelé is megtaláljuk, pl. a szőregi bronzkori temető négy hamvasztásos sírjának¹⁰ mellékleteiben, a hódmezővásárhelyi Barci-rétről előkerült hasonló edényben¹¹ és az ugyane területen lévő Hunyadi-halom egyik kancsótöredékében.¹² Területünkön kívül a nagyrévi csoport számos lelőhelyén¹³ is előfordulnak, de nem hiányoznak a rézkori, harangedény kerámia kísérelétei közül sem.¹⁴ Patay Pál éppen ebben a típusban ismerte fel a két-fajta edényművességet összefűző láncszemet.¹⁵

⁷ A lelet hasonló módon került elő és sikerült azonosítani.

⁸ Banner J.—Korek J., i. m. 29.

⁹ L. Csalog J., Arch. Ért. 83. (1956), 183.

¹⁰ Foltiny I., Dolg. 17. (1941), 38., 39., 40., 42 és az ott hivatkozott táblák.

¹¹ Banner J., Arch. Ért. 1941, VII. t. 19.

¹² Uo. VII. t. 11.

¹³ Patay P., Korai bronzkori kultúrák Magyarországon. Diss. Pann. Ser. II. No. 13, (Bp. 1938), 29.

¹⁴ Uo. I. t. 9—11.

¹⁵ Uo. 22.

Másik edénycsoportunk, amelyhez a vata-tanyai síredény (XIX. t. 10.), a szentes-berki sír nagyobb kancsója (XVIII. t. 8.) és az ugyancsak szentesi Jaksorpartról származó töredék (XVIII. t. 4.) tartoznak, szintén rézkori előzményekre, a harangedény csoport másik kancsótípusára¹⁶ vezethető vissza. Utolsónak említett szentesi edényünket, éppen díszítése miatt, érdekes kapcsolatok fűzik a hódmezővásárhelyi Vata-tanya bodrogkeresztúri típusú temetőjének egyik leletéhez.¹⁷

Harmadik kancsótípusunk, amelybe az ismeretlen hódmezővásárhelyi lelőhelyről származó három edény (XIX. t. 6—7, 9.) sorolható, már kevésbé tükröz közvetlen harangedény kapcsolatokat. Területünkön eddig nem ismerjük ennek az edényformának megjelenését, csak a nagyrévi csoport északabbi lelőhelyeiről, a »tényleges kultúraterületről«¹⁸ említhetjük analógiáit.

A kancsókhoz hasonlóan, a nagyrévi csoport jellegzetes edénytípusának tarthatjuk a kökénydombi 4. sír fazékformájú edényét (XIX. t. 10.), amelynek jó megfelelőjét a 193. szőregi hamvasztásos sír egyik melléklete¹⁹ adja.

Eddig nem említett kapcsolatok felderítéséhez vezethet a szentes-berki sír nyúltnyakú edényének (XVIII. t. 5.) és a kökénydombi 1. tűzhely kis bögréjének (XIX. t. 5. és 1. kép a—b) formai elemzése. Az előbbinek analógiáit a hazai terület leletanyagában nem találjuk meg. Idegen vidék, a csehszlovákiai aunjetitzi kerámia formakörében kereshetjük ezeket. Erre mutat az edény megformázása: a hoszú nyak és a mélyen ülő alsó rész.²⁰ A körbefutó, keskeny, kettős bordadisz eredete szintén itt kereshető.²¹ Ugyanakkor az edényalját takaró durva hálóminta hazai, rézkori csoport: a péceli típusú edénművesség egyik hódmezővásárhely—bodzásparti²² edényének díszítésére emlékeztet.

A kökénydombi tűzhely kis, egyfülű bögréjének díszítése pedig egy újabb rézkori emlékcsoport: a vučedol-zóki típusú kerámia motívumait őrzi. Jellegzetes díszítése és ennek technikája²³ tükrözi ezt, míg alakja a harangedény csoport egy budapestkörnyéki leletének formáját őrzi.²⁴

Leleteinkben tehát igen erős rézkori vonásokat állapíthatunk meg és megtalálhatjuk mindazoknak a korábbi csoportoknak egy-egy jellemvonását, amelyek a hazai bronzkor kerámiájának kialakításában részt vettek.²⁵

A nagyrévi csoport eredetét vizsgálva Tompa Ferenc arra az eredményre jutott, hogy ennek kialakításában döntő szerepe volt a hazai, neolitikus alapokon épült bodrogkeresztúri fazekasságnak.²⁶ Ugyanakkor felhívta a figyelmet arra is, hogy egy idegen emlékcsoport: a harangedény csoport is szerepelhetett ennek szintézisében.²⁷ Patay Pál lényegében a Tompa által korábban

¹⁶ Tompa F., A bronzkori kultúra kialakulása Magyarországon (Bp. 1937), II. t. 4.

¹⁷ Banner J., Hódmezővásárhely története a honfoglalás koráig. Első rész. A legrégebbi időktől, a bronzkor kialakulásáig. (A továbbiakban: Hmvhely tört...), (Hmvhely, 1940), CXXIX. t. 6.

¹⁸ Patay P., i. m. 29.

¹⁹ Foltiny I., i. m. XVI. t. 8.

²⁰ Pl. Åberg N., Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie III. (Stockholm, 1932), 150—152. kép.

²¹ Kudrnac, J., AR. 7. (1955), 258. kép.

²² Banner J., Hmvhely tört... CXXI. t. 11.

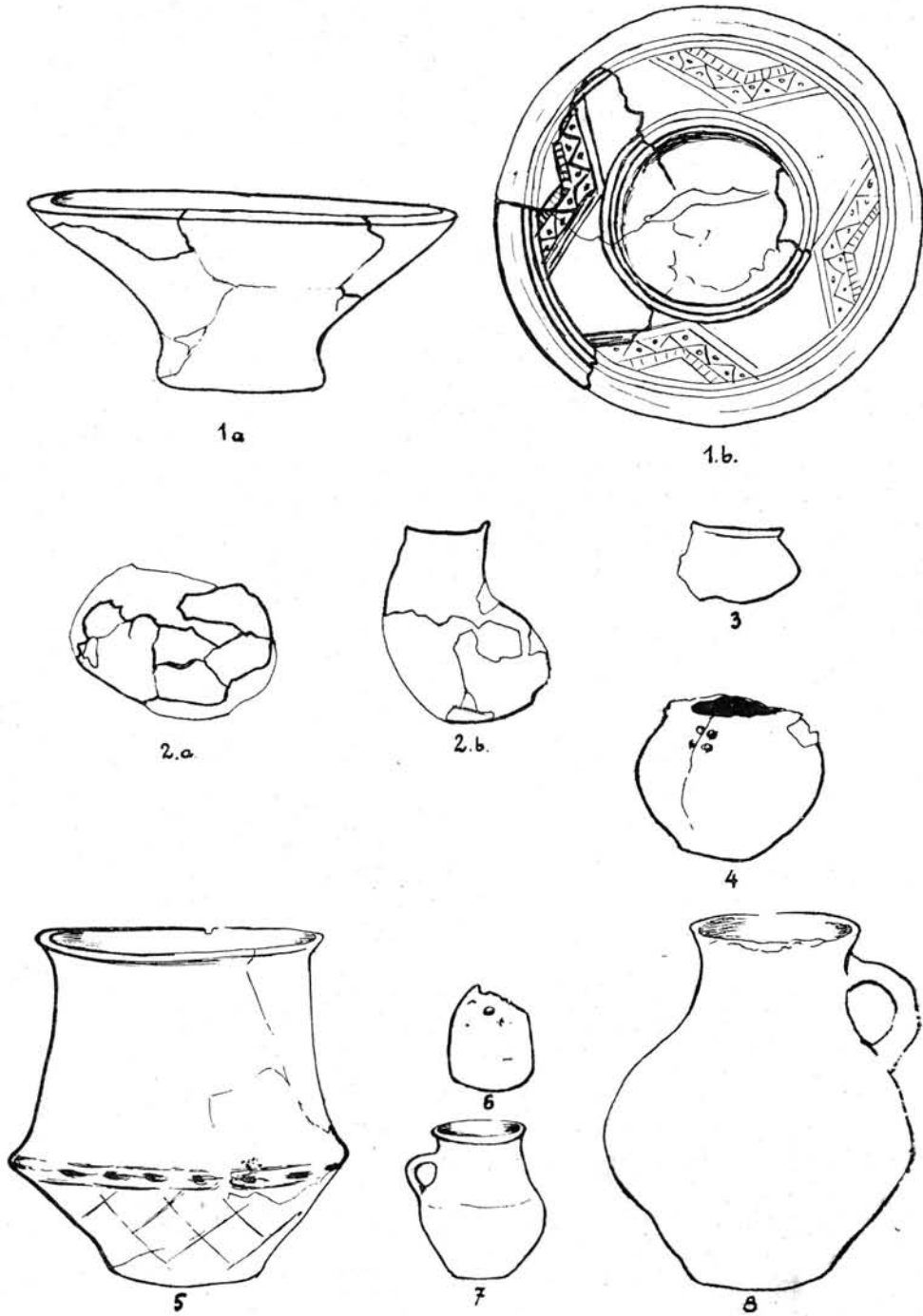
²³ Mozsolics A., Serta Hoffileriana, (Zagreb, 1940), 26.

²⁴ Kalicz N., FA 7. (1955), VIII. t. 2.

²⁵ Patay P., i. m. I. fejezet.

²⁶ Tompa F., B. R. G. K. 24/25, (1934/35), 65—66.

²⁷ Uo. 73.

1—3. Hódmezővásárhely—Gorza, Kovács István-tanya; 4. Szentes—Jak-sorpart, Habronyi Márton telke; 5—8. Szentes—Berek (1:3).

kijelölt utat követte, azzal a különbséggel, hogy az utóbb említett rézkori csoportnak nagyobb jelentőséget tulajdonított.²⁸ Újabb kutatásainak eredményeképpen Patay Pál a nagyrévi és a harangedény csoportokat még szorosabb kapcsolatba hozza és az előbbit lényegében az utóbbi alföldi változatának fogja fel.²⁹ A legutóbbi évek magyar szakirodalmában a nagyrévi csoport genetikai kérdéseivel alig foglalkozott. Kalicz Nándor dolgozatát említhetjük csupán, aki budapestvidéki újabb harangedény leleteket vizsgálva, szintén a két kerámiaművesség és ezen keresztül a két csoport szorosabb kapcsolatának felismeréséig jutott.³⁰

Leleteink vizsgálata szintén Patay és Kalicz felfogását erősíti. Anyagunk, mint a fentebbiekben láthattuk, alig tükrözi a bodrogkeresztúri csoport hatását, — ezt egyedül és közvetett módon a szentes-jaksorparti edénnyel kapcsolatosan állapíthatjuk meg. Ugyanakkor a leleteinkben vezető szerepet játszó egyfűlű kancsók kétségtelenül a harangedény kerámia felé irányítják a figyelmet. A másik két idegen elem: a vučedol-zóki és az aunjetitzi, szintén szoros kapcsolatba hozhatók a harangedény csoporttal. Az aunjetitzi közvetlenül megelőző előaunjetitzi periódust Patay Pál is kapcsolatba hozza a nagyrévi csoporttal és az azonosságokat a közös őssel: a harangedény kerámiával magyarázza.³¹ A vučedol-zóki érintkezését és így nyilvánvaló egyidejűségét a szerzők elismerik, akár az osztrák, akár a magyar terület leletanyagát vizsgálva.³²

Szükségszerűen felvetődik tehát az a kérdés, hogy területünkön ez a kor-bronzkoriak tartott csoport autochton-e, vagy idegen eredetű? Mielőtt e kérdésre felelnénk, felsoroljuk vidékünk e csoportba tartozó leleteit. Csak azokat a szórványos leleteket, vagy leletgyűtéseket vesszük figyelembe, ahol a nagyrévi csoport emlékegye tisztán került elő és a perjámosi leletanyaggal nem keveredett. Ennek figyelembe vételével a nagyrévi emlékeket a fentebbieken kívül a következő lelőhelyekről ismerjük:

1. Szentes—Jaksorpart, Szabó István földje,³³
2. Szentes—Kistóke, Técsi-csárda,³⁴
3. Hódmezővásárhely—Balogh-tanya (Barci-rét),³⁵
4. Hódmezővásárhely—Kopáncs, Kőkénydomb, Kovács Imréné tanya,³⁶
5. Hódmezővásárhely—Hunyadi-halom,³⁷
6. Szőreg-bronzkori temető, 176., 179., 184. és 193. számú hamvasztásos sírok,³⁸
7. Pitvaros-temető.³⁹

²⁸ Patay P., i. m. 22. és 33—34.

²⁹ Patay Pál dr. (Budapest) szíves levélbeni közlése.

³⁰ Kalicz N., i. m. 55., 60.

³¹ Patay P., i. m. 34.

³² Willvonseder, K., Serta Hoffileriana (Zagreb, 1940), 19. és Mozsolics A., i. m. 27.

³³ Szentes, Koszta József Múzeum, Lelt. szám: 54.156.2.

³⁴ Ugyanott, 54.160. 1—5.

³⁵ Banner J., *Dolg.* 14. (1938), 196—197. és XXII. t. 17—18.

³⁶ Banner J., A Hódmezővásárhelyi Városi Múzeum Régészeti Osztályának első öt éve (Szeged, 1934), 46.

³⁷ Banner J., *Arch. Ért.* 1941, 20—22. További irodalmat l. ott.

³⁸ L. 10. j.

³⁹ Patay P., i. m. 28. Ez területünk csaknem egyetlen nagyobb temetője, amelyben a nagyrévi típus van túlsúlyban. Teljes feldolgozása e leletcsoport kapcsolatainak további megvilágításához vezethet.

1—5. Hódmezővásárhely—Kökénydomb, 1. tűzhely; 6—7., 9. Hódmezővásárhely — ismeretlen lelőhely; 8. Hódmezővásárhely—Kökénydomb, 4. sír; 10. Hódmezővásárhely—Kotacpart, Vata-tanya (1:3).

Dolgozatunk keretében bemutatott újabb lelőhelyeken kívül csupán ezek a helyek azok, ahol a nagyrévi csoport emlékéanyag tisztán került elő, vagyis összesen 13 helyről. A többi lelőhelyek anyagában, ha van is nagyrévi típusú emlékéanyag, azt mindig a perjámosi csoport leleteivel együtt találták,⁴⁰ és így nem tekinthető a bennünket érdeklő korai emlékcsoport hagyatékának. Az 1948. évi tőszegi ásatás tanúsága szerint, a nagyrévi és perjámosi jellegű kerámia keveredése csak a nagyrévi jellegű települési réteg felső szakaszában mutatható ki és így időrendi eltérés tapasztalható a két emlékcsoport között.⁴¹

Eredeti kérdésünkhöz visszatérve azt látjuk, hogy bár a jelenleg rendelkezésünkre álló leletanyag a nagyrévi csoport emlékéanyagának helyi szerepét teljesen nem tisztázza, néhány adalékot mégis szolgáltat. A hódmezővásárhelyi Kotacparton, ahol — mint ismeretes — bodrogkeresztúri típusú temető került elő, szőrványos, nagyrévi jellegű telepnyomokat és a dolgozatunkban említett ugyanide sorolható sirt találtak Banner János és munkatársai.⁴² A feltárások térképének tanúsága szerint a bronzkori sír a rézkori temetőn kívül feküdt és azzal nem mutatott semmi összefüggést.⁴³ Ugyanakkor a rézkori temetőből előkerült két olyan tejskőcsőg formájú edény, amelyeknek alakja — megnyúlt nyaka és nyomott gömbhasa — erősen közel áll a nagyrévi kerámia közismert kancsóíhoz. Ezeknek egyike viselte azt a díszítést, amelynek mását a szentes-jaksorparti kancsón találtuk meg.⁴⁴ Idézhetjük továbbá Banner Jánosnak azt a megfigyelését, hogy a hódmezővásárhelyi Hunyadihalom sajátságos leletanyagában a harangedény (illetve a nagyrévi.), és a bodrogkeresztúri csoportok edénművességének hatása ismerhető fel.⁴⁵

Az idézett leletanyag és a fenti megfigyelések összegezésével a nagyrévi csoportnak területünkre való származását a következőkben foglalhatjuk össze: Patay Pálnak a csoport elterjedési területéről készített térképe⁴⁶ alapján jogosan tételezhető fel, hogy a nagyrévi típusú kerámia kialakulási területét a Köröstől É-ra fekvő tiszántúli vidéken keressük. A helyi bodrogkeresztúri leletanyag — helyi alatt értve tárgyalt területünk ilyenfajta emlékeit — nem tükrözi azt a közvetlen kapcsolatot a nagyrévi csoporttal, hogy a kettő egymásból való közvetlen leszármazását egészében bizonyíthatjuk. Éppen ellenkezőleg, arra kell gondolnunk, hogy a távolabbi vidéken kialakult nagyrévi csoportnak csak egyes — létszámában kisebb ágai szakadtak területünkre. Helyben találtak a bodrogkeresztúri jellegű kerámiát készítő őslakosságot és azt vagy kiszorították eredeti helyéről, vagy magukba olvasztották. A nagyrévi csoport idegen eredetéről — természetesen csak szűkebb területünk viszonylatában — vallott nézetünk nem új, csírájában megtalálható Patay Pálnak hivatkozott munkájában is.⁴⁷ Hódmezővásárhely környékén két lelőhely anyagának vizsgálata érdemel figyelmet. Egyik a kotacparti Vata-tanya, amelynek leleteire már hivatkoztunk. Valószínűleg helyes a feltevésünk, ha a bodrogkeresztúri jellegű temetkezés és a nagyrévi jellegű telep- és temetkezési nyomok viszonyát a következőképpen képzeljük el: a bodrogkeresztúri jellegű temetkezés a nagy-

⁴⁰ L. Banner J., *Dolg.* 7. (1931), 1—53.

⁴¹ Mozsolics A., *Act. Arch. Hung.* 1952, 55., 62—63. és 65.

⁴² L. 3—4. j.

⁴³ Banner J., *Hmvhely tört...* XXXII. t.

⁴⁴ *Uo.* CXXIX. t. 6., 13.

⁴⁵ Banner J., *Arch. Ért.*, 1941, 21—22.

⁴⁶ Patay P., i. m. térképmelléklet.

⁴⁷ *Uo.* 29.

révivel részben egyidős lehetett, amit a többízben hivatkozott kerámiai rokonkapcsolatok igazolnak. Inen a nagyrévi bevándorlók szoríthották ki a bodrogkeresztúri népességet, amit igazol a temető feladása, s a szórványos nagyrévi telepnyomok és a különálló korabronzkorinak tartott sír. A területet ismerve nem lehet kétséges, hogy a magasba emelkedő fokon elhelyezkedő, szinte az egész környéket uraló hely — a Vata-tanya —, amelyet a víz is jól védett, kivánatos volt az idegen, új telepesek számára.

A Hunyadi-halom leletanyagának részletes ismertetésétől eltekintünk, mert ezt előttünk Török Gyula⁴⁸ és Banner János⁴⁹ már megtették. Csupán a leletanyagban található és Banner János által kimutatott egyidejűségre hívjuk fel a figyelmet,⁵⁰ amelyet a szerző a bodrogkeresztúri és a harangedény (illetve nagyrévi) jellegű leletek között mutatott ki. Szólnunk kell itt a Hunyadi-halom településcsoportjainak sajátosságairól: a halom a mai tiszai árterben, a folyó közelében, olyan helyen van, amely ma is, az év jó részében megközelíthetetlen.⁵¹ A helyzet a Tisza szabályozása előtt sem lehetett más. Jól igazolja ezt egy Hódmezővásárhely határát ábrázoló régi térkép, amely nemrég került a Tornyai János Múzeumhoz. A színezett tereprajz a Tisza szabályozás előtti időkben készített térkép másolata (kézzel rajzolt), ahol utólagos bejegyzések jelzik a szabályozás által kialakított viszonyokat. E szerint a Hunyadi-halom a Tére-ér fokánál feküdt, két keskeny »tó«: a Barci- és a Keskeny-tavak közelében, amelyek a Térével állandó összeköttetésben voltak. A környező területet a térkép kékkel jelöli, amely a jelkulcs szerint »rét«-et, azaz állandóan nedves, lápos területet jelent. A meglehetősen eldugott, de a víz által mégsem elérhető hely ideális refugium volt, ahol a megtelepedett embercsoport, bár létfeltételeit megtalálta, mégis hosszú időn át zavartalanul élhetett. Így nyerhet magyarázatot az a körülmény, hogy a Hunyadi-halom jelentős részében a bodrogkeresztúri kerámia sajátosságait hordozó leletanyaga olyan jellemvonásokat is tartalmaz, amelyek a nagyrévi csoport tárgyi hagyatékához kapcsolhatók, sőt egyik típusa (edényfedő⁵²) a jugoszláviai leletanyagban olyan környezetben lép fel, amely a perjámosi műveltséggel szinkronizálható.⁵³

Tovább haladva leleteink vizsgálatában, érintenünk kell azokat a kapcsolatokat, amelyek a vučedol-zóki kerámiaművesség felé mutatnak. Területünkön Banner János gyűjtötte össze és mutatta be e csoport szépszámú leletét.⁵⁴ E leletek időrendi helyzetét a hódmezővásárhelyi Szakálhátról és a Solt-Paléból előkerült zárt anyagot vizsgálva érintette.⁵⁵ Itt bronzkori telepben találták meg a vučedol-zóki jellegű keramikát, különálló hulladékgyűjtőben és szórványos anyagban. Így Banner János véleménye szerint »datálásánál, mint felső határtól még a korai bronzkortól is eltekinthetünk.«⁵⁶ Ezeket a megállapításokat azonban ki kell egészítenünk azzal, hogy a lelőhelyeken, amelyeket lényegében egy lelőhelynek: a Tére-ér kanyarulatában képződött és a régi szegedi

⁴⁸ Török Gy., Dolg. II. (1935), 153—158.

⁴⁹ Banner J., i. m.

⁵⁰ L. 45. j.

⁵¹ L. Banner J., Dolg. 13. (1937), 74., 1. kép.

⁵² Török Gy., i. m. XXIX. t. 1.

⁵³ Dr. Garasanin, D., Rad Vojvodjanszkih Muzeja 3. (Novi-Sad, (1954), 6. kép. Az itt bemutatott edényfedő a Hunyadi-halmon előkerült darabnak fejlettebb típusát mutatja be és valószínűleg mindkét darabnak trójai kapcsolatai vannak.

⁵⁴ Banner J., Dolg. 15. (1939), 73—84.

⁵⁵ Uo. 74—77.

⁵⁶ Uo. 77.

út által kettévágott földhátak tarthatunk, nem a legkorábbi bronzkort, hanem a későbbi perjámosi csoportnak a leleteit találták meg.⁵⁷

Jelenlegi ismereteink szerint a vučedol-zóki csoport nem élt területünkön hosszabb ideig: emléksanyagát rendszerint szórványos leletek — amely import-áru is lehet —, hulladékgyödrök és a jelképes temetkezésnek tartott makó-vöröskereszti⁵⁸ leletgyűttes őrzik. Az újabb ásatások még egy, ehhez hasonló leletgyűttest eredményeztek, Hódmezővásárhely-Gorzásról. E sorok írója 1955 őszén tárta fel itt azt a néhány tárgyat, amelynek csoportos elhelyezkedéséből feltételezhető, hogy a makói leletgyűtteshez hasonló céllal kerül a földbe.⁵⁹ A leletgyűttesben alacsony, csövestalpú, mészbetétes díszű tál (XVIII. t. 1. a—b) mellett urnaféle edény össze nem állítható töredékei (XVIII. t. 2. a—b) és egy kis bögre töredéke (XVIII. t. 3.) voltak. A leletet minden valószínűség szerint előzetesen megbolygatták. A leletgyűttes közelében tártuk fel a 8. gödröt, amelyben a perjámosi kultúra leletei kerültek felszínre. A két leletgyűttes között semmiféle összefüggést nem lehetett kimutatni. Ha a vučedol-zóki típusú leletanyag helyzetének megítélésénél a szórványos anyagtól el is tekintünk, akkor is arra gondolhatunk, hogy a D—DNY-i irányból ideérkező lakosságnak csak átvonulási területe volt vidékünk és valószínű, hogy É—ÉK-i irányba hadva a Nyírségben telepedtek le.⁶⁰

Mindezeket összefoglalva arra gondolunk, hogy vidékünkön a rézkor végének autochton lakosságát két oldalról érte idegen hatás: É—ÉNy felől a nagyrévi csoport bevándorolt népességétől és D—DNY felől a vučedol-zóki csoporttól.⁶¹ Úgy látszik tehát, hogy a rézkor vége és a bronzkor eleje, illetve az az időszak, amit ezzel a meghatározással jelölünk, nagybbrmévű, éspedig valószínűleg többirányú népmozgás korszaka. Az előző időszak kereskedelmi kapcsolatai is megszakadhattak ekkor, mert a korszak fémanyagában hiába keressük a megelőző idők viszonylag fejlett rézművességének maradványait. Igaz ugyan, hogy Tompa Ferenc a szórványos rézleletek egy részét a nagyrévi csoporthoz sorolta,^{61a} de ez a feltételezés, éppen a leletek jellegét tekintve, nem tartható vitathatatlanak. A nagyrévi jellegű leletek között, különösen az általunk tárgyalt területen, igen kevés a fém. Ismeretes, hogy ez a kevés fémforma nem a helyi rézkor iparosságával tart kapcsolatot, hanem sokkal inkább a harang-edény csoporttal való kapcsolatait tanúsítja.

⁵⁷ Banner J., Dolg. 13 (1937), 51—52 és 62—65, Dolg. 14. (1938), 193—195 és az ott hivatkozott képek. Itt kell megjegyeznünk, hogy felfogásunk szerint, amelyet a leletanyag is igazolni látszik, a perjámosi csoport keramikája a nagyrévitől különálló, jórészt önálló alapokon fejlődött ki. Dolgozatunk tárgyától messze vezetne az ide vonatkozó bizonyítékok részletezése, éppen ezért itt csak megemlítjük. Állításaink teljes bizonyítását, a leletkataszter csatolásával együtt, készülő dolgozatunkban kívánjuk kifejteni.

⁵⁸ Banner J., Dolg. 15. (1939), 77—78. és 5. kép.

⁵⁹ Arch. Ért. 84. (1957), 1—131.

⁶⁰ Kalicz Nándor a Nyírség területén a vučedol-zóki kultúrának számos lelőhelyét találta meg. Kutatásának eredményét és e csoportnak a korai bronzkorra gyakorolt hatását készülő doktori disszertációjában kívánja kifejteni (szíves levélbeni közlés).

⁶¹ A műveltség elterjedési térképének (Patay P. i. m. térképmelléklet), Banner János hivatkozott dolgozatának (Dolg. 15 (1939), 73—84) és Kalicz Nándornak a fenti jegyzetben említett megfigyelései jól illusztrálják a terjedés valószínű irányát.

^{61a} Tompa F., i. m. 68.

Dolgozatunkban, mindeddig úgy beszéltünk a nagyrévi csoportról, mint korai bronzkori leletanyagról, most néhány szót kell arról is szólnunk, vajon teljes egészében jogosnak tartható-e ez. E dolgozatunk keretein messze túl-nőne, ha a korszakok változásának okait részleteiben is taglalnánk. Nem tér el eredeti célkitűzésünkötől azonban, ha két korszak változásának elvi kérdéseit értékeljük. Felfogásunk szerint ez a változás nemcsak az anyagi kultúra arculatának megváltozását jelenti, hanem egyrészt ethnikai (legalábbis részleges), másrészt gazdasági — és ez az elsődleges tényező — változásokat is jelent, amely maga után vonja a társadalmi felépítmény megváltozását. A réz után a bronznak, mint nyersanyagnak a használata, a bronz szerszámoknak elterjedése növelte a munka termelékenységét, és új foglalkozási ágakat termelt ki területünkön (pl. a helyi fémipar). Emellett új jelentőséget nyert a kereskedelem is.

Bár a bronzkor kutatását, még területünk viszonylatában sem tarthatjuk befejezettnek, valamennyi változást nem tudjuk felmérni. Egy-két jelenségre azonban már is rámutatunk. Így pl. a réz- és bronzkorszak változásának idején megváltozik a kereskedelmi és a közlekedési utak iránya. Míg a korábbi szakaszokban a mozgás főiránya D—É, illetve É—D lehetett (Tisza-vonal), addig — területünkön legalábbis, — ehhez egy új útvonal: a Ny—K, illetve K—Ny-i irányú (Maros-vonal) csatlakozik. Ennek jelentősége a bronzkor folyamán egyenlő lesz a tiszáival. Ezt igazolják a bronzkor leletei is.⁶⁴ Ennek két oka lehetett: egyrészt ez volt az erdélyi fémkereskedelem útvonala, másrészt — ami az előzővel nyilván összefüggésben van — azok a keleti kapcsolatok, amelyeknek lehetőségét a magyar kutatás már a negyvenes évek elején⁶⁵ felvetette.

Abban a kezdeti fázisban, amibe véleményünk szerint a nagyrévi csoport sorolható, a változásoknak csak a csirái vannak meg. Érezhető ez a változás pl. abban, hogy míg Hódmezővásárhely környéke a korábbi korszakokban sűrűn lakott volt, addig már a nagyrévi csoport idejében is, — mint erről a régebbi kutatások ismerete, valamint saját ásatási és terepbejárás tapasztalataim meggyőztek —, a települtség csökkent.

A rézkori leletekkel való egyidejűsége és tárgyi hagyatékának kevert jellege mellett, a nagyrévi csoportnak egyértelműen a bronzkorba való sorolása⁶⁶ ellen szólnak a fentebbi gazdasági és településtörténeti megindulások. Úgy véljük, hogy a történelmi fejlődés valóságát jobban megközelítjük akkor, ha a csoportnak — és a vele részben egyidős rézkorvégi csoportoknak — a két korszak közötti átmeneti szakaszba sorolását javasoljuk. Egyidejűleg megállapíthatjuk azt is, hogy e csoport vidékünkre szakadt ága nem élhetett itt sokáig. A fentebb tárgyalt leleteken kívül tiszta nagyrévi típusú emlékeket nem ismerünk területünkről. A szegedvidéki temetők jellegzetes nagyrévi típusú sírjainak száma kevés,⁶⁷ mert e sírokban leginkább a csoport keramikájának egyes továbbfej-

⁶² A marosvidéki sírok bronzanyagának összefoglalását l. Banner J., *Dolg.* 7. (1931), 20—25. és az ott hivatkozott táblák. Ezeknek legnagyobb része nem a nagyrévi, hanem a perjámosi periódus sírjaiból való (Patay P., i. m. 31.).

⁶³ Patay P., i. m. 32—33.

⁶⁴ L. Banner J., i. m.

⁶⁵ Mozsolics A., *Arch. Ért.* 1946—48, 63—67.

⁶⁶ Patay P., i. m. 34. és Tompa F., *A bronzkori kultúra kialakulása Magyarországon* (Bp. 1937), 9.

⁶⁷ L. Banner J., i. m. típusátláit.

lódott típusait találjuk meg, ezeket is rendszerint a perjámosi csoport edényeivel keverten. A többi ilyenfajta lelet rendszerint szörványjellegű (l. fentebb a leletek felsorolását) és ebből nem lehet megállapítani, hogy a perjámosi típusú keramikával volt-e keveredés.⁶⁸ A nagyrévi csoport helyzetének megítélésénél figyelembe kell vennünk a jugoszláv kutatók megállapításait, akik a szomszédos Vajdaság területén⁶⁹ egy gyengébb nagyrévi periódus mellett két erősebb perjámosi fázisról beszélnek.

Az elmondottakat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy vidékünkön a nagyrévi csoport a rézkorból a bronzkorba való átmenet szakaszát képviseli a többi, vele részben egyidős későbronzkori csoportokkal együtt, és mind tömegében, mind időtartamában kis jelentőségű volt. Helyét csakhamar átadta az erősebb, nagyobb létszámú perjámosi csoportnak.⁷⁰

Gazdapusztai Gyula

EINIGE FRÜHBRONZEZEITLICHE FUNDE AUS DEM THEISSGEBIET

(Beiträge zur Ausbildung der Bronzezeit in dieser Landschaft)

In unserer Mitteilung wollen wir einige vor kurzen zum Vorschein gekommene Funde der Nagyréver Gruppe aus der Umgegend von Szentes und Hódmezővásárhely besprechen. Zugleich wollen wir auch über jene früher schon bekannte Funde eine zusammenfassende Darstellung geben, mit deren Hilfe die chronologische Stellung des neueren Denkmälermaterials und seine Beziehungen zu anderen Gruppen geklärt werden kann.

Die neueren Funde sind die folgenden: 1. Szentes-Berek — ein umgewühltes Grab (Taf. XVIII, 5—8); 2. Szentes-Jaksorpart, Grundstück von M. Habronyi — Streufund (Taf. XVIII, 4); 3. Hódmezővásárhely-Kotacpart, Vata-Gehöft — umgewühltes Grab (Taf. XIX, 10); 4. Hódmezővásárhely-Kopáncs, Kökénydomb, eine Ausgrabung im Jahre 1941 — ein Herd (Taf. XIX, 1, 5 und Abb. 1, a—b); 5. ebendaher, aus einer Ausgrabung in demselben Jahr — 4. Grab (Taf. XIX, 8); 6. Hódmezővásárhely, unbekannter Fundort — Streufund) Taf. XIX. 6—7, 9).

Von den älteren Funden haben wir nur diejenigen in Betracht genommen, in denen sich das Denkmälermaterial von Nagyréver Typ mit den Funden der Perjámoser Gruppe nicht vermischt, oder mindestens eine solche Vermischung innerhalb eines Objektes nicht bemerkbar war. Diese sind die folgenden: 7. Szentes—Jaksorpart, Grundstück von I. Szabó — Streufund, es ist möglich, dass dieser Fund mit dem oben erwähnten von Jaksorpart in Zusammenhang steht; 8. Szentes—Kistóke, Schenke Técsi — Streufund; 9. Hódmezővásárhely — Barcirét, Gehöft Balogh — Streufund; 10. Hódmezővásárhely—Kopáncs, Kökénydomb, Gehöft der Frau I. Kovács — Friedhof; 11. Hódmezővásárhely — Hunyadi halom — Siedlung; 12. Szőreg — Friedhof, Brandgräber, Nr. 176, 179, 184 und 193; 13. Pitvaros — Friedhof.

Die Beziehungen des neuen Fundmaterials gehen weit auseinander. Die führenden Krugformen weisen in erster Linie mit den typischen Begeleitkeramik der Glockenbecherkultur verwandte Züge auf (vgl. Taf. XVIII, 4, 7, 8; Taf. XIX, 1—4, 6—7, 9—10). Ein Gefäß aus dem Grab von Szentes-Berek (Taf. XVIII, 5) spiegelt hingegen die Einflüsse des Formenkreises von Aunjetitz (Böhmen) wieder, während das Netzornament des unteren Teile zu ähnlichen Motiven der Péceler Gruppe zu knüpfen ist. Das Töpfchen des ersten Herdes von Kökénydomb (Taf. XVIII, 5 und Abb. 1, a—b) bewahrt hingegen charakteristische Ornamentelemente der Keramik von Typ Vučedol-Zók.

Viel loser sind jedoch Fäden, die unsere Funde mit der Keramik von Bodrogkeresztúr Typ verbinden. Diese Gruppe wurde früher für die Vorstufe des

⁶⁸ L. 57. j.

⁶⁹ Dr. Garasanin, M., Rad Vojvodjanszkih Muzeja 3. (Novi-Sad, 1954), 64.

⁷⁰ A kézirat lezárása után ismertem meg S. Foltiny, Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpathenbeckens, Bonn, 1955. c. művét. Szerzőnek a nagyrévi csoportról alkotott véleménye számos vonatkozásban azonos a fentiekkel.

Nagyréver Denkmälermaterials gehalten (s. Anm. 26 u. 28). Nur die Ornamente des Krugbruchstückes von Szentes—Jaksorpart (Taf. XVIII, 4) zeigen Verwandtschaft mit einem ähnlichen Ornament eines Grabgefäßes aus dem Hódmezővásárhely—Kotacpart Friedhof vom Bodrogkereszturer Typ (s. Anm. 17).

Diese Beobachtungen können auch von der aufmerksamen Überprüfung des schon früher bekannten Fundmaterials unterstützt werden. In unserer Arbeit konnten wir dieses Problem nicht in allen Einzelheiten behandeln, nur haben wir auf die angeführten Quellenwerke aufmerksam gemacht, dessen Material das Gesagte rechtfertigen kann.

Aus dem Vorgebrachten folgt, dass wir in unserer Mitteilung zwei Probleme behandeln konnten: teils die Herkunft des Denkmälermaterials vom Nagyréver Typ auf unserem Gebiet und seine Beziehungen zur Kupferzeit, teil die chronologische Stellung dieser Gruppe.

Nach unserer Auffassung, die mit den Anschauungen P. Patays über dieses Problem übereinstimmt, hat sich die Nagyréver Gruppe auf unserem Gebiet heraus gebildet. Ihre Urheimat haben wir wahrscheinlich in der nördlich der Körös liegenden Landschaft zu suchen und von hier aus dürften einzelne von ihren Zweigen auch auf die Landschaft zwischen den Flüssen Körös, Theiss und Maros geraten sein. Ihr Ursprung ist keineswegs in der lokalen kupferzeitlichen Gruppe von Bodrogkeresztur zu suchen, sondern in dem Fundmaterial der Glockenbecherkultur. In dieser Auffassung sind wir mit den neueren Ansichten von P. Patay einverstanden, die ausser den angeführten Daten auch von den Ergebnissen der Arbeit von N. Kalicz unterstützt werden (s. Anm. 30).

Die lokale Bevölkerung unseres Gebietes mag von ihren ursprünglichen Sitzen durch Siedler der Nagyréver Gruppe verdrängt worden sein. Ein merkwürdiges Beispiel für diesen Vorgang wird wohl die Fundstätte von Hódmezővásárhely—Kotacpart sein. Hier kamen — wie schon erwähnt — neben dem scheinbar einer späteren Zeit angehörenden Bodrogkereszturer Friedhof auch die Siedlungsspuren und ein Grab der Nagyréver Kultur zum Vorschein. Das Nagyréver Grab lag — nach Zeugnis der Kartenskizze des Fundortes — schon ausserhalb des Bodrogkereszturer Friedhofes und stand damit nicht in Verbindung. Es könnte daran gedacht werden, dass jene Eindringlinge, von denen die Urbevölkerung von hier verdrängt wurde die Siedler der Nagyréver Gruppe waren und dass der Friedhof von jenen deswegen aufgegeben wurde. Nur hypothetisch sei die Möglichkeit erwähnt, dass sich die von hier verdrängte Bevölkerung — da ja ihre Siedlung in der Nähe des Friedhofes gelegen haben wird — an dem refugiumartigen Hunyadi-Hügel angesiedelt haben wird. Auf diesem abgeschlossenen Ort dürfte die Gemeinschaft noch weitergelebt und sich auf eigenen Wegen weiterentwickelt haben.

In der Zeit des Eindringens der Nagyréver Gruppe erreichte ein fremder Einfluss auch von südlich — südwestlicher Richtung unser Gebiet. Diesen vertrat die Bevölkerung mit einer Keramik von Vučedol-Zóker Typ. Nach Zeugnis des Fundmaterials werden diese über unser Gebiet nur durchgezogen sein. Betreffs der Datierung der Fundstücke vom Vučedol-Zóker Typ haben wir zwei Stützpunkte: der eine ist das Töpfchen von dem ersten Herd von Kókénydomb, der andere der auf der Siedlungsstätte von Hódmezővásárhely—Solt—Palé zum Vorschein gekommene geschlossene Fund. Der erste bezeugt die Gleichzeitigkeit der Funde Vučedol-Zóker Typ mit denen von Nagyréver Typ. Auf der zweiten Fundstätte wurde ein in die Siedlungsstätte der Perjámoser Gruppe eingebettetes geschlossenes Fundmaterial (Gruben) vom Vučedol-Zóker Typ gefunden. Eine ähnlich Absorderung beobachtete auch der Verfasser dieser Zeilen im Jahre 1955 im Laufe der Ausgrabungen, die neben dem Kovács-Gehöft von Hódmezővásárhely—Gorza ausgeführt wurden. Hier ist nämlich eine Gesamtheit von Funden von geschlossenem Vučedol-Zóker Typ in der Nähe einer Abfallgrube, die Fundstücke der Perjámoser Gruppe enthielt, zum Vorschein gekommen (vgl. Taf. XVIII, 1—3), ohne dass auch die geringste Spur eines Zusammenhanges zwischen den beiden Fundgruppen hätte beobachtet werden können. Nach unserer Auffassung lässt sich die Zeitdauer des Fundmaterials von Vučedol-Zóker Typ auf unserem Gebiet durch die angeführten Erscheinungen bestimmen.

Wegen der angeführten Gründe und vor allem wegen der engen kupferzeitlichen Beziehungen glauben wir nicht, dass die Nagyréver Gruppe als eine ausgesprochen bronzezeitliche bezeichnet werden darf. Wir können sogar darauf hin-

weisen, obgleich das uns zur Verfügung stehende Fundmaterial zur endgültigen Entscheidung dieser Problemen nicht genügt, dass die Nagyréver Gruppe und mehrere kupferzeitliche Gruppen gleichzeitig existierten. Eben deswegen wollen wir die Nagyréver Gruppe in die Übergangsperiode zwischen Kupfer- und Bronzezeit auf unserem Gebiet einreihen und betrachten sie gewissermassen als Auftakt zu den grossen wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Änderungen in der Bronzezeit. Mit dem Bekanntwerden von bronzenen Geräten ist nämlich die Produktivität der Arbeit angewachsen, auch die Hadnelsverbindungen haben sich verändert. Von mehreren Änderungen liesse sich noch sprechen, die in der als Bronzezeit bezeichneten Periode auf unserem Gebiet aufgekommen sind, aber diese würden uns von unserer ursprünglichen Zielsetzung schon weit wegführen. Wir wollen hier nur so viel bemerken, dass diese Umänderungen in dem gegebenen Abschnitt der Entwicklung eine ziemlich lange Zeitdauer in Anspruch nahmen, wovon nur der Anfang auf unserem Gebiet durch das Auftauchen eines Fundmaterials von Nagyréver Typ gekennzeichnet wird.

Die Fundstücke dieser Gruppe können uns ausserdem noch bezeugen, dass sie auf unserem Gebiet weder betreffs der Zeitdauer noch der Masse bedeutungsvoll gewesen sein mag, sie übergab recht bald ihren Platz der Perjámoser Gruppe, die in ihrer Gesamtzahl bedeutend grösser und kraftvoller gewesen sein wird.

Gy. Gazdapusztai

Der Spätsarmatische Friedhof von Törökkanizsa

(*Novi Kneževac, Jugoslawien*)

Im Herbst des Jahres 1899 wurde der Boden auf dem Landbesitz von Béla Tallján bei Firtyháza in grösser Ausdehnung rigoliert und bei dieser Gelegenheit kamen mehrere urzeitliche, sarmatische, awarische und einige vielleicht aus der Arpadenzeit stammende Funde ans Tageslicht. Die Probegrabung wurde im Auftrag des Ungarischen Nationalmuseums vom 20.—24. Februar des Jahres 1900 von László Éber ausgeführt, dessen Ergebnis die Aufdeckung von 10 Gräbern war. Sowohl eine Siedlungsstätte als auch einen Friedhof gab es auf diesem Fundort.¹ Eingehender wurden von den hier zum Vorschein gekommenen Fundstücken nur die aus der Awarenzeit stammenden (vermutlich das Material aus drei Gräbern) von Josef Hampel behandelt.² Diesmal möchten wir uns mit den aus der Sarmatenzeit stammenden Stücken dieses Fundortes befassen. Im Inventar des Ungarischen Nationalmuseums sind die von hier stammenden Fundstücke unter der Nummer 28/1900. 1—776 eingetragen. Es lässt sich jederfals feststellen, dass nur ein Teil der inventarisierten Fundstücke erhalten blieb. Es gelang uns diese erhalten gebliebenen Stücke mit den Angaben des Inventars zu identifizieren, dann enthielt noch weitere hier verwendbare Daten auch der Grabungsbericht László Ébers über die Ergebnisse seiner Probegrabung.³ Aus diesem Bericht liessen sich in Bezug auf den Fundort und besonders auf die Ausgrabung folgende Daten ermitteln:

»... auf einem Besitzteil von 40 Joch des Grundstückes von Herrn Tallján hat die Erdarbeit schon seit dem vergangenen Sommer mehrere Monate hindurch fortgedauert. Von der grossen Zahl der Gräber zeugt schon der

¹ Von diesen Funden wird öfter Erwähnung getan: a) *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1900. évi állapotáról*, (Bericht von dem Zustand des Ungarischen Nationalmuseums in Jahre 1900), Budapest 1901, S. 28, 31, 32. — b) *Arch. Ért.* 1900. S. 285. — c) Bódog Milleker, *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből* (Archäologische Denkmäler Südungarns aus den Zeiten vor der ungarischen Landnahme), Temesvár 1906, III. S. 84, 227, 283—6. — d) *Torontál vármegye* (Komitat Torontál) (erschieden in der Sammlung: *Magyarország vármegyéi és városai*, Komitate und Städte Ungarns), Budapest, 1911. S. 306—7. — e) *M. Párducz* Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns III. *Arch. Hung.* XXX. Budapest 1950 (des weiteren unter *Sarmatenzeit III* angeführt). S 152, Taf. LXXXV. Auch die letzterwähnte Liste der Funde ist nicht vollständig, da uns die Identifizierung des vollständigen Materials erst in der letzten Zeit gelang.

² *József Hampel, Újabb hazai leletek az avar uralom korából* (Neuere ungarländische Funde aus der Zeit der Awarenherrschaft). *Arch. Ért.* 1900. S. 114—5.

³ Depositarium des Tört. Múzeum (Historisches Museum), Aktenstück Nr. 133/1900.

Umstand, dass man auf dem schon umgewühlten, zum Teil geackerten und gedüngten Gelände auf Schritt und Tritt menschliche Knochen und Gefässscherben erblicken kann. Infolge der Erdarbeit hat sich ausserdem die Oberfläche des ganzen Geländes verändert, deswegen vermochte ich die ursprüngliche Tiefe der Gräber und auch ihre Lokalisierung auf dem Terrain nur annähernd zu bestimmen.

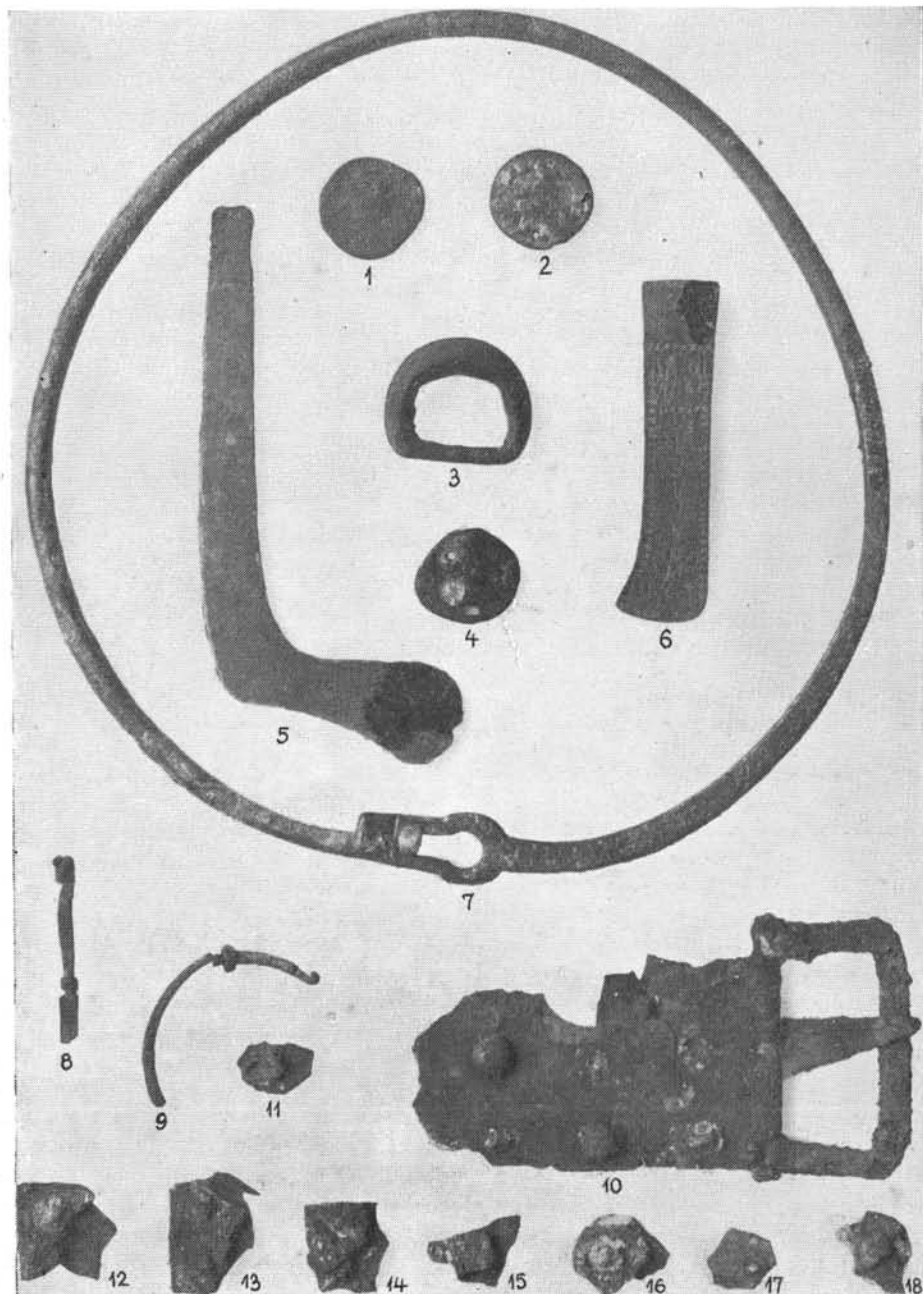
50 m westlich von dem neben den Wirtschaftsgebäuden gebohrten artesischen Brunnen untersuchte ich das erste Grab auf, in welchem ich auf dem Halse eines Kinderskelettes einen bronzenen Ring fand. Von diesem etwas weiter westlich folgte das zweite (Frauen) Grab. Das Skelett habe ich vollkommen unversehrt gefunden. Neben dem Skelett fand ich zwei bronzene Ohringe, eine grössere und eine kleinere Fibel, dann eine Bronzeschnalle, Spinnwirtel und um die Handgelenke und Fussknöchel herum beiläufig 300 Stein-, Glas- und Muschelperlen. An den Füssen des nach N gerichteten Skeletts lag eine antike Schale. Aus dem dritten Grab, das schon umgewühlt war, kam nur eine antike Schale zum Vorschein. In Grab 4 gab es: eine kleine Bronzefibel, einen Spinnwirtel, Glasperlen, einen bronzenen Ohrring in mehreren Bruchstücken (bei dem rechten Ohr), Bruchstück einer Eisenschnalle (von der rechten Hüfte), am Ende der Füsse Eisenstücke, weiter ein unversehrtes antikes Gefäss und eines in Bruchstücken. In Grab 5, ungefähr 100 m weiter westlich, fand ich neben dem nach Osten gerichteten Skelett nur einen bronzenen Haarring. Den Schädel habe ich mitgebracht. Aus Grab 6, kamen Bruchstücke eines eisernen Schwertes, von der linken Hüfte zwei bronzene Schnallen und Riemenenden, bei den Füssen ein brüchiges antikes Gefäss zum Vorschein.

In den Gräbern 7, 8 und 9 gab es ausser antiken Gefässen nichts anderes. Aus dem 10. — gestörten Grab — konnte ich einige Perlen und die Hälfte eines bronzenen Knopfes retten.«

Im folgenden bringen wir zuerst die Beschreibung des Materials der anlässlich der Probegrabung untersuchten Gräber, weiter die Beschreibung der spätsarmatischen Streufunde dieses Fundortes.

Grab. 1. Bronzener Torques mit einem birnenförmigen Verschlussstück (Taf. XX. 7.). Bei den Enden mit Haken bzw. durchlochter Scheibe hat der Torques einen viereckigen Durchschnitt und auf seiner oberen Fläche ist eingepunktes, kreisförmiges Ornament sichtbar. Der Querschnitt des Drahtes ist übrigens rund. Dm.: 14.8×15.2 cm.

Grab. 2. 1. Armring aus Bronzedraht von rundem Querschnitt (Taf. XXII. 10.), mit drei symmetrisch angebrachten nodus-artigen Kügelchen verziert. Beide scheibenförmig gehämmerten Enden sind flach und in der Mitte durchloch; Dm.: 5.3×6.2 cm. Die Eintragung des Inventar bezeichnet diesen Armring als »ein Paar bronzene Ohringe«. An welchem Teil des Skeletts er zum Vorschein kam, wussten wir in Ermangelung von Aufzeichnungen nicht. 2. Ovale Schnalle aus Bronzedraht von quadratischem Querschnitt (Taf. XXII. 11.). Der Dorn ist an beiden Enden gegliedert. 3. Grauer Spinnwirtel aus dem unteren Teil eines auf der Töpferscheibe gefertigten Gefässes (Taf. XXIV. 6.). 4. An den Handgelenken und den Fussknöcheln ungefähr 300 Stück Perlen. Folgende Perlen fanden sich im Grab (ob sie bei den Fussknöcheln oder den Handgelenken zum Vorschein kamen liess sich nicht feststellen) 25 kubooktaeder-förmige blaue Glasperlen (Taf. XXII. 12.); fünf Kalzium- und 96 Stück Korallperlen (Taf. XXIII. 3.); fünf prismatische und 138 kubooktaeder-

Törökkanizsa, 1—6: Streufunde; 7: Grab 1; 8—9: Grab 4; 10—18: Grab 6. (beiläufig 2/3).

förmige Karneolperlen (Taf. XXIII. 2.); 20 kubooktaeder-förmige, zwei mehrfach gegliederte runde, 11 kleinere runde, lilafarbige irisierende Glasperlen und eine kubooktaeder-förmige Karneolperle (Taf. XXI. 1.). 5. Laut der Eintragung des Inventars gehörte zu dem Grab noch eine »antike tiefe Schale. H: 9, Dm.: 13 cm.«. Es ist nicht gelungen sie zu identifizieren, im Depositarium ist sie nicht zu finden.

Grab. 3. Die Identifikation der in dem Grabe gefundenen Schale gelang uns nicht. Beschreibung des Inventars: »Antike Schale. H: 6,5, Dm.: 12,2 cm.«

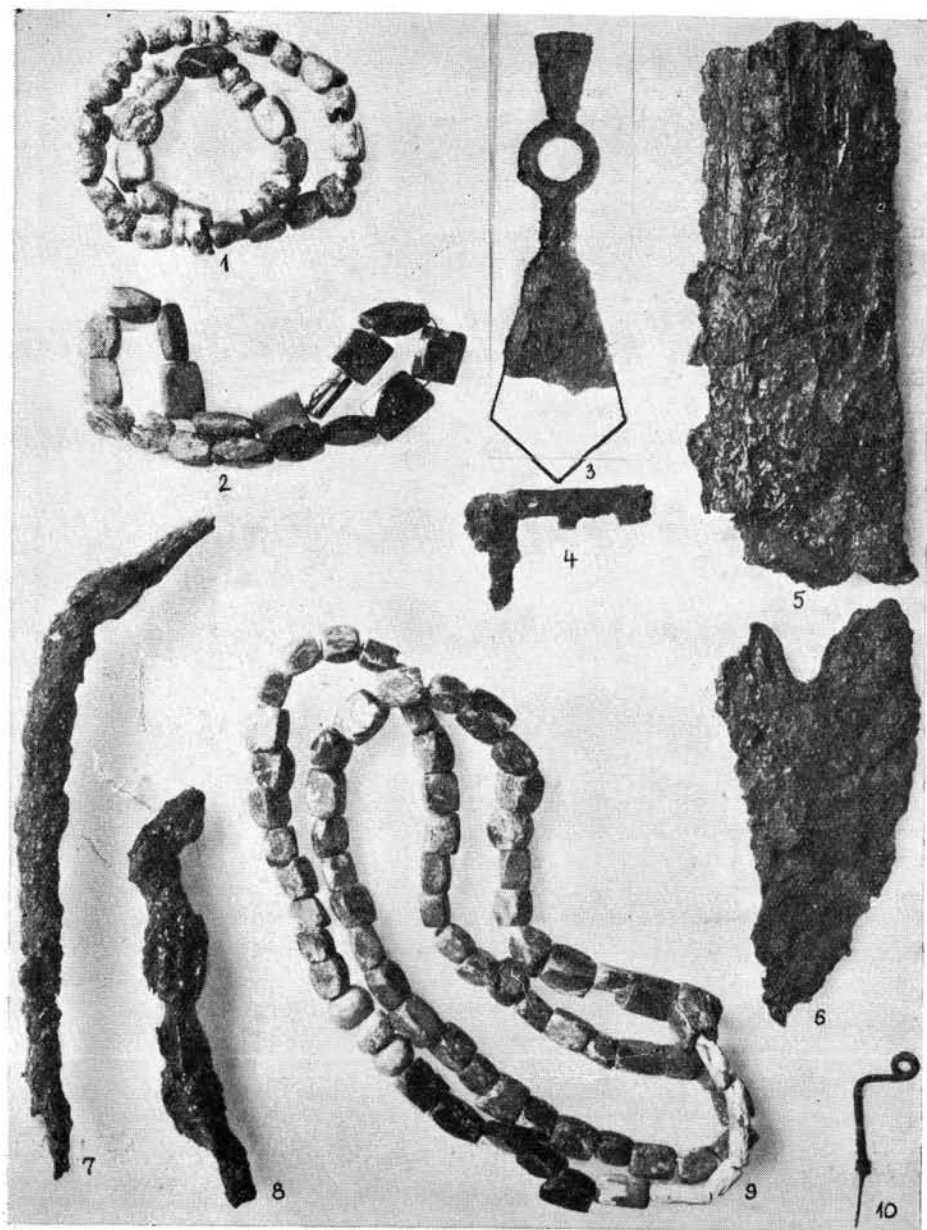
Grab. 4. 1. Fibel aus dünnem Bronzeblech mit umgeschlagenem Fuss (Taf. XXI. 10.); der Bügel ist rechtwinkelig gebogen. Der Fuss ist breiter als der Bügel (Taf. XX. 8.). Auf dem Endteil des Bügels ist ein Draht mehrfach gedreht. 2. Spinnwirtel aus dem unteren Teil eines auf der Töpferscheibe gefertigten rötlich-grauen Gefässes (Taf. XXIV. 3.). 3. Perlen: 60 kubooktaeder-förmige grauliche (aus blauem Glas?), sechs ähnliche aus Karneol, sechs aus Korall, drei grössere, rundliche aus weissem Stein (Taf. XXI. 9.). 4. Zwei Bruchstücke eines aus Bronzedraht von rundem Querschnitt gefertigten Ohringens (Taf. XX. 9.). Auch das Endstück des Hakens ist vorhanden, es ist mit einem dünnen, daran quer herumgewickelten Bronzedraht verziert. Laut der Beschreibung des Inventars: »... an beiden Enden mit Haken versehen.« 5. Bruchstück einer dicken eisernen Schnalle (Taf. XXII. 7.). 6. An beiden Enden umgebogene eiserne Sargklammer (Taf. XXI. 7—8, Taf. XXII. 3—6, 8—9). 7. Unterteil eines grauen, gut geschlammten, auf der Töpferscheibe hergestellten Gefässes (Taf. XXV. 9.). 8. Die Identifikation der unversehrten Gefässes gelang uns nicht. Laut der Beschreibung im Inventar: »Antikes Töpfchen aus Ton, H: 11,5, DM. 12 cm; mit niedrigem Fussteil, stark bauchigem Körper, schwach nach aussen gebogenem Hals, die Öffnung ist von einem vertieften Band umgürtet.«

Grab. 5. Der in der Beschreibung Ébers erwähnte »Haaring« konnte bisher gleichfalls nicht aufgefunden werden. Seine Beschreibung im Inventar: »Offener bronzener Haarring aus der Völkerwanderungszeit, die beiden Enden neigen sich übereinander.«

Grab. 6. 1. Bruchstücke eines zweischneidigen eisernen Schwertes, messbare Klingbreite: 3,6 cm (Taf. XXI. 5—6). 2. Rechteckige Bronzeschnalle aus flachem Draht, mit langer Riemenplatte (Taf. XX. 10.). Der Dorn ist auf eigenartige Weise dreieckig. Die doppelten Riemenplatten wurden von halbkugelförmigen bronzernen Nägeln zusammengefasst. Aller Wahrscheinlichkeit nach gab es in drei Reihen je vier Nägel. Wegen des brüchigen Zustandes der Platte war ihre Form nicht feststellbar. 3. Quadratische Bronzeschnalle (Taf. XXI. 4.), mit einer doppelten Riemenplatte (wahrscheinlich die Gegenstände auf Taf. XX. Nr. 11—18.). Beide blieben nur in Bruchstücken erhalten. Laut der Eintragung im Inventars: »Antikes bronzenes Riemenendstück mit Schnalle, doppelte, 15 mm breite bronzene Bänder übereinander mit je sieben Bronzenägeln in zwei Reihen befestigt. Die Nägel haben halbkugelförmige Köpfe.« 4. Zum Gürtel gehöriges Hängeglied aus Bronze Taf. XXI. 3.) in brüchigem Zustande; seine Ergänzung erfolgte auf Grund der Zeichenskizze des Inventars. Auf dem trapezförmigen oberen Ende sind zwei parallele Quereinkerbungen sichtbar. 5. »Brüchige antike Tonschale. H: 5 cm, Dm: 11 cm.« Sie kam nicht zum Vorschein.

Grab. 7. Auf Töpferscheibe gefertigtes dunkelgraues Gefässchen; sein Mund ist trichterförmig, Fussteil abgesetzt (Taf. XXV. 11.).

Grab. 8. Sein Gefäss war nicht auffindbar. Laut der Beschreibung im Inventar: »Antiker irdener Krug. H: 13,9 cm, Dm: 11 cm, etwas bauchig, der Rand ist

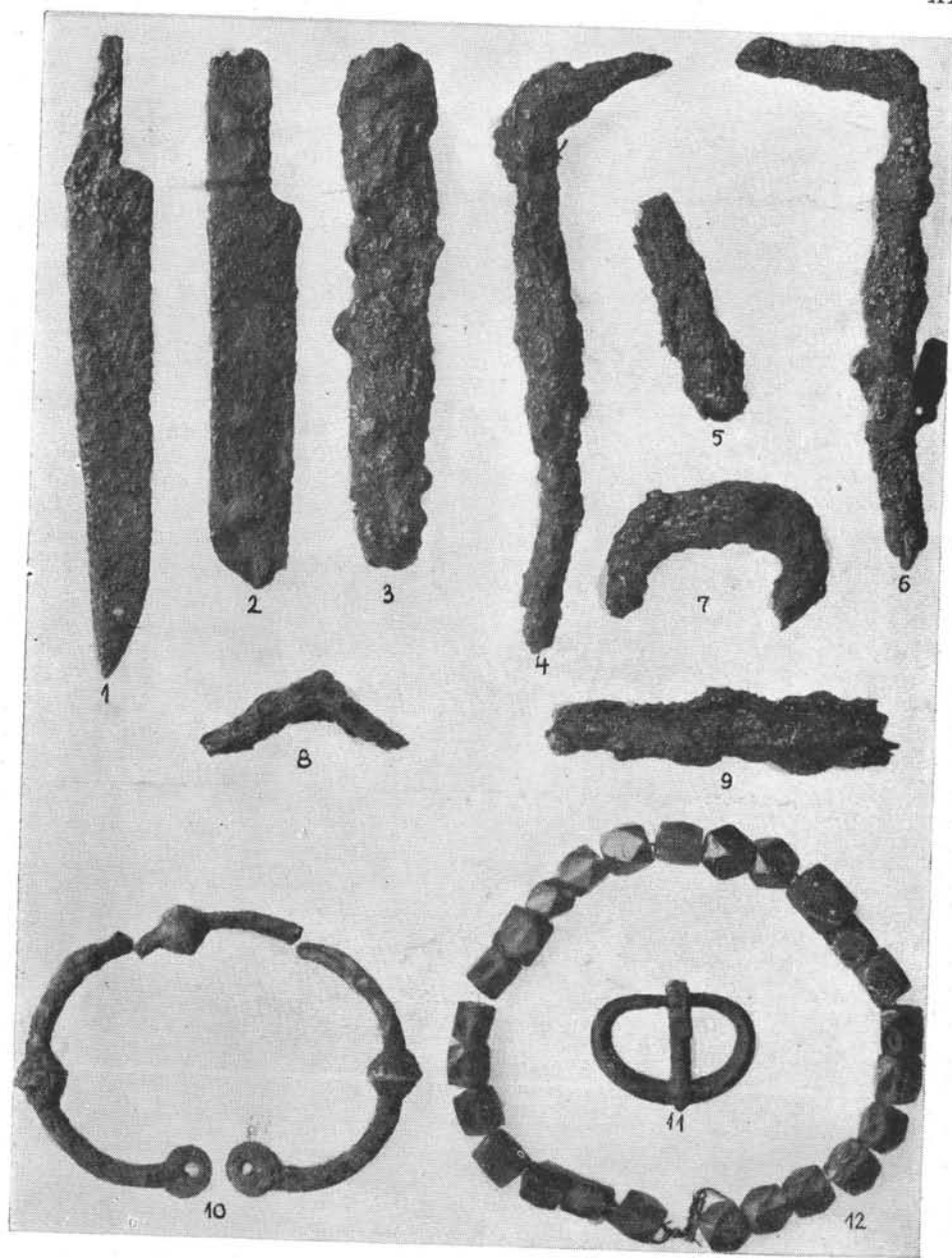
Törökkanizsa. 1: Grab 2.; 2: Streufund; 3—6: Grab 6. 7—10: Grab 4.
(beiläufig 2/3).

verdickt und die Bauchlinie ist mit einem umlaufenden eingeläpteten Band und einer eingeritzten Linie verziert.«

Grab. 9. Grauer, gut geschlammter, auf der Töpferscheibe verfertigter kleiner Becher. Sein Rand ist abgebrochen, an einigen Stellen scheint man ihn nach dem Bruch noch poliert zu haben, und hat einen tiefsitzenden Bauch. Die schlanke Gefässpartie oberhalb der Bauchung ist mit parallelen, tief eingeritzten, wagerechten herumlaufenden Linien verziert (Taf. XXV. 3.).

Grab. 10. Von den laut der Eberschen Beschreibung aus diesem Grab zum Vorschein gekommenen Funden ist im Laufe des Ordens des Depositariums nichts aufgefunden worden. Beschreibung im Inventar: »Antike Stein, Ton- und Glasperlen, 5 Stück. Kugelförmige Hälfte eines antiken Bronzeknopfes.«

Jene Funde, die wir des weiteren beschreiben wollen, stammen aus den auf der Fundstätte schon früher aufgewühlten Gräbern: 1. Ein aus einer ungefähr 1 cm breiten Platte verfertigter bronzener Gegenstand unbekannter Bestimmung (Taf. XX. 5.). Seine Oberfläche ist glatt und sieht wie ein Spazierstock aus. 2. Riemendstück aus Bronzeblech (Taf. XX. 6.). Der an den Riemen sich anschliessender Teil ist verdoppelt und wurde mittels einer Niete mit dem Leder verkoppelt. Sein unterer Teil geht seitlich in eine Spitze aus. Das obere Platte ist mit punzierten Linien geschmückt. 3. Halbkreisförmige Bronzeschnalle mit sich verdickendem Schnallenring. In der Mitte des Schnallenringes ist aussen eine Rippe sichtbar (Taf. XX. 3.). 4. Perlenschnur: sieben kubooktaeder-förmige Karneolperlen, fünf flache kubooktaeder-förmige aus grauem (?) Stein, fünf ähnliche lilafarbige Glasperlen (Taf. XXI. 2.). 5. Silberdenar der Lucilla (161—169) (Taf. XX. 2.). 6. Silberdenar des Hadrianus (117—138) (Taf. XX. 1.). 7. Silberdenar der Faustina iun. (148—180) (Taf. XX. 4.). 8. Spinnwirtel aus dem unteren Teil eines auf der Töpferscheibe hergestellten grauen Gefässes (Taf. XXIV. 7.). 9. Spinnwirtel aus dem Seitenstück eines ähnlichen Gefässes (Taf. XXIV. 2.). 10. Doppelkegelstumpfförmiger, grauer Spinnwirtel, sein unterer Teil ist beinahe zylinderförmig (Taf. XXIV. 5.). Es ist möglich, dass auch dieser aus einem Gefässboden hergestellt wurde, nur wurde er besser abgeschliffen. 11. Perlenschnur: zehn prismatische, eine flache, runde Perle aus Bernstein, vier kubooktaeder-förmige aus blauem Glas, 21 kleinere runde aus blauem Glas (Taf. XXIV. 1.). 12. Armschmuck (?) aus Perlen: drei prismatische und eine grössere zylindrische Perle aus Kalzium, drei flache runde aus weissem Stein, eine kubooktaeder-förmige aus blauem Glas und eine ähnliche aus Karneol (Taf. XXIV. 4.). 13. Perlenschnur: 114 grössere, runde weisse, blaue, grüne, hell- und dunkelrote Pastaperlen (Taf. XXIII. 1.) 14. Einschneidiges Eisenmesser mit geradem Rücken (Taf. XXII. 1.). 15. Einschneidiges Eisenmesser, seine Spitze fehlt (Taf. XXII. 2.). 16. Seitenstück eines grauen, gut geschlammten, auf der Töpferscheibe erzeugten, bauchigen Gefässes von mittlerer Grösse. 17. Graues, gut geschlammtes, auf der Töpferscheibe verfertigtes Schüsselchen mit fast vollkommen zylindrischer Wand (Taf. XXV. 1.). Es hat keinen besonders ausgebildeten Fuss- teil. 18. Graues, gut geschlammtes, auf der Töpferscheibe verfertigtes bauchiges Töpfchen, mit etwas trichterförmigen Mund (Taf. XXV. 2.). Oberfächlich ausgeführt. 19. Grauer, gut geschlammter, auf der Töpferscheibe verfertigter stumpfkegelförmiger Becher (Taf. XXV. 4.), sein Rand ist wagerecht abgeschliffen. Ein Stück der Seite fehlt. 20. Graues, gut geschlammtes, auf der Töpferscheibe verfertigtes bauchiges Töpfchen mit abgesetztem Fussteil (Taf. XXV. 5.). Unmittelbar unterhalb des Randes ist es mit einer umlaufenden-tiefen Linie verziert. 21. Ziegelrotes, gut geschlammtes, auf der Töpferscheibe verfertigtes amphorenartiges klei-

Törökkanizsa, 1—2: Streufunde; 3—9: Grab 4.; 10—12: Grab 2. (beiläufig 2/3).

nes Gefäß. Rand und Schulterstück fehlen (Taf. XXV. 6.). 22. Graues, gut geschlammtes auf der Töpferscheibe erzeugtes bauchiges Töpfchen, mit zylinderförmigem Hals (Taf. XXV. 7.). Unterhalb des Bauches hat es ein Loch. Es ist möglich, dass es erst nach dem Finden beschädigt wurde. Der Fussteil ist mangelhaft erhalten. 23. Graues, gut geschlammtes, auf der Töpferscheibe erzeugtes, niedriges bauchiges Töpfchen mit zylinderförmigem Hals und scharfem Bauchbruch (Taf. XXV. 8.). 24. Dunkelgraues, gut geschlammtes auf der Töpferscheibe hergestelltes Gefäß mit Fuss. Der Mund ist trichterförmig, unterhalb des Randes ist es mit einer umlaufenden tiefen Linie verziert (Taf. XXV. 10.). 25. Graues, gut geschlammtes, auf der Töpferscheibe verfertigtes, einhenkeliges Kruglein (Taf. XXV. 12.) mit tiefsitzendem Bauch; der schlanke obere Gefäßteil ist mit senkrechter eingeläuteter Strichelung verziert. 26. Graues, gut geschlammtes, auf der Töpferscheibe verfertigtes kleines bauchiges Gefäß mit zylinderischem Hals. Unterhalb des Randes ist es mit einer umlaufenden tiefen Linie verziert (Taf. XXV. 13.). Der abgesetzte Fuss ist beschädigt.

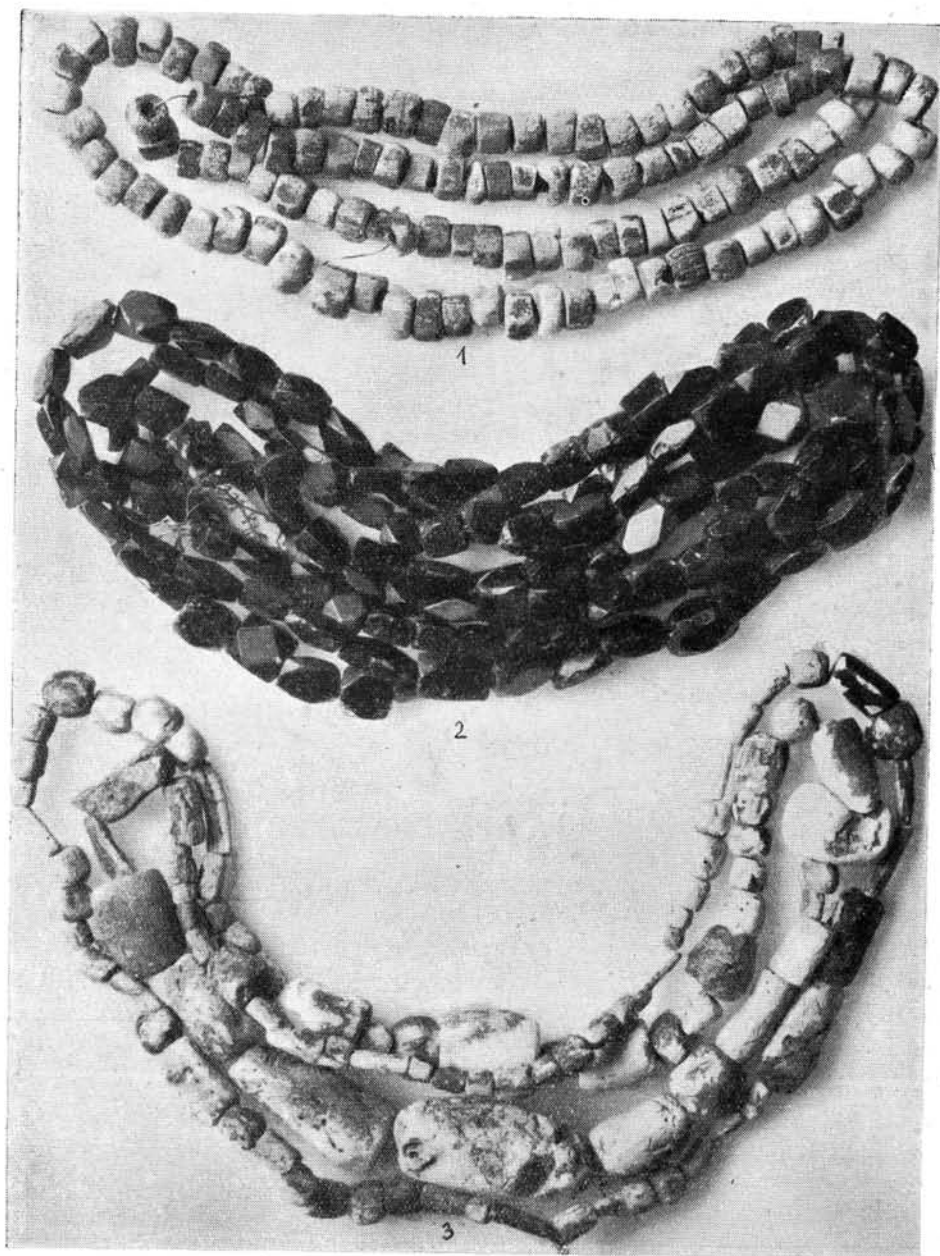
Die Bedeutung der Fundstelle liegt darin, dass dieser Friedhof den archäologischen Nachlass der auch in der Hunnenzeit hier weiterlebenden sarmatischen Bevölkerung mit neueren Daten ergänzt. In Zusammenhang mit der Bearbeitung des Materials des im Winter der Jahre 1949—50 in Csongrád aufgedeckten Friedhofes mit 118 Gräbern wollen wir uns mit den Problemen der Urbevölkerung der Hunnenzeit in Ungarn, unter diesen auch mit denen der Sarmaten befassen. In erster Linie wollen wir die Probleme der Denkmalgruppe von Bajmok—Mórahalom von neuem aufwerfen.⁴ Es scheint, dass es möglich sein wird, das für das IV—V. Jahrhundert charakteristische archäologische Material genauer zu umgrenzen. Innerhalb dieser Periode machen sich eigenartige, bis in das Wolgagebiet nachweisbare Begräbnisriten und geschlossenen Typengruppen bemerkbar. Es ist wahrscheinlich, dass wir zu Erfassung des mosaikartigen ethnischen Bildes des ungarischen Beckens näher kommen werden. Es ist auch von historischem Gesichtspunkt aus sehr wichtig zu wissen, wann die von den bisherigen abweichende Denkmälergruppe auftaucht und ob sie für diesen oder jenen Friedhof wirklich charakteristisch sein dürfte. Auf diese Frage gibt uns der Friedhof von Törökkani-za eine positive Antwort.

Wir wollen der angeführten Bearbeitung nicht vorgreifen, aber schon hier können wir darauf hinweisen,⁵ dass die keramischen Typen dieses Friedhofes von dem Material der früheren sarmatischen Perioden entschieden abweichen. Die Gefäße Taf. XXV. Nr. 2, 5, 7, 8, 10, 11, 13, zeigen uns die Abarten des führenden keramischen Typs der hunnenzeitlichen Bevölkerung in der Ungarischen Tiefebene. Seine Prototypen erscheinen vereinzelt schon bei dem sich hier um 260 n. u. Z. angesiedelten Volk der Hügelgräber,⁶ sie lich des Ursprunges dieser Form werden wir nur einige Hypothesen wagen. Un- werden aber hier erst um die Mitte des IV. Jahrhunderts allgemein. Bezüg-

⁴ *Sarmatenzeit III.* S. 236—242; s. noch die auf diese Gruppe bezüglichen Bemerkungen von J. Harmatta, AAA. II. (1952). S. 347—8.

⁵ Hierauf haben wir in Zusammenhang mit der Besprechung der Gruppe von Bajmok—Mórahalom schon hingewiesen.

⁶ L. Zoltai, Die Hügelgräber der römischen Kaiserzeit in Hortobágy. Laureae Aquincenses II. Diss. Pan. Ser. II. Nr. 11. Aus Grab. 19. des Friedhofes Nr. XI. (Taf. LXV. 2.), aus Grab 11. des Friedhofes Nr. IV. (Taf. LX. 2.).

Törökkanizsa, 1: Stereufunde; 2—3: Grab 2. (ungefähr 2/3).

lich des Ursprunges dieser Form werden wir nur einige Hypothesen wagen. Unter den kleinen Trinkbechern der Töpfersiedlung von Aquincum—Gasfabrik gibt es mehrere Typen mit rundem Bauch und zylinderischem, bzw. trichterförmigem Hals ohne Fuss.⁷ Kuzsinszky leitet diese Typen von späten La Tène-Traditionen ab und verlegt die angeführten Exemplare in das I—II. Jahrhundert n. u. Z. Aber es könnte auch östliche Herkunft in Erwägung gezogen werden. Runde Gefässchen mit trichterförmigem Mund ohne Fuss sind z. B. auch aus den sarmatischen Gräbern des Unteren-Wolga-Gebietes bekannt.⁸ Zwischen diesen Prototypen und den entwickelten Exemplaren ist jedoch der Unterschied immer noch weit grösser, als dass es uns möglich wäre, entweder neben der provinzialen oder der östlichen Herkunft entschieden Stellung zu nehmen.

Ziemlich häufig ist unter den keramischen Funden dieser Periode auch der einhenkelige Krug (vgl. Taf. XXV. Nr. 12.). Für diesen sind der tiefsitzende Bauch und der unter dem Rand angesetzte Bandhenkel besonders charakteristisch. Wir kennen solche z. B. aus der Umgegend von Szeged,⁹ von Orosháza-Ziegelei Kristó,¹⁰ von Nagyszéksós,¹¹ Szeged—Mórahalom,¹² und unlängst kam ein fast vollkommen ähnliches Exemplar auch in Bordány zum Vorschein.¹³

Ausser diesen beiden keramischen Haupttypen verdient unsere Aufmerksamkeit noch der bronzene Torques des Grabes I. mit seinem birnenförmig ausgebildeten, den Haken in sich fassenden Schlussglied (Taf. XX. 7.). Solche sind uns gleichfalls in mehreren Exemplaren bekannt, z. B. Grab. 35. des Friedhofes von Szentés—Sárgapart,¹⁴ Grab A von Zsámbók,¹⁵ Fund von Göbölj-járás,¹⁶ Grab von Szeged—Zákány,¹⁷ Grab von Mátételek,¹⁸ Fund aus der Ziegelei von Ada—Merzics,¹⁹ Fund von Kishegyes,²⁰ und Fund von Újverbász Hanffabrik.²¹ Bei der Bevölkerung der Grossen Tiefebene war in der Sarmatenzeit das Tragen von bronzenem Halsschmuck und Torques seit der zweiten Hälfte des III. Jahrhunderts n. u. Z. üblich. Auf Grund der Formen der Schlussglieder sind uns von diesen mehrere Typen bekannt, und der mit einem birnenförmigen Schlussglied versehene Typ von Törökkanizsa — wie sich das auch aus den angeführten Analogien ergibt — ist einer der bekanntesten. Diesen Typs pflegt man im allgemeinen mit einem germanischen Ethnikum in

⁷ B. Kuzsinszky, Das grosse römische Töpferviertel in Aquincum bei Budapest. Bud. Rég. XI. 1932. S. 356, S. Abb. 365 : 1—2, 5—6.

⁸ P. Rau, Die Hügelgräber römischer Zeit an der unteren Wolga. Pokrowsk 1927, S. 9, Abb. 2 A; S. 57, Abb. 87 E; P. Rau, Prähistorische Ausgrabungen aus der Steppenseite des deutschen Wolgagebietes im Jahre 1926. Pokrowsk 1927, S. 22, Abb. 11.

⁹ Sarmatenzeit III. Taf. CXXII. 15.

¹⁰ Sarmatenzeit III. Taf. CXXV. 23. u. 30.

¹¹ Sarmatenzeit III. Taf. CVI. 18.

¹² Sarmatenzeit III. Taf. LXVII. 12.

¹³ Unveröffentlichter Fund im Museum von Szeged.

¹⁴ Sarmatenzeit III. Taf. XXIII. 7.

¹⁵ Sarmatenzeit III. Taf. LXXII. 6.

¹⁶ Sarmatenzeit III. Taf. LXXVI. 5.

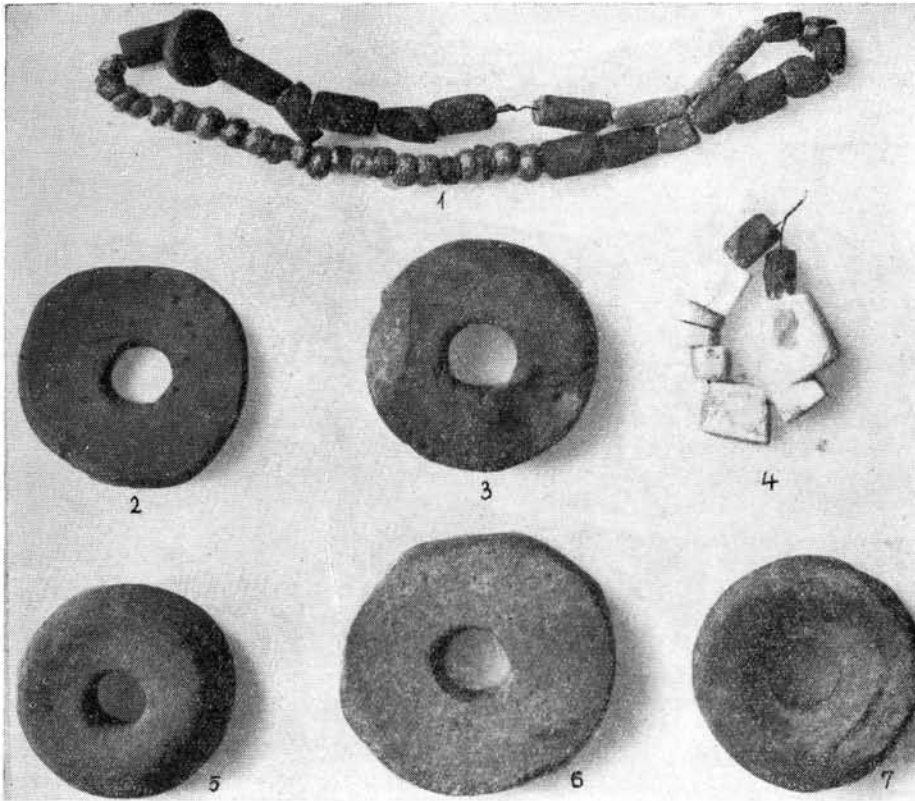
¹⁷ Sarmatenzeit III. Taf. LXXXI. 9.

¹⁸ Sarmatenzeit III. Taf. CIV. 6.

¹⁹ Sarmatenzeit III. Taf. CV. 6.

²⁰ Sarmatenzeit III. Taf. CVIII. 5.

²¹ Sarmatenzeit III. Taf. CIX. 7.

Törökkanizsa. 1—2, 4—3, 10, 12—13: Streufunde; 3: Grab 4; 6: Grab 2 (beiläufig 2/3).

Zusammenhang zu bringen. Wenn wir auch keinen Zweifel darüber hegen, dass ein wesentlicher Teil der hunnenzeitlichen Bevölkerung des Ungarischen Tiefebene betreffs seines Volkstumes germanisch war, würden wir uns nach dem Vorgebrachten doch davon hüten, diesen Schmuck als einen ausschliesslich von Germanen getragenen Typus zu betrachten. Es hat den Anschein, dass dieser am Anfang der hunnischen Periode von der hiesigen Bevölkerung ohne Rücksicht auf das Volkstum allgemein getragen wurde.

Es wäre noch übrig, von der chronologischen Stellung des Friedhofes von Törökkanizsa zu sprechen. Die angeführten Analogie bringen auch den Friedhof von Szeged—Mórahalom in Zusammenhang mit den Gräbern von Törökkanizsa. Zur Datierung des Friedhofes von Szeged—Mórahalom dient eine aus dem Grab 1. dieses Friedhofes zum Vorschein gekommene Münze des Licinius sen. (307—323. n. u. Z.).²² Abgesehen von der Orientierung der Skelette gibt es viele verwandte Züge in dem Material der beiden Friedhöfe, so dass die bezüglich des Friedhofes von Szeged—Mórahalom angenommene Zeitbestimmung auch für den Friedhof von Törökkanizsa als gültig angesehen werden kann. Als Anfangspunkt der Gebrauchszeit des Friedhofes kann hiernach die Mitte des IV. Jahrhunderts n. u. Z. angesehen werden. Bei der Bearbeitung des schon erwähnten Friedhofes von Csongrád möchten wir uns auch mit der historischen Bedeutung der in der Ungarischen Tiefebene auftauchenden neuen Denkmälergruppe von sarmatischem Charakter noch eingehender befassen. Hier können wir nur so viel bemerken, dass uns der Friedhof von Törökkanizsa bezüglich der ethnischen Verhältnisse der Hunnenzeit auf diesem Teile der Tiefebene, bzw. derjenigen Zeit, die dem hiesigen Erscheinen der Hunnen unmittelbar voranging, sehr wichtige Daten liefert.

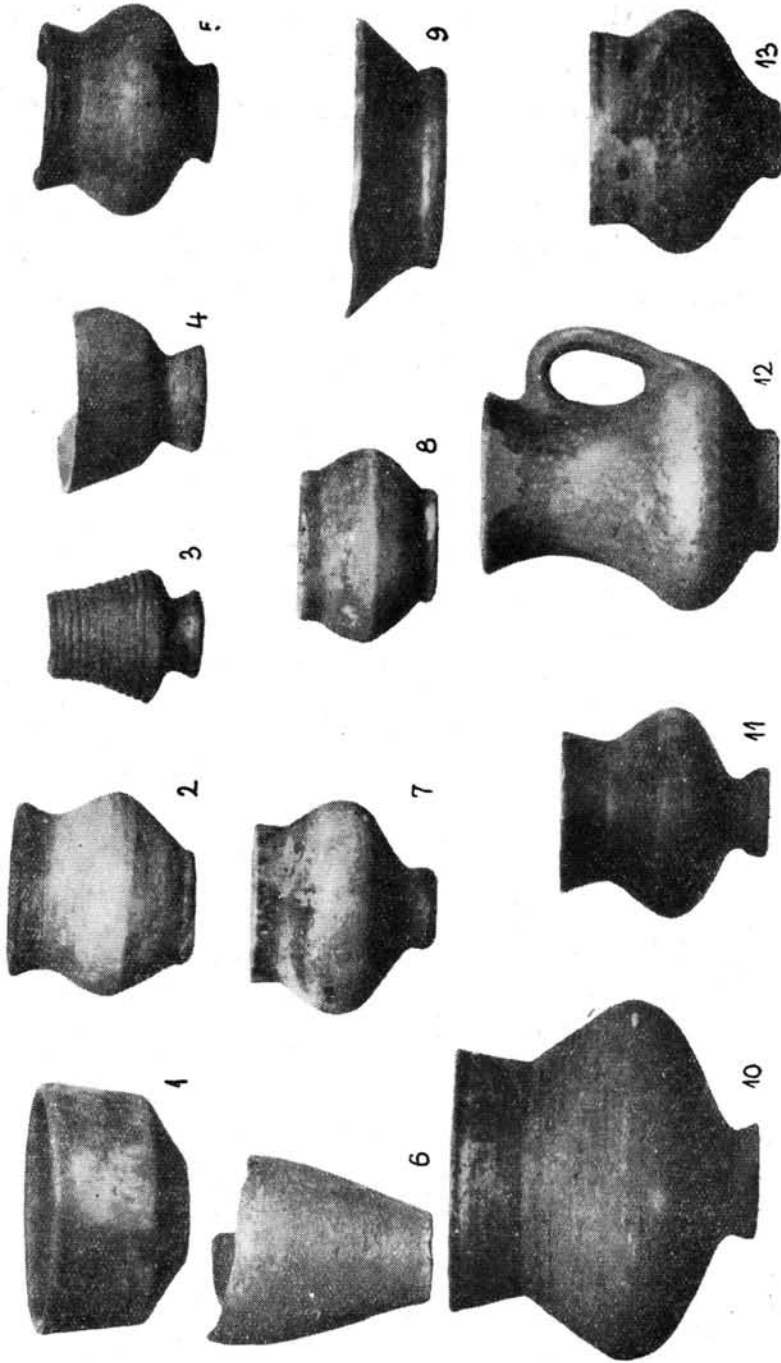
Besonders der Reichtum dieses Friedhofes an Perlen weist auf eine sarmatenartige Tracht bei dem Volke dieses Friedhofes (vgl. bes. das zweite Frauengrab), was ein neuerer Beweis dafür ist, dass der grösste Teil der am Ende des IV. Jahrhunderts hier erscheinenden Hunnen unterworfenen Bevölkerung aus sarmatischen Volkselementen bestand. Auch wenn wir hier genaue Daten nicht anführen wollen, so viel können wir doch bemerken, dass das Gebiet des Theiss—Maros—Körös—Winkels, desgleichen das Gebiet des Theissabschnittes unterhalb Szeged im IV—V. Jahrhundert eine Bevölkerung von bedeutender Dichte ernährte. Darum wird es wohl nicht überraschen, dass uns der in Szeged—Nagyszéksós zum Vorschein gekommene hunnische Fürstengrab²³ vermuten lässt dass sich das eine, vielleicht das wichtigste Zentrum der ungarländischen hunnischen politischen Macht auf unserem Gebiet befand.²⁴

Mihály Párducz

²² *Sarmatenzeit III.* S. 238.

²³ *Nándor Fettich*, La trouvaille de tombe princière hunnique à Szeged—Nagyszéksós. Arch. Hung. XXXII. Budapest, 1953.

²⁴ Ebendort, In der Einleitung befasste sich J. Harmatta eingehender mit dieser Frage.

Törökkanizsa, 1—2, 4—8, 10, 12—13: Streufunde; 3: Grab 9. 9: Grab 4.
11: Grab 7. (1/3).

A TÖRÖKKANIZSAI (NOVI KNEŽEVAC) KÉSŐSZARMATA TEMETŐ

1899. év őszén Tallján Béla birtokán, Firityháza mellett nagyobb területen forgatták a földet és ez alkalommal őskori, szarmata, avar és talán árpádkori leleteket találtak. Telep és temető egyaránt volt a lelőhelyen.¹ A hitelesítő ásatást a Nemzeti Múzeum megbízásából 1900 február 20—24 között Eber László végezte, s ennek eredményeként 10 sirt tárt fel.

Az 1. sírból való a XX. t. 7. számú bronz torques. A 2. sír mellékletei: 1. Bronz karperec (XXII. t. 10.). 2. Bronz csat (XXII. t. 11.). 3. Orsókarika (XXIV. t. 6.), 4. Gyöngyök a csuklókról és a bokákról (XXI. t. 1; XXII. t. 12; XXIII. t. 2—3.). A 4. sír mellékletei: 1. Aláhajlított lábú bronzfibula (XX. t. 8; XXI. t. 10.). 2. Orsókarika (XXIV. t. 3.) 3. Gyöngyök (XXI. t. 9.). 4. Bronzfüggő töredékei (XX. t. 9.). 5. Vascsat (XXII. t. 7.). 6. Vas koporsókapcsok (XXI. t. 7—8; XXII. t. 3—6, 8—9.). 7. Edény fenékrésze (XXV. t. 9.). 6. sír leletei: 1. Kétélű, yaskard töredékei (XXI. t. 5—6.). 2. Bronzcsat (XX. t. 10.). 3. Bronzcsat (XXI. t. 4; XX. t. 11—18.). 4. Bronzcsüngő (XXI. t. 3.). A 7. sírban volt a XXV. t. 11. sz. edényke. A 9. sírből került elő a XXV. t. 3. sz. pohár. A többi, a táblákon bemutatott tárgy a temető korábban feldúlt sírjaiból való.

Jelentősége e temetőnek abban van, hogy a húnkorban is továbbélő szarmata lakosság régészeti hagyatékát újabb típusokkal egészíti ki. 1949—50. év telén Csongrádon feltárt 118 síros temető anyagának feldolgozásával kapcsolatban foglalkozunk a magyarországi húnkori őslakosság, köztük a szarmaták kérdésével is. Elsősorban a későszarmatakorai ún. bajmok-mórahalmi emlékcsoport⁴ problémáit vetjük fel újra. Úgy látszik, lehetővé válik az i. u. IV—V. századokra jellemző régészeti emlékenyag körülhatárolása. Ezen belül sajátos, a Volga vidékéig nyomon követhető temetkezési ritusok, tárgytípusok zárt csoportjai jelentkeznek. Valószínű, hogy egy lépéssel közelebb jutunk a magyar medence mozaikszerű etnikai képeinek megismeréséhez. Igen fontos történeti szempontból is, hogy ez az eddigiektől eltérő emlékcsoport mikor tűnik fel és valóban jellemző lehet-e egy-egy temetőre. Erre a kérdésre ad pozitív választ a törökkanizsai temető.

Nem kívánunk a hivatkozott feldolgozás elébe vágni, de már itt rámutathatunk arra,⁵ hogy a temető kerámia-típusai a korábbi szarmata periódusok anyagától hátraczottan eltér. A XXV. t. 2, 5, 7, 8, 10, 11, 13. sz. edények az alföldi húnkori lakosság vezető kerámia-típusának változatait szemléltetik. Prototípusaik az i. u. 260 körül betelepedett halmos temetők népénél egy-egy példányban már fellépnek,⁶ de általánossá csak a IV. század közepe táján válnak. A forma eredetét kutatva, csak feltevéseket kockáztathatunk. Az aquincum-gázgyári fazekastelep apró poharai között vannak gömbölyütestű és hengeres, illetve tölcséres szájú, de talpnélküli (csak egynek van talpa) edény típusai. Kuzsinszky késő La Tène tradíciókból származtatja e típusokat, s a hivatkozott példányokat az i. u. I—II. századra helyezi. De gondolhatunk keleti eredetre is. Talpnélküli tölcséres szájú gömbölyű edények ismerősök pl. az alsó volgavidéki szarmata sírokból is.⁸ E prototípusok és a kifejlett IV. századi példányok között azonban túl nagy a különbség még ahhoz, hogy akár a provinciális, akár a keleti eredet mellett határozottan állást foglalhatnánk.

Elég gyakori a korszak keramikai leletei között a XXV. t. 12. sz. egyfűlű korsó is. Jellemzője a mély hasasodás és a perem alól kinyúló szalagfül. Ismerjük pl. Szeged környékéről,⁹ Orosháza Kristó-téglagyárból,¹⁰ Nagyszéksósról,¹¹ Szeged—Mórahalmról,¹² s most legutóbb került elő egy szinte teljesen azonos példány Bordányról.¹³

E két fő kerámiatípuson kívül figyelmet érdemel az első sír bronz torquese, körteformájúra képzett, kampót befogadó zárótagjával (XX. t. 7.). Ennek is jónéhány példányát ismerjük. Megvan a szentes-sárgaparti temető 35. sírjában,¹⁴ a zsámbóki A sírban,¹⁵ a göbolyjárasi leletben,¹⁶ szeged-zákányi leletben,¹⁷ mátételki sírban,¹⁸ Ada-Merzics téglavetőben előkerült leletben,¹⁹ kishegyesi leletben²⁰ és az újverbász-kenderyári leletben.²¹ Az Alföld szarmatakorai lakosságánál az i. u. III. század második felétől kezdve divat a bronz nyakdíszek, torquesek használata. A zárórészek formája alapján több típust ismerünk, s a törökkanizsai, körteformájú zárórészrel ellátott típus, — mint a felsorakoztatott analógiák is mutatják — egyike a legismertebbeknek. Ezt a típust általában germán etnikummal hozzák kapcsolatba. Ha abban nem is kételkedünk, hogy az Alföld húnkori lakosságának jelentékeny része germán etnikumú, mégis óvakodnánk ezt az ékszert az elmondottak után kizáró-

lag germánok által használt típusnak tekinteni. Úgy látszik, húnkorunk kezdetén az itteni lakosság fajra való tekintet nélkül általában viseli.

Hátra lenne még a törökkanizsai temető időrendi helyzetéről szólni. A felsorakoztatott analógiák a szeged—mórahalmi temetőt is kapcsolatba hozzák a törökkanizsai sírokkal. A mórahalmi temető datálására a temető első sírjából előkerült id. Licinius (i. u. 307—323) érme szolgál.²² A csontvázak irányításától eltekintve, sok rokon vonás van a két temető anyaga között, úgy, hogy a mórahalmi temetőre elfogadott korhatározás a törökkanizsai temetőre is érvényesnek tekinthető. Az i. u. IV. század közepét tekinthetjük a temető idejének kezdőpontjául. A csongrádi, már említett temető feldolgozásakor szeretnénk az Alföldön fellépő új szarmata jellegű emlékcsoport történeti jelentőségével is behatóan foglalkozni. Itt csak annyit mondhatunk, hogy a törökkanizsai temető az Alföld eme részének húnkori, illetve a húnok itteni megjelenését közvetlenül megelőző idők etnikai viszonyai szempontjából igen fontos adatal szolgál.

Nevezetesen e temető gazdag gyöngykészlete, a temető népének szarmata jellegű viseletére (2. női sír) mutat. Újabb bizonyítéka ez annak, hogy a IV. század végén feltűnő hunok által leigázott lakosság tetemes részét szarmata népelemek teszik ki. Ha a pontos adatokra itt nem térünk ki, annyit mégis megjegyezhetünk, hogy a Tisza—Maros—Körös—szög területe, továbbá a Tisza völgyének Szeged alatti szakasza is jelentős sűrűségű lakosságot tartott el a IV—V. században. Ezért nem meglepő, ha a szeged—nagyszéksői hun fejedelmi lelet²³ éppen itt került elő. A magyarországi hún politikai hatalom egvík, talán legfontosabb központját sejtethetjük területünkön.²⁴

Párducz Mihály

AZ ÁTOKHÁZI—BILISICSI AVARKORI SÍRLELETEK

Az átokházi kapitánysághoz tartozó bilisicsi járás korábban Szeged város határrésze volt, az 1950. évi közigazgatási rendezéssel, *Ásotthalom* néven új községgé alakult. Bilisics, egy Bellosorwitz nevű katonatisztól kapta a nevét, ki a XVIII. században Szeged városától ott birtokot kapott ajándékba.

A fenti területről évtizedeken át érdekes leletek jutottak a szegedi múzeumba. A régiségek egy részét Tömörkény István ismertette.¹ Aránylag kis területről kerültek az emlékek elő; a határpontokat a Vajda-féle malom, a körséri iskola s az állami csemetekert jelzi.

Avarkori temető feltárására négy esetben került sor. A lelőhelyek összefüggését hitelesen megállapítani nem tudtuk, jöllehet a rendelkezésünkre álló adatok alapján valószínű, hogy mind a négy alkalommal végzett ásatás csak egy avarkori temető területén történt (1. kép).

I

Varga János alsótanyai gazda városi földbérletéhez tartozó bilisicsi dombon, melynek feledésbe menő neve: Lófogdosó-sziget volt, az 1905. év novemberében Móra Ferenc múzeumigazgató végzett ásatást (2. kép).² A szegedi múzeum régészeti naplójában 32/1905. sz. alatt a következőket jelenti:

»A domb tetejét körülbelül 1 m magasságban a tavaszon hordatta le a bérlő, a tóra dülő lapost hordatta be vele. Ez alkalommal állítólag csak két csontvázat találtak, minden melléklet nélkül. Egy-két csont csakugyan még most is ott hevert a föld színén.

Mi 9 csontvázat találtunk, átlag 180 cm mélyen, egyet kivéve mind a déli oldalon. Közülök három a bal oldalán feküdt, a többi a szokásos helyzetben, fejjel nyugatnak. A csontok meglehetősen korhadtak voltak, a koponyák azonban épek.

Apró cserépdarabokat, valamint lófogakat sokat találtunk. Megleltük a tűzhelet is, 2 m mélyen, kilúgozott hamuval, mintegy 4 m² területen, 1 m vastagságban.

Melléklet mindössze három csontváznál volt, nevezetesen:

1. *sír. Orsógomb* (XXVII. t. 15.), rajta párvonalasan futó körök vannak belekarcolva, M. 3, V. 3,8 cm.

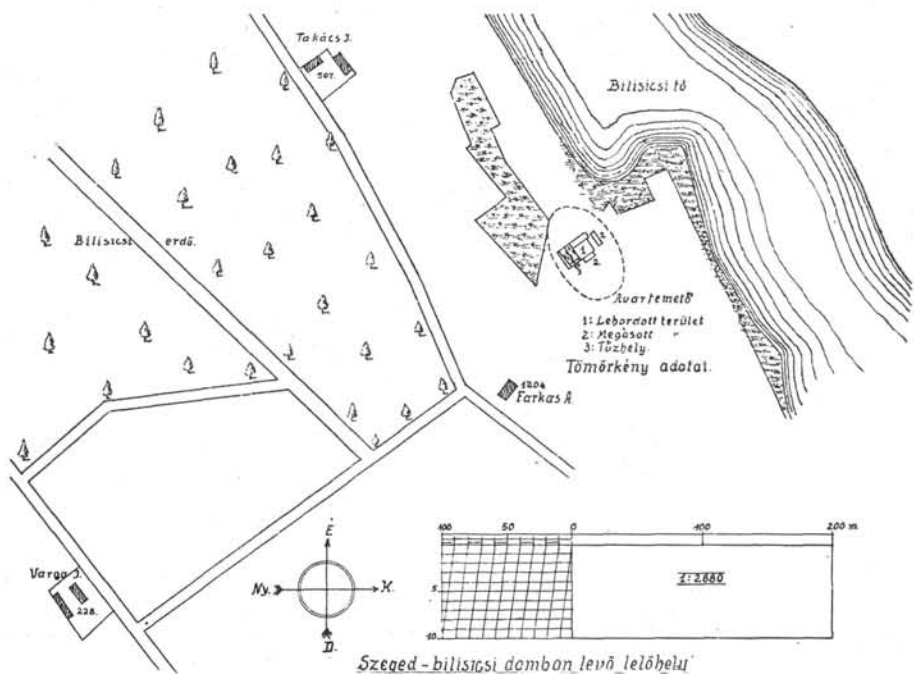
2. *sír. Orsógomb* (XXVII. t. 16.), kisebb, csinosabb formájú, a közepén levő éltől le és felfelé keskenyedő, M. 2,5, V. 3,3 cm. Ugyanezen csontváz medencecsontja

¹ *Tömörkény István*, Leletek a szegedi határban: AÉ, XXII. (1902), 372—376., XXIII. (1903), 50—54., XXV. (1905), 251—257.

² *Móra Ferenc*, Bilisicsi ásatásokról (Szeged-Alsótanya): AÉ, XXVIII. (1908), 429—430.

között egy 7,4 cm hosszú és 1 cm átmérőjű üres *csonthenger* (tűtartó) (XXVII. t. 1.), melyen meglepő ügyességgel 34 rovátka van kifaragva, belőle *vasmorzsalékok* (vastú töredékei) hullottak ki.

3. sír. Egy csontváz lábánál egy igen gömbölyű tojáshej nagyobb felét találtuk meg, mely azonban az egyik munkás kezén összetört. — Vaskés 11 cm hosszú töredéke a bal lábszárnál. — 4 cm átmérőjű *vaskarika* a medencecsontok közt. — 3,5 cm átmérőjű vékonyabb *vaskarika*. — *Vastőrhegy*, 9 cm H., farostok nyomaival.«

1. kép. Az átokháza-bilisicsi avarkori temető helyszínrajza, Tömörkény István szerint (1902—1905).

II

Palkovics István Átokháza 442. sz. a. lakos (Bilisicsi erdő), 1926-ban 51 *csontvázat* lelt a földjén fordítás közben, a munkások azonban mindent elpusztítottak.

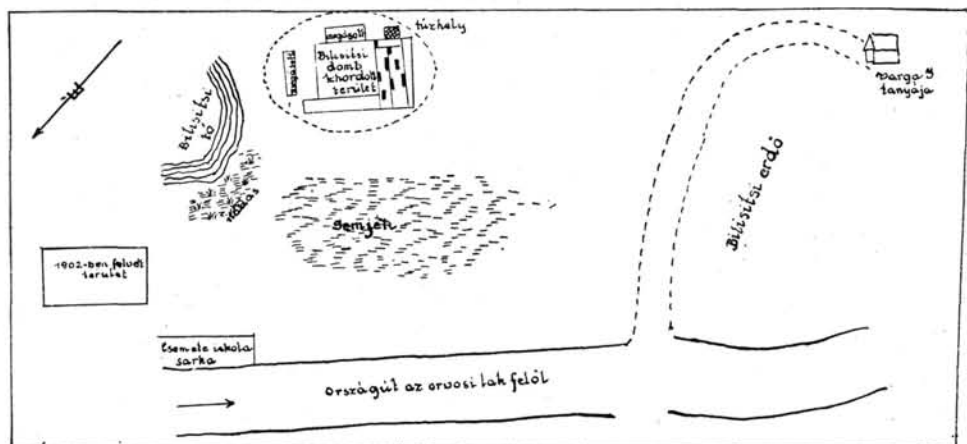
Móra Ferenc a még feltáratlan kis területen 1926. szeptember 22-én egy sírt talált.

1. sír. Mélysége 140, a csontváz H. 183 cm, iránya É—D volt, lábbal D felé. Mellékletei: Lábnál barnás színű *cseréppalack* (3. kép), keskeny, kihajló szájrpereme töredékes; M. 26, szájbőség kb. 5,3, hasátmérő 15, fenékatm. 13,5, cserépvastagság 0,8 cm. — A derék körül ólomból öntött tömör *övdíszgarnitúra*³ volt (XXVI. t. 1—20.).

³ *Fettich Nándor*, A honfoglaló magyarság fémművészete: AH, XXI., 1937, 20—21., IX. t. 1—19. (Az I. t. 6. alatt közölt övveret Fettichnél nincs meg, hét példány helyett csak hatot közöl: IX. t. 6—11.). — *Takács Zoltán*, Iranisch-Heilenistisches und Ostasiatisches in der Kunst der grossen Völkerwanderung: Ostasiatische Zeitschrift, XVII., 1941. (1942), 128. ll., 127. l., 24. ábra (az egyik övveret rekonstrukciós rajza).

Ebből az egyik kisszíjvég a jobb csípőcsonton, a csüngős övdíszek és az övforgó a jobb csípőcsont alatt, a bújtató a bal alkar és csípőcsont között, a nagyszíjvég a jobb felső lábcsonton feküdtek. A jobb kéznél levő *vaskés* egészíti ki a leletegyüttest.

A *nagyszíjvég* (XXVI. t. 14.) H. 7,6, Sz. 2,3, V. 0,6—0,8 cm. Alsó vége kerekített, felső vége alul lemezben folytatódik és 2,5 cm-es mély tokot képez, melybe a szíjat két aklaszöggel erősítették. Felülete gyöngysor-keretbe foglalt két mélyített mezőre tagolódik. A nagyobb mezőben áttört, négyszer ismétlődő növényi minta van, a ki-

8. kép. Az átokháza-bilicsi avarkori temető helyszínrajza, Móra Ferenc szerint (1905).

sebb mező téglalapalakú, síma, melyhez legfelül két, szőlőfürtalakú nyúlvány csatlakozik.

A nagyszíjvéggel kapcsolatos csuklós *övcsat* (XXVI. t. 8.) karikája töredezett, alakja ovális volt. Tüskéje görbült, tarajos, madárfej-szerű. A csattest H. 3,6, Sz. 2,3, V. 0,3—0,4 cm. Felerősítése két, függőleges irányban elhelyezett nittszöggel történt. A felső és az alsó lap mezeje egyformán mélyített. A felület díszítő motívuma: S-alakban elhelyezett laposlevelű inda, mely egyes mélyebb részeken áttört.

A *bújtatót* (XXVI. t. 20.) 1,4 cm széles és 0,2 cm vastag lemezből hajlították, alsó része nyitott, két vége felkunkorodó.

A piskóta alakú *övforgó* (XXVI. t. 13.) 8 cm hosszú 0,9—1,5 cm széles, 0,3 cm vastag. A felületet girland-díszes keretléc övezi, a közép félgömbalakú dísz a közrezárt teret két domborodó mezőre osztja. A hátsó lap homorú, rajta finom vászon lenyomata látszik. Közepén 3 mm hosszú aklaszög áll ki.

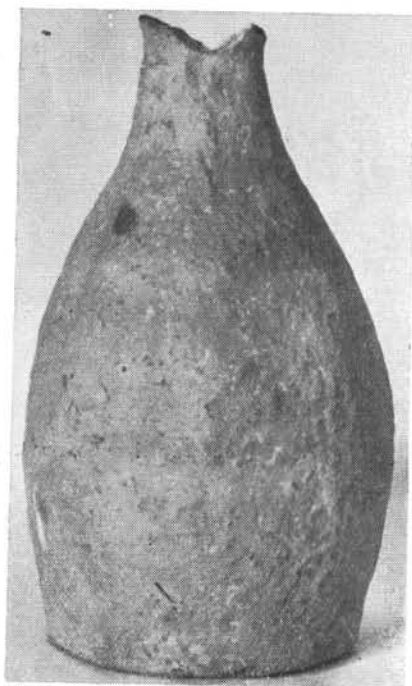
Három *kisszíjvég* (XXVI. t. 15—17.), H. 3,5, Sz. 1,6, V. 0,6 cm. Felső köpüs végük két szembenéző állatfej-párt mutat, a rögzítés egy szögeccsel történt, alattuk téglalapalakú szorítólemez van. A szíjvégek mindkét lapjukon áttört egyenes törzsről szétágazó indadíszet ábrázolnak. A szegélyen gyöngysor utánzatú rovátkolást látunk.

Csipkézett szélű, áttört *övelykvédők* (XXVI. t. 18—19.), fonott indadíszítéssel. Megerősítésükre két kiálló szög szolgált. H. és Sz. 2,1 cm.

Kisebb méretű *lyukvédők* (XXVI. t. 9—12.) az övről lecsüngő kis szíjakról. H. 2,1, Sz. 1,8 cm. Felerősítésük két szöggel történt. Díszítésük, címerpajzsalakú lapon félhordalakú bevágás.

Csuklós csüngőjű *övreretek* (XXVI. t. 1—7.), hét darab, felületükön recézett keretben áttört állatábrázolás: balra lépő négy lábú szárnyas sárkány, feje jobbra visszahajlik, szájával (csőrével) hosszú, rovátkolt, hurkosan visszahajló, kígyószerű farkát tartja. Bal oldalt kettős ékalakú pálcátág támaszkodik az állat nyakához. A csüngőrészen sugarakkal övezett arcábrázolás van. Az övdíszek hátsó lapja homorú, rajtuk két rögzítő szöveget találunk.

2. *sír*. Ugyancsak 1926-ban került a szegedi múzeumba egy bronz *övdísz-garnitúra*⁴ maradványa (XXVII. t. 2—10.) Átokháza—Bilisicsről. Valószínűleg Palko-

3. kép. Átokháza-Bilisics, 1. *sír* (1926).

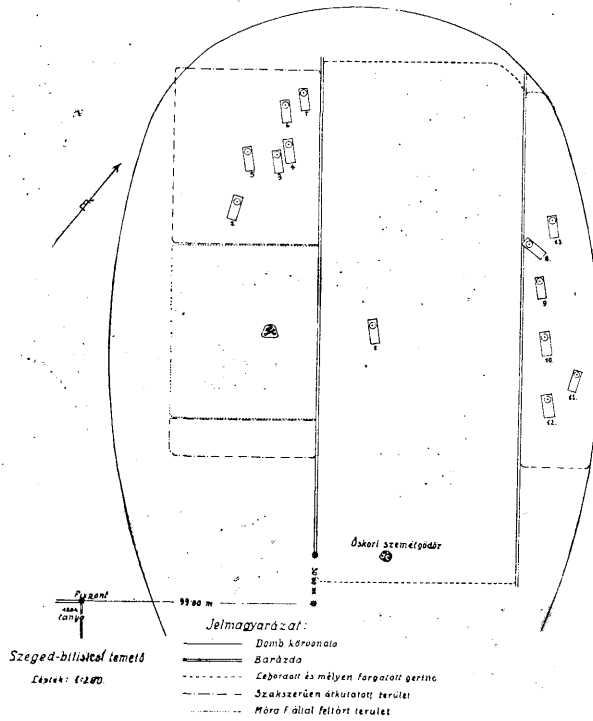
vics István átokházi földjén eszközölt fordítások alkalmával kerülhetett elő. Közlebbi adatok rendelkezésemre nem állanak.

Kicsiny *övdíszek* tömör bronzból, csuklóra járó csüngővel (XXVII. t. 2—7.). Fel-erősítésük két fejes szeggel történt. Kettőnél csüngőrész nem volt (XXVII. t. 7, 10.), egynél pedig hiányzik (XXVII. t. 6.). Úgy a felső, mind a csüngős rész díszítő motívuma: egy-egy pár összehajló félholdalakú levél. Hátsó oldala homorúra öntött, a csüngőnél pedig síma. Együttes H. 2.2, Sz. 0.9, V. 0.3 cm.

Nagyszíjvég alsó és felső lapja (XXVII. t. 8—8a.), öntött, tömör bronzból. Mindkét fele azonos öntőmintából került ki, pontosan összeillenek. Belsejük üreges; a szíjat egész hosszában végigvezették az üregben és két fejes szeggel erősítették meg a felül elhelyezett rovátkolt szögnyíláson keresztül. A felület díszítése: két-két ösz-

⁴ Csallány Dezső, A X. századi avar továbbélés problémája: Szabolcs-Szatmári Szemle, 1956. 1—4. sz., 39. ll., I. t. 2. (övdísz-garnitúra).

szegboruló félholdalakú lapos levél, amit keresztalakú pálcátag választ el egymástól. A szíjvég alsó végén laposlevelű indapár kapcsolódik össze, felette hármas lándzsalevél. Az alsó tagot kivéve, az egész felület bekarcolt sziromdíszek borítják. A félholdalakú leveleken hat-hat levélszirom, a felső mezőn ellentétes helyzetben fél-fél rozettadísz. A felület térközzeit mindenütt pontszerű dísszel hintették be. A félholdalakú levelek szegélye és az elválasztó díszek ugyancsak rovátkoltak. H. 5.5, Sz. 3—1.6, V. (felénél) 0.3—0.4 cm.

4. kép. Az átokháza-biliscsi avarkori temető (1937) helyszínrajza

Csuklós bronzcsat (XXVII. t. 9.), tüske nélkül, töredezett karikával; csaknem kerek alakú. A csattest pajzsalakú, síma; három fejes bronz szeggel erősítették fel. Hátsó lapja mélyített. A vereti rész H. 1.7, Sz. 1.5, V. 0.3 cm.

3. sír. Móra Ferenc, Palkovics István földjén 1926. szeptember 24-én újra megkísérelte az ásatást. Az eredmény: egy gyermek sírja, jobb lábszárán disznócsonttal, egyéb melléklete nem volt.

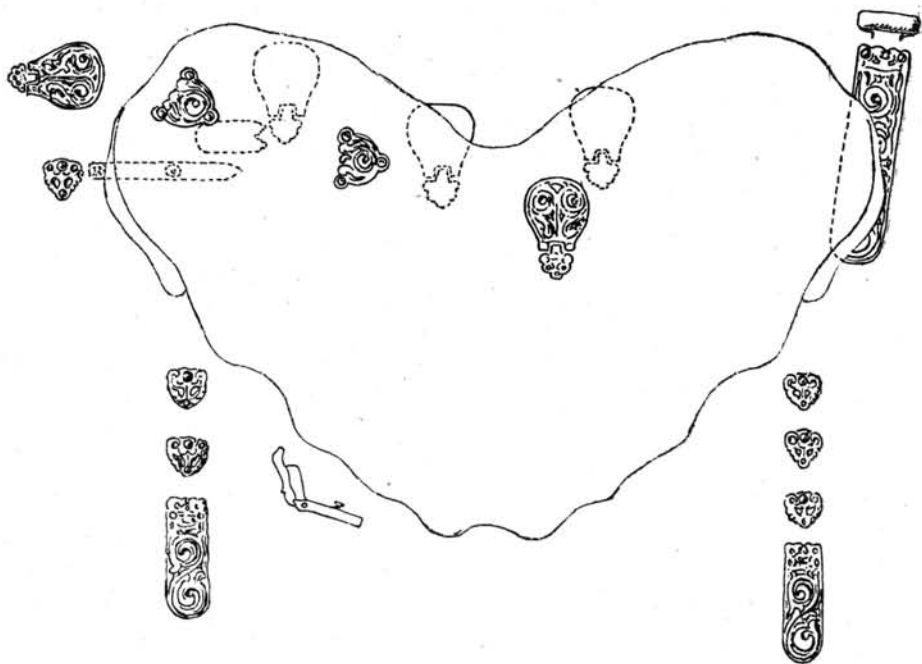
III

Kiss Ferenc ny. miniszteri tanácsos ajándékként, 1937. márciusában néhány avarkori régiség egy öntőminta kapcsán került be Átokházáról a szegedi múzeumba. A hitelesítő ásatások alkalmával, ugyanazon év március 16—19. napján sikerült 13

sírt feltárnunk.⁵ Az ásatást dr. Török Gyula, volt szegedi múzeumi gyakornok végezte.

A lelőhely (4. kép) a bilisicsi járásban, az 1204. sz. tanyához tartozó városi bér-földön volt, amelynek akkori bérlője Farkas András és Bokor István. Az avarkori lemető partos részen húzódik, amelynek sok sírját földelhordáskor és a szőlő alá való fordításakor tönkretették. A lelőhely azonos a Palkovics-féle halommal.

Az 1. sír beszolgáltató anyaga, megállapíthatóan március 4-én került elő.

5. kép. Átokháza-Bilisics, 5. sír (1937). Az övdísz-garnitúra helyzete.

A környékbeli munkások elbeszélése szerint, Móra 1926-ban 12 csontvázat tárt fel.

Az első ásatási napon megkerestük a Móra Ferenc által feltárt sírok ÉNy-i szélét és itt folytattuk a feltárást.

Az újabb ásatások eredménye:

1. sír. Mint utólag megállapíthattuk, a csontváz ÉNy—DK-i irányban feküdt, fejjel ÉNy felé. Koponyáját megmentettük. Mellékletei: Karjain síma, kerek átmetszetű bronz *karperec*, melyekből csak egy 0.4 cm átmérőjű töredék maradt meg (XXVIII. t. 2.). Nyakánál kisebb csomóban összerozsdásodott *láncpáncél-részlet* (XXVIII. t. 3.), mely 1.4 cm átmérőjű karikákból van összetéve. Lábánál szürke palakőből készült negatív *öntőminta* egyik lapja volt (XXVIII. t. 1., pozitív gipszlenyomata XXVIII. t. 1a alatt). Az öntőminta-tábla hossza 7.7—8; szélessége 8.9—8.7; vastagsága 2.6—2.4 cm. Az alsó lapja síma, a szögleteket és éleket lefaragták. A

⁵ Csallány, *Dezso*, Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa, Budapest 1956. 191. l., 858. szám.

felső lapját gyöngysorok és fülbevaló-típusok negatív mintái töltik ki (XXVIII. t. 1.). A bevésott minták három csoportban vannak. Bal oldalt *gyöngyfűzér-mintát* látnunk, kisebb méretű, négyes-négyes-ötös gyöngyből álló csoportokra tagozódva, miket keskeny, fonálszerű öntőcsatorna fűz egymáshoz és az öntőminta alsó és felső széléhez. Bal oldalt három kifolyó árok is kapcsolódik a három gyöngysor-csoport közép részéhez. A mintából kikerülő gyöngysor egyes szemekének átmérője 0.4—0.5 cm.

A jobboldali *gyöngyfűzér-minta* ötös-ötös tagozódású. Két fonálszerű összekötő csatorna köti az öntőminta felső és alsó széléhez és két tölcéses kifolyó árok a jobb szélhez. Az egyes szemek 0.5—0.6 cm átmérőjűek.

A középső mezőben két kész, *csüngődíszes fülbevaló-minta* és egy darabban maradt *fülkarikarész-mintája* foglal helyet. Utóbbi hajlása ovális, kerek átmetszetet mutat; átmérője 1.4 cm. Közte és a felső szélen látható kifolyó árok közt az összekötő csatorna nem készült el. A baloldali hármas gömböcsdíszes fülbevaló-minta karikájának alakját körzővel rajzolták ki; közepén látható az eszköz hegyének nyoma. Átmérője 2 cm; négyélű átmetszetű karikájának vastagsága 0.3 cm. A hármas gömböcsüngő tagjainak átmérője azonos a baloldali gyöngysor legkisebb szemével. A kifolyó árok közvetlenül alatta kezdődik. A minta hossza 2.5, a csüngő hossza 0.7 cm. A jobboldali fülbevaló mintájának készítési módja az előzőhöz hasonló. Karikája csak méretben különbözik, átmérője 1.8 cm. Hosszúak csüngős része hármas tagú, felső gyöngye a karikán belül ül, csüngője nagyobb, oválisan megnyúlt, alsó végét barázdált kettős gyűrűs tag zárja le. Együttes hosszúság 2.8, a csüngős rész hossza 1.4 cm. Kifolyó árok kapcsolja az alsó szélhez.

Az öntőminta-tábla bal alsó és jobb felső sarkában egy-egy 0.7 cm mélységű nyílást találunk. Ide rögzítették a fedőlapot.

A középső mezőben elhelyezett fülbevaló-minták szabálytalan eloszlása azt mutatja, hogy eredetileg négy fülbevaló-típust akartak kivésni, de csak kettőt valósított meg az ötvös, a harmadiknak csupán egyharmadát készítette el, a negyediket el sem kezdte. Az elkezdett fülbevalókarika távolsága a felső szél kiöntő árkától körülbelül ugyanannyi, mint a jobboldali alsó fülbevalóé, az alsó szél vájulatától.

2. *sír.* Mélysége 130, a férfi csontváz hossza 165 cm. Irányítása ÉÉNy—DDK-tól kissé É—D felé eltér. Mellékletei: Jobb kézfejnél *késtöredék*, *vasár* egyik fele (XXVII. t. 14.), *kovakő* (XXVII. t. 12.) s *vasmorzsák* voltak. A medence alsó szélénél négyszögű *vascsat*. A jobb kéz kisujján 2.2 cm átmérőjű bronz *karikagyűrű* (XXVII. t. 11.). Lábfejnél sok állatcsont, főleg madárcsont hevert. A koponya, a jobboldali hosszú- és medencecsontok, valamint az állati csontmaradványok is kiemelve.

3. *sír.* Mélysége 64 cm, a csontváz hossza 155 cm. Irányítása ÉNy—DK, lábbal DK-nek. Koponya és csontok kiemelve. Medencéjében négyszögű, 2.8×3.4 cm-es *vascsat* (XXX. t. 14.).

4. *sír.* Mélysége 52 cm, a csontváz hossza 170 cm. Fejjel ÉNy-nak, lábbal DK-nek feküdt. Melléklete nem volt. Koponya és csontok kiemelve.

5. *sír.* Mélysége 155 cm. Férficsontváz hossza 176 cm, fejjel ÉNy-nak, lábbal DK-nek feküdt. A fejtető körül néhány felismerhetetlen *vasmorzsa*. A jobb kéz alatt a combcsonton egyélű *vaskés* (XXIX. t. 19.). Ennek folytatásában, lefelé a térdig állatcsontok. Medencéje körül laposlevelű indákkal díszített öntött bronz *övdísz-garnitúra* (XXIX. t. 1—18, 20.). Elrendezése az 5. kép alatti vázlat szerint.

Az övdísz-garnitúra tartozékai:

A medence bal oldalánál *nagyszíjvég* bronzból (XXIX. t. 12, és 12a, az ikerdarab hátsó lapja) két azonos lapból összeállítva. A felületet váltakozó elhelyezésű öthajlású laposlevelű inda, felső szíjszorító végét két szembenéző állatfej díszíti. H. 8.9; Sz. 2—2.1; V. 0.4 cm.

Az öv bal és jobb oldaláról egy-egy bronz *kisszíjvég* (XXIX. t. 9, 15.) csüngött alá, díszítése hasonló a nagyszíjvégehez. Ikerdarabja nincs, hátsó lapja mélyített, belsejét ólomlap-bélés tölti ki. H. 4.8; Sz. 1.7—1.8; V. 0.3 cm. A jobboldali medencecsont alatt, az előbbiektől elütő alakú és díszítésű *kisszíjvég* volt, tömör bronzból (XXIX. t. 18.), H. 2.8; Sz. 1.4; V. 0.5 cm. Úgy látszik, hogy két ikerdarabból forrasztották össze. Mintázata mindkét oldalán azonos: életfa-szerű indadísz, mélyített, áttört mezőben. Felette sima, léckerettel lezárt téglalapalakú tér, a darab felső köpús részén pedig két-két hármastagú nyúlvány, melyeket rögzítő szeg üt át.

A medencecsont alól három, felületéről két *övdísz* került elő (XXIX. t. 1—5.). Alakjuk körteforma, díszítésük kétágú laposlevelű inda, a csüngős részen hármastagú áttörés van. Két fejes szeggel rögzítették a darabokat, alsó végükre erősítő karikat kalapálva. Teljes hosszúságuk 4.2; Sz. 2.8; V. 0.4 cm.

Az övszija *lyukvédői* bronzból (XXIX. t. 10—11.), két darab, háromszögalkakkal, mintázatuk laposlevelű inda. Három fejes szeggeccsel erősítették fel. Méretük 2.2×2.2 ; V. 0.2 cm.

A kisszíjvégekhez tartozó csüngőszíjakon alkalmazott *lyukvédő* veretek tömör bronzból (XXIX. t. 6—8, 13—14.), öt darab, a hatodik példány hiányzott. Alakjuk háromszög, méretük 1.6×1.7 ; V. 0.2 cm. Két fejes szeggeccsel erősítették a szíjra. Mintázatuk áttört, leegyszerűsített növényi dísz.

A medencecsont jobb szárnya alatt feküdt keresztben a bronzlemezből készült *övforgó* (XXIX. t. 20.), H. 5.9 cm; egy fejes szeggel erősítették az övre.

A *bújtatót* 0.9 cm széles bronzlemezéből formálták. Alja nyitott, két végét rögzítés céljából átlukasztották (XXIX. t. 17.).

Csuklós bronz *övcsat* (XXIX. t. 16.), karikája ovális, címerpajzsalakú, vereti részét laposlevelű inda díszíti. Teljes hossza 4.5; Sz. 3.2—2.2; V. 0.5—0.3 cm. Felerosítása három fejes bronz szeggel történt.

6. *sír*. Mélysége 145 cm. A csontváz fejjel ÉNy, lábbal DK irányban feküdt. Csontjait kiemeltük. Medencéjében egy szegletes *vascsat*, jobb kezénél *vasár* volt.

7. *sír*. Mélysége 146 cm. A csontváz fejjel ÉNy-nak, lábbal DK-nek feküdt. Bal combcsontja alatt kerekített szögletű *vascsat* (XXX. t. 15.), 3.3×2.8 cm.

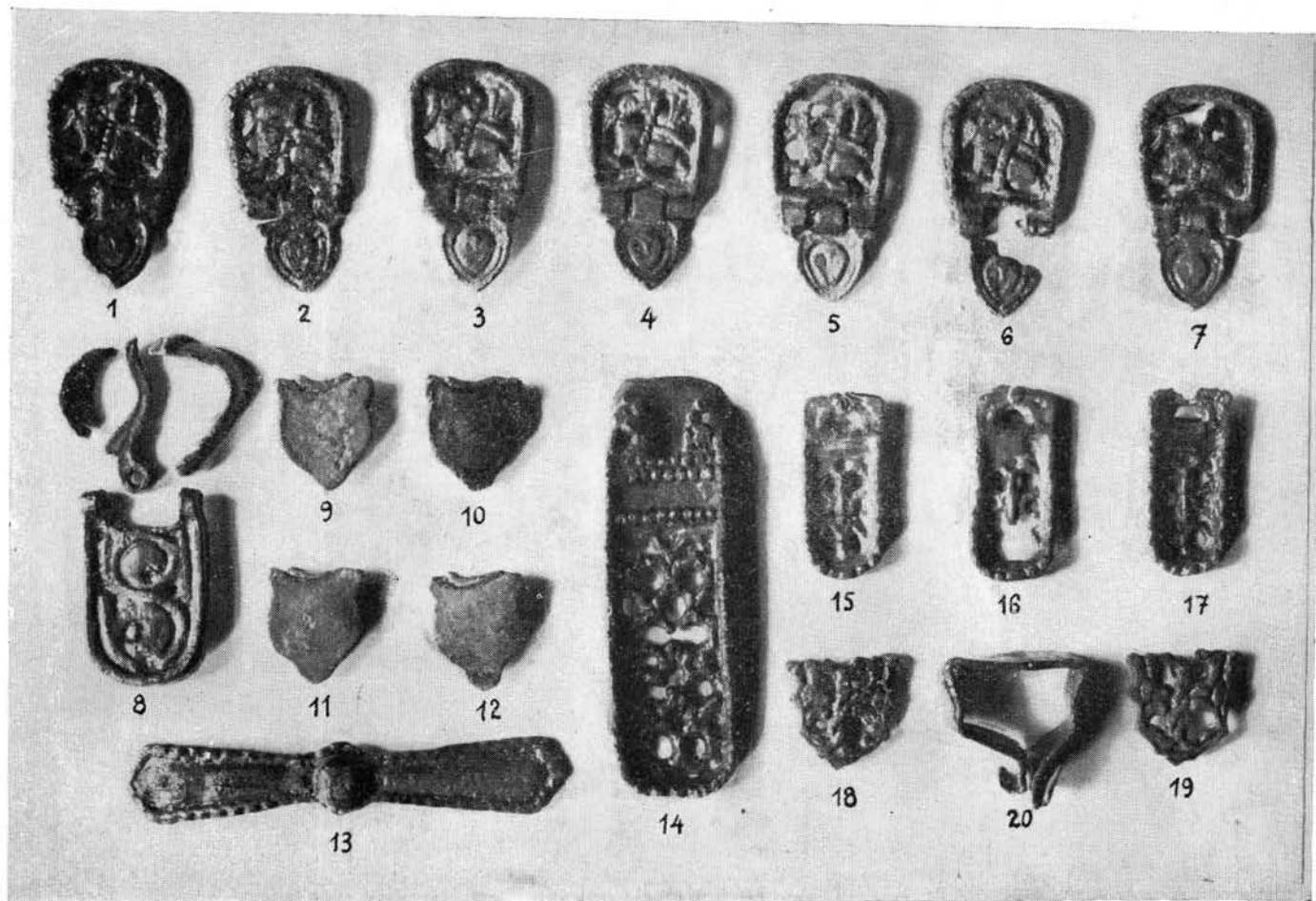
8. *sír*. Mélysége 120, csontváz hossza 158 cm. Irányítása fejjel Ny-nak, lábbal K-nek.

Halántékán tömör *bronzfülbevaló-pár* (XXX. t. 2—3) egy-egy pálcaszerű csüngővel, melyek egyikén zöldes színű dinnyemagalakú üvegpasztagyöngy függ, a másikon barnás színű, csiszolt gránátgyöngy volt felerősítve.

A nyak körül ásóformájú *nyakdísz*, tömör bronzból, felületén két sorban elhelyezett öt apró levélforma, körülötte mintegy 100 szemből álló *gyöngyfűzér* (XXX. t. 1.) különböző alakú és színű üvegpasztagyöngyökből összeállítva. Ma a gyöngyök száma 83 szem.

A fűzérben a következő típusok vannak képviselve:

- 2 db áttetsző kék színű, gömbölyített forma, átm. 1.6 cm. Fehér sávbetét futja körül, melytől jobbra és balra három-három fehér-fekete színű pávaszem van;
- 16 db fekete dinnyemagalakú;
- 2 db áttetsző sötétkék színű, dinnyemagalakú;

1—20: Átokháza—Bilicsics, 1. sír (1926).

- d) 2 db feketés dinnyemagalakú, fehéres keresztcsíkokkal;
- e) 4 db fehér dinnyemagalakú;
- f) 44 db kisebb-nagyobb hengerelt üvegpasztá-gyöngy, sötétszürke anyagból. Ezeket fekete, fényes festékekkel húzták be, két szélét sárga színű karikával, közepét különböző alakú szabálytalan sávokkal látták el;
- g) 1 db zöld színű pálcaalakú;
- h) 2 db apró fehér korongos;
- i) 1 sötétszürke alapanyagú, gömbölyített forma, sötétbarna színű fedőfestékekkel;
- j) 1 db világosbarna, áttetsző, korongalakú borostyánkőgyöngy;
- k) 2 db hengeres, zöld színű üvegpasztá;
- l) 2 db fekete, korongalakú, az egyikén fehéres sávos betét;
- m) 2 db gömbölyű, puhaanyagú fehéres színű gyöngy, ezüstösen irizáló felülettel;

n) 1 db fehéres, barázdált, korongos;

o) 1 db hengeralakú sötétkék színű üvegpasztá;

Bal felsőkarján 8.4 cm hosszú, faragott *tűtartó* csontból (XXX. t. 6.), a hengeres tokban mintegy 2—3 mm vastag vastű elrozsdásodott maradéka.

A bal kéz mutatóujján bronzlemezes *gyűrű*, zöld kővel (XXX. t. 4.). Medencéjében négyszögű *vascsat* (XXX. t. 8.), 2.8×2.7 cm.

Bal kézfejnél *vaskés* (XXX. t. 5), H. 9.7 cm.

Jobb kézfejnél világosszürke *agyagorsógomb* (XXX. t. 7.), bikónikus forma, négy párhuzamos vonaldísszel.

Jobb térdén *állatcsontok*.

9. *sír*. Mélysége 115 cm. A csontváz hossza 148 cm, fejfelé ÉNy-nak, lábbal DK-nek feküdt. Melléklete nem volt.

10. *sír*. Mélysége 108 cm. Fejfelé ÉNy-nak, lábbal DK-nek fekvő 163 cm hosszú női csontváz.

Bal halántékán üvegpasztá-gyöngyös csüngővel és gömböcskékkel díszített *bronzfülbevaló* (XXX. t. 10.).

A bal keze alatt faragott *tűtartó* csont-hengerből (XXX. t. 9.), H. 8; Átm. 1.2—1 cm. Alsó nyílása kisebb, belül középen a csont összeszűkül annyira, hogy vastagabb tű keresztülbújtatására már alkalmatlan.

Gömbölyített alakú, barnás *agyagorsógomb* (XXX. t. 13.).

Egyélű *vaskésecske* (XXX. t. 12.), H. 5.4 cm.

A medence jobbfelén négyszögű *vascsat* töredékes állapotban (XXX. t. 11.).

11. *sír*. Mélysége 80 cm. Gyermekcsontváz. Irányítása: É-ÉNy—D-DK. Lábak keresztben feküdtek.

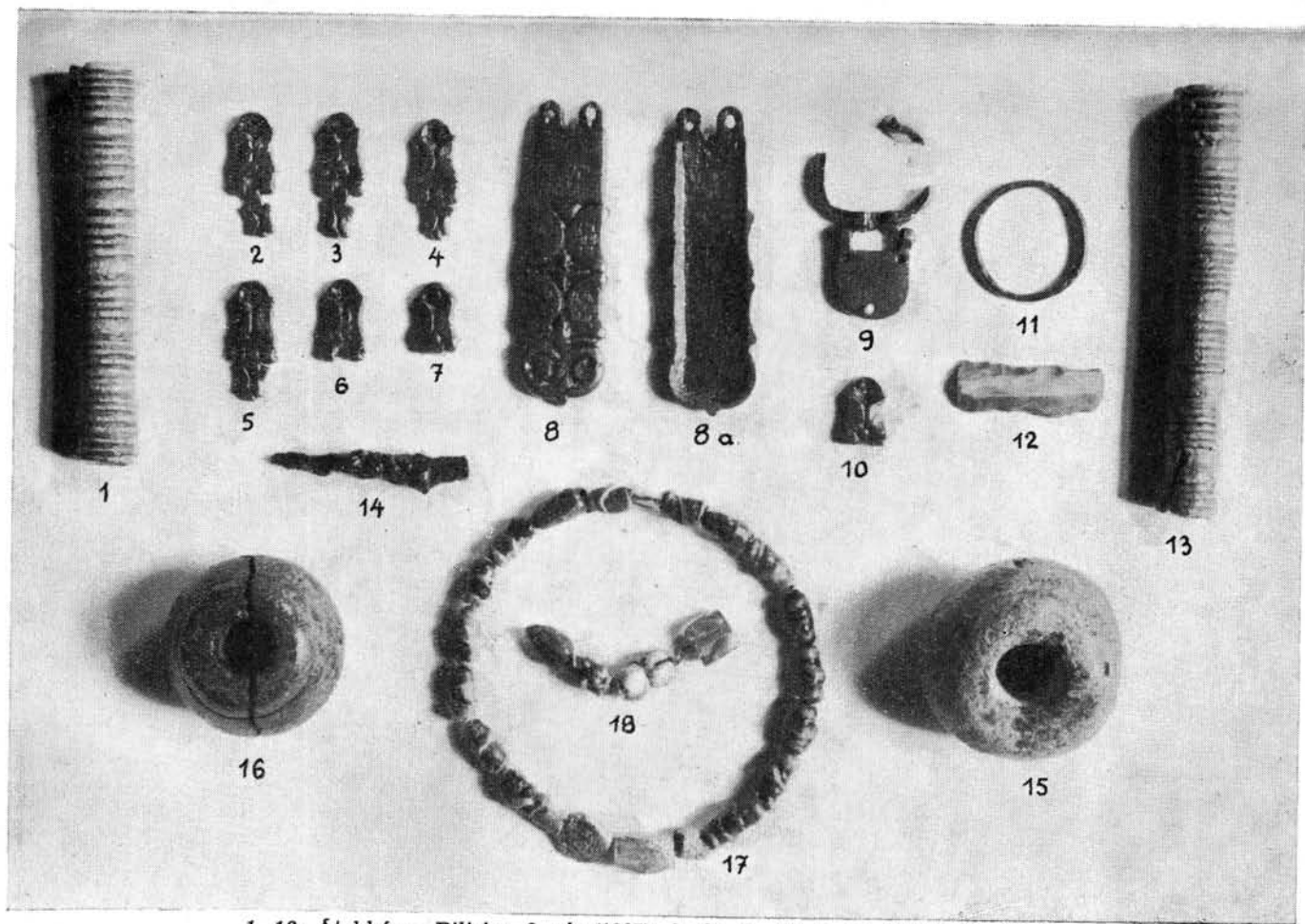
Nyaka körül *gyöngyök* (XXVII. t. 17.): 16 db fekete hengeres, sárga széllel és szabálytalan huroksávokkal; 1 db. kicsiny hengeres, zöld színű; 1 db lapos korong, 1 db hengerded piros; 1 db áttetsző kék színű, hasáb, ötszögű lapokkal.

Medencéjében töredékes négyszögű *vascsat*.

A medence bal felén *vaskarika* töredéke.

12. *sír*. Mélysége 80 cm. Két csontváz: anya gyermekével, aki a bal karján feküdt. A csontvázak hossza 153 és 83 cm. Irányítás: ÉNy-DK, lábbal DK-nek. Mellékletük nem volt. Csontok kiemelve. Fényképezve.

13. *sír*. Mélysége 110 cm. Női csontváz, hossza 147 cm. Fejfelé ÉNy-nak, lábbal DK-nek feküdt.

1, 16: Átokháza—Bilisics, 2. sír (1905); 2—2a, 3—10: 2. sír (1926); 11, 12, 14:
2. sír (1937); 13, 18: 13. sír (1937); 15: 1. sír (1905); 17: 11. sír (1937).

Nyaka körül *gyöngyök* (XXVII. t. 18.): 1 db áttetsző kék színű lapos hasáb, ötszögű lapokból, 1 db áttetsző zöld dinnyemag alakú, 1 db hengeres sötétbarna színű sárga sávokkal, 1 db kettős hengeralak, puha fehéres üvegpasztta, irizáló keskes fedőréteggel.

Bal combcsont alatt 7,7 cm hosszú, 1,8 és 1,6 cm-es nyílású faragott *tűtartó* csont-henger (XXVII. t. 13.), melynek a bővebb nyílású részében 4,8 cm mélységig 3 mm vastag hengerded vaspálcika (vastú) elrozsdásodott maradékai voltak. A henger belseje a kisebb nyíláshoz közel, teljesen elszűkül.

A temető a feltárt 13 sírral kimerült.

Átokháza-Biliscsen, az 1905—1937. évek között mintegy 90 avarkori sírt találtak, melyek nagyobb része megsemmisült. Móra Ferenc 1905-ben 9 csontvázat, 1926-ban 2 csontvázat ástott ki, Török Gyula pedig 1937-ben 13 hitelesített sírfeltárást végzett. Azonban mindössze 15 sírnak volt melléklete. A megmaradt leletanyag mégis elegendő, hogy a temető jellegéről egységes képet kapjunk. Időközben kiderült, hogy a különböző időkben, különböző nevű földbérlelők és földtulajonosok földjén felszínre került avarkori csontvázak régiségek mind *ugyanazon* biliscsi temető emlékei.

Nemek szerint csoportosítva, *férfiakhoz* tartoztak a 3. (1905), az 1. (1926), a 2. (1926), a 2., 5. (1937) és valószínűleg a 3., 4., 6. és 7. (1937) sírok mellékletei.

Női csontvázakat találtak az 1., 2. (1905), az 1., 8., 10., 12., 13. és valószínűleg a 9. (1937) sírban is.

Gyermekcsontváz mindössze a 3. (1926), 11. és 12. (1937) sírban volt.

Férfi sírok mellékleteihez tartoztak:

Az *övdész-garnitúrák* (XXVI. t. 20., XXVII. t. 2—10., XXIX. t. 1—18., 20.), ezekkel kapcsolatban a *vaskések* (XXIX. t. 19.) és 1. sír (1926); utóbbiak egyszerű övek mellett, *vaskarikára* függesztve is előfordultak: 3. sír (1905). Kétféleképpen másodlagos felhasználásban *csiholóvasként* (XXVII. t. 14.) szerepelt a *kovával* (XXVII. t. 12.) együtt. A *vasár* (XXVII. t. 14.), 6. sír (1937), a bőrlukasztás eszköze volt. A ruha- és nadrágszifj tartozékai, a négyszögű *vascsatok*: 2. sír (1937), (XXX. t. 14., 15.); 6. sír (1937), csaknem minden sírban előfordultak. Az egyetlen bronz *karikagyűrű* (XXVII. t. 11.) a jobb kéz kisujjáról került elő. A *cseréppalackot* (3. kép) a lábfejhez állították. Sok *állatcsontot*, főleg *madárcsontot*, 2. sír (1937), valamint *tojást*, 3. sír (1905) helyeztek a sírba.

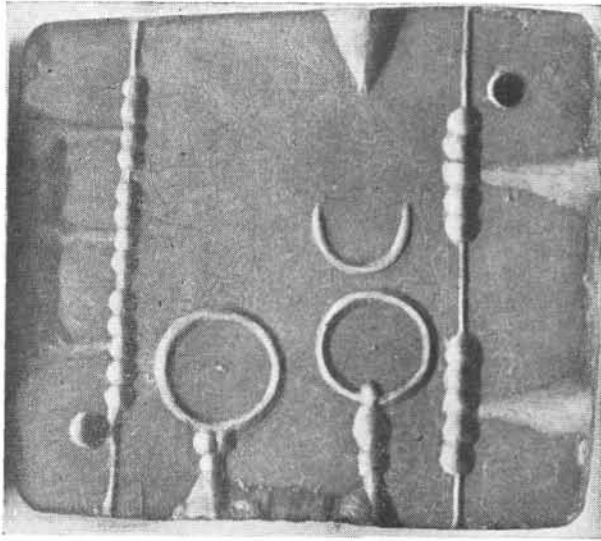
Női sírok mellékletei voltak:

A *bronz fülbevalók* gyöngycsüngővel (XXX. t. 2—3., 10.); az üvegpasztta-gyöngyökből álló *nyakfűzések* (XXX. t. 1., XXVII. t. 18.); *tűtartó* csont-hengerek a *vastú* töredékeivel (XXVII. t. 1., XXX. t. 6., 9., XXVII. t. 13.); az *agyagorsógombok* (XXVII. t. 15., 16., XXX. t. 7., 13.); bronz *karperecek* (XXVIII. t. 2.); zöld köves *bronzgyűrű* (XXX. t. 4.) a bal kéz mutatóujjáról; amulettként hordott *gyűrűpáncél-csomócska* (XXVIII. t. 3), valamint fülbevalók *öntőminta-táblája* (XXVIII. t. 1.). *Vaskések* (XXX. t. 5., 12.) és *vascsatok* (XXX. t. 8., 11.) egészítik még ki a leletmellékleteket. *Állatcsontok* a női sírokban is előfordultak, 8. sír (1937).

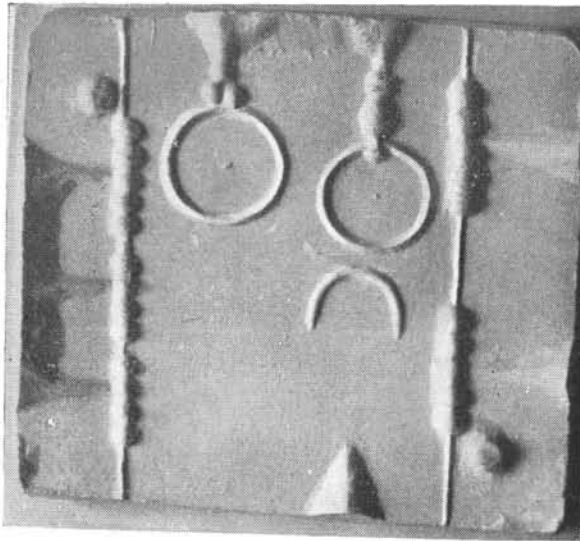
Gyermek csontvázak mellett mindössze *gyöngyöket* (XXVII. t. 17.), *vaskarikát* és *vascsatot*, 11. sír (1937), valamint *disznócsontot*, 3. sír (1926) találhatunk.

A halottakat mind külön-külön temették el, kivéve a 12. (1937) sírt, ahol az anya, bal karján gyermekével együttesen feküdt.

A csontvázak irányítása általában fejjel ÉNY-nak, lábbal DK-nek történt, hanyatt fekve, kinyújtott végtagokkal. Ettől az irányítástól eltéréseket is találunk részben NY-K, részben É-D irányában.

1.

1a.

2.

3.

1, 1a, 2-3: Átokháza—Bilisics, 1, sír (1937).

Az átlagos sírmélységre nem nyújthatunk pontos adatokat, mivel a halom földjét lehordták.

Feltűnő, hogy a halom nyugati oldalán csak férfi sírok, a keleti oldalán pedig női és gyermeksírok helyezkedtek el (4. kép), zárt sorokban. Az avarkori temetőben általában nem elkülönítve találjuk a nemek elhelyezését, hanem vegyesen, a temetkezés sorrendjében.

A temetés ritusának egyöntetűsége, a lovas temetkezés és lócsontok hiánya, az azonos régészeti tárgyak, díszítő motívumok, technikai eljárások ismétlődése: a tárgyalat átokháza-bilisicsi leleteket szorosan úgy egymáshoz, mint a késői avarkori emlékműkhöz fűzi. Ez a kapcsolódó emlékcsoport a *Hampel-féle II.* emlékcsoport, amelyet a griffes-indás motívumok jellemeznek, öntött bronz övdísz-garnitúrák kíséretében.⁶ A bilisicsi késő-avarkori temetőben a griffes ábrázolások teljesen hiányoznak, de a növényi minták gazdagsága annál jobban hangsúlyozódik.

A kultúrkör, a népi kapcsolatok közelebbi meghatározása, a pontosabb időrend megállapításáért, foglalkoznunk kell az átokháza-bilisicsi sírleletekhez fűződő problémákkal.

1. *Edény.* A bilisicsi *cseréppalack* (3. kép) kézzel formált, szűknyakú, hasasidomú, nagy fenékrésszel. Nem jellemző a kora-avarkori edényformákra, amelyeknél a súlypont a vállra és derékre, nem pedig az edény hasvonalára van helyezve.⁷ A palackunk alakja a későbbi avarkorszakban sem általános, mert hiányzik a publikálatlan szeged-kundombi temetőben,⁸ Kiskőrösön és Üllön,⁹ Győrben,¹⁰ a szentes-kajáni nagy avar temetőben,¹¹ de öblösödését tekintve mindenképpen késő-avarkori edényforma.

2. *Tűtartók.* A női sírok jellemzői a faragott (esztergályozott) csonthengerből készült *tűtartók* (XXVII. t. 1., 13, XXX. t. 6., 9),¹² melyekben itt 2—3 mm átmérőjű, kerekded átmetszetű *vastúk* voltak elrozsdásodott állapotban; a XXVII. t. 13. alatti tűtartóknál 4,8 cm hosszú türe lehetőleg következtetni.¹³

László Gyula foglalkozott az avar tűtartók használati módjával és helyesen mutatott rá a finn és lapp női övkésztség tűtartóival való kapcsolatra. Ezeknél a csonthenger mint védő hüvely húzható a bőr- vagy vászonszalagra, amelybe a tűt, vagy tüket megőrzés céljából szúrták.¹⁴ Kétségtelenül helyes a kapcsolat és az alkalmazási mód, de azért felvetődik néhány gondolat, amelyre az ismertetett függesztési és használati mód nem ad magyarázatot.

⁶ *Hampel, Josef*, Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, I—III. Braunschweig, 1905.

⁷ *Csallány Dezső*, Kora-avarkori edények Magyarországon: Dolgozatok, XVI. (1940), 118., 127. ll. Színben és kifejlődésében a csókai 6. sír. (1911) és a szeged-kundombi 306. sír durván iszapolt, barnás színű, tölcseres nyakú, hasasidomú agyagkorsóiból (XVII. t. 11., ill. 12.) lehetne formáját leginkább levezetni.

⁸ Publikálatlan leletanyag. A szegedi múzeumban. Feldolgozta Sebestyén Károly.

⁹ *Horváth Tibor*, Az üllői és a kiskőrösi avar temető: AH, XIX., 1935., XX., XXXVII—XLVI. t.

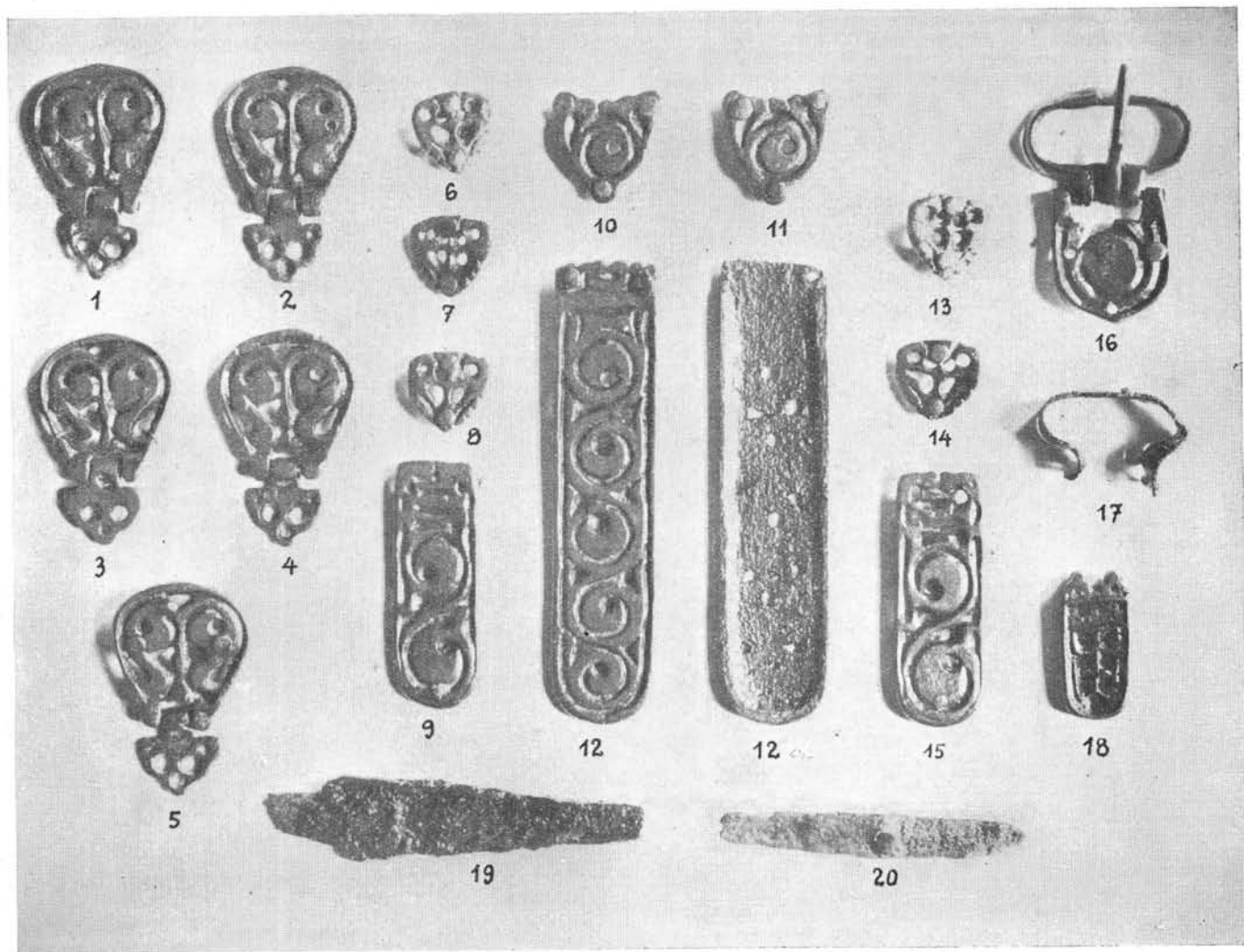
¹⁰ *Fettich N.*, Győr a népvándorlaskorban. Győr, 1943., XXXIX—XLI. t.

¹¹ *Korek József*, A szentes-kajáni avarkori temető: Dolgozatok, XIX. (1943), XLII—XLIV. t.

¹² *László Gyula*, Adatok az avarság néprajzához. II. Az avar tűtartók használata: AÉ, 1941, 186—191. l., 1—2. kép, XLVIII. t. —

¹³ *Erdélyi István*, Az avarkori csontmegmunkálás néhány kérdéséről: AÉ, 83. (1956), 46—50. l. V—VI. t.

¹⁴ *László, i. m.*, 2. kép, XLVIII. t.

1—20: Átokháza—Bilics, 5. sír (1937).

A bilisicsi 10. sír (1937) tűtartója (XXX. t. 9.) belül, középen annyira összeszűkül, hogy vastagabb tű keresztülbújtatására már alkalmatlan. A 13. sír (1937) tűtartójának (XXVII. t. 13.), bővebb nyílású részében 3 mm vastag hengerded vastú is volt. A nyílás belül, közel a kisebb nyíláshoz, teljesen elszűkül. Tehát egyik esetben sem húzhatunk át rajta szélesebb, vagy keskenyebb tűtartó borszalagot, vagy vászoncsíkot. Vékony zsinór átfűzhető ugyan, de abban hogyan tárolhattak biztonságosan tüket?

A szegedi múzeum anyagában, a Deszk vidéki avar sírfeltárásokból van egy tűtartó csonthenger, amelyben a bővebb részen, horogalakú bronztű volt, kampós végével befelé dugva. Ez az adat nem mond ellen a László által említett megőrzési módnak (bőr-, vagy vászoncsikra való feltűzésnek), bár nem ismerek olyan adatot, ahol tűtartóban bőr- vagy vászonkorhadékot, nyomokat kimutattak volna) De felvet egy újabb gondolatot egy másirányú felhasználására. A horogalakú bronztűt kötéshez, horgoláshoz is felhasználhatták úgy, hogy egyenes végét szarudugóba erősítették és ezt a henger keskenyebb végébe erősítették használatkor, tárolás esetén pedig a tágabb hengerrészbe zárták be úgy, mint a mai fatokos horgolótüket.¹⁵

A pécsi múzeum néprajzi anyagában, Szebényből származó olyan csontból faragott tűtartó tokot láttam, amelynek faragott díszítése megegyezik a szebényi és más avar temetők faragott tűtartójával, de ezeknél öblösebb és zárt példányt képvisel. Ennek alapján elképzelhető, hogy az avar csonthengereknek nemcsak védő szerepe lehetett függesztés esetén, hanem tűtároló tok szerepe is, szaru zárólap felhasználásával.

3. *Gyöngyök.* Két női és egy gyermeksírból került elő *gyöngyfűzér* (XXVII. t. 17., 18., XXX. t. 1.), a 8. sírből (1937) olyan mennyiségben, hogy már jó összehasonlítást tehetünk más avarkori gyöngy-leletekkel. Három gyöngytípust lehet kihangsúlyoznunk, kettőt mennyiségileg és jellegzetességük, a harmadikat ritkaságuk miatt.

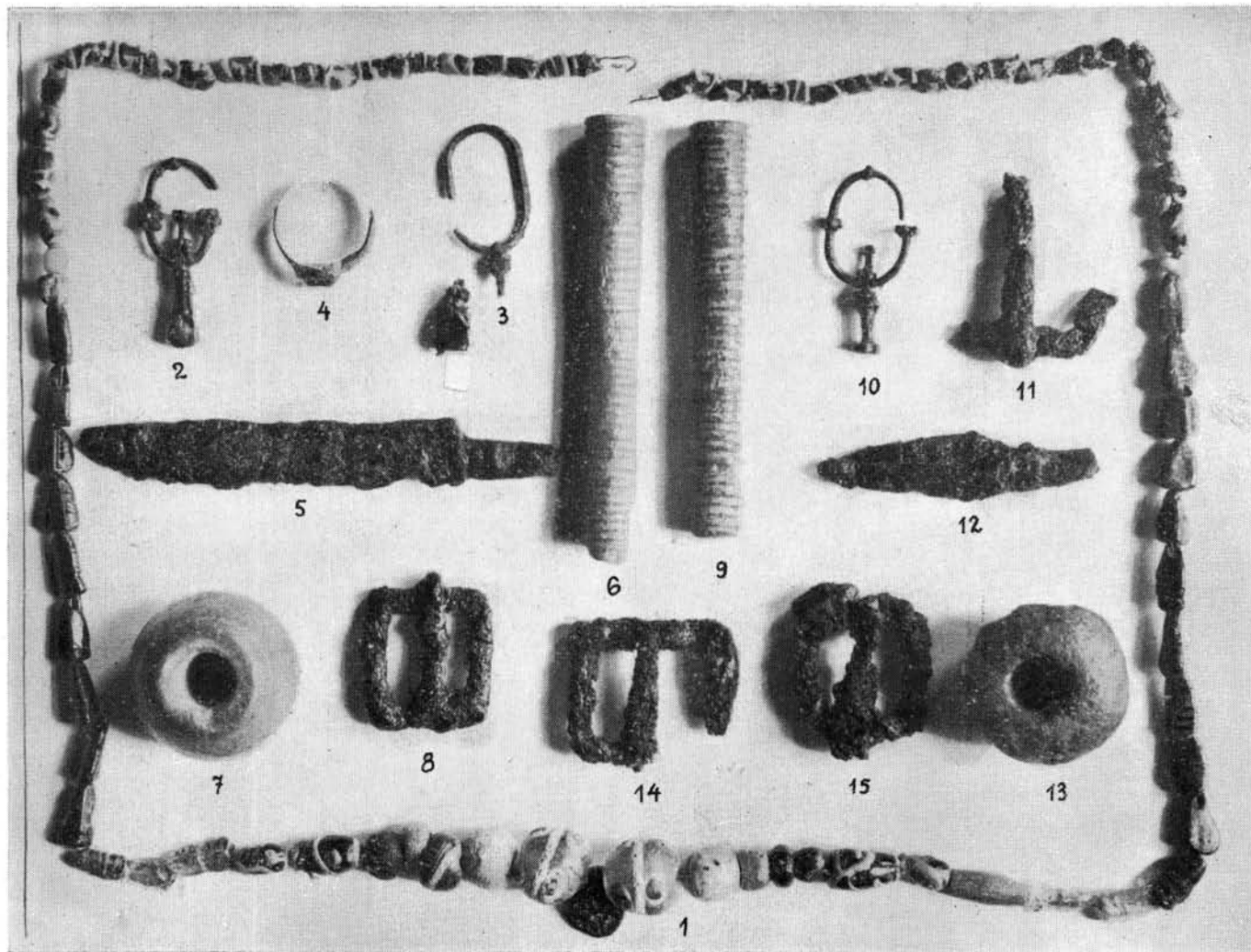
Az első csoportba a *dinnyemag alakú* gyöngyök, fekete, sötétkék, zöld, fehér és fehér-keresztcsíkos színváltozatait kell besorolnunk, mert ezekből van a gyöngyfűzér jelentős része. A dinnyemag alakú gyöngyök a griffes-indás jellegű emlékművek jellemző kísérői. Míg a VI—VII. században nincs díszítő szerepük,¹⁶ a VIII—IX. században a gyöngyfűzések jellegét a dinnyemag alakú gyöngyök mutatják.¹⁷

A második, de legszámosabb gyöngycsoport, a *hengeres üvegpaszta, fényes fekete felülettel, sárga véggel* és szabálytalan, hasonló színű huroksáv díszítéssel. Ez a gyöngytípus itt együtt szerepel a dinnyemag alakú fajtaival, de számban utóbbiakat felülmúlja. Feltűnő, hogy ez a gyöngyfajta a griffes-indás jellegű temetők korábbi részére még nem jellemző és még keverten sem fordul elő a dinnyemag alakú gyöngyökkel. Így pl. a Deszk D. temető 101. sírjában —, amely VIII. századi rátemetkező, griffes-indás jellegű rétegként jelentkezik egy korai, avar Justinianus éremmel datált temetőn —, a dinnyemag alakú gyöngyök mellett ez a bilisicsi sárgabetétes gyöngytípus még nem lép

¹⁵ Csallány Dezső, A Deszk D. számú temető avar sírjai: AÉ, 1943., 168—169.

¹⁶ Rhé, Gyula—Fettich, Nándor, Jutas und Öskü, zwei Gräberfelder aus der Völkerwanderungszeit in Ungarn: Skythika, 4. (1931), 25. ll., III. t. 6. (Jutas, 116. sír).

¹⁷ Horváth T., i. m., II. t. 22. (Üllő, 42. sír), X. t. 11—23. (Üllő, 172. sír). — Eisner, Jan, Devínska Nová Ves, Bratislava 1952., 76. t. 1., 6—8., 11. (855., 817., 871., 794., 816. sír), 81. t. 11. (765. sír). — Csallány Dezső, AÉ, 1943, XXXI. t. 11—39. (Deszk, 101. sír).

1—8: Átokháza—Bilisics, 8. sír (1937); 9—13: 10. sír (1937); 14; 3. sír (1937); 15: 7. sír (1937).

fel.¹⁸ Úgy látszik, hogy ez a gyöngyfajta egészen késői avarkori sírleletek kísérelője, és a dinnyemag alakú gyöngyökkel szemben későbbi használatot mutat. A további kutatásokra vár, hogy ezt az időrendi támpontot számos példán keresztül igazolja. Megkönnyíti az időmeghatározást a gyöngyfüzérben hordott balta alakú bronz csüngődísz (XXX. t. 1.), mely minden bizonnyal késői övveret csüngős része lehetett.

A harmadik csoport két gyöngye (XXX. t. 1.) kék színű, gömbölyített, fehér sávbetétt fut át rajta, két oldalán fehér-fekete színű pávaszem-párokkal. Összehasonlítás számára jó anyag.

4. Fülbevalók, fülbevalótípusok és gyöngysorok öntőmintája.

A bilisicsi fülbevalók (XXX. t. 2—3., 10.) jellemzője az ovális karika, kerek, vagy négyszögű keresztmetszetű dróttal, egy vagy két darabból öntve. A toldásokat, végződéseket gömböcsoros muffokkal borították be. Az üvegpaszta-gyöngy csüngődísz mozgathatóan bronzpálcára szerelt, és a karikába benyúló ellengyöngye is van. Ilyen fülbevalók, minden griffes-indás övdíszítményekkel jellemzett avarkori temetőben bőségesen előfordulnak, elég ha az ősküi temető fülbevaló-típusait idézem a sok közül.¹⁹ A korábbi fülbevalókkal szemben fejlődést jelent a karikába benyúló pálcá, a gömböcsoros muffok használata és a két részből álló fülkarika.

Az öntőminta-táblán (XXVIII. t. 1., 1a) a minták negatív képét és pozitív gipszlenyomatát látjuk. Csupán a darabban maradt ovális karikarész kapcsolódik az előbb említett bilisicsi fülbevalókhoz, a másik két öntőminta már nincs fülbevalóink közt képviselve. Karikája kerek, négyélű keresztmetszetet mutat; zárt, tehát csak az elkészült példánynál vágták át a karikát és munkálták meg a használat céljára. Az egyik csüngője hármás gömböcs. Hasonló díszítésű fülbevalókkal máshol is találkozunk.²⁰ Újítást jelent a másik példány öntött, gyöngyöt utánzó, merev csüngője, valamint a különböző méretű és darabszámú gyöngysorok mintája. Kísérlet a fémgöngyök alkalmazására üvegpasztá helyett. De a gömböcs-soroknak sokféle felhasználási módja is lehet.

Az öntőminta-táblának csak egyik lapja került a sírba, a gyűrűpáncélrészlettel együtt (XXVIII. t. 3.), valószínűleg az ötvösmester utolsó ajándéka a felesége számára.

Az öntőminta-tábla fedőlapja hasonló lehetett a gipszlenyomathoz. Két kiálló csapja, a negatív mintán (XXVIII. t. 1.) a bal alsó és a jobb felső sarokban látható kerek lyukba rögzítődött. Összeillesztés után a tölcséres nyílásokon át töltötték meg a mintákat folyékon fémmeleggel. A megdolgozott tábla szürke palakő, vastagsága 2,6—2,4 cm. Hasonló anyagú öntőminta darabban a győri 755. számú avarkori sírban is találkozunk.²¹ Háromszögű bemélyítéseket és három párhuzamos barázdát véstek rá. Egy spanyolországi leletben is láthatunk rokon jellegű öntőminta-lapot.²² Németóvárott (Alsó-Ausztria), a régi Carnuntum területén 1896-ban találtak egy csonka öntőmintát agyaggalából. Három csüngődísz mintája van rajta kifaragva. Az egyik félhold idomú, a má-

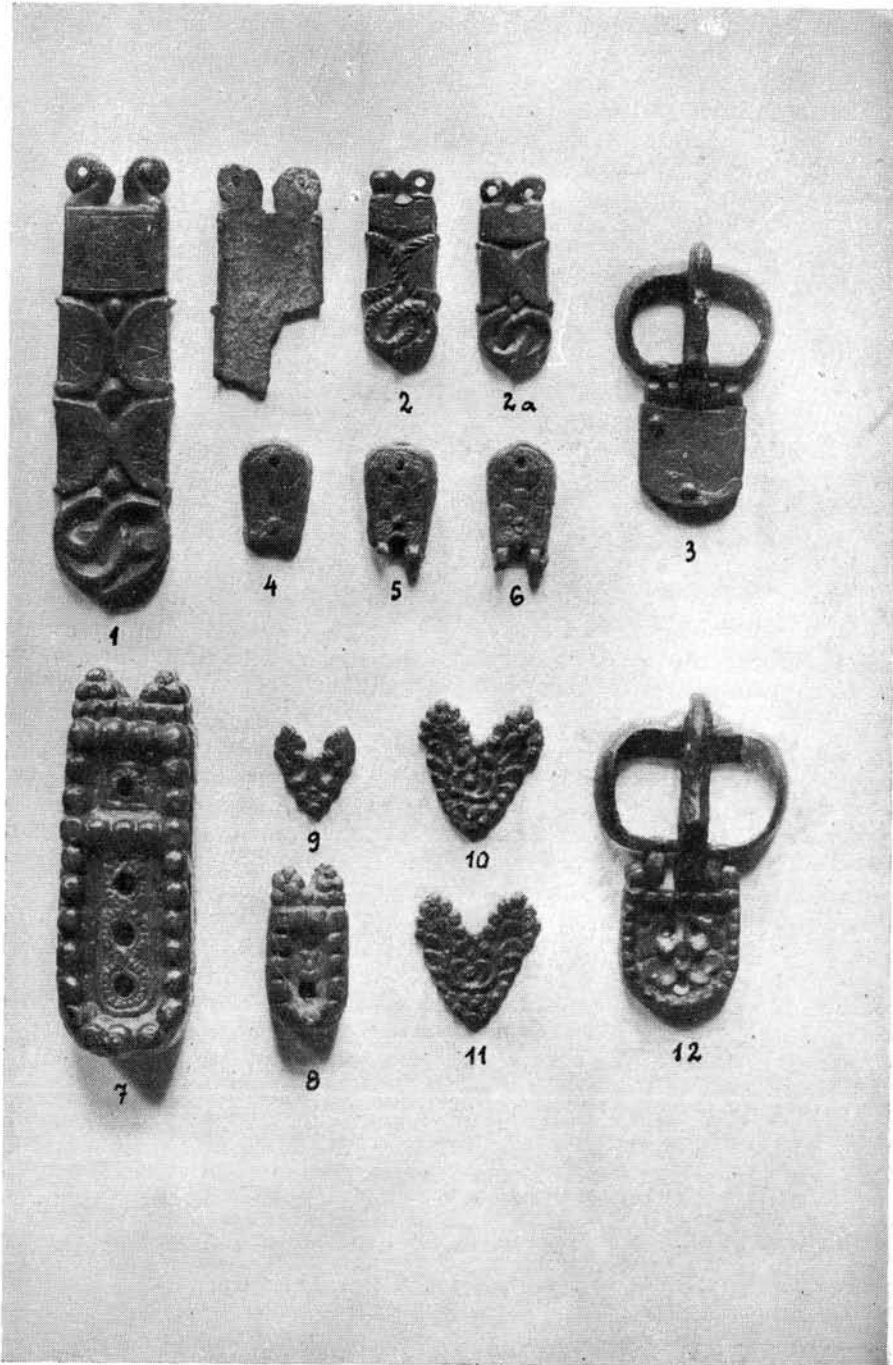
¹⁸ AÉ, 1943, 160. ll. (Deszk D.)

¹⁹ Rhé—Fettich, i. m., XVI. t. 8—9. és a többi (Őskü).

²⁰ Fettich, Győr i. m., X. t. 16—17. (Győr-Téglavető dűlő, 27. sír). — Eisner, i. m., 48. t. 9—10. (Dévényújfalú, 466. sír).

²¹ Börzsönyi Dániel, Győri sírmező a régibb középkorból: AÉ, XXVI. (1906), 320. ll., 755. sír, 1. ábra.

²² Zeiss, H., Die Grabfunde aus dem spanischen Westgotenreich. Berlin-Leipzig, 1934.

1—6: Szeged—Öthalom (1. övdísz-garnitúra); 7—12: Szeged—Öthalom (2. övdísz-garnitúra). A szegedi múzeumban.

sodik kereszt mintás korong, mely emlékeztet a szobi női korongpár díszítésére (X. század), a harmadik arab éremutánzat, felirata 892—902. évekre datálható (El Mutadhid billáh kalifa ideje).^{22a} A fülbevalónál látszik, hogy előbb részletekben megszerkesztették és utána a kőlapon kivésték a kívánt tárgy mintáját. Az egyre gyarapodó kőöntőminták azt tanúsítják, hogy az avarkori tárgyakat a fülbevalókhöz és más tárgyakhoz hasonlóan kőbevésték és öntötték. Ezzel elesik a bentonit-agyagba, vagy nedves homokba való öntés feltevése. A mintákat nem másolással, hanem részletekben való megszerkesztéssel vitték át az öntőlapra. A kunszentmártoni sírleletben van egy vaskeretbe foglalt, ónlapba mélyített, rozettát préselő, vagy ólombélést öntő negatív minta.²³ A főnlaki ötvöseszközök között is találunk egy negatív bronz préselőmintát, amely különböző nagyságú, sima félgömbdíszek előállítására szolgált.²⁴ Öntőműhely szerszámai is kerültek elő a klárafalvi B. jelzésű avar temető 60. sírjából: kalapács, forrasztóvas, lemeznyíró olló, öntőtégely, lemezzögek, lemez-hulladékok, horzsakövek stb.²⁵ Alföldi Szárazdról említ két, agyagból égetett pozitív mintát, de ezekről kiderült, hogy gipszmásolatok.²⁶

5. *Övdísz-garnitúrák.* Három *övveret-garnitúra* (XXIX. t. 1—20.; XXVI. t. 1—20.; XXVII. t. 2—10.) szerepel az átokháza-bilicsi leletanyagban, amelyek szerencsésen egészítik ki egymást. Az övdíszek az időrend megállapítása szempontjából igen fontosak.

Két avar övdísz-garnitúra képét közlöm Szeged-Óthalomról (XXXI. t. 1—6., 7—12.),²⁷ melyek díszítményeiknél fogva összekötik egymással a XXVI. t. 1—20. és a XXVII. t. 2—10. alatti bilicsi garnitúrákat.

Átokháza-Dugonics erdő környékén 1940-ben tártam fel egy fontos avarkori sírleletet: kórátetes, préselt, aranyozott bronz övdísz-garnitúrával, mely a Szeged-Fehértó B. jelzésű temető Constantinus Pogonatus (i. u. 668—685) éremutánzatával, ezt a sírleletet a 700-as évekre határozta meg.²⁸ Az átokháza-bilicsi sírleletek ennél a leletnél időben jóval későbbiek.

Legkorábbinak tekinthető köztük a laposlevelű indával díszített övdísz-sorozat (XXIX. t. 1—20.). A laposlevelű inda állandó kísérője a VIII—IX. századi avar leleteknek. A bilicsi laposlevelű indadíszes darabok azonban nem tartoznak az indás díszítésű garnitúrák korábbi csoportjához. A körtealakú övvereteknek (XXIX. t. 1—5.) még megvan a függesztő szerepük a csüngős részekbe fűzött bőrhurkokon át, de a nagyszíjvég már két ikerlapból (XXIX. t. 12—12a) tevődött össze. Az övszíjak lyukvédői (XXIX. t. 10, 11) mellett már megjelennek a kisszíjvégekkel kapcsolatos csüngőszíjak lyukvédői is (XXIX. t. 6—8., 13—14.). Ezek a bronzöntés kezdetén még hiányoznak. A XXIX. t. 9.,

^{22a} *Hampel J.*, Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapest, 1907, 266—267. l., 116. tábla.

²³ *Csallány Dezső*, A kunszentmártoni avarkori ötvössír. Szentes, 1933, 8., 30. 11., II. t. 18.

²⁴ *Fettich Nándor*, Az avarkori műipar Magyarországon: AH. I, 1926, 32. II., V. t. 41.

²⁵ Publikálatlan temető, Móra Ferenc feltárása (1931). Ld. *Csallány, D.*, Arch. Denkmäler, 1956, 144. l., 503. szám.

²⁶ *Alföldi, András*, Zur historischen Bestimmung der Avarenfunde: ESA, IX. (1934), 304. l., 16. j. — *Csallány*, ld. 25. sorsz. j., 190. l., 851. szám.

²⁷ *Csallány, D.*, Arch. Denkmäler, 192. l., 866. szám (az irodalmi vonatkozásokkal).

²⁸ *Csallány Dezső*, Szegedi avarkori sírleletek és hun-bolgár ivókürtök régészeti kapcsolatai: AÉ, 1946—1948., 350—361.

15. alatti kisszívűvek mellett, hasonló stílusú harmadik példányt várhattunk volna a XXIX. t. 18. alatti helyén; a hiányt egy újabb készítményű, életfa-motívumú kisszívűeggel pótolták.

A laposlevelű indás garnitúrát a Deszk D. 128. sír rokon veret-sorával hasonlíthatom össze,²⁹ az életfa-díszes kisszívűveget pedig a kiskőrösi 147., 155. sírjának hasonló vereteivel,³⁰ de a XXXI. t. 7—11. és a XXVI. t. 15—17. számú darabjaival is összekapcsolhatjuk.

A bilisicsi 1. sír (1926) ólomból öntött övdísz-garnitúráját (XXVI. t. 1—20.) Fettich Nándor ismertette,³¹ Takács Zoltán pedig a figurális övdíszek ábrázolását rekonstruálta.³² Az ábrázolás egyes részletei tisztán nem vehetők ki, de úgy látszik, hogy a kilépő, négy lábú, szárnyas sárkánykígyót ábrázol, amelynek feje visszafordul és csőrében hosszú, hurokban hajló farkát tartja. A garnitúrából csupán az övcsat alakja és díszítése a laposlevelű indával képviseli a korábbi periódust. A nagyszívűveg (XXVI. t. 14.) gyöngysorkerete a két részre osztott mezővel, áttört mintájával, a köpűs rész szőlőfürtös kiképzésével már újabb időket mutat. Csaknem azonos példányt ismerhetünk meg Győr-Újszálásról³³ és Szentes-Nagyhegyről.³⁴ A gyöngykeretes, kétmezejű szívűvegminta igen elterjedt a késő IX. századi avarkori leletek között, mégpedig törzsi határokra tekintet nélkül.

A harmadik garnitúra-típus (XXVII. t. 2—10.; XXXI. t. 1—6.) sajátosság és váratlan divatú fejlődést mutat. A szívűvegeken és részben az övvereteken félköríves levél-párok jelennek meg, finoman vésett szíromdíszekkel és pontozott háttérrel együtt. A félköríves levélmintákat térkitöltő ékek választják el egymástól. A veretek oldalszélei többnyire öblös profilúak. Jellegzetes az övcsatok (XXVII. t. 9.; XXXI. t. 3.) csaknem kerek karikája és a három szögeccsel átvert, címerpajzsalakú, csuklós csatveret. A félköríves levelekkel díszített övdísz-garnitúrák már ritkábbak, a legkésőbbi avarkori leletekhez tartoznak. Régészeti kapcsolataikra legutóbb egy dolgozatomban már rámutattam.³⁵ Ide tartoznak például Szentes-Felsőcsordajárás, 4. sír,³⁶ Szentes-Nagyhegy, Gálfy Lajos szőlője 220. sír;³⁷ Szentes-Nagyhegy, Juhász János szőlője, 1926. évi lelet.³⁸

Meglepő és időrendi szempontból döntő fontosságú, hogy a félköríves levélpár-minta a karosi honfoglaláskori magyar temetőben szívűvegen is megjelent. A temetőt két arab ezüst dirhem datálja. Az egyik samanida arab, Isma'il bin Ahmed (892—907) korából, a másik abbasida arab, Abbas Ahmed

²⁹ AÉ, 1943, XXX. t.

³⁰ Horváth T., i. m. XXX. t. 28—29, 17, XXXI. t. 25—26.

³¹ Fettich Nándor, A honfoglaló magyarság fémművészete: AH, XXI, 1937, 20—21. l., IX. t.

³² Takács, Zoltán, Ostasiatische Zeitschrift, XVII. (1941—1942), 127. l., 24. ábra.

³³ Fettich, Győr stb., i. m. V. t. 3.

³⁴ Publikálatlan temető a szentesi múzeumban, Juhász János nagyhegyi szőlőjéből, 133. sír. Ld. Csallány, D., Arch. Denkmäler, 199. l., 925. szám.

³⁵ Csallány Dezső, A X. századi avar továbbélés problémája: Szabolcs-Szatmári Szemle, 1956., 1—4., 39—48. l., I—V. t.

³⁶ U. itt, II. t. — Ld. Arch. Denkmäler, 197. l., 907. szám.

³⁷ U. itt, III. t.

³⁸ U. itt, 47. l.

al Musta'in (862—866) idejéből.³⁹ Ezek az érmekek így nemcsak a karosi honfoglaló magyar leleteket és a félköríves mintával díszített szíjvéget, hanem a hasonló díszítésű avar sírleletek idejét, így a XXVII. t. 2—10. és XXXI. t. 1—6. alatti régiségek korát is meghatározza és a IX. század végére és a X. század első évtizedeire helyezi. Tehát az átokháza-bilisicsi és a szeged-öthalmi félholdalakú levélmintás övveret-garnitúrák nemcsak az avar emléktárgyak legkésőbbi emlékrétegéhez tartoznak, hanem benyúlnak a magyar honfoglalás korán túli időre, a X. század első felébe is.

Időrendi támpontok hiányában, korábban az avar emléktárgyak időkeretét tévesen ítélték meg, mert kiderült, hogy az avar temetők érintett része történellenül a X. század első felében is folytatódott.

A X. század első felének bennszülött avar és honfoglaló magyar sírleletei nagyrészt egymással párhuzamosan, nem összefonódva futnak. A honfoglaló magyar nemesi réteg csaknem teljes kulturális és vérségi elzárkózottságára következtethetünk az avar bennszülött paraszti lakossággal szemben.

Az átokháza-bilisicsi leletek a magyar honfoglalás korának, a IX. század végi és a X. század eleji bennszülött avar lakosságnak uniformizálódott, de jellegzetes és fontos dokumentumai.

Csallány Dezső

GRABFUNDE AUS DER AWARENZEIT VON ÁTOKHÁZA-BILISICS

(Auszug)

Átokháza-Bilisics gehörte früher zu dem Aussenterritorium der Stadt Szeged, im Rahmen der neueren verwaltungstechnischen Gebietsregelung wurde hier unter dem Namen »Asotthalom« eine neue Dorfgemeinde gegründet.

Von diesem Gebiet gelangten schon Jahrzehnte hindurch Fundstücke in das Museum der Stadt Szeged. Gräberfelder aus der Awarenzeit wurden hier viermal aufgedeckt. Jede Ausgrabung berührte immer dieselbe Fundstätte. F. Móra fand hier 1905 9 Skelette, aber nur in drei Gräbern gab es Fundstücke; 1926 kamen drei Gräber auf die Oberfläche und ungefähr 51 Skelette gingen zugrunde. Gy. Török hat 1937 mit einer beglaubigenden Nachgrabung 13 Gräber aufgedeckt. Die Zahl der Gräber aus der Awarenzeit lässt sich beiläufig auf 90 schätzen.

Die Beigaben gehörten in den aufgedeckten Gräbern zu Männer-, Frauen- und Kinderskeletten. Die charakteristischen Beigaben in den Männergräbern waren: Gürtelschmuck-Garnituren, eiserne Messer, eiserne Ringe, Eisengerät zum Feuerschlagen, Feuerstein, eiserne Ahle, eiserne Schnallen, bronzener Fingerring, irdene Flasche, Ei, viele Tierknochen, hauptsächlich Vogelknochen. In den Frauengräbern wurden bronzene Ohringe, Perlenschnüre aus Glaspaste, geschnitzte zylinderförmige Nadelbehälter aus Knochen mit eiserner Nadel, tönerner Spinnwirtel, bronzene Armringe und Fingerringe, Glieder von Panzern, Ohringe, Giessform aus grauer Schieferplatte zur Herstellung von Perlen und Ohrgehängen, eiserne Messer, kantige eiserne Schnallen und noch Tierknochen gefunden. Neben den Kinderskeletten gab es Perlen, eiserne Ringe, eiserne Schnallen und Schweineknochen.

Die Toten wurden einzeln in dem Gräberfeld mit Reihengräbern begraben, ein Grab ausgenommen, in dem Mutter und Kind beisammen lagen. Die Skelette fand man im allgemeinen mit dem Kopf gegen NW, mit den Füßen gegen SO gerichtet im Grabe, aber von dieser Regel gab es auch Abweichungen. Die Leichname wurden mit ausgestreckten Gliedmassen, auf dem Rücken liegend begraben. Es ist auffallend,

³⁹ Fettich N., AH, 1937, 130, t. 2., 134. ll. — Huszár, Lajos, Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im Mittleren Donaubecken: Acta Arch. Hung., V. 1—2, 1954, 81. l.

dass man auf der Westseite des Hügels nur Männergräber, auf der Ostseite aber Frauen- und Kindergräber antreffen kann.

Die zum Vorschein gekommenen Fundstücke schliessen sich an das spätawarische Material, an die sog. II. Hampelsche Denkmälergruppe an, für die die Greifen-Ranken-Ornamente besonders charakteristisch sind. In dem Gräberfeld von Biliscis fehlen die Greifen-Darstellungen vollständig, aber die Häufigkeit der Pflanzen-Ornamente bekommt einen besonderen Nachdruck.

Das Gefässmaterial ist in Bezug auf Form und Bauchung spätawarisch. Die Nadelbehälter verschmälern sich inwendig vollständig, so dass ein Lederriemen zum Aufbewahren der Nadeln durch sie nicht gezogen werden kann. Unter den Perlen dominieren die melonenkernförmigen und die glänzend schwarzen zylinderförmigen Perlen mit gelben Enden und mit Schlingenstreifen. Letzterer Typ scheint der Begleiter der jüngeren Schicht in der Gruppe mit Greifen-Ranken-Ornamenten zu sein. Den früheren Ohringen gegenüber bedeutet bei unseren Ohrgehängen einen Fortschritt der Gebrauch von in den Ring hineinreichenden Stäbchen, kügelchenreihigen Muffen und der aus zwei Teilen bestehende eigentliche Ring.

Von der Giessform-Tafel wurde nur die eine und zwar die negative Platte in das Grab gelegt. Sie diente für den Guss von zwei fertiggestellten und einem unvollendeten Ohring, desgleichen für den Guss von Kügelchen-Reihen. Es lässt sich an ihnen erkennen, dass sie aus einzelnen Stücken fertiggestellt wurden. Bei den Riemen schmuck-Garnituren finden wir drei Reihen von Beschlägen. Die älteste unter ihnen hat flachblättrige Rankenornamente; die Gürtelbeschläge dienten vermittels von ledernen Schlingen, die in die Anhängsel der Beschläge geschnürt waren, zum Anhängen von Gegenständen. Es erscheinen auf diesen schon die Lochschützer der Schnürriemen. Das Kleinriemenendstück auf Taf. XXIX, 18 ist mit seinem Lebensbaummotiv ein Ersatzstück jüngeren Erzeugnisses. Auf den Gürtelbeschlägen der aus Blei gegossenen Gürtelschmuck-Garnitur des ersten Grabes (1926) erscheint eine ausschreitende, vierfüssige geflügelte Drachenschlange mit rückwärtsgedrehtem Kopf und hält in dem Schnabel seinen langen, schlingenförmig eingebogenen Schwanz. Die Form und das Ornament der Schnalle repräsentiert die ältere Periode. Aber der Perlenschnurrahmen auf dem Endstück des Grossriemens mit dem in zwei Flächen geteilten Feld und dem durchbrochenen Muster weist schon auf jüngere Zeiten hin. Dieses Riemenendstückmuster ist unter den Funden der Awarenzeit aus dem ausgehenden IX. Jahrhundert sehr verbreitet, und zwar unbeachtet der Stammesgrenzen.

Der dritte Garnitur-Typ (Taf. XXVII, 2—10.; XXXI, 1—6.) weist eine Entwicklung von einer eigenartigen und unerwarteten Mode auf. Es erscheinen auf den Riemenendstücken und manchmal auch auf den Gürtelbeschlägen halbbogenförmige Blätterpaare mit fein gravierten Blumenblattnormen vor einem punktierten Hintergrund. Die halbbogenförmige Blättermuster werden voneinander durch raumfüllende Keile getrennt. Die Seitenränder der Beschläge sind meistens bauchig. Charakteristisch ist noch der beinahe runde Ring der Gürtelschnallen und der mit drei Nietnägeln befestigte schildförmige gelenkige Schnallenbeschlag. Die mit halbbogenförmigen Blättern geschmückten Gürtelschmuck-Garnituren sind schon seltener und gehören zu den jüngsten Fundstücken aus der Awarenzeit. Auf ihre archäologischen Beziehungen habe ich unlängst in einer Arbeit schon hingewiesen. Es ist überraschend und in archäologischer Hinsicht von entscheidender Bedeutung, dass das halbbogenförmige Blätterpaar-Muster auf Riemenendstücken auch in dem ungarischen Gräberfeld aus der Landnahmezeit von Karos erscheint. Dieser Friedhof lässt sich durch zwei arabische Silberdirhems aus den Jahren 892—907 und 862—866 datieren. Auf diese Weise wird durch diese Münzen nicht nur die Zeit der karoser ungarischen Funde aus der Landnahmezeit und die des mit halbbogenförmigen Muster geschmückten Riemenendstückes bestimmt, sondern auch das Alter der Altertümer auf den Tafeln XXVII, 2—10 und XXXI, 1—6, und zwar können diese auf das Ende des IX. Jahrhunderts und auf die ersten Jahrzehnte des X. Jahrhunderts verlegt werden. Die Gürtelbeschlag-Garnituren mit den halbmondförmigen Blattmustern gehören also nicht nur zu der allerjüngsten Denkmälerschicht des awarischen Denkmälermaterials, sondern sie reichen auch in die Zeiten nach der ungarischen Landnahme, in die erste Hälfte des X. Jahrhunderts hinein.

In Ermangelung von chronologischen Anhaltspunkten wurde früher der Zeitnahmen des awarischen Denkmälermaterials irrtümlich beurteilt jetzt hat sich

aber herausgestellt, das der berührte Teil der awarischen Gräberfelder auch in der ersten Hälfte des X. Jahrhunderts ungebrochen fortgesetzt wurde.

Die Gräberfunde der hier geborenen Awaren und der Ungarn der Landnahmezeit laufen in der ersten Hälfte des X. Jahrhunderts grösstenteils parallel nebeneinander und nicht miteinander verbunden, woraus auf die fast vollständige kulturelle und blutmässige Abgeschlossenheit der Schicht der freien Ungarn der Landnahmezeit der hier ansässigen awarischen Bauernbevölkerung gegenüber gefolgert werden kann.

Die Grabfunde von Átokháza-Bilisics sind uniformisierte, aber charakteristische und wichtige Dokumente für die Zeit der ungarischen Landnahme und in Bezug auf die hier ansässige awarische Bauernbevölkerung aus dem Ende des IX. und aus dem Anfang des X. Jahrhunderts.

D. Csallány

MIT ADOTT HÓDMEZŐVÁSÁRHELY A MAGYAR RÉGÉSZETNEK?

Ha az előadást¹ három évvel ezelőtt kellett volna megtartanom, kis túlzással ezt a címet adhattam volna neki: Kétszáz évvel ezelőtt kezdődtek a hódmezővásárhelyi régészeti kutatások. Természetesen ez így nem lett volna teljesen igaz, de lett volna benne igazság. Az első hiteles adatunk ugyanis 1753-ból való és a református egyház jegyzőkönyvében maradt ránk, abban a verses krónikában, amelyet Szőnyi Benjámín hódmezővásárhelyi lelkész írt e város keletkezéséről s viszontagságairól. Ennek a krónikának első része: »Hódmezővásárhelynek hollétéről és régi dolgairól« szól.

Idézzük úgy, ahogy a Rómer Flóris szerkesztette Archaeológiai Értesítő 1872. évi VI. kötetében található:

»Egy felől a várost nagy tó mosdogálja,
Hold-vizének hívják; félhold a formája.

— — — — —
Sokszor, hogy a tónak túlsó partján jártam:
Egy tenyérnyi vastag cserepeket láttam,
Mik lettenek légyen? amidőn forgattam:
Lenni test-hamv rejtő vedreknek találtam.«²

Szükszavú ez a feljegyzés és mégis értékes, mert ennél régebbit Alföldünkről csak egyet ismerünk. Azt, amelyik az 1750-ben Szentesen írni kezdett ún. Petrák-krónikában van.³ Jellemző írójára is, aki talán debreceni diák korában, vagy talán már vásárhelyi pap korában⁴ tett külföldi utazása során láthatott hasonlókat, de magyar elnevezését sem itt, sem ott nem hallhatta. És ez természetes is.

Gyűjteményeink, múzeumaink még nem voltak abban az időben. A még 1696-ban alapított kézdivásárhelyi katolikus gimnáziumi régiséggyűjteményt⁵ nem ismerhette a sok anyagi nehézséggel küzdő, rokoni kegyelem kenyéren felnőtt Szőnyi Benjámín. A nagyenyedi Bethlen-Kollégiumban 1793-ban keletkezett első magyar múzeum⁶ alapításakor pedig már néhány éve a vásárhelyi földben nyugodott⁷ az első, régiségeket értékelő, vagy inkább azok fölött el-mélkedő, idegenből ideszakadt férfiú.

¹ Elhangzott a Hódmezővásárhelyi Hét előadásai keretében 1956. október 11-én. Az elveszett eredeti kéziratot a szerző jegyzetei alapján közli.

² AÉ. 1872. VI. 59—60.

³ Zalotay E., Csongrád vármegye őskori települése. Dolg. 1932. VIII. 52.

⁴ Szeremlei S., Hódmezővásárhely története (továbbiakban Szeremlei). V. 1145.

⁵ Magyar Minerva. V. 1915. 310.

⁶ Szilády Z., Az első magyar múzeum. Lukinics I., Nagyenyedi Album. 1926. 214.

⁷ 1794. szeptember 17. Szeremlei. V. 1145.

Aztán nagy hallgatásba merült ez a leletekben annyira gazdag terület vagy talán inkább azok a tollforgató emberek, akik egy-egy adatot bizonyára feljegyezhettek volna. Az akkor még csak kis területen feltört legelőkből kétségtelenül nem egy tárgyat fordított ki a faeke, de azokról senki sem tudott s mint hasznavehetetlen ócskaságok ott pusztultak el, ahol előkerültek. Találónan írja Oláh Imre és Varga Antal »Városunk a múltban jobbágy község lévén, a lakosság zömét képező egyszerű nép körében ki érdeklődött volna az archäologia, a régészeti emlékek, tárgyak iránt? Hiszen elmondhatjuk, hogy e tér nálunk országosan is az újabb időkig, a jelen század második feléig, úgy szólván parlagon hevert.«⁸ Ha mégis megmenekült a lelet a pusztulástól, legjobb esetben hozzáférhetetlen magángyűjteménybe került.

Hogy ez valóban így volt, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy amikor Rómer nagy szervező munkája a kiegyezés után megindult és megmozdultak a legtávolabbi vidékek tanárai, tanítói, orvosai, papjai, Hódmezővásárhelyről leleteket nem jelentettek ugyan, de akadt egy magát szerényen csak neve kezdőbetűivel T. K.-nak aláíró ember, aki Szőnyi Benjámint fennebb idézett helyét az Archaeológiai Értesítőben⁹ közölte. Hogy ki volt a szerző, bár kutattam utána, határozottan nem sikerült megtudnom. Valószínűnek látszik, hogy a gimnázium fiatalon meghalt tanára, Tóth Károly lehetett,¹⁰ aki a sárospataki kollégiumból hozhatta magával ilyen irányú érdeklődését. Valószínűleg rövid itteni működése alatt a »Hódmezővásárhely« c. lap levelezője is volt s híradásunk szerint sírból származó, valószínűleg népvándorláskori leletek egy részét is ő mentette meg a gimnáziumi gyűjtemény számára, a többit a találók elpusztították. »Ez alkalommal — írja az Ungarischer Lloyd — e levelező figyelmeztet, mi szerint a város tanyáinak szántóföldjein, melyek csak egy pár évtized óta műveltetnek, gyakran találunk régészeti tárgyakat. E tárgyakat azonban a nép, a fennebb érintett okoknál fogva rendszeresen összerombolja, pedig azok a tudományra nézve nagy értékkel bírnak.«¹¹

Azt sem sikerült megállapítani, hogy az 1876. évi kongresszus kiállítására készült régészeti összefoglaló térképre kinek a közlése alapján került a hódmezővásárhelyi Nagytatársánc, illetőleg a szőlősi sáncok. Honnan ismerte Rómer,¹² hiszen a vele jól-rosszul foglalkozó irodalom csak a millenáris monográfiák megjelenése idején, a 90-es évek legelején jelentek meg.¹³ Minthogy abban az időben, sőt jóval később is a város határához tartozott, valószínűnek látszik, hogy Kovách Albert csépai postamesternek Csongrád vármegyeről készült térképéről vehette.¹⁴

De a gimnázium régiséggyűjteményének is volt kapcsolata a kongresszussal. A régiségtár jeles darabjai — mint ezt Pulszky Ferenc és Rómer Flóris sorai tanúsítják — a kongresszus szerencsés, fényes sikeréhez is közreműköd-

⁸ Futó M., A hód-mező-vásárhelyi államilag segélyezett ev. ref. főgimnázium története (továbbiakban Futó). 1897. 392.

⁹ L. 2. jzt.

¹⁰ Futó 157.

¹¹ AÉ. 1873. VII. 264.

¹² Rómer F., Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie. 1878. Magyarország őstörténelmi térképe.

¹³ Karácsonyi J., Békésvármegye története. 1896. II. 267. — Borovszky S., Csanád vármegye története 1715-ig. 1897. II. 195.

¹⁴ Rómer i. m. 3.

tek.¹⁵ Igaz, hogy a Hampel-féle katalógusban¹⁶ ennek nyomát sem találtuk, de ott van Hódmezővásárhelyről Kiss Gusztáv gyűjteménye, aki ebben az időben nemcsak tanára volt a gimnáziumnak, de a gyűjtemény őre is.

Bár a gimnázium tanári kara már 1858-ban megkezdte a régiségtár szervezését¹⁷ és 1888-ban fejlődéséről közlemény is jelent meg,¹⁸ tulajdonképpen Szeremlei Sámuel nagyarányú vástörténeti kutatásai irányították a figyelmet az ásatásokra. Ezeknek eredménye komoly figyelmet érdemel, annak ellenére, hogy módszerükben meg sem közelítették a mai követelményeket.

Hogy az ásatásokról véleményt nyilvánítsunk, tisztában kell lennünk a céllal, amelynek szolgálatában állottak. Ezek segítségével régészeti adatokkal akarta kiegészíteni Szeremlei az oklevelek szűkszavú tudósításait. Ilyen irányú munkáját már azért is ki kell emelnünk, mert a szomszédos városok és vármegyék történetének anyaggyűjtésénél senkinek sem jutott eszébe, hogy a magyar középkori települések helyének megállapítása céljából ásóval a kezében vallassa meg a földet.

Nem ő maga ásatott azon a pénzen, amit a város és a ref. egyház erre a célra évről évre biztosított. Előbb Tergina Gyula és Farkas Sándor (1892), majd Tergina Gyula vezetésével Oláh Imre és Varga Antal gimnáziumi tanárok (1893), végül a két utóbbi még három éven át.¹⁹

Farkas Sándor szakszerűnek éppen nem mondható munkája meggyeszte, sőt a szomszédos megyék területén is járt annyi haszonnal, mint amennyit tőle el lehetett várni. Tergina Gyula a Nemzeti Múzeumban kezdte — más területre csavarodott — pályafutását s egyike volt azoknak, akikre a nagy jelentőségű tőszegi telep feltárása várt volna.²⁰ Jártassága is volt tehát annyi, amennyi e kor ásató régészeinek általában.

A két tanár lelkesmeretes munkájának eredményeként a város határában egykor fennállott 42 község közül 12-nek templom alaprajzát, vagy egyes falait sikerült megtalálni s ezeket is beleértve 15 helyen találtak településre valló nyomokat.²¹ Valamennyi lelet a gimnázium régiségtárába került, amelyet először Nagy Géza kitűnő kutatónk rendezett.²² Ma mindez a városi múzeumban van és nemcsak raktári anyagot jelent, hanem súlyos kötelezettséget is. Településeket, amelyeknek csak a helyét állapították meg, néhány sírját, templom alapját bontották fel, de maguk — ha bármennyire különösen hangzik is — az életet jelentő temetők és falvakba verődött házak szakszerű feltárása még hátra van s ízelítőt még csak az elcsatolt kardoskúti településből kaptunk Méri István lelkiismeretes, pontos munkája eredményeként.²³

Ezek a települések vannak hivatva arra, hogy a török hódoltság alatt, sőt már a tatárjáráskor elpusztult falvak magyar népének küzdelmes életéről, társadalmi és gazdasági viszonyairól képet adjanak. Ez a munka szervesen beletartoznék a Magyar Tudományos Akadémia tervébe és ezen a téren is sok

¹⁵ Futó 175.

¹⁶ J. Hampel, Catalogue de l'exposition préhistorique des musées de province et des collections particulières de la Hongrie. 1876. 154.

¹⁷ Futó 393.

¹⁸ Varga A., Főgimnáziumunk régiségtára. Gimn. Ért. 1887/88. 3—12.

¹⁹ Futó. 396.

²⁰ AÉ. 1889. 370—372.

²¹ Szeremlei. II. 285—476. — Széll M. már 48 lelőhelyet ismer. Dolg. 1940. 169.

²² Szeremlei. I. VIII.

²³ Lásd a békéscsabai Munkácsy Mihály múzeum Árpád-kori szekrényét.

új, a táj természetéből adódó problémát vethetne fel vagy oldhatna meg. Né-pünk történetének ismerete elengedhetetlen követelménye az új régészeti kutatásnak.

Ezt a problémát nem oldotta, de nem is oldhatta meg a Szeremlei Sámuel irányította kutatás, mert nem ezzel a céllal s főleg nem ezzel a módszerrel közelített hozzá. De érdeme, hogy ezen a téren is felismerte a történelem és régészet helyes kapcsolatát, szoros összefüggését.

Nemcsak ebben a korban kereste e történeti összefüggéseket. Munkája első kötetében hosszasan foglalkozik a barbárság korával, ide számítva mindent, ami »kezdetől fogva I. István koráig« terjed.²⁴

A gimnázium gyűjteményének anyagát használta fel, de mindegyre tévedésekbe esik, ami könnyen megérthető. Jól ismerte ugyan a századfordulóig megjelent régészeti irodalmat, egyebek közt a Farkas Sándor ásatta mártélyi temető²⁵ és a Hampel közölte tarjánvégi sírmező²⁶ leírását és legismertebb folyóiratunk addig legutolsó közlését is felhasználta. Rómer Műrégészeti Kalauzától²⁷ Ortvay Temesvár történetének²⁸ — irodalmi adatokban annyira gazdag első kötetét is haszonnal forgatta, de nem vette észre, hogy a gimnáziumi gyűjtemény egy része nem a város határából került elő s ezért az ószönyi bronzkori leleteket is besorolta bizonyító anyagába. Ezzel megállapításai sokat vesztek hitelükből s nem állják ki a tárgyilagos kritikát. Itt-ott képzelete is elragadta. A Tatársáncot Attila szálláshelyének tartotta²⁹ s ennek bizonyítására rengeteg idővesztéssel járó anyaggyűjtést végzett tudományos eredmény nélkül. Pedig módszertanilag itt is helyesen járt el, amikor a sáncon és annak belsejében próbaásatásokat végeztetett. Ezek az ásatások azonban, már kis terjedelmük miatt sem, vezethettek eredményre.

Mindezek ellenére a hitelesnek éppen nem mondható leletekre és az alföldi területekre vonatkozó szakirodalom segítségével megrajzolta azt a keretet, amelynek hibás adatait megbízható hiteles adatokkal felcserélve, ki lehetett és kellett volna egészíteni. Ez a munka azonban soká váratott magára.

Az 1896—1928 közt eltelt időben napvilágra került leletekből, csak néhá-néha került egy-egy tárgy valamelyik magyar múzeumba. Pedig, hogy szép számmal lehettek, azt a később padlásokon, kovácsműhelyekben, tanyai szer-szamos ládákból megtalált darabok igazolják. A határ íratlan történetének megszámlálhatatlan lapját tette olvashatatlaná a közöny és a hozzá nem ér-tés. Köztulajdonba csak azok a leletek kerültek, amelyeket — néhány, az is-kolában érdekelt szülőn kívül — főleg a régiségeket értékelő Zolnay Béla fő-mérnök juttatott a gimnázium, vagy a néprajzi múzeum gyűjteményébe. — A kishomoki gepida temető feldúlt részének értékes maradványai és az ezek nyomán végzett ásatásokból előkerült sírleletek, Móra Ferenc gondos munká-jának eredményeként a szegedi múzeumot gazdagították.³⁰

²⁴ Szeremlei. I. 181—488.

²⁵ AÉ. 1892. 413—426.

²⁶ AÉ. 1892. 206—210.

²⁷ Budapest, 1866.

²⁸ Budapest, 1894.

²⁹ Szeremlei S., Attila székhelye Hód-mező-vásárhely határában volt. Száz. 1898. 884—908.

³⁰ A nem ásatásokból származó első leletek később a Tornyai János Múzeumba kerültek.

1928-ban döntő fordulat következett az ásatások terén. Ekkor jött létre a város és a szegedi egyetem régiségtudományi intézete közt az az elvi megállapodás, amely semmibe se vette ugyan a múzeumügy terén fennálló törvényes rendelkezéseket, de megvetette a múzeum régészeti osztályának alapját. A megállapodás értelmében a város költségvetésében beállított, ásatásokra szánt összeget, az egyetem régiségtudományi intézete használta fel a város területén végzendő ásatásokra, de a leletanyag a városi múzeum tulajdona. A feldolgozásról, kiállításról az intézet gondoskodott. Ettől kezdve, 1944-ig a múzeum tudományos munkája jelentős része lett az intézet, lassanként több alföldi múzeumra³¹ kiterjedő tudományos munkájának.

Buday Árpád egyetemi tanár megbízásából e sorok írója állapodott meg Endrey Béla polgármester helyettes főjegyzővel a város és az intézet kapcsolatáról, s ezzel a két ember és az intézethez tartozó Bálint Alajos, Párducz Mihály, Korek József, Foltiny István és a munkában évről évre részt vevő Banner Benedek gimn. igazgató és a mindenkori egyetemi hallgatók közös munkája eredményeként, valójában illegálisan gyűlt össze az a tudományos módszerességgel feltárt anyag, amelyből a múzeumok államosítása után az ország elsőként rendezett vidéki múzeuma lett, Korek József tervei szerint.

El kellett ezeket mondani, mert 28 év távlatából már csak kevesen emlékeznek rá, mint ahogy nem emlékeztek már akkor sem, amikor húsz év után Ortutay Gyula miniszter megértő támogatásával méltó keretet adtak, a pénz értékben fel sem becsülhető gazdag leletanyag, amelynek minden darabja hiteles ásatásból származva, ennek a városnak iratlan történetéről beszél, mint ahogy ennek a városnak népművészetét tükrözi a Kiss Lajos gyűjtötte néprajzi múzeum nagy szakértelemmel és veleszületett meglátással kiválasztott gazdag anyaga és ennek a városnak lelke ihlette Tornyai Jánost nemcsak akkor, amikor alkotott, hanem akkor is, amikor gazdag művészi hagyatékát — élete munkáját — erre a városra hagyta.

A hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum — és ez egyedül áll hazánkban — valóban Hódmezővásárhelyé.

Ha több időt töltöttem a régészeti kutatások rég lezárt fejezetével, nem azért tettem, hogy szembeállítsam a 28 esztendővel ezelőtt megindult és 15 évig tartó kutatások eredményeivel. Csupán hangsúlyozni kívántam ezzel a rég múlt idők kutatásával előttünk foglalkozók elévülhetetlen érdemét, munkájuk őszinte megbecsülését. A régésznek nemcsak az ásóval feltárt múlt emlékeit kell megbecsülni, de megértő kritikával azok munkáját is, akik ezen a téren előtte dolgoztak, mert a tudomány soha sem azzal az emberrel kezdődik, aki pillanatnyilag műveli.

Nem hiszük a magunk 15 éves munkájáról, hogy ne lehetett volna jobban csinálni, de tudjuk, hogy amit csináltunk, azt lelkiismeretesen, becsületesen csináltuk, két okból:

Mindig tudtuk, hogy ásatni úgy is lehet, ha a munkától távol, árnyékos helyen olvasgatva várjuk egy-egy megbízott ügyesebb dolgozónk híradását, hogy kész dologra menjünk s a helyéről már kimozdított — talán különösebben is érdekes — leletről, nem pontos bemondás után vegyük fel a keresztlevelet. Ez hamisítás lett volna és értéktelenné tette volna a megfigyelést. Így is lehet, de nem szabad dolgozni.

³¹ Békéscsaba, Zombor, Makó.

Ott ültünk — eleinte együtt, majd külön feladatokon dolgozva külön-külön — állandóan figyelve a munkát. Pontos feljegyzést készítettünk a munka egész menetéről. Mértünk, rajzoltunk, fényképfelvételeket készítettünk, jegyeztünk minden jelenséget, mert ezek nélkül csak értéktelen lomokkal szaporítottuk volna a gyűjtemény anyagát s a régi módon, esetleg ritkaságokat hordtunk volna össze, amelynek tudományos értéke alig lett volna több, mint egy két-fejú malacé, vagy négylábú csirkéé, amelyek régi múzeumainknak, hogy úgy mondjam — külön számai voltak.

De a ritkaságok — ha még olyan értékesek lettek volna is, mint ahogy több ilyen is került elő — soha sem adtak volna képet a város határának több-ezer éves történetéről. Kutatásunknak pedig, amellettt hogy a múzeumnak tetszetős, a látogatók figyelmét is megragadó tárgyakat is szerezzen, a történeti adatok szerzése volt a legfőbb célja.

De más okunk is volt. Felelősnek éreztük magunkat azért az egyetemi hallgatóságért, amelyik a régészeti inas éveket ezeknél az ásatásoknál töltötte s ki előbb, ki később felszabadulva, eleinte irányításunk és ellenőrzésünk, később teljesen magában végezte a reája bízott önálló feladatokat és munkájával ő is hozzájárult a minden évben előre megtervezett munka elvégzéséhez.

Ennek az iskolaásatásnak lehetővé tételét a városnak köszönhetta az egyetemi intézet s rajta keresztül a magyar régészeti kutatás is. De neki köszönheti a történeti eredményeket is, amelyek lényegében nemcsak a város, de az egész Alföld településtörténetének keresztmetszetét adják.

Mielőtt erről beszélnénk, ragadjuk ki a tizenöt évi munkából azt a két esztendő³², amelyik a legváltozatosabb anyagot adta a különböző lelőhelyeken.

1934-ben a város nyugati határában, a régi szegedi út két oldalán elterülő lelőhelyek részbeni feltárására került sor. Ennek a munkának előkészítése Moldvay Sándor, akkori bodzásparti tanító barátom érdeme.

Ennek a hét km-es útszakasznak a tájéka valamennyi alföldi kultúránk emlékét magában rejti. Nem is egy lelőhellyel vannak itt képviselve a Körös, a késő bükki és tiszai újkőkori kultúrák; a rézkorból a polgári, bodrogkeresztúri és péceli kultúrák; a korai és késői bronzkor; a korai és késői vaskor; a szarmaták, gepidák, avarok, szlávok, honfoglaló és Árpád-kori magyarok.

Ezért választottuk — és készítettük elő próbaásatásokkal 1948-ban, a következő esztendőre Budapestre várt, de későbbi visszamondás miatt meg nem tartott ősrégészeti és koratörténeti kongresszus egyik Alföldre tervezett tanulmányútját, amely a Nagytatársáncot is megtekintette volna.

1939-ben kimondottan településtörténeti ásatást végeztünk az akkor teljesen kiszáradt Fehértó partján.³³ Itt — a kutatások során — a területünkön ismert legrégebbi korok emlékei nem kerültek ugyan elő, de találtunk régibb és újabb vaskori telepet — az előbbiből raktárleletet is —, szkitakori telepet és temetőt, szarmatakori telepet és temetőt, avar temetőt, Árpád- és középkori települést és temetőt.

Ez a két — egymástól valóban jelentős távolságra lévő — terület, ha nem is mutatott tökéletesen azonos képet, bizonyítja, hogy azonos időben, ugyanaz a lakosság élt rajta és élt a többi területen is.

³² L. A Hódmezővásárhelyi városi múzeum régészeti osztályának 1934. évi ásatásai. Kny. a Dolg. 1935. évi kötetéből.

³³ Dolg. 1943. 195—201. Banner J.

Kutatásunk első esztendeje idején már megjelent Tompa Ferencnek a bodrogkeresztúri ásatásokról szóló alaposan kiértékelt beszámolója,³⁴ amely első alapvetése volt a magyarországi újkőkor bizonyos vonatkozású tagolásának. Meg volt tehát már az alap arra, hogy ne csak egyszerűen kőkorról beszéljünk, hanem ezen belül finomabb megkülönböztetést is tegyünk. De dolgozott már nagy alapvető munkáján is, amely a bükki és a tiszai kultúrákat különböztette meg.³⁵

A szerencsés véletlennek köszönhető, hogy az utóbbi kultúra cserepeit a gimnázium gyűjteményében felismerve és lelőhelyüket a Kökénydombon megtalálva, első ásatásunkat ezen a területen végeztük s később még négyszer megismételtük.³⁶ Az eredmény nem maradhatott el. Végeredményben — a tanyákkal is beépített területen — kőkori falu maradványait találtuk meg, amelyet — az említett okok miatt, nem sikerült ugyan teljesen feltárni, de a település 18 háza és 17 sírja, a többi megfigyelt jelenségekkel együtt tökéletes képét rajzolta meg ennek a mindmáig legnagyobb részben feltárt településnek, s vele együtt az — ebben a vonatkozásban még nem ismert — tiszai kultúrának.

Új eredmény volt a háromféle ház alak megállapításán kívül a biztosan meghatározott zsugorított temetkezési mód, az időrendben tévesen értelmezett festett kerámia pontos egyidejűségének meghatározása. Újabb példáját mutatta a többes csontgyűrűk viselés módjának s gazdag és hiteles leletanyaga a tiszai kultúra emberének földművelő életmódját állította elé, amit a nagyméretű gabonatarató edényeken kívül előkerült égetett gabonaszemek is bizonyítottak. Természetesen nem lehetett meg állattenyésztés és az ősi gyűjtögető gazdálkodásból örökölt halászat és vadászat nélkül. Mindezt a leletek tömege is igazolta. Hogy ezek mellett egyedülálló kultikus emlékeket is találtunk (Venus, háromszögű és talpcsöves oltár, állatfejű csörgő), az elősegítette a tiszai kultúra emberének gondolkozásvilágába való bepillantást s díszítőművészete formakincsének teljes megismerését.

Amikor az első évi ásatást befejeztük, nemcsak a magunk véleménye volt, hogy Alföldünk legrégebbi újkőkori emberének hagyatéka került, addig nem látott tömegben — megbízható megfigyelésekkel — a múzeum birtokába s mivel Tompa alapvető munkája lényegében nem is beszélt más kultúráról az Alföldön, azt hittük, hogy valójában nincs is más.

Ezt a véleményünket azonban két év múlva meg kellett változtatnunk. Akkor, amikor a kökénydombi teleptől másfél km távolságra ismét kőkori települést találtunk, amelynek mindig meghatározó jellegű kerámiája egészen más volt.

Tompa hivatkozott munkáiban közölt ugyan néhány hasonló díszítésű töredéket, de ezek hitelességéhez szó fért, mert a lelőhely azonossága megtévesztő volt. A vizsgálat során tévesnek is bizonyult.

A nagy különbség a két kultúra közt nemcsak az edények formájában és díszítésében mutatkozott, hanem egyes csontból készült egészen sajátos esz-

³⁴ AÉ. 1929. 31—49.

³⁵ Arch. Hung. V—VI. 1929.

³⁶ A kökénydombi ásatások részletes ismertetését l. Dolg. 1930. 49—158., 1940. 181—182; 1942. 138—143; FA 1945. 8—34; AÉ. 1949. 9—25., 1951. 27—36; Banner J., Foltiny I., Korek J. Banner egyes cikkeire l. Banner—Jakabffy, A közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája. 171.

közökben, agyag hálónéhezékekben, ún. pintaderákban, emberábrázolásokban s főként a domborműví díszítésekben, amelyek állati és emberi alakokat egyaránt ábrázolnak egészen kezdetleges, sokszor a felismerhetetlenségig vázlatos formákban.

A régi szakirodalomban két közlésben találtunk csupán hasonló anyagot. Az egyik³⁷ csaknem egészen tisztán került elő s bár igen jellegzetes formákat közölt, nem tudott, mert nem is tudhatott mit kezdeni az emlékanyaggal. A másik,³⁸ több egymástól nem nagy távolságra eső területekről közölt a közleményben nem eléggé elkülönített anyagot, amelyet csak nehezen sikerült egymástól — valóban a lelőhelyek szerint — szétválasztani.³⁹

A kopáncsi Zsoldos-tanyai⁴⁰ anyag nagyobb területen történt feltárása olyan megfigyeléseket is megengedett, amelyekre a régebbi közlések a kisebb-méretű munka miatt nem is terjedhettek ki. Így nemcsak a kultúra gazdag formakészletét, de települési viszonyait is meg lehetett állapítani. A településen ugyan csak egymásba torkolló gödrök mutatkoztak, egyelőre a ház vagy kunyhó legkisebb nyoma nélkül, ami már magában is nagy eltérést jelentett a kőkénydombi jellegű telepektől. A sírok mindig hulladékgyödrökben voltak, edény melléklet nélkül. Az egyetlen tengeri kagylóból készült karperecet a ruházathoz tartozó járuléknak tartjuk.

Nagyméretű, de rendszerint gömbhöz hasonló edények itt is voltak, de gabona szemeknek nyoma sem volt. Az állatábrázolások a termékenység szimbólumát jelentő női alakokkal együtt felvetették azt a gondolatot, hogy a kultúra hordozója elsősorban állattenyésztéssel foglalkozott. Halászat és vadászat emlékei is bőven voltak képviselve. A földművelés látszólag nem juthatott akkora szerephez, mint a tiszai kultúra életében.

Már ennél az ásatásnál felvetődött a két kultúra időrendi viszonyának tisztázása. Az a körülmény, hogy a két telep 1500 m távolságra volt egymástól s (egy itt előkerült, csak a megtévesztésre alkalmas tiszai kultúrába tartozóhoz hasonló cserép kivételével) tárgyi készlete, a legkisebb érintkezést se igazolta, kizárta, hogy ugyanabban az időben élt volna.

Az időrendi meghatározásban — az említett okok miatt — tévedtünk és tévedésben lehetnénk még mindig, ha csak a magyarországi lelőhelyek anyagára támaszkodnánk. Jugoszlávia legfontosabb őskori lelőhelyének, Vinčanak rétegviszonyai adták meg a helyes megoldás kulcsát, egy belgrádi tanulmányút alkalmával s a kultúra nevében — Körös kultúra — is ekkor állapodtunk meg Tompa Ferencsel. Bár ezzel a probléma időlegesen nyugvópontra jutott, mi a saját ásatási területünkön szeretnénk volna kézzelfogható bizonyítékot találni.

Még a nem szakembernek is feltűnhetik, hogy az európai viszonylatban is figyelemre méltó helyen álló Tornyai János múzeumban — mind a kiállítási teremben, mind a raktárban — az újkőkor anyaga van túlsúlyban. A fenti probléma keresésében van ennek a magyarázata. Kutatásunk során mindig ez vezetett.

Ezért ásattunk a kopáncsi Kiss-tanyában,⁴¹ fél km-re a Kőkénydombtól az ér másik partján, ami a tiszai kultúrában is új kérdést vetett fel: a kultúrán

³⁷ Kisléghy Nagy Gy., Az óbessenyői telep. AÉ. 1909. 146—154., 1911. 147—164.

³⁸ L. Krecsmarik E. közleményeit Banner—Jakabffy, 172—173.

³⁹ Dolg. 1931. 61—73. Banner J.

⁴⁰ Dolg. 1932. 1—48. Banner J.

⁴¹ Dolg. 1933—34. 30—43. Banner J.

belőli időrend kérdését. Az ettől 300 m távolságra lévő Kovács-tanyai település, még jobban kizárta az egyidejűség lehetőségét, hiszen ez még a rossz szomszédnak sem távolság. De sem ez, sem az utána következő kotacparti Vata-tanyai, bodzásparti Pap-tanyai és hámszárítói, majd az utolsó négy kőkénydombi ásátás sem adott a kérdésre feleletet, s bár azóta a Körös kultúra nagy gonddal és hozzáértéssel megírt kitűnő monográfiája⁴² is megjelent, az időrend kérdését — magyar lelőhely anyagból megoldani nem tudta. A kérdéssel kapcsolatban azóta Romániában és Jugoszláviában is folytak ásátások és a belső időrend kérdése is felvetődött. Magyar régészek azonban ebben a kérdésben még nem hallatták szavukat.

Még egy újkőkori ásátás jelentőségére kell felhívni a figyelmet. A szakálhádi Diószegi-tanyában⁴³ az Alföldön addig vagy egyáltalán nem, vagy csak kevés helyen ismert régészeti anyag került elő. Előbbi azt mutatja, hogy a bükki kultúra késői szakaszában az Alföldre is eljutott. A másik a vonaldíszes kerámia jelenléte, részben festett anyagának itteni előfordulását bizonyítaná. Sajnos, az előkerült leletek annyira keveredtek, hogy szétválasztásuk csak forma és díszítés szerint volt lehetséges.

Ennek a lelőhelynek anyaga is többször foglalkoztatta a hazai, újabban a külföldi szakembereket is. A kérdés körüli vita még korántsem dőlt el — mint sok más újkőkori problémánk megoldása — de sajnos a terület már nem alkalmas a döntő szó kimondására. Talán más hasonló telep jobban rétegződő anyaga fog feleletet adni a kérdésre.

Ez, az akkori viszonyok közt nagyarányú újkőkor kutatás nemcsak páratlanul gazdag eredményeket hozott, hanem más kultúrák felé is terelte a figyelmet.

A régész nem úgy dolgozik, mint a szarvasbikára lesbenálló vadász, aki minden más vadat futni hagy nemes zsákmánya elejtése érdekében. A régész sem téveszti szem elől a fő célját, de mindent észrevesz, feljegyez és összegyűjt.

Így volt ez a kotacparti Vata-tanyai⁴⁴ ásátás esetében is. Ezt a munkát azért kezdtük el, mert bemonadás szerint szülő alá forgatás alkalmával népvándorláskori kardokat találtak. E kor emlékeiből a felszínen természetesen semmi sem látszott, de annál több különböző korú őskori cserép feküdt szerte-szét. Már a próbaásátás bodrogkeresztúri rézkori sírokat és rendkívül gazdagnak látszó Körös kultúrába tartozó telepet fedezett fel.

A három nyáron át tartó ásátás, amely a tanyaépületeken és a köztük lévő virágos kerten kívül minden területet feltárt, meghozta a Körös kultúra máig is párja nélkül álló lakóházát s a jól megfigyelt leleteknek olyan tömegét, amellyel egyetlen lelőhelyünk sem rendelkezik. De adott egyebet is.

Lehetővé tette a koraréz-kori (polgári) és javaréz-kori (bodrogkeresztúri) temetők szétválasztását,⁴⁵ amelyek mintegy 100 m távolságra voltak egymástól s a két külön temetőben az egymással való érintkezésnek semmi nyomát nem találtuk. Ez annál is inkább figyelmet érdemel, mert a koraréz-kori temető edényei közt volt olyan, amelyik az itt nem képviselt tiszai kultúra forma-

⁴² Kutzián I., A Körös kultúra. Diss Pann II. 23.

⁴³ Dolg. 1935. 76—96. Bálint A., Banner J.

⁴⁴ Dolg. 1932. 1—48., 1933—34. 54—84., 1935. 97—125. Banner J.; Dolg. 1932. 103—110. Párducz M.

⁴⁵ B. Kutzián I., mai meghatározása szerint. Conference archéologique. Budapest, 1955. 80.

készletével mutatott kapcsolatot. Felmerülhetett az a gondolat, hogy a két temető azon a területen lehetett egymással érintkezésben, amely az épületek miatt hozzáférhetetlen volt. Ezt a gondolatot azonban utólag, a térkép tanulmányozása alapján el kell vetnünk, mert a két temető e területhez legközelebb eső sírjai is távolabb vannak az épületektől; hogysen a kettő közötti kapcsolatot fel lehessen tételni.

A tanya hozzáférhető területének teljes feltárása mindenesetre bizonyította, hogy a két kultúra semmi szín alatt nem egyidejű, s ezen a területen átmenet sincs a kettő között. Egyébként ezen a telepen is több kultúra volt képviselve. Így a Körös kultúra (a jelenségeken kívül 8 sírral), korarézkor, java-rézkor, korai bronzkor, korai vaskor, magyar középkor.

Ennél is nagyobb jelentősége volt a bodzásparti ásatásoknak,⁴⁶ ahol (és ez minden településre alkalmas, megfelelő fekvésű lelőhelyen, így van a város határában is) kultúrák váltották egymást, hol valóban egymásután következve, hol nagyobb időközökre üresen hagyva a területet. Itt is lakott a Körös-kultúra, majd a később a koraréz kori polgári s a később, utána következő péceli kultúra s végül a korai vaskor embere, hogy hátrahagyott emlékeiket a mindenütt megjelenő szarmaták bolygassák meg, saját maguknak helyet csinálva.

Általános régészeti szempontból nagy jelentőségű a polgári és péceli kultúrák egymásra következése, itt előkerült gazdag leletanyaguk egy részének időrendi szempontból fontos, jól megfigyelhető elhelyezkedése.

A péceli kultúra időrendje tisztázottnak látszott a kiskörösi⁴⁷ bodrogkeresz-túri temető elhelyezésével, de lefelé nem ismertük közvetlen elődjét. Itt egy gödör alján, polgári kultúrába tartozó szimbólikus és zsurorított csontvázas sír úgy helyezkedett el, hogy a fölötte lévő föld tetején a péceli kultúrára annyira jellegzetes állattemetkezés foglalt helyet, kétségtelen bizonyítékául annak, hogy a polgári kultúra időrendben megelőzte a péceli kultúrát. De fontos volt ez az ásatás más szempontból is. A péceli kultúra formakészletét alig, emberének mindennapi életét sehogy se ismertük. Itt a telepen csaknem minden életjelenségével, feltételezett lakóházával, általánosan ismert hulladékgyűjtésével, tűzhelyeivel, edény temetkezéseivel, állati és emberi sírjaival egyaránt megismerkedtünk s az előző kultúrák emberétől úgyszólván semmiben sem különböző életét is megrajzolhattuk. A gazdag leletanyag, főleg annak pontosan kiegészíthető része alapjául szolgálhatott az egész hazai leletanyag összegyűjtésének. A hiteles leletek alapján már nem volt nehéz valamennyi magyar múzeum, legtöbbször szórványosan előkerült raktári anyagából összeválogatni a kultúra formakészletét s a külföldi irodalom adatainak figyelembevételével megírni a kultúra monográfiáját.⁴⁸

Két nagy ősrégészeti monográfia — a Körös- és péceli kultúra — megírásához tehát a város területén végzett kutatások adták meg a hiteles, jól megfigyelt jelenségeken nyugvó alapot.

Időrendben nagyot kell ugranunk, hogy általános szempontból is jelentős leletekről számolhassunk be. A zóki kultúra szórványos töredékei mellett, csak azokat az előkerülésükkor fel nem ismerhető edényformákat említhet-

⁴⁶ Dolg. 1935. 126—144; FA. 1939. 13—23. Banner J.

⁴⁷ Csalogovics J., Die neue aufgedeckte neolithische Siedlung und das kupferzeitliche Gräberfeld von Kiskörös. P. Z. 1931. 102—115.

⁴⁸ Banner J., Die Pécelier Kultur. Korek József közreműködésével. AH. XXXV.

jük meg, amelyeket csak a Makó-vöröskereszti⁴⁹ együttes alapján lehetett felismerni, de akkor több új alakkal gazdagították ismereteinket. Arra azonban még így sem voltak alkalmasak, hogy magát a kultúrát alföldi összefüggéseiben megismerhessük.

Bronzkori kutatásainkra nem érdemes sok szót fecsérelni. A batidai,⁵⁰ több rétegűnek ígérkező telep ásatását — anyagi erőnket meghaladó földmunkáról lévén szó — abba kellett hagynunk, mert ez egyszer nem kizárólag a tudomány, hanem a másoktól rosszul értelmezett múzeumi (anyaggyűjtő) célt kellett figyelembe vennünk. Pedig itt, aránylag közel a szőregi, klárafalvi, deszki és ószentiváni temetőkhöz, valóban szükséges lett volna, s még ma is szükséges lenne rétegekben sorakozva látni a gazdag sírok leletanyagának változatos, gazdag formakészletét.⁵¹

A kisebb hiteles leletek azt mutatják, hogy a terület bronzkora ugyanazt az anyagot mondhatja sajátjának, mint a Marosmente. Helyi eltérés természetesen elképzelhető, mint azt a hunyadihalmi⁵² egészen korai bronzkori anyag mutatja.

A koravaskor nagyobb települése bontakozott ki a Szakálháton⁵³ és a vele közvetlenül szomszédos Solt-Palé⁵⁴ területén. Fontosabb azonban ennél a szkita emlékanyag előfordulása egy részt a Fehértó⁵⁵ mellett — ahol egyébként bronz raktárlelet is előkerült⁵⁶ — másrészt Kishomokon,⁵⁷ ahol szkita temetőt hitelesített az ásatás.

Ez az emlékanyag — feldolgozása közben — a figyelmet az Alföldnek a Körös vidékétől délre eső szakaszára irányította s kiindulópontja volt egyebek közt a Szentés környéki gazdag anyag feldolgozásának,⁵⁸ majd a vekerzugi⁵⁹ újabb nagy jelentőségű, még befejezésre váró ásatásoknak.

Itt kell megemlítenünk a már többször hivatkozott Nagyatársánc⁶⁰ ásatását, amely alkalommal egy helyen keresztirányban vágtuk át a sáncot. Az előkerült szegényes leletanyag arra éppen elég volt, hogy a sánc építésének a korát megállapíthassuk. A sáncot a korai vaskorban, valószínűleg a szkiták elleni védekezés céljából építették, olyan, akkor élővízre támaszkodó magaslaton, amely az előkerült leletek tanúsága szerint a korai rézkortól — talán kisebb-nagyobb megszakításokkal — lakott volt. A földbe vágó ásó nyomán megszólaltak az emlékek és megcáfolták a nyilvánvalóan mesterségesen is táplált népi hagyományt. A magyarországi ásatások során, először e munka folyamán dolgoztunk légi felvételek alapján.

⁴⁹ Banner J., Hódmezővásárhely története a legrégibb időktől a magyar honfoglalásig. 1940 66—67. A makói ásatást Párducz M. vezette.

⁵⁰ Dolg. 1933—34. 252. Banner J.

⁵¹ Alkalmas lenne erre a célra a szőregi, mai napig feltáratlan bronzkori telep is, amely úgy látszik, még a koravas-korban is lakott volt.

⁵² Dolg. 1935. 153—155. Török Gy. — AÉ. 1941. 20—23. Banner J.

⁵³ Dolg. 1935. 76—88., 1937. 51—62. Banner J.

⁵⁴ Dolg. 1937. 62—66., 1938. 193—196. Banner J.

⁵⁵ Dolg. 1943. 195—201. Banner J.

⁵⁶ AÉ. 1944—45. 29—42. Banner J.

⁵⁷ Dolg. 1940. 79—94. Párducz M.

⁵⁸ AÉ. 1944—45. 81—117. Csallány G., Párducz M.

⁵⁹ AAA. 1952. 143—172., MTAK. 1953. 21—67. stb. Párducz M.

⁶⁰ Dolg. 1939. 93—114. Banner J.

A kishomoki ásatás keltakori temető részletét is feltárta. A Katona István halmában⁶¹ és még néhány más helyen kiásott sírtól eltekintve ennek a kornak területünkön történő kutatásával még adósok maradtunk.

Ezzel le is zárhatjuk az őskori kutatásokról mondanivalónkat. Ennek a kornak a kutatásából munkatársaim éppen úgy kivették a maguk részét, mint jómagam, de a történeti idők emlékeinek kutatása nagyobb súllyal rájuk nehezedett. Lássuk ezekből is a legfontosabbakat. Azokat, amelyek az egész Alföld kutatásában valóban komoly nyomokat hagytak.

Leplezetlenül meg kell mondanunk, hogy az i. u.-i korok, immár kétségtelenül megnevezhető, az írott forrásokban is nyomot hagyó népek emlékeinek kutatása sem oszlik meg arányosan e népek közt. A szarmaták kutatása mellett aránytalanul kevés számmal vannak azok az ásatások, melyek a hünkorszak és az avarok emlékeit kutatták. A szlávok és magyarok emlékei se mutatják az egész terület népsűrűség szerinti vizsgálatát, de e két utóbbi még így is jelentős, mert ezekre támaszkodva olyan elmélet születetett meg, amely a szlávok és magyarok e korbéli kapcsolatának megértését teszi lehetővé.

Nehéz volna Alföldszerte s így a város területén is olyan lelőhelyet találni, ahol a szarmaták jellegzetes szürke cserepei kisebb-nagyobb mennyiségben elő ne fordulnának. Ennél csak az volt nehezebb, hogy olyan régész is találjunk, aki ennek a szürke, unalomig egyhangúságnak tanulmányozására, a napsütötte sziken heteket s végeredményben hónapokat tudjon eltölteni, anélkül, hogy ezt az egyhangúságot néhány síron, nehezen felismerhető épületmaradványon kívül, látszólag a legkisebb dolog is változatosabbá tette volna. És amikor végre egy — a gimnáziumi gyűjtemény szép calcedon gyöngyei révén ismert — lelőhelyen a temető sírjai valóban előkerültek, hivatali kötelessége miatt ott kellessen hagyni, hogy az Erdélyi Történeti Intézet meghívására Erdélyben ássasson. Ennek ellenére a feldolgozás során éppen ez a temető adta az első megbízható adatokat a szarmata társadalom egyes kérdéseinek megoldásához.⁶²

Nekünk sikerült megtalálni munkatársaink közt és neki volt türelme 1932-től kezdve kitarítani a mindegyre szaporodó anyaggal és a belőlük levonható történeti és technikai következtetésekkel, amely utóbbiak közzétani és égetéstechnikai vizsgálatokkal⁶³ először mutatták ki, hogy bár a szarmatáknak voltak kereskedelmi kapcsolatai a pannoniai római-lakossággal, az addig importáltak tartott finom kidolgozású edények helyben ástott agyagból helyben készültek, átvéve a visszamaradt kelta lakosságtól a korong használatát.

Ez a kitarítás és az egész ország hasonlókorú leletanyagának összegyűjtése és feldolgozása 1943—1950 között három kötetes monográfiát eredményezett,⁶⁴ amely teljes gyűjteménye a magyarországi szarmata hagyatéknak és amely forrásmunka marad még akkor is, ha a kritika nem minden megállapításával ért egyet. Ennek a munkának az alapvetése is az itteni kitarító munka eredményeként született meg.

⁶¹ Dolg. 1936. 159—174. Párducz M.

⁶² AÉ. 1946—48. 283—290., 1952. 39—47. Párducz M.

⁶³ Dolg. 1935. 226—228., 228—229. Lengyel E., Krupinszky L.

⁶⁴ Párducz M., A szarmaták emlékei Magyarországon, I—III. AH. XXV., XXVIII., XXX. E korra vonatkozó részlet közleményeit l. Banner—Jakabffy i. m. 385—386.

A gorzsai Héthalom dűlőben feltárt germán temető⁶⁵ egyetlen arany éremmel jól keltezett sírja tette lehetővé az Alföld ezen a szakaszán, egyebek közt a város területén is több helyen talált germán síroknak a gepidákhoz kötését. Sajnos, az egész népvándorláskorból jóformán ennyi az eredmény, mert az alig-alig mutatkozó néhány húnkori töredéken kívül, csak néhány avar sírről⁶⁶ számolhatunk be, pedig ezen a területen, amely a hasonlókorú leletekben annyira gazdag csongrádmegyei, Szeged környéki lelőhelyekkel az őskortól kezdve mindig élénk kapcsolatot tartott fenn, bizonyára több temető is van, a többiekéhez hasonló jelentős sír számmal. Ezek felkutatása a jövő feladata.

Elérkeztünk az avarkort követő, a honfoglalás korát közvetlenül megelőző s részben még azon túl is terjedő emlékek kutatásának kérdéséhez, amelynek elhanyagolásáért az utóbbi időben nem mindig igazságos, elmarasztaló ítéletet kapott a magyar régészet. Ez az a pont, ahol — nyíltan kimondjuk — igazságtalanul vádolták sovínymussal a kutatókat, pedig ha tárgyilagosaak akarunk lenni, valóban nem erről van szó.

A múzeumok — és ebben nem kivétel a Nemzeti Múzeum sem — leginkább azért ásattak, hogy kiállítási szekrényeikben újabb, de lehetőleg mindig tetszetős anyagot mutassanak be a látogatóknak. Tisztelet azoknak az ásatóknak, akik egész temetőket, vagy telepeket tártak fel s nem hagyták abba a munkát, ha szép bronzveretes sírok helyett, már csak elrozsdásodott vaskések, karikák kerültek elő. Nem volt ebben különbség sem az avar, sem a szláv, sem a honfoglaló magyar temetők feltárása közt, ami természetesen igen nagy hiba volt minden téren, így a leletekben kevéssé gazdag szláv sírok esetében is. Itt létüket azonban soha senki sem tagadta.

Bizonyítani kívánjuk az elmondottakat. Hampel József a millenium idején kiadott első honfoglaláskori corpusban még nem látta tisztán a leleteket, de hogy vannak, azt már akkor sem tagadta. »A meghódítottak közt — írja — lehetnek szlávok, avarok, bajorok, frankok, gepidák, bolgárok, dalmaták, itáliaiak s bizonyára e sokféle néptől is van hagyaték a IX—X. századi emlékek közt, de archeológiai és néprajzi ismereteink még nem jutottak odáig, hogy az egyes meghódoló népek hagyatékából mindegyiknek odaitéljük a maga holmiját.«⁶⁷ De a századfordulón már félreérthetetlenül írja: »Soros temetőink sírját nem vetettük egybe a délszláv szomszédok egykorú temetőivel és nem kerestük az analógiákat Cseh- és Lengyelországban, meg az Elbe melletti egykor szláv területeken. Megtették helyettünk szláv kartársaink... Nincs okunk tárgyilagosa egybevetéseiknek az eredményét kétségbe vonni mely odaszól, hogy e korbeli soros temetőink túlnyomó zöme szlávoktól származik.«⁶⁸ És ettől kezdve, ha itt-ott kerültek is még olyanok, akik a hasonló leletek származását tagadták, a komoly kutatók egy percig sem vonták kétségbe a leletek eredetét.

Hogy kimondott szláv kutatás — a legújabb időkg — nem volt, azt bajos volna tagadni, de a tervszerűtlenül végzett munka kimondott avar, germán, honfoglaló magyar vagy középkori magyar kutatásról sem beszélhet, mint ahogy a régebbi korok kutatása is csak véletlenül felbukkanó leletek nyomán indult meg.

⁶⁵ MAG. 1933. 376—380., Dolg. 1933—34. 251—271. Banner J.

⁶⁶ Dolg. 1937. 89—104. Bálint A.

⁶⁷ Hampel J., A honfoglalási kor hazai emlékei. Pauler—Szilágyi. A magyar honfoglalás kútfői. 1900. Kny. 5.

⁶⁸ Ua. Újabb tanulmányok a honfoglalás-kor emlékeiről. 1907. 20.

El kellett mondanom mindezt az igazság kedvéért, pedig a hódmezővásárhelyi ásatókat ezek a vádak távolról se illetik.

Mi — Fehér Géza megállapítása szerint⁶⁹ — a Hampel nyomdokain járunk ásatásunkban s »idevágó ásatásaik ismertetésében — s a külföldön mindenki, aki értett ehhez a kérdéshez«.

Igazolásunkra idéznünk kell Fehér Géza megállapítását: »... régészetünk e legfontosabb feladatának jelentőségét nem értettük meg? Ott sem fejeztük be a munkát, ahol már biztos volt az eredmény. E kötelességnek csak a Szegedi Egyetem Régiségtudományi Intézete igyekezett szerény anyagi lehetőségének keretein túlmenőleg megfelelni. Sok temetőt ástak ki, amelyekből olyan anyagot kapunk, hogy XI. századi múltunk megértésére e munka egymagában többet ér, mint mindaz, amit egyebütt dolgoztak, de a pénzhány minden temető befejezését megakadályozta. Az ásatók itt világosan látták a kérdést: munkájuk folytatása a legfontosabb kérdés.«

Meg kell vallanunk, hogy egyetlen eset kivételével soha se ezeknek az emlékeknek a kutatására indultunk. A Héthalom dűlőben padláson talált germán edény nyomán találtuk meg a gepida és szláv temetőket,⁷⁰ de ha már megtaláltuk fel is tártuk mind a kettőt s nem haboztunk a tudományos nyilvánosság előtt is szláv temetőről beszélni.

Szakálháton⁷¹ a nagyon vegyes összetételű őskori telep kimerülése után kezdtünk hozzá a magyar temető feltárásához. A Hunyadi halomban⁷² a sajátos korabronzkori emlékeket kezdtük kutatni, de feltártuk, a lehetőség szerint az előkerült szláv sírokat is. Egyedül a Szentitanyában⁷³ mentünk bemutatott leletek alapján datálható sírok kutatására.

Legyen elég ez a négy temető. Ne beszéljünk az előkerült kisebbekről, amelyek közt ott vannak a múlt század végén Varga Antal által feltártak is.

Ezeknek a temetőknek kiértékelését magunk végeztük el, akkor amikor közöltük azokat, de jelentőségüket valójában Fehér Géza összefoglaló munkája tükrözi az egész leletanyag megvilágításában.

Megállapítása szerint »Hódmezővásárhely környékén — egymástól nem nagy távolságra laktak magyarok és szlávok«. »Hódmezővásárhely környékén találunk külön-külön magyar és szláv temetőt. Ilyen magyar temető a Hódmezővásárhely-szakálháti.« »... a megtelepedéstől, esetleg valamivel későbbi időtől legalább a X. század végéig használatban volt.« »Ez a középsorsú magyarokból álló telep... közelében van a szlávoknak is egy, éspedig népes községe« ... »Ennek a temetőnek, a Hunyadihalom temetőjének csak kis részét ásták ki.« »A temető kiásott része... a XI. századból való, régi része azonban biztosan a X. századból, a szakálháti temető korából.« »Egymástól kb. 1 km-re lévő temetőikben még semmi nyoma a kölcsönhatásnak sem, nemhogy annak, hogy egymással összekeveredtek volna.«

⁶⁹ Fehér G. megállapításait: A honfoglaló magyarok és a szláv együttélés problémái c. kéziratban maradt munkájának 87., 111., 115., 118—120., 124., 126., 134., 135., 137. lapjairól vettem. Ennek lehetővé tételéért ifj. Fehér G. kartársamnak tartozom őszinte köszönettel. Lásd még: Fehér G., A Dunántúl lakossága a honfoglalás korában. AÉ. 1956. 35—36.

⁷⁰ L. 65. jzt.

⁷¹ Dolg. 1936. 205—216. Bálint A.

⁷² Dolg. 1937. 66—69. Banner J.

⁷³ Dolg. 1942. 144—145. Párducz M.

A Szentitanyában »A temetőt 18—30 méteres üres sáv osztja két részre. Egyik részben a sírokban csak magyar tárgyak... vannak, a másik részben nincs egyetlen ilyen tárgy sem, csak S-végű halánték karikák.«

Ezek a publikációkból és a leletanyagból megállapított tények nagyon érdekes következtetésre vezettek. Fehér Géza nyíltan megmondja: »Azért használom elsősorban a hódmezővásárhelyi példákat, mert ez az egyetlen hely, ahol a mi kérdésünk szempontjából tervszerű munka alapján dolgozhatunk...« Ez az alapja tehát a magyar szláv együttélés fejlődésében megállapított négy szakasznak, amely szerint az

I. szakaszban magyarok és szlávok teljesen külön temetkeznek. A II. szakaszban külön temetkeznek, de mindkét temetőben kerül már egy-egy egymástól kapott tárgy. A III. szakaszban egyazon temetőbe temetkeztek, de egymástól elválasztott csoportokban vannak. A IV. szakaszban egyazon temetőbe összekeveredve temetkeznek, ami azt jelenti, hogy a telepen is együtt vannak.

Ezek az elgondolások természetesen az egész ország területére a helyi települési körülmények figyelembevételével lehetnek érvényesek. A leletanyag támogatja elmélet azonban a vásárhelyi kutatások nélkül nehezebben születettek volna meg.

Végére jutottunk annak a vizsgálatnak, mit adott Hódmezővásárhely a magyar régészetnek.

Nem az volt a célunk, hogy 15 esztendő minden ásatását, s az azóta sok érdekes, új eredményt hozó kutatásokat⁷⁴ is részletesen ismertessük. Az utóbbiból az újkőkor ismerete terén elért eredmények érdemelnek legtöbb figyelmet. Ezek tárgyalása az ásatás eredményeinek közlése előtt nem volna illendő. Elvégzett munkánkban csak azokat az eredményeket ragadtuk ki, amelyek hely- és Alföldtörténeti kutatásunkat valóban előbbrevitték, amelyeket az általános történeti kérdések tárgyalásánál nem lehet figyelmen kívül hagyni.

Az elmondottakból is látszik, hogy nincs az Alföld őskorának egyetlen olyan kultúrája, történeti idejének egyetlen olyan népe sem, amelyik a város területén képviselve ne volna. A kisebb-nagyobb eredményeket vagy sok esetben csak probléma felvetéseket nem az egyes kultúrák hiányzása okozza, hanem az a körülmény, hogy anyagi eszközeink nem voltak olyan terület feltárására, ahol bizton remélhettük volna az eredményeket. A város, akkor 132,260 holdnyi területéből feltárt alig párezer négyzetméter az, amelyik megmutatta történetét. Hogy a többi is osztozott ebben, az egy pillanatra sem kétséges. E két egymással szembeállított szám mutatja, hogy van még hol és mit dolgozni.⁷⁵

Banner János

⁷⁴ Vásárhelyi Szó. 1955. 18—20., 1956. 33—37. Gazdapusztai Gy.

⁷⁵ Tizenkét esztendő szünetelés után készült ez a várostörténeti, de egyúttal múzeumtörténeti beszámoló. Nemcsak eredményeket közöl, hanem ezeken keresztül terveket is ad azoknak, akik a területen dolgozni fognak. Részletes kidolgozásuk és végrehajtásuk az ő feladatuk.

Das Gebiet des Komitates Csongrád, miteinbegriffen die Gemarkungen der zwei grösseren Städte Szeged und Hódmezővásárhely, gehört zu den an archäologischen Funden reichsten Landschaften Ungarns.

Es tritt nicht mit dem Anspruch auf, und kann mit einem solchen gar nicht auftreten, dass sein Gebiet von weiter Ausdehnung während seiner Geschichte in den schriftlosen und in den »historischen« Zeiten jemals die Grenze von Kulturen und politischen Einheiten gebildet hätte, da es zu jeder Zeit das Schicksal des ganzen Alföld teilte. Das ist so weitgehend zutreffend, dass es durchaus nicht eine Übertreibung ist, wenn wir behaupten, dass dieses Gebiet die Geschichte des ganzen Alföld widerspiegelt. Darum können wir die in dem Titel aufgeworfene Frage schon hier beantworten: Hódmezővásárhely gab alles das, was auf dem ganzen Alföld überall vorhanden war, höchstens konnte es einigemal als eine kleinere landschaftliche Einheit auch so etwas geben, was anderswo der Zufall noch nicht an das Tageslicht gefördert hat oder von der fachmässigen Forschung noch nicht aufgefunden wurde. Dass es das Gegebene in brauchbarer Weise gab, das lässt sich damit erklären, weil die in verschiedenen Zeiten ausgeführten Forschungen mit Methoden, die dem Ziel entsprachen, den unter den Erdboden geratenen oder geradezu vorsätzlich vergrabenen Fundgegenständen nahezukommen suchten, und sollen sie Überreste von Siedlungen, Gräber, verborgene Schätze usw. gewesen sein.

Die ersten Funde — dicke Scherben — riefen im Jahre 1753 auf dem Ufer des ehemaligen Hódtava die Aufmerksamkeit des reformierten Geistlichen B. Szőnyi auf sich. Dann gingen aber die zufällig zum Vorschein gekommenen Funde zu Grunde — keine Kunde blieb über sie. Erst nach mehr als hundert Jahren, im Jahre 1858 kam die Antiquitätensammlung des Gymnasiums zustande; sie verfügte nach kaum als 20 Jahren schon über ein solches Material, das auch auf der Ausstellung, die im Jahre 1876 bei Gelegenheit des VIII. internationalen archäologischen und anthropologischen Kongresses veranstaltet wurde einen Platz erhielt.

Von dieser Zeit angefangen liess jedoch die Begeisterung schon nach und flammte erst dann wieder auf, als der reformierte Geistliche S. Szeremlei mit grossem Aufwand an Gelehrsamkeit die Abfassung einer auf fünf Bände geplanten städtischen Monographie begann, deren Fertigstellung auf das Millennium Jahr vorgesehen war. Dann nahmen jene Ausgrabungen von bescheidenem Ausmass mit Unterstützung der Stadt ihren Anfang, die zuerst von Gy. Tergina und S. Farkas, dann unter deren Leitung von den Gymnasiallehrern I. Oláh und A. Varga, dann noch drei Jahre lang nur von dem letzteren allein geleitet wurden.

Diese Ausgrabungen hatten nicht den Zweck, um ein Licht auf die Vorgeschichte der Gemarkung der Stadt zu werfen. Die historische Zielsetzung könnte aber diesem Unternehmen kaum abgesprochen werden. Szeremlei suchte nämlich nach archäologischen Beweisen bezüglich der topographischen Daten jener ungarischen Dörfer, die in mittelalterlichen Urkunden noch erwähnt werden, aber teils während der Türkenherrschaft, teils schon während des Mongolensturmes zugrunde gegangen sind. Und der Erfolg für diese Bestrebung blieb auch nicht aus. Von den 42 Dorfgemeinden, die ehemals innerhalb der Gemarkung der Stadt existierten, wurden für 12 die Grundmauern oder die Mauern ihrer Kirchen und diese mitberechnet 15 Siedlungsspuren im Laufe dieser Ausgrabungen gefunden und ein guter Teil von ihnen konnte auch namentlich identifiziert werden.

Das waren die wichtigsten Ergebnisse, denn der urzeitliche Teil der Monographie enthält schon sehr viele irrtümliche Angaben und sogar Trugbildern nach (ein solches war z. B. die Identifizierung des Nagytatársánc mit der Residenz Attilas).

Von diesen Ausgrabungen wurde die Indolenz wenigstens bei einigen Leuten gebrochen, aber ebenso nur vorübergehend, wie in der Zeit des Kongresses. Jetzt war jedoch diese Trägheit schon gefährlicher. Es wurde ein immer grösseres Gebiet bebaut. Im Anschluss daran bevölkerten sich die Geföhte (*tanya*) und die Verwüstung der zum Vorschein gekommenen Funde sah man mit einige Ausnahmen gleichgültig zu. In mehr als 30 Jahren kamen nur einige Funde in die Sammlung des Gymnasiums oder irgendeines Museums.

Der entscheidende Umschwung erfolgte im Jahre 1928; damals schloss nämlich der Verfasser dieser Zeilen im Auftrage von Prof. Á. Buday mit B. Endrey, dem

stellvertretenden Bürgermeister der Stadt, eine Abmachung ab. in dem Sinne, dass das Archäologische Institut der Universität Szeged in der Gemarkung der Stadt auf Kosten der Stadt von Jahr zu Jahr Ausgrabungen ausführen wird für die archäologische Abteilung des Museums der Stadt.

Von dieser Zeit angefangen ging die Arbeit 15 Jahre, d. h. bis 1944 fort. Sie hatte ein zweifaches Ziel: teils wollte man sich durch sie zur Geschichte der Gemarkung glaubhafte Daten verschaffen, teils sollten sie als Schulausgrabungen zur Anleitung jener Studenten der Universität und der Hochschule für Bürger-schullehrer dienen, die sich auch mit der Archäologie befassen wollten.

Wir können hier alle diejenigen Ausgrabungen nicht anführen, die von dem Archäologischen Institut in der Gemarkung der Stadt ausgeführt wurden und deren Ergebnisse von denen, die diese ausgeführt haben, in der Zeitschrift des Instituts »Dolgozatok« veröffentlicht wurden. Nur jene Resultate wollen wir hier zusammenfassen, die für die Urgeschichte des ganzen Alföld und für die Siedlungsgeschichte und Chronologie der späteren Perioden bis zur ungarischen Landnahme eine besondere Bedeutung haben und auch auf die archäologische Arbeit des ganzen Alföld von Einfluss waren.

In chronologischem Nacheinander fortschreitend: unsere Ausgrabungen boten uns vor allem Gelegenheit zur Unterscheidung von mehreren neolithischen Kulturen auf diesem Gebiet, dann ermöglichten sie uns auf Grund jener Erscheinungen und Funde, die auf mehreren Siedlungsplätzen anzutreffen waren, auch über das Leben in diesen ein Bild zu entwerfen.

Solche waren vor allem die Körös- und Theisskulturen. Mehrere Siedlungsplätze der ersten wurden beobachtet und die Wissenschaft konnte sie nach den Korrigierung einiger anfänglicher Irrtümer als die älteste Kultur in die Fachliteratur einführen, aber sie boten auch dazu Gelegenheit, dass die über unser Gebiet weit hinausreichende Monographie von I. Kuitzán, die sich mit sorgsamer Datensammeln und mit deren umfassenden Auswertung auszeichnet, und in welchem Werk sich die Verfasserin zum Teil auf unsere Daten stützen konnte.

Die Aufschliessung mehrerer Siedlungsplätze der Theisskultur warf ein Licht auf das Leben dieser Kultur, auf die Beschäftigung ihrer Träger, auf die Siedlungsverhältnisse, auf die Häuser, Herde, Begräbnisriten, dann auf den ausserordentlichen Formreichtum ihrer Töpferei, aber auch ihre Berührungen mit fernliegenden Gegenden und auf diese Weise wurde in der Wirklichkeit jener Monographie weitgehend vorgearbeitet, deren Abfassung noch bevorsteht.

Die chronologischen Beziehungen beider Kulturen gelang uns nur — obgleich wir hierauf bei unseren Forschungen mit der grössten Sorgfalt bedacht waren — unter Heranziehung fremden Materials (Vinča) zu klären.

Aber es blieben unaufgeklärte steinzeitliche Probleme noch reichlich übrig. Es gelang uns nicht das gegenseitige Verhältnis der Bükker-Kultur und der gemalten bandkeramischen Kultur auf zufriedenstellende Weise zu klären, trotz alledem nicht, dass sie auf demselben Siedlungsplatz, aber miteinander stark vermischt vorkamen. Nur blasse Spuren der Bánáter-Kultur trafen wir an, obgleich diese auf dem benachbarten Gebiet ganz ungestört vorhanden ist. Die Klärung dieser Probleme ist eine Aufgabe der Zukunft, auch dann, wenn wir auf sie eine Antwort gar nicht in der Gemarkung der Stadt bekommen werden.

Unsere Ausgrabungen zeitigten wichtige Ergebnisse auch auf dem Gebiet der kupferzeitlichen Forschung. Auf derselben Fundstätte fanden wir je einen Friedhof aus der frühen und späteren Kupferzeit, die in keinerlei Beziehung miteinander standen, obgleich wir seitdem — auf Grund der polgärer Ausgrabungen von I. Kutzán — wissen, dass sich die beiden zeitlich aufeinander folgenden Friedhöfe seit dem Anfang der Periode organisch entwickelten.

Aber auch auf ein anderes Problem der Kupferzeit haben unsere Ausgrabungen Licht gebracht. Innerhalb der Gemarkung der Stadt wurde von uns ein Teil eines in die Pécelér (Badener) Kultur gehörenden, weit ausgedehnten Siedlungsplatzes aufgedeckt. Durch zwei Tiergräber oberhalb von Gräbern aus der frühen Kupferzeit, was auf die Pécelér Kultur so sehr charakteristisch ist, konnte auch die Chronologie der beiden Kulturen bestimmt werden. Die vielen guten Beobachtungen und ihre Ergänzung durch ein reiches keramisches Material liessen uns ein solches Vergleichsmaterial zukommen, auf Grund dessen wir das gesamte ungarländische Denkmälermaterial auswählen konnten und nachdem wir dieses

mit den Funden der benachbarten Länder verglichen hatten, war es uns möglich, eine Monographie über die Pécelér Kultur zu schreiben.

Den Ausgangspunkt von zwei vor kurzem erschienen grossen urzeitlichen Monographien bildeten teils die Ergebnisse der in der Gemarkung des Stadt ausgeführten Ausgrabungen und mit Hilfe dieser gelang es bestimmte, früher ungelöst gebliebene Probleme zu lösen.

Jene wenigen Funde, die aus der Vučedol-Zóker Kultur zum Vorschein kamen, konnte nur bezüglich der Verbreitung dieser Kultur einige Daten liefern.

Aus dem Fundmaterial einiger Fundorte liess sich feststellen, dass sich die Entwicklung der Bronzezeit — abgesehen von einer einzigen Gruppe lokalen Charakters — von der Bronzezeit des Marosgebietes nicht unterscheidet. Auf diesem Gebiet sind aber — schon wegen des landschaftlichen Charakters der Funde — noch grössere angelegte Forschungen notwendig.

Grössere Ergebnisse zeitigte die Erforschung der frühen Eisenzeit. Nicht nur einen Siedlungsplatz, sondern auch einen Friedhof aus der skythischen Zeit haben wir aufgedeckt. In Zusammenhang mit der Bearbeitung dieses Materials lenkte sich die Aufmerksamkeit auf den grossen Friedhof aus der Umgegend von Szentes, der uns in den letzten Zeiten besonders durch die Ergebnisse neuerer Ausgrabungen — Wagenbestattung — die Lösung wichtiger Probleme ermöglichte.

Jenes Grab aus der späten Eisenzeit, das zu einem Friedhof mit skythischen Denkmälern gehörte, wäre vielleicht auch zur Lösung bestimmter Übergangsprobleme geeignet gewesen, wenn es nicht auf einem mit Wein bepflanzten Terrain zum Vorschein gekommen wäre. Die Denkmäler dieser Periode kommen an mehreren Stellen innerhalb der Gemarkung der Stadt vor und zwar nicht nur in Friedhöfen, sondern auch auf Siedlungsplätzen und zwar nahe der Denkmäler der vorhergehenden Periode oder sogar auch auf denselben Stellen.

Aus der historischen Zeit ist von grosser Bedeutung die Erforschung der sarmatischen Denkmäler — es gibt mehrere Siedlungsplätze und einen einzigen Friedhof. Diese sind nicht nur deswegen bedeutungsvoll, weil wir aus diesen die Siedlungsverhältnisse des Zeitalters kennenlernen können, sondern auch deswegen, weil diese Ausgrabungen den Ausgangspunkt bildeten zu einer dreibändigen Monographie, die aus der Feder von M. Párducz erschien. Der einzige Friedhof ermöglichte uns einen Einblick in die sozialen Verhältnisse der Sarmatenzeit.

Aus der Völkerwanderungszeit haben die Ausgrabungen nicht vieles ans Tageslicht gefördert. Ein Friedhof bot aber Gelegenheit zur genauen Absonderung des gepidischen Denkmälermaterials dieses Gebietes.

Awarische Denkmäler und ungarische Denkmäler aus der Zeit der ungarischen Landnahme gibt es zwar unzweifelhaft auf unserem Gebiet, aber die im Laufe unserer Ausgrabungen zum Vorschein gekommenen Denkmäler, die hierher gehören, sind im Vergleich zu den übrigen Zeitaltern nicht bedeutungsvoll, aber wegen ihren Beziehungen zu den slawischen Denkmälern sind diese ausserordentlich wichtig.

Eine grössere Bedeutung haben jene frühen ungarischen und slawischen Friedhöfe, die wir trotz ihres ärmlichen Inhaltes an Beigaben bestrebt waren möglichst vollständig ausgraben zu lassen. Die Bedeutung dieser Ausgrabungen ergab sich besonders aus dem Umstand, dass sich G. Fehér vor allem auf diese stützte, als von ihm seine Theorie über die Berührungen zwischen Ungars und Slawen, dann über die Art ihres Beisammenlebens und ihrer Verschmelzung miteinander aufgestellt wurde.

Von der damaligen Gemarkung der Stadt von 132, 260 Joch Ausdehnung konnten wir nur auf kaum ein-zwei tausend Quadratmetern die Denkmäler, Siedlungsplätze der schriftlosen Zeiten in der Geschichte dieses Gebietes erforschen, die jedoch — wie schon erwähnt — einen Durchschritt betreffs der Verhältnisse des ganzen Alföld Gebietes geben.

J. Banner

TÁPAI LAGZI

Az élet mindennapos megpróbáltatásai sohasem voltak kellemesek. Különösen nem a századfordulónk elején, a kapitalista gazdálkodás idején. »Látástól-vakulásig« dolgozott a szegényparaszt, s a nehéz, sokszor fájdalmas robot hamarosan mély barázdákat szántott a naptól égetett, fagytól cserzett arcokon. A vigasztalan egyforma hétköznapi taposómalmában boldog volt a paraszt, ha sorsát vidámsággal, nótával, vagy tánccal, mesével, vagy mulatsággal vidámbbá tehetette.

Az élet három nagy állomása: a születés, házasság és halál. Mindháromnál igyekszik a magyar paraszt a mindennapi életét vidámabbnak látni, s ha a halál nem is éppen jó alkalom a vigasságra, azért a halotti-tort akkor is megülik.

Ezúttal a tiszamenti kisközségnek, Tápénak lakodalmi szokásaiból néhány érdekesebb eseményt mutatunk be. Tápé Szeged mellett, a szegedi körtöltés tövében települt. Lakói szorgalmas, becsületes, dolgos és színtiszta magyarok. Napi munkájukat ők is »hajnalok-hajnalán« kezdik s késő éjszakára jár már az idő, amikor fáradt testüket pihenőre hajtják. »Az élet itt nem móka és nem talány« írja Juhász Gyula, »A tápai lagzi« című versében.

Valóban a tápéiak, vagy ahogy ők magukat hívják: »tápaiak«, különösen a lakodalom, a »lagzi« alkalmával félreraktak minden bűt és gondot, s nagy vigassággal éltek a másnap. Akár gazdag volt az örömapa, akár szegény, bizony lakodalmat csinált a lányának, fiának. Ráment a tehén, vagy 1 hold föld, vagy pénzt vett fel a »Hitel-bank«-tól, de lakodalmat csinált a javából, ha esetleg utána éveket húzta is a bújást.

A házasságkötéssel kapcsolatos szokásanyaguk igen bonyolult szertartás-sorozat, amelyben a szakembernek is nehéz kiismernie magát. Elsősorban bizalmatlan a tápai paraszt az idegennel, s csak a húsból, vérből való előtt mutatják be igazi énüket, valamint szokásanyagukat.

A lakodalmas szokásanyag szertartásszerű megnyilatkozásaiban igen sok a móka, a tréfa és derűt fakasztó mosoly.

Mielőtt egyáltalán lagziról szó lehetne, előbb az szükséges, hogy a fiatalok megismerjék egymást. Tápén pedig hol lehetnek ilyen ismerkedési lehetőségek? Vagy a »vasárnapi játszón«, vagy a bálban, illetőleg a »merigetőn«.

Délelőtt a vasárnapi nagymiséről kijövő lányokat várták meg a legények a templom előtt, hogy a lányok »gangosan« el »defellirozzanak« előttük. Itt megbeszélték a délutáni »vasárnapi játszó«-t. A »merigető« a Tisza folyó partján volt, ahol alkalmas helyen olyan alkalmatosságot készítettek, hogy onnan kényelmesen meríthették a vizet. A báli ismeretség csak természetes volt, olyan, mint bárhol az országban.

Az ismeretség után a fiatalok szívében szerelem fakadt. Szálait egyre fognatták, erősítették s ennek az lett a vége, hogy rövidesen férj-feleségként közös fészket raktak.

Sokszor előfordult olyan eset, amikor a fiatalok nem is ismerték egymást. Helyettük a rokonság idősebb asszonyai boronálták össze a házasulandókat, kit a rang, kit a vagyoni helyzetnek megfelelően. A férfiak ritkábban avatkoztak bele ilyenféle megbeszélésekbe.

Tény, hogy akár a fiatalok maguk, akár mások közvetítésével ismerték meg egymást, egyszer mégis elkövetkezett a *leánykérés* ideje. Mint minden faluban, Tápén is volt »gúgyú«, aki mint »hivatalos személyiség«, a házasságközvetítő szerepét töltötte be. Gúgyú rendszerint a rokonságból került ki, egy-egy idősebb, tapasztaltabb és értelmesebb asszony minden családnál akadt.

A gúgyú feladata nem volt könnyű. Mindenesetre tudnia kellett mi a legény és leány szándéka és akarnak-e házasságot kötni. Legfontosabb tudakolni valója a leány hozományának a pontos számbavétele.

Amikor mindezek a kérdések tisztázódtak, elkövetkezett az *eljegyzés* ideje. Ez az esküvő előtt nyolc nappal történt. Régebben jegykendőt adott a legény és még más ajándékot, ma már jegykendő helyett az aranygyűrű a divatos, körülbelül az 1930-as évek óta. Érdekességként említem meg, hogy a gyűrű mellett az ajándékok között szerepel a jegykendő is, amint azt később látni fogjuk. A menyasszony legjobban a jegykendőnek örül ma is. Az ajándékvitel idején a legény fiútestvérét kérte meg, vagy ha az nem volt, a legjobb barátját:

»... vasárnap e'gyünné-ē vinni az ajándékot?«

Legközelebbi vasárnap a házasulandó legény — családja közreműködésével — szépen becsomagolta az ajándékot és fivérével, vagy kísérelőjével a lányos házhoz indult. Ott már várták.

Az eladó lányt — természetesen — a hozzátartozói minden jótanáccsal adigra ellátták, az édesanyja azonban még egyszer figyelmeztette: (1. sz. dal.)

*»Mer' nem kő'csön kinyér, hogy azt visszaadjuk
Se nem tiszta búza, hogy azt learassuk.
Jó' möggondó'd lányom elejít, utó'jját,
Hogy mive'kötöd be két szömöd világát.«*

De a lány mégis csak nagyon várta a legényt, hiszen »szíveszerinti« volt. Sülttel, főttel készült a nagy eseményre. A legényt kísérelőjével együtt mindjárt beengedték, leültették és a lány megkezdte az ételek-italok felszolgálatát. Amikor a bor öntése következett, mindenki feszülten figyelt, hogy a lány ki-nek a poharába önt először. Ha a vőlegényjelöltnek, mindenki felszabadultan örült, hogy a lány *azt* szereti.

Azután a legény következett. Felkelt az asztaltól, elővette az ajándékot,

*... gyűjjenek ide János bácsi, Ilka néni, oszt
nézzék mög, mit hoztam!«*

Ezután átadta az ajándékot, a legnagyobb csendben, halálos komolysággal. Ilyenkor nem mókáznak, nem tréfálnak, ennek itt helye nincs.

Újabban úgy szokták, hogy a lányt »elgyűrűzik«. A kendőt, egyéb ajándékot pedig az esküvő előtti estén viszik a lányosházhoz.

Az ajándékok között természetesen a jegykendő a legfontosabb. Visznek e mellett még más kendőt is (selyömkendő, zsanér kendő, rúzsás kendő). Soha nem felejtik a piros almát, amelyikbe rozsmaringot szúrnak, s azt meg piros pántlikával kötik át. Több helyen visznek még piros szalagot, cukrot-csokoládét, esetleg szivart-cigarettát, stb.

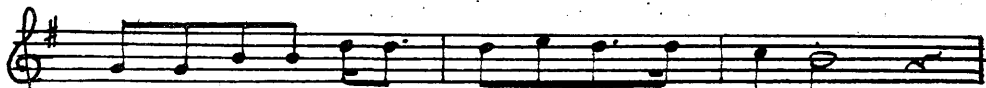
Amint számbavették otthon az ajándékokat, felsorakozott a menet és nótaszóval indultak a menyasszonyi házhoz: (2. sz. dal.)

...Édősanyám kössön kendőt, selymöt a fejire,
Möjjon el a legszöbb lányhó' a falu végire.
Édősanyám azt a kislányt el szeretném vönni,
Kérdözze mög, akar-é a feleségöm lönni?!

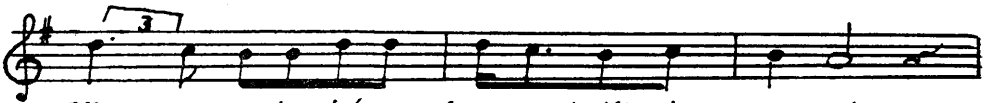
A menet elején egy ügyes legény nemzetiszínü zászlót vitt, amelyre zsanér kendőt (zsanília) kötöttek. A zászlóvivőnek közben táncolnia is kellett, ami viszont nem volt könnyü dolog.

özv. Nagy Mihályné 73 éves.

Parlando

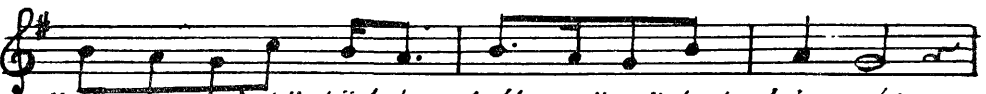
Mé' nem köcsön kinyér, hogy azt vissza - adjuk

Sé nem tiszta búza, hogy azt lè a' - ras-suk

Jó' möggondó'd lányom e-le-jit, u- tó'jját,

Hogy mi-ve^s kö-töd be két szömöd vi-lá-gát

Közben a lányosházhoz érkeztek. Útközben a kíváncsi tápaiak mindenütt kísérték a kendővivőket a kapu elé, a szomszédok tanácsokat is osztogattak a lakodalmas népnek, s így a »szertartásban« csaknem az egész falu népe részt vett.

A kapu elé érve kopogtattak. Odabentről azonnal hangzott a válasz:

»Kik va'ttok, hunnan gyüttök?«

Erre sokféle választ lehetett adni, végül is az érkezők valamelyike bekiáltotta:

»Szerelöm útján gyüttünk!«

Derül erre mindenki, akár kívül-, akár belül van a kapun. De a második kérdés is elhangzik belülről:

»Mikó' van a lúdon a legtöbb tall?«

Erre aztán ismét megindul a találgatás, aztán felhangzik a helyes felelet:

»Mikó' rajta a gúnár!«

Ezt is tudomásul kell venni, mert az igazsághoz tartozik, s ismét nagy kacaj jutalmazza a szellemes feleletet, de a bentiek is csodálkoznak a felelet értelmességén. De a vendégségbe érkezők még mindig kívül vannak a kapun, mert a harmadik kérdésre is választ kell adni:

»Mikó' taná'kozik a kendőrvirág, a búzavirág, mög a szőlővirág?«

Csak akkor nyílik ki a kapu, ha valaki erre is helyesen megfelel:

»A lakodalomba', me' a fehér abrosz a kendőrvirág, a kalács a búzavirág, a szőlővirág mög a bor!«

Kapunyitás után megkezdődött odabenn a móka, a tréfa, szaporodnak a vendégek, csak éppen a vőlegény tűnik el. Keresik a háziak, s helyette behoztak egy nagy kamaszt. A háziak karban kiabálják:

»Nem ez az, nem ez az!«

Erre ezt kiengedték, hoztak helyébe egy vénebbet, bajuszosat. Mire egy veszedelmesen pörgő-nyelvű menyecske a szoba közepére pattant s már mondta is a csúfolódót:

*»Vén az uram vén,
Nem szeretöm én.
Kopasz a feje,
Nincs ölég esze.«*

Nagy nevetés következett, s ha a következő vőlegény-helyettes még biccentős, sánta is volt, a jókedve tovább fokozódott: »leaprendáltak«, csúfolták az újabbakat. Végül is előkerült az igazi vőlegény, aki ha akárhogy is nézett ki, csak ő lett a kedves, csak neki örültek valahányan.

A kendővívők közé ültették a vőlegényt s megkezdődött a kölcsönös kínálgatás. A vőlegényes házból hozottal a háziakat és viszont. Természetesen ilyenkor is tréfálkoztak, s igyekeztek a másikat »becsapni«, hogy a mulattatás ki ne fogyjon. Gyakori becsapás, hogy céklát szeleteltek fel, amelyet kítúnó konyhaművészettel liszttel, tojással tézstaformában sütöttek meg s azzal kínálgatták a vendégeket. Aki ilyen »tésztába« harapot, azt nagyon kikacagták. Ha valamelyik vendég nem merte kivenni, szájába is nyomták.

Az evés-ivás után következett a tánc. A házbeliek közül valamelyik le-gény felugrott és a vendégkoszorú asszonyai közül valakit a középre húzott.

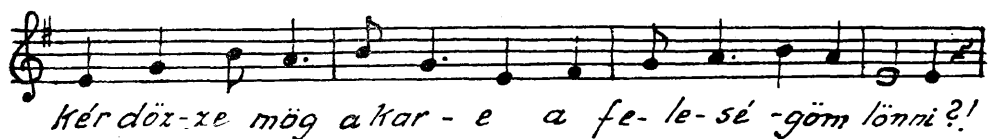
Ilyenkor megint nagy nevetés volt, mert valamelyik tréfacsináló a padok alatt a vendégek lábát egymáshoz kötözte, vagy a szoknyákat bogozta össze. S ahogy a legény a felkért asszonyt a középre húzta, úgy az összesnek menni kellett, mert össze voltak bogozva, láncolva.

Telt az idő, végül is sor került az ajándékok átnyújtására. Megint sok vidámság, kacagás következett, mert a legkisebb tárgyat is száz papírba, dobozba csomagolták, hogy nagynak tűnjék. Mire az ajándék előkerült, a szoba is tele lett papírossal. Nagy sikere volt az örömapának hozott szivar ajándéknak. Ezt is agyoncsomagolták, s legtöbbször nádvirágból »nádbuzogányból«, »pákllyából« készítették. Ha meggyújtották, igen bűdös volt.

Végül is elérkezett a búcsúzkodás ideje. A vendégek sorban megköszönték a szíves vendéglátást, a háziak pedig megkérdezték:

»Vót é valami kifogásó'ni való?«

A sok megnyugtatás és parolázás után útnak indultak s hangos nótaszóval verték fel a falu csendjét.

Másnap, az esküvő napján (délelőtt tartják a polgári esküvőt. Ez mindig a legnagyobb csendben szokott végbemenni. Az egyházi esküvőt délután tartják. Ilyenkor) a vőlegény násznagya kíséretében indul el a templomba. Ott a sekrestyébe tartanak s onnan kilesve figyelik, mikor érkezik a menyasszony. A vőfély egyenesen a »menyasszonyos házhoz« indul, hogy a menyasszonyt elhozza. Indulás előtt rigmust mond, amellyel a menyasszonyt szüleitől, testvéreitől, leány-barátnőitől, rokonaitól, szomszédoktól búcsúztatja:

»Zeng búcsúzó szavam, hullanak könnyeim,
Most tőletek válok, kedves jó szüleim.«

Hosszú sírás-rívás következik ezután, amelynek egyszer csak mégis vége szakadt. A menyasszony fejére feltették a koszorút, s a vőfély diszes zsebkendőt nyújtott a menyasszonynak, s mindketten fogta kendővel indultak a násznép kíséretében a templomba.

A kapuban még egyszer felhangzik a rigmus:

*»Induljunk el tehát az Isten szent nevében,
Hogy az úton velünk legyen az Isten.
Dicsértessék a Jézus Krisztus. Mindörökké, Ammen!«*

Amikor a menyasszony a vőfélyel a templomajtóhoz érkezett, akkor indul a vőlegény is a sekrestyéből a templom oltára elé, a szentélyben találkoznak.

Esküvő után elindult a menet a lakodalmas házhoz. Egymás után csendült fel a nóta, majd a zenekar, a lakodalmi rigmus, vagy rikkantó. Menetközben ilyeneket kiáltanak:

*Aranybárány, arany kos,
Menyasszonyunk aranyos ijjujjujjuju!*

*Aki miránk báméskodik,
..... alá kívánczik ijjujjujjuju!*

*Aki eztet irigyli,
Keze, lába törjön ki ijjujjujjuju!*

*Ez az utca kanyarodik,
A vőlegény szomorodik ijjujjujjuju!*

*Ez az utca jaj de sáros,
A mönyasszony jaj de csinos ijjujjujjuju stb.*

Rikkantók közben ezt éneklék: (3. sz. dal.)

*»De szép a rozmaring bokorba,
Mikor bekötik koszorúba,
Föltöszik a szűz lány fejire,
Úgy kísérik az esküvőre.*

*Akkó' szép az erdő, mikó' ző'd,
Mikó' a vadgalamb benne kő't.
Olyan a vadgalamb, mint a lány
Kinek szíve a legényre fáj.«*

Ma a fiatal párt koszorús lányok és legények kísérik az egyéb nász néppel. De régebben nem így volt. A menet élén néhány kardos legény rugtatott, a fiatal pár mögött meg gyalogos és kardos legények. A lakodalmas házhoz érkeve, az első két kardos legény a bejáratnál két kardot keresztbe szögezett. A násznépnek ezalatt kellett átvonulni. A vőlegény belülré került s a lábát rátette a küszöbre. A menyasszony kívül maradt s ő is odatette lábát a vőlegény mellé. Ezután peracet adtak kezükbe és nagy lelkesedéssel buzdították a fiatal párt (az asszonyok és lányok a menyasszonyt, a legények és »embörök«, [tehát a férfiak] a vőlegényt). Ha a vőlegény szakított nagyobb, azt dicsőítették, hogy

»... tied lösz a hatalom!«

Ha pedig a menyasszony szakított nagyobb, az asszonyok ugyancsak biztatták:

»...né hagyd magad, tied lösz a hatalom!«

A perecből azután mindenki kapott egy csipetet s így osztották el.

A következőkben a vőfély szerepe a lakodalmi szertartásban egyre jelentősebb. Nemcsak rigmusmondó, hanem a rendező szerepét is átveszi.

Amikor a templomból hazajövet a násznép a lakodalmas házhoz érkezik, a vőfély beköszönti az új párt:

*Ime a menyasszony és vőlegény mögérközött
Kérem az örömszülőket, fogjanak velük kezét.*

Kézfogás és körülcsókolás következik ezután. Mindegyik egy »Isten hozt«-al, vagy »Isten éltesse«-nel köszönti őket.

A fiatalokat ezután a szobába vezették. A szoba közepén régebben hordó állott, rajta belsejével kifelé borított suba. Ma széket helyeznek középre s a suba ma sem marad el. Óvatlan pillanatban erre ültetik a menyasszonyt, s honnan, honnan nem, hirtelenül egy néhány hónapos kisbabát nyomnak ölébe.

De szép a roz - ma - ring bo - kor - ba,
Ak - ko szép az er - dő mi - kó' ző'd,
Mi - kor be - kö - tük ko - szo - rú - ba,
Mi - kó' a vad - ga - lamb ben - ne kő't.
Föl - tö - szük a szűz lány fe - ji - te,
O - lyan a vad - ga - lamb, mint a lány
Ugy ki - sé - tük az es - kü - vő - te.
Ki - nek szí - ve a le - gény - te fáj.

A kisbaba valamelyik rokoné. Sokszor egészen távoli rokont csak azért hívtak meg, hogy csecsemőjét a menyasszony ölébe nyomhassák. Újabban az is előfordult, hogy a menyasszony ölébe jelképesen játékbabát helyeztek. A baba elhelyezésnek nemcsak tréfás jelentősége van (=leány-anya), hanem a termékenységre utaló célzata is. A menyasszony szemérmesen, szégyenkezve

igyekszik a kisbabától szabadulni, s csak hosszas könyörgésre veszi el tőle valamelyik mellette álló asszony.

A lakodalmas ház udvarán igen gyakran sátrat állítanak fel. Itt terítenek a nagyszámú vendégseregnek s itt folyik le a vacsora szertartás mozzanatsorozata.

A baba ölbehelyezési jelenete után előugrik a táncmester, aki a vőlegényt a sátorba vezeti. A násznagyok akkor már ott vannak s a táncmester rigmus-sal köszönti be a vőlegényt. Ugyanakkor a vőfély ugyanúgy, ahogyan kendőfogta kézzel vezette a menyasszonyt, most a sátorba kíséri. Őt is beköszönti a násznagyoknak s egyben kéri is:

*Tisztőt násznagyuramék,
tessék mögenge'nni,
A táncmestörnek
a sortáncot eljárni!*

A kapott engedély alapján rögtön is el kezdődött a *sortánc*. A vőlegényt azonban a násznagyoktól nem volt elég egyszer, hanem háromszor kellett kikérni. Majd a koszorús lányokat kérte ki a vőfély, akikkel ő járt először sort, utánuk a koszorús legények következtek, akik a koszorús lányokkal járták. Végül az egész vendégsereg kikérése következett, akik egyenként járták a menyasszonyal a sortáncot.

Itt kell megemlítenünk, hogy a tápai lagziban a vőlegény rokonait »lakodalmasok«-nak, a menyasszony rokonait »vendégök«-nek hívják, akik a menyasszonnyal egyenként járnak a búcsútáncot. (már mint a »vendégök«.)

A sortáncban a legkedvesebb nóta: (4. sz. dal.)

*Az én babám karjai, karjai
Nem akarnak hajlani, hajlani
Mög köll annak hajlani, hajlani,
Ha mög akar öle'ni, csókó'ni.*

*Az én babám kopogása hallik
A szép szóra, hej de könnyen hajlik
Piros rúzsa mind a két orcája,
De sok csókot raktam mán reája.*

Rendszerint a sortánc végeztével kezdődik a *vacsora*. Elcsitul a lakodalmas nép, s mindenki helyet foglal. Míg a tálalás megkezdődik, ismét a vőfély mondja rigmus sorozatát. Elmondja az általában ismerteket: milyen sok finomságot tálalnak fel, hogyan hordták össze a rengeteg ételmet és bemutatja a felszolgálók seregét. Az újabbnál-újabb vőfélyrigmusok között vannak ilyenek is:

*Hogyha mögengedik neköm még itt állni
Szeretnék a mönyasszonnya' égy kicsit táncó'ni.
Égy lassút, mög égy frissest eljárni,
Míg a mönyasszony velle nem enge'ne hálni!*

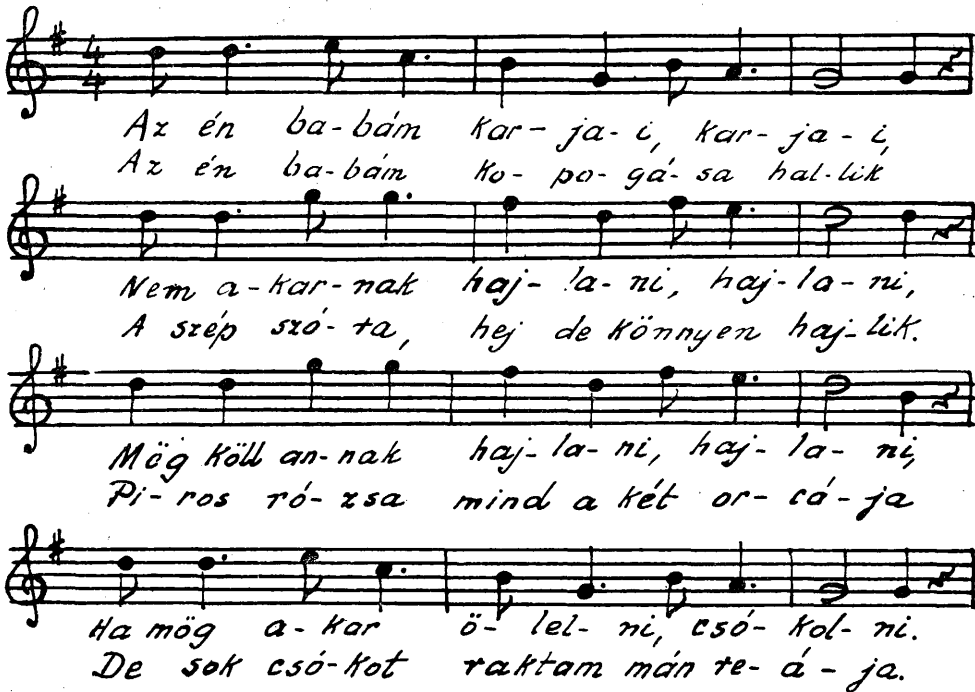
Hatalmas hahota tör ki erre, s gyakori a közbekiáltás:

*Ehhön vó'na esze ken'nek mi?! Vagy
Más tán nem is kéne? Vagy
Mi a paszur!*

A vőfély észreveszi a »nyelvbotlást« s rögtön helyre is igazítja:

*Ejnye mi a patvar, de mögbotlottam,
Hogy a beszédömet így e'lóditottam.
Még nem is ittam, mán is mögtántorottam,
És a részögség miatt nem t'om mit szöllottam!*

Közben tálnak. A vőfély itt is sorra mondja beköszöntöit: a levest, a paprikást, sülttésztát stb. egyenkint dicséri.

*Az én ba-bám kar-ja-é, kar-ja-é,
Az én ba-bám ko-po-gá-sa hal-lék
Nem a-kar-nak haj-la-ni, haj-la-ni,
A szép szó-ta, hej de könnyen haj-lék.
Mög köll an-nak haj-la-ni, haj-la-ni,
Pi-ros ró-zsa mind a két or-cá-ja
Ha mög a-kar ö-lel-ni, csó-kol-ni.
De sok csó-kot raktam mán te-á-ja.*

Vacsora közben a rézfúvóval kiegészített zenekar állandóan muzsikál.
A vacsora végeztével ismét a vőfély áll elő:

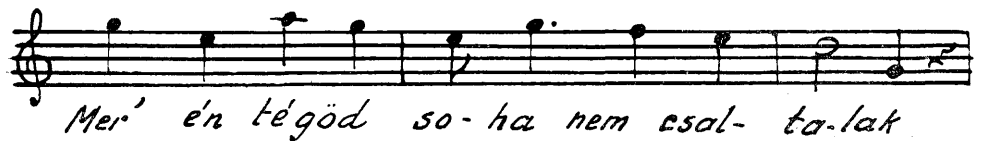
*Perec-kalács tányérjára,
Töltsünk bort a pohárba,
Ügy öntsük a szájába,
Né fáraggyon érte maga,
Né szédítse mög a szaga.
Lám mögfogtuk a galambot,
Vertük neki a nagydobot.
Adjunk neki libacombot,
Majd mögnyomjuk az ezüstgombot.
Húzzad, húzzad, muzsikás legén'
Hallgass a nótáva' még legén'
Dari-bari, dinom-dánom,
Tö'tsön bort násznagyuram, nem bánom!*

Míg a rigmus tart, a szomszédok egymás között megjegyzik:

De jó aggya!

S amikor már megittak egy pohár bort a vőfély így folytatja:

*Szép vőlegényhő' illik a mönyasszony,
Úgy tündöklök mint a szép sárga aran'
Olyan szépen ragyog, mint a sárgaréz,
Sokka' édösebb, mint a lépesméz.
Szépen összekerültek,
Egymás ölibe ülnek,
Szá'jjon áldás mind urára,
Mind pedig asszonyára.
Zendítsétök a muzsikát,
Táncoltassuk mög: Zsuzsikát, Sárikát, Juliskát stb.
Tisztolt násznagyuramék mög elhúzzák
a tanácsháztú' a vízpuskát!*

Közben a násznép ismét sokat derül a verseken, s amikor a rigmusban a vőfély csárdást követel:

*»Nosza muzsikások, né szunnyadozzatok,
Hanem egy takaros csárdást rántsatok!«*

egyenkint kéri fel a táncolókat:

»Násznagyuramék tessék parancsolni
Pisze Miskának a sortáncot e'jární!«

Ameddig egy ülő vendég akad, addig ismételten hangzik a táncbahívó vőfélykérés. Amikor már mindenki javában táncol s igen kedvesen néznek a fiatalok is egymás szemébe, nagyot kiált a vőfélyt:

»Cigán' aki nem cserél!«

A táncosok erre párt változtatnak, s mindenki igyekszik elkapni azt a táncost, akivel legszívesebben táncolna. A vőfély három-négyszer ismétli meg a párválasztó rendelkezést, végül ismét az ő hangját halljuk:

»Mindönki keresse mög a magáét!«

Nagy zűrzavar támad erre, mert bizony vannak olyanok, akik nem szívesen táncolnak a »magukéval«, talán azért is, mert az nem jó táncos, de másért is. Akit pedig nem keresnek, az meg igyekszik a nagy kavarodásban egészen eltűnni, mert senki sem akar »petrezselymöt áru'ni«.

Ez a po-hár búcsú-zik
Jóska bá-esi most i-szik!
Le, le, le fe-nétkig.... [Emig hi'ssza:]
Most i-vott ő kedvé-te
Vá'jjék e-gé' ssé-gé-re!

A táncoknak vég-hossza nincsen s ha egyszercsak mégis abbahagyják, a szünetben nótáznak: (5. sz. dal.)

Édös babám tekints föl az égre,
Mög arra (j)az én árva szívemre,
Mer' én tégöd soha nem csaltalak
Mikó' a két karomba zártalak.

Közben egyre isznak. Fogy a bor, emelkedik a jó hangulat, s a mámorosodó lakodalmások egymást nótával biztatják a további ivásra: (6. sz. dal.)

*Ez a pohár búcsúzik,
Jóska bácsi most iszik.
Le, le, le fenékiig (ezt ismétlik, míg ki nem issza.)
Most ivott ő kedvére,
Vá'jjék egésségire!*

Lassan éjfélre jár az idő. Az utcáról nótaszó hangja türemkedik a lakodalmi sátorba. Valaki elkiáltja magát: »Gyűnnek a vendégek a lányhálóbu'!« Igazsága van, mert már meg is jelennek a sátor bejáratánál a menyasszony asszony és leány rokonai, barátnői. A hangulat — ha lehet — még fokozódik. Egymást kínálgatják a lakodalmások és a vendégek, hiszen minden vendég kezében ott a kalács és a boros-üveg. A kínálgatás után a lakodalmás férfiak, legények táncraperdülnek a vendégekkel, majd kis idő múlva abba marad a tánc, előlép a vőfély, aki eljár a vendégasszonyokkal egy koszorút s ennek a koszorúnak a közepébe kerül a menyasszony és a vőlegény. Meggyújtják a vendégek a magukkal hozott gyertyát, a tömeg elcsendesül s most már némán járják a gyertyatáncot. Néhány forgás után a menyasszony elfújja a gyertyákat, a tánc abbamarad és a vőfély kendőnfogva a »nagyház« (tiszta szoba) bejáratáig elkiséri a menyasszonyt, a táncmester pedig a vőlegényt a másik »ház« (másik szoba) bejáratáig. A vőlegény egyedül marad, a menyasszonyt pedig viszik a »vendégek« a »nagyházba« »kontyolás«-ra.

A kontyolás a következőképpen történik: A menyasszony legközelebbi asszony hozzátartozói, a vőlegény édesanyja, esetleg asszony nővére bevonul a menyasszonnyal a »nagyházba«. Itt felöltöztetik a menyasszonyt abba a ruhába, amit magukkal hoztak. Haját kontyba fésülik s bekötik azzal a kendővel, amit az esküvői szertartásra magukkal vittek a templomba, s ott »megszenteltették«. Azután a magukkal hozott pettyes ruhába öltöztetik. Közben egymással tréfálnak s az újasszonynak pajzán dolgokat mondanak. Egymást kínálgatják kaláccsal, borral. A felöltöztetett újasszonyt közrefogják és nótaszóval indulnak vele a sátorba. No, megint itt az alkalom a vőfélynek, hogy hivatalát maradék nélkül, becsületesen ellássa. Komoly szavakkal kezdi, majd tréfával, mókával fűszerezi:

*Mer' szép mönyasszonyunk az előbb még lány vó't,
De nézzék csak, hogy e'váltódzott.
A koszorúját nem látom hová lött,
Annyi bizonyos, a feje beköttetött.*

Majd áldást kér az új párra:

*Áldjuk az Ūristent az ő szent fölségéért
Hogy ez a lakodalom, ily szépen véget ért.
Té hintsd mög az új párt égi kegyelömmé',
Áldd is mög őket, számos jó gyerökke'.*

Áldást kér az örömszülökre, a vendégekre, majd ismét tréfálni kezd:

*Mer' az új mönyecske szömöldöke
Többet ér, mint a gazda hat ökre.
Hát még az a csalfa szöme, az a piros szája,
Sokkal többet ér, mint a fejpárna.*

Ugyé galambom, szép mönyecském,
Hónom alá röpiült kicsi fecském,
Szépségös rúzs, ékös lil'jom,
Ilyen köllene sok százmill'jom!

Végül pedig sok bőséget kíván:

... sok disznót az ólba,
sok libát a tollba,
szalonnát a komrába,
piros bort a hordóba,
gyerököt a mönyasszony hasába.

Ha-xa, ha-xa, ha-xa gye-rünk má'n,
A szép piros haj-nal ha-sad rám.
Szép a piros hajnal, babám a-ra-nyos,
Es-te jörok hozzád babám, de nem most

Ezzel befejezi a verses mondókát s a menyasszonyt a násznagyoktól újból kikéri s utoljára hozza közforgalomba. A kikérés után a táncmester egy szitáló rostával székre ugrik s elrikkantja:

»Eladó az újasszon'!«

A táncosok, férfiak és nők vegyesen kiáltják:

»Enyim az újasszon', enyim az újasszon'!«

A rostába hull, egyre hull a sok pénz. A rosta-tánc (a tápaiak sezsrint »résta-tánc«) befejeztével a rostát pénzzel együtt a násznagynak átadják, aki annak tartalmát egy tányérba önti, majd a tányérral együtt az újasszony kötényébe helyezi, úgy, hogy közben a tányér eltörjön. Az újasszony pedig összefogja a kötényt, kifut a sátorból, utána az »újembőr«.

A zenekar rázendít a »Rákóczi induló«-ra s ezzel ér véget a tápai lagzi.

Az utcán a hajnali derengésben egyre távolodva hangzik a borizú nóta:
(7. sz. dal.)

*Haza, haza, haza gyerünk mán,
A szép piros hajnal hasad rám.
Szép a piros hajnal babám, aranyos,
Este járok hozzád babám, de nem most!*

Waldmann József

LA NOCE DE TÁPÉ

Tápé, petit village très ancien, se trouve tout près de Szeged, situé au bord de la Tisza. Ses habitans sont tous d'origine hongroise; ce qui est bien intéressant, c'est qu'ils se distinguent surtout par leurs coutumes de ceux des villages de l'Alföld. Leurs coutumes de noce et leurs costumes méritent d'être relevés.

Auparavant les jeunes gens se sont fait connaissance sur le „merigető” (sorte d'échafaudage pour pouvoir puiser plus facilement de l'eau de la Tisza).

Il arrivait aussi que les jeunes gens se sont fait connaissance par l'intermédiaire. L'auteur nous décrit les formes de la demande au mariage, les coutumes des fiançailles, du mariage et toutes les cérémonies qui s'y formaient.

Pour finir M. Waldmann nous présente sept chansons populaires qu'on chante encore à l'occasion des noces.

RÓKUS*

Rókus Szegednek a XVIII. században bontakozó városrésze. Semmi nyoma, hogy területén az előző időkben komoly település lett volna. Vízjárta, alacsony felszíne erre nem is volt alkalmas.

A XVIII. században nagyvárossá fejlődő Szeged már csak nyugat felé, az 1715 táján emelt Eugenius árkán kívül terjeszkedhetett. Ezt a piactér és tanácsház új elhelyezése is mutatja, a mai Széchenyi téren, vagyis már az ősi Palánkon kívül. A város népfölöslege, illetőleg a bevándorló idegenek későbbi rétege itt, nagyjából a mai Kossuth Lajos sugárút, a két körút és a Kálvária utca közötti területen talál magának lakóhelyet. A törzslakosság leginkább Felsőváros, kisebb részben Palánk és Alsóváros szegény népéből, ágrólszakadt bevándorlókból került ki. Később, a század végén itt jelölték ki a zsidók lakóhelyét is. Foglalkozásra nézve leginkább céhen kívül rekedt mesteremberek, továbbá kiskereskedők, vásárolók, fuvarosok, napszámosok telepedtek eredetileg itt meg.

Itt épült egy nagy kaszárnya, a mai Rákóczi tér táján, itt volt egy partosabb helyen a *Mars mezeje* néven emlegetett katonai gyakorlótér, nagyjából a mai Marx (Mars) tér helyén. A Mars mezeje egyúttal a nagy országos vásárok színhelye volt. Itt állott, nem messze a mostani dohánygyár (ma ruhagyár) táján a *Budai kapu*, másként *Kecskeméti kapu* is, amelyet éjszakára lezártak. A rókusai nyomáson, vagyis a mai vasútállomáson kívül, a mostani *vásárállás* (= marhavásártér) táján állott 1879 előtt az akasztófa és rabtemető (a mai Gyula-telep helyén).

Később innen Rókusról indult Pestre a *gyorsparaszt* is, vagyis a Szeged—Pest között létesített forspont, utazási vállalat. A *forsontház* a mai Attila utcán volt. Nem csoda, hogy ezen a tájon igen sok fogadó, beszálló vendéglő, sőt csárda, lebúj keletkezett, amelybe nemcsak az itt megforduló kalmárok, mesterek szállottak meg, olykor ki is mulatva magukat, hanem a régebbi városrészek kötöttebb hagyományok között élő »tisztes« polgárai is. Ma is élő szólások: *Rókusra, ha rossz vagy!* (= ott kitombolhatod magadat), továbbá *gyerünk Rókusra javulni* (= mulatni, kirúgni a hámból), az itteni könnyűvérű csárdáslányok között. (Olykor akkor is mondják, ha valakinek Rókuson akad dolga.) Egy régi szegedi nóta szerint:

Cseh Daninak jól van dóga
Jerikóbú mönt Rókusra.
Öleli babáját,
Kedves Bábikáját.
Úgy éli világát.

* Részlet szerzőnek egy Szeged városrészeiről szóló munkájából.

Rókusnak nyári szórakozóhelyei is akadtak. Ilyen volt a Franciahegyen telepített erdőségnek, a rókusai Makkoserdőnek egyik nyári vendéglője, az árvíz előtt közkedvelt *Nyargali*, amelyet a társadalom minden rétegéből szívesen kerestek föl. A *Budai nagyutcán*, a mai Kossuth Lajos sugárúton állott a múlt század első felében a *Pacsirtakert* nevezetű nyári vendéglő, amely egyúttal nyári színpódium, a könnyű műzsa hajléka is volt. A századvég rókusai fiatalsága a *Pille* tánchelyen (Csongrádi sugárút) szórakozott. Mind ezekből érthető Rókus régebbi tréfás *javulóhely* neve is. Akadnak Rókusnak más, mosdatlanul szelletes megjelölései is.

Egyébként Rókussal kapcsolatban egyéb szólás is él. Így Ferenczi János jegyezte föl (1872) ezt a nyilván félnépi hasonlatot: *Fölségös, mint rókusai kántornak a fagyos karaláb*, ami főleg silány ételre mondott gúnyos dicséret. A rókusai kántor ugyanis a vadászaton úgy megéhezett, hogy más híján fagyos karalábét volt kénytelen enni, de azért azt mondta rá, hogy fölséges. Valószínűbb azonban, hogy itt öngúnyról van szó, miután Rókus mulatós népe nem túlságosan támogatta az ekléziát.

Az egykor nagy hírű szegedi újság, a Szegedi Napló vasárnapi, *Hüvelyk Matyi* c. élc lap-mellékletének állandó alakja volt az ágrólszakadt, dologkerülő, de folyton politizáló, szellemes *Kötsönös Rókus* közpolgár, nyilván Tömörkény alkotása, aki mondókáját mindig így kezdte: *Tisztolt úr, vögye mög a házamat!* A figura, illetőleg szólás megértéséhez tudnunk kell, hogy Rókus szegényebb néprétegei az árvíz után csak 50 év alatt törlesztendő államkölcsonnel — innen népies *ötvenéves péz* neve — tudták házukat fölépíteni. Hallható volt az ilyen háznak *muszájház* elnevezése is. Részben a rókusiakat sokszor jellemző könnyelműség, részben pedig a nehéz megélhetési viszonyok miatt a házeladásal iparkodtak kötelezettségeiktől szabadulni. Egykori újsághírek szerint a múlt század nyolcvanas éveiben nem volt ritka, hogy potom pénzért, sőt egy-egy kiadós reggeliért adta el egyik-másik mának élő *Kötsönös Rókus* a házát. Őrült, hogy megszabadult tőle, mint valami nagy betegségtől. Volt olyan is, aki ingyen odatestálta valakinek, sőt állítólag akadt, aki megszökött államkölcsonnel házától.

A városrész Rókus nevét egyébként arról a *Szent Rókus*-kápolnától kapta, amelyet a pestisjárvány, régiesen *gugahalál* emlékezetére emeltek a mostani templom táján, a Budai kapu közelében, ahol a járványos betegek számára lazarethum (járványkórház) is volt. A kápolnát a járványos betegek védőszentjének, Szent Rókusnak tiszteletére emelték ugyan, a város fogadalmi ünnepül azonban mégis *Vasas Szent Péter* napját (aug. 1.) választotta, mert ezen a napon kezdett a vész alábbhagyni. A város népe a barokk időket jellemző módon megfogadta, hogy ezt a napot 100 esztendőn át a legnagyobb ájtatossággal fogja megünnepelni. Előző napon a hívek szigorúan böjtöltek, Vasas Szent Péter napján pedig körmenetben vonultak az egyes városrészek a kápolnához, később a templomhoz, ahol prédikációval és misével megkezdődött a búcsú. A fogadalmat 1838-ban megújították, de 1938-ban már nem. A kultuszt az első világháború söpörte el. A fogadalom emlékezetét ma már szinte csak a Vasas Szent Péter utca és az új templom homlokzatának Szent Rókust és Vasas Szent Pétert együttesen ábrázoló domborműve őrzi.

Szent Rókus barokk kápolnája hamarosan az új városrész magja lett. Később fatemplomot toldottak hozzája, amelyet a nem rókusiak csúfságból *temp-lompajta* néven is emlegettek. Innen származik ez a régebben élő csipkelődés

is: *Rókus város jól csinálja, akolba jár papja, nyája*. A mondóka azonban másra is céloz. Éspedig arra, hogy elsősorban Rókus gondoskodott a folyton fejlődő, népesedő, katonai helyőrséggel is rendelkező város húsfogyasztásáról. Északnyugati része, a mai Szatymaz utca környéke régi térképeken *Juhászváros* néven is szerepel, ami a fehértói juhászok egykori téli szálláshelyeire, karámjaira utal. Ezzel függ össze, hogy a piacon sátor alatt élő juhhúsárusok, népiesen *juhvágók, cincárok, juhincárok* túlnyomórészt rókusiak voltak. Ez magyarázza meg továbbá azt is, hogy a szegedi szücsök, tímárok, bocskorosok túlnyomó része Rókuson, illetőleg a szomszédos Felsővároson élt.

A birkatartásnál is jelentősebb volt azonban a rókusi disznóhízlalás. A XVIII. század végén a városrésznak *Kukoricaváros* neve is előfordul, ami virágzó kukoricatermelésre utal. Nyilván Szegeden is, mint az ország egyéb helyein eleinte ingyenes földek kiosztásával buzdították a szegényebb néprétegeket a kukorica fokozottabb termelésére. Ezért illették azután a rókusiakat a *kukoricapolgár*, a rókusi papot a *kukoricapap*, a rókusi fiatalságot pedig a *kukoricagyerök* tréfás megtiszteltetéssel.

A kukoricatermelés a disznóhízlalásnak, mint szabad népi iparágak kibontakozásához, disznóhízlaló aklok építéséhez vezetett, így tehát a csúfolódó versike mindenképpen találó. A rókusi disznóvágók nemcsak a város ellátásáról gondoskodtak, hanem szalonnát, zsírt Pestre, továbbá nyugat felé is szállítanak az egész XIX. század folyamán, főleg amikor a vasúti közlekedés jelentőssé válik. Érthető az is, hogy Rókus a méltán nagyhírűvé vált szegedi szalámiipar bölcsője.

A szegedi szalámigyártás a hatvanas években bontakozik ki, amikor a húsárak hanyatlása arra ösztönözt néhány rókusi disznóvágót, hentest, — Lippay, Szemmári, Kiss György az úttörők —, hogy a disznóhúst szalámvá, régiesen *olasz kolbásszá* dolgozzák fel. Olasz szakmunkásokat is szerződtettek. A rókusi hentések talán lombardiai katonáskodásuk alatt ismerkedtek meg a szalámvival. Az első időkben fokhagymás és majorannás szalámit is készítettek. A szakmát később Czinner Testvérek, de különösen Pick Márk vállalkozói szelleme világmárvá emelte. Az ő első gyáraik is Rókuson voltak.

Rókus kukoricatermelésével függ össze a *kácsavágó* mesterség is. A kácsavágók máig olyan, leginkább rókusi kofaasszonyok, akik frissen föltisztított és darabokra vágott, olykor tömött aprójószágot árulnak a piacon. Az ipar kifejlődése nem véletlenül kapcsolódik Rókushoz, ahol 1879 előtt hatalmas vízállások, *kácsafészek*, *paskomok* (=zöld legelők) voltak, alkalmasak az aprójószág nevelésére. Az már a hagyományok erejére jellemző, hogy az aprójószág exportjára alakult hűtőház is az első világháború után Rókuson létesült.

A birka, de főleg a disznó feldolgozásával visszamaradt hulladékok rendszeres felhasználásából születik meg a rókusi szappanfőzés, amely *szegedi szappan* néven a múlt században országos hírre jut, még az egykorú gyógyszerkönyvekbe is belekerül. A szappanfőzés a Fehértó partjain söprött sziksóval történt, amelyet alkalmas lúggá a szintén leginkább Rókuson élő *lúgöntők* dolgoztak fel. Ezek a lúgöntők birkaanyagból gyertyát is készítettek. Vásárokra is eljártak, ahol a gazdasszonyoknak hordóból mérték ki a háziszappan főzéséhez szükséges lúgot. Ma már hírmondójuk sincsen.

Rókus az árvíz előtt, éppen vízjárta jellegénél fogva, több kisebb egységre tagolódott. Ezek a következők: *Franciahögy* (=a Csongrádi sugárút mentén,

de a körtöltésen belül), *Názáret* (= a mai ruhagyár környéke), *Róma* (= a ruhagyártól délre, a Dorozsmai sor és a körtöltés között), *Jerikó* (= a Kálvária, a bajai országtól, körtöltés és Róma közötti rész), *Kálvária* (= a mai Kálvária környéke). Valamennyi a XVIII. században szőlőhegy is volt. Ezeknek az elnevezéseknek nyilván mágikus hátterük, védelmező jellegük is volt.

Rókus egyéb régi belső részei: *Juhászváros* (= a mai Szatymazi utca környéke), ahol még a múlt század derekán is a fehértői juhászok téli szállásai voltak, *Tyúkbögy* (= Rókus északkeleti része, sok tócsával), *Nagytanka*, *Kistanka* (= a mai köztisztasági telep helyén), *Nádas* (= a mai Nádas utca táján), *Velence* (= vízállásos rész a Marx tér táján, nyilván a múlt században Velencében is szolgált szegedi fiak ajkán született). Ezek a területek jórészt már beépültek, nevük csak elaggott öregektől hallható. A vízállások nevei közül ismeretes a *Szűkgyatyszár* (= ma már közelebről meg nem határozható vízállás), *Vértó* (= tó a Franciahegy-dűlőben. Nevét onnan kapta, hogy a régi, Rókuson levő vágóhíd szennyvizét ebbe eresztették), *Búvártó* (= a Kossuth Lajos sugárúti sportpályával szemközt. A név eredete ismeretlen), *Csődörös tó* (= a körtöltésen kívül, a budapesti országtúttól délre). Nevét a szomszédságában levő régi ménteleptől kapta).

Rókus vízelőtti utcanevei közül helyrajzi, illetőleg művelődéstörténeti jelentőségű: a *Budai országút*, népiesen *Rókusi nagyutca* (= Kossuth Lajos sugárút), *Kistemető utca* (= a mai Feltámadás és Pacsirta utca táján), *Juhász utca*, *Tyúkbögy utca*, *Kácsafészök utca*, *Akol utca* (elnevezésük a fentiebbekből érthető). Az *Epröskert utca* a mai ruhagyár táján telepített eperfaerdőre utal. A *Mars mezeje*, *Mars tér* elnevezéséről már szólottunk. A *Zsidótemető utca* a mai Gogoly (Polgár) és Rigó utca táján a múlt században itt levő zsidótemetőről, az *Ördögluk utca* a mai Gogoly (Polgár) utca dereka táján levő mély tócsa után, a *Határ*, vagy *Gránic utca* a mai Csongrádi sugárút táján, Rókus és Felsőváros találkozásától nyerte a nevét. Nyilván családnév nyomán keletkeztek a *Mihály utca* (= ma Pulcz utca), *Rácz utca* (= ma Árvíz utca), *Árva utca* (ma is így), *Zákány utca* (ma is így), *Puskás köz* (ma Puskás utca). Ismeretlen eredetű a *Veréb*, *Lehel*, *Ilona*, *Terézia*, *Vendel utca* (talán Szent Vendelnek, a juhászok védőszentjének szobra után) neve. A *Takács utca* (ma Bakay Nándor utca) a nagyhirű Bakay család kötélverő műhelyéről kapta a nevét, amelyből később a Szegedi Kenderfonógyár fejlődött A *Szűcs* és *Szappanfőző utca* nyilván foglalkozásokra utal.

Vendégfogadó, bolt cégére, ház emlékeztető jele után kapták nevüket a *Törökfej utca* (ma Török utca, a Kossuth Lajos sugárút 17. számú házon látható turbános török fej után), *Háromkorona utca* (= Korona utca, ma Hajnóczy utca. Egy vendégfogadó után, amelynek cégére a vendéglők és utasok védőszentjeinek, a napkeleti Háromkirályoknak koronáját példázta), *Kékkakas utca* (= a mai Vadász utca táján), *Háromdob utca* (a mai Zákány utca keleti felén), *Fehérló utca* (ma Hétvezér utca), valamennyi eredetileg kocsmacégérről kapta a nevét.

Az árvíz után keletkezett hivatalosan megállapított rókusai utcanevek közül találónak mondható mindaz, ami az 1879. évi árvízzel függ össze. Ez tudvalevőleg Rókus felől özönlötte el a várost. Ilyenek a *Gergely utca* (a víz márc. 12-én, Gergely napján tört be), *Petresi utca* (a Tisza a Petresi töltésnél, Algyó táján szakította el a gátat), *Pulcz utca* (temesvári hadtestparancsnok, aki a men-

tési munkálatokat személyesen irányította, igen nagy érdemei voltak), *Árvíz utca*, *Hullám utca*, *Föltámadás utca*.

Sikerültek azok az új utcanevek, amelyek földrajzi állapotokat tükröznek: *Körtöltés sor*, *Francia utca* (mert a Franciahegy felé vezet), *Óthalom utca*, *Szatymazi utca*, *Kisteleki utca*, *Dorozsmai sor*, továbbá *Fertő utca*, *Nádas utca*, *Kórház utca* (ma Boros József utca).

Önkényesen megállapított utcanevek: *Tavaszi utca*, *Ősz utca*, *Üstökös utca*, *Orgona utca*, *Gyöngyűk utca* (a régi Tyúkbögy táján). A Törökfej utcát Török utcára, a Háromkorona utcát Korona utcára szürkítették. Feláldozták a már említett, törzsökös hangzású *Kácsafészök*, *Háromdob*, *Kékkakas*, *Fehérló*, *Eprőskert*, *Zsidótemető*, *Ördögluk* és más utcaneveket.

Rókus szülőttei közül kiválik *Varga Ferenc* és *Czimer Károly* helytörténet-író, *Varga János* néprajzi kutató, *Maróczy Géza* sakkvilágmester, *Kabók Győző* színész.

Bálint Sándor

RÓKUS

L'auteur nous présente dans son article l'histoire de Rókus, quartier de Szeged qui se développe au cours du XVIIIe siècle. Le surplus de la population et les immigrants étrangers trouvent de l'habitation sur le terrain situé entre les boulevards d'aujourd'hui, l'avenue Kossuth et Tolbuchin. A la fin du XVIIIe siècle c'est sur ce terrain qu'on désigna aussi les habitations des juifs. En ce qui concerne le métier des habitants de ce quartier, ils étaient artisans non affiliés à la corporation, petits commerçants, forains, charretiers et journaliers.

Le quartier a tiré son nom de la chapelle Saint Rókus, bâtie en style baroque, qu'on avait dressée au Saint qui a été patron des malades épidémiques.

La partie du nord-ouest du quartier Rókus-aujourd'hui les environs de la rue Szatymaz — est marquée sous le nom Juhászváros (ville des bergers) sur les anciennes cartes géographiques. C'est ici que les bergers avaient leurs cabanes et leurs parcs à bétail au cours du XVIIIe siècle. Le quartier a été appelé encore „Kukoricaváros” (ville de maïs). Cette appellation s'en réfère à une grande culture de maïs. On engraisait des milliers de porcs et les charcutiers de Rókus munissaient de graisse, de lard et de viande la population de Szeged et ils en ont aussi exportés à Vienne. Il n'est pas alors surprenant si la fabrication du szalámi (saucisson hongrois) de Szeged prend son origine à Rókus. Vers 1860 des charcutiers de Rókus — faisant leurs services en Lombardie, ils y ont appris à fabriquer le saucisson italien. Une fois retournés, ils commençaient à le fabriquer à la manière hongroise. Plus tard les frères Czinner, puis Pick Mark en ont fait une marque mondiale.

En outre de ces métiers, on s'occupait aussi d'élevage de canard et de fabrication du savon. Les savonniers d'ailleurs très renommés faisaient encore de métier du fondeur de bougies.

L'auteur énumère aussi les noms anciens des rues de Rókus en les expliquant.

S. Bálint

SZEGED A TUDÓBAJOSOK EGYKORI TÉLI GYÓGYHELYE

A majdnem százesztendő, pontosan 1859-ben a neves szegedi nyomdász, Burger Zsigmond betűivel készült nyolcvanlappos füzet Szegedet a mellbajosok téli tartózkodási helyének ajánlja. A német nyelven írott mű teljes címe: *Szeged in als Winteraufenthalt für Brustleidende im Vergleiche mit Venedig*, magyarul: Szeged, a mellbajosok téli tartózkodási helye Velencével összehasonlítva. Szerzője Altstädter Mór, a bölcsészet, az orvostudomány és a sebészet tudora, a szülészet magistere, szegedi gyakorló orvos. Szinnyei ezt a munkáját mondja Altstädter főművének. Életrajzi adataiból csak azt közli, hogy szegedi gyakorló orvos volt és 1871-ben, 46 éves korában halt meg. 1825-ben született, és amint a főművének ítélt munkájában olvashattuk, Veszprémben. Bécsben szerzett orvosi oklevelet, szülővárosában folytatott gyakorlatot, majd 1855-ben Szegeden telepedett le. Itt a cs. kir. bécsi meteorológiai központi intézet megbízásából végzett megfigyeléseket. Új környezetében nagyon jól érezhette magát, hamarosan bekapcsolódott a város életébe. Tagja volt a Palánki Kaszinónak. Hitközsége iskolaszéki tagnak, majd hitközségi képviselőnek választotta.

A Burger nyomdában saját költségén kiadott, említett füzetén kívül más közleményei is jelentek meg. Az Orvosi Hetilap 1859. évi 40. és 42. számában »Szegei szikós tavairól és légkörének nedvességi forrásairól éghajlati szempontból« megjelent cikkében ugyancsak Szeged városával és annak légköri viszonyaival foglalkozik. Ezt a tanulmányát a Szegedi Híradó is közölte az ez évi 55. és 56. számában, a szerkesztő következő megjegyzésével: »Szerző úr szívességéből közöljük ezen már a bécsi és a pesti orvosi lapokban is megjelent helyi egészségügyünket közelről érdeklő dolgozatot.« A Szegedi Híradó munkatársai között találjuk nevét. A lap 1859. évi 12. száma bejelenti olvasóinak, hogy »a helybeli időviszony és légköri állapot leírását találják« majd hasábjain és megindokolja, miért közlik ezeket. »Valamint a tudomány — írja — úgy a nemzetgazdászati követeli tőlünk. Mindkettőnkre nézve fontos a légköri állapot mi-volta; mert a tudós úgy, mint az okszerű gazda ebből meríti tapasztalatait s teendőit ez után intézi. Kötelességünknek tartjuk itt megemlíteni, hogy ... a légköri állapotot Altstädter Mór orvostudor úr ... hazafias szívességének köszönhetjük.« A következő évi előfizetési felhívásban közlik, hogy »az időjárásnak lég- és hőmérséknek szintén van rovata lapunknak.«

Az 1862. évi Orvosi Hetilap hasábjain újra a szegedi állóvizekről, azok egészségügyi kérdéséről ír Altstädter. Az állóvizek miatt Szeged »mint a legveszedelmesebb és leggyakoribb váltólázak, valamint több más senyvek székhelye és forrása kiáltatott ki.« »Mint rémkép lebegett e tekintetben az ország saját fiai előtt.« Egy bécsi lap megállapította, hogy Szeged »egészségügyi tekintetben el-hirhedt vidék középpontja.« Indítványokat tesz, miként lehetne ezen az egész-

szerűleg kedvezőtlen állapoton javítani. Későbbi közleményei már mind szülészeti vonatkozásúak. Az Orvosi Hetilap 1866. évi 31. számában még Szegedről közli »a müleges szülésnek egy sikerrel véghezvitt eseté«-t. 1867. januárjában az Orvosi Hetilap hírül adja, hogy Budapestre költözött: »Dr. Altstädter Mór, kit lapunk olvasói ismernek, állandó lakhelyét Szegedről Pestre tette át, hol — mint értesülünk —, szülésetet szándékozik kiválóan művelni.« A Budapesti Kir. Orvosegylet közgyűlése októberben rendes tagnak választotta meg. Az év októberében »a női magtalanság okairól és orvoslásáról« megjelent cikkét már mint »gyakorló női orvos Pesten« írja. Ugyanaz év novemberében az Orvosegyletben nőgyógyászati vizsgálóasztalt mutat be. Ezt még Szegeden készítette el. 1870-ben a »tejrekedés következtében támadó emlőlob megelőzéséről«, 1871-ben a »teljes hószámhiány«-ról jelent meg a Hetilapban közleménye. 1871-ben a budai Erzsébet-fürdő orvosává választották meg. (Orvosi Hetilap 1871. április 30, 296. l.) Nemsokára, az év július 26-án, a haláláról szóló híradást találjuk az Orvosi Hetilapban. »Altstädter Mór tr. élte 46. évében meghalt. Elhunyt ügyfelünket, ki gyakorlatát tudományos vizsgálatokra lelkiösmeretesen felhasználta, lapunk olvasói megjelent értekezéseiből ismerik. Magaviseletében mindenkor higgadt, a betegek körül pedig fáradhatatlan buzgóságú volt.« A Szegedi Híradó is megemlékezik haláláról: »... a napokban hunyt el Pesten dr. Altstädter Mór gyakorló orvos, ki hosszabb ideig lakott városunkban s néhány év előtt költözött a fővárosba.« (XIII. évf. júl. 16.)

Altstädter Mór főműve, amelyben Szegedet a mellbajosoknak, vagyis a tüdőgümőkórosoknak téli tartózkodási helyül ajánlja, német nyelven jelent meg. Azt akarta ezzel elérni, hogy ne csak a magyar közönség, hanem az egész osztrák birodalom és Németország is tudomást szerezzen ajánlatáról. (L. munkája 75. lapját.) Más ok is szerepet játszott azonban. Német világ volt akkor Szegeden, helyesebben a kormányzat, a hivatalos város németesíteni akart. Német cégeket zörgetett Szeged utcáin is a szél. A Szegedi Híradó írja, 1859 tavaszutóján, hogy az új indóházra »Bahnhof« felírást tettek, pedig a város 63 000 lakójának tizedrésze sem ért németül. És csak 1860 nyárutóján ad hírt a lap arról, hogy »Szeged utcái új feliratokat nyernek és pedig csak magyar nyelven.« (II. évf. 70. sz.)

Altstädter munkáját 90 o. é. krajcárért Lauffer és Stolp pesti könyvesboltja árulta és az Orvosi Hetilapban a következőképpen hirdette. »Ajánljuk e kis munkát figyelmes olvasásra annál inkább, hogy minél több hazai orvos belőle maga meggyőződhesse arról: hogy Szeged mint valóban kedvező és Velenczével legalább egyaránt jöltevő téli tartózkodási hely gümőkórosokra nézve, figyelmöket és ajánlatukat méltány igénybe veheti.«

Természetesen Szegeden is felfigyeltek a munkára. A következő év, 1860 decemberében a Szegedi Híradó 98. számában a következőket írja: »Mégis igaza lehet városunk egyik orvosának Altstädter Mór úrnak, ki a szegedi éghajlatot párhuzamba állította a velenceivel; legalább a legközelebbi múlt szép napok emellett tesznek tanúságot, sőt sokan állítják, hogy az idén sokkal zordonabb az idő Olaszországban, mint Szeged vidékén.«

A munkát Poór dr. megjelenése után nemsokára részletesen ismertette az Orvosi Hetilap Honi Könyvészet rovatában és írása végén azt mondja: »Szerzőnek köszönettel tartozunk jó szándékáért. Ha nekünk jelenleg utazni kész gümőkórosunk volna, azt legelőször nem Velenczével, hanem... Szegeddel kínálnók meg...«

SZEGEDIN

ALS

WINTERAUFENTHALT

FÜR

BRUSTLEIDENDE

IM VERGLEICHE MIT

V E N E D I G

DARGESTELLT

FÜR AERZTE UND GEBILDETE LAIEN

VON

MORITZ ALTSTÄDTER,

Doctor der Philosophie, Medizin und Chirurgie, Magister der Geburtshilfe und praktischer Arzt zu Szegedin. (Seit fünf Jahren Beobachter der hiesigen meteorologischen Erscheinungen, im Auftrage der k. k. Central-Anstalt für Meteorologie in Wien.)

SZEGEDIN, 1859.

EIGENTHUM DES VERFASSERS.

1. sz. ábra. Altstädter Mór tr. tanulmányának címlapja

Altstädter, akit joggal sorozhatunk a magyar meteorológia orvosi úttörői közé, ötéves szegedi megfigyelései alapján írta meg tanulmányát. Tanárának, J. Skoda, híres bécsi belgyógyásznak ajánlotta tanítványi hálával munkáját. Az előszóban elmondja, hogy Csaplár professzor felszólította, írjon Szeged orvostopográfiai viszonyairól a »Der Naturfreund Ungarns« című folyóiratba. Az ezzel való foglalkozás közben támadt az a gondolata, hogy Szeged kedvező éghajlatát a mellbajosok számára a nagyközönséggel, a művelt laikusokkal és az orvosokkal is ismertetni fogja. Évekkel előbb járt Velencében és megismerte annak egészségügyi és meteorológiai viszonyait, így a Szegeden öt éven át gondosan észlelteket könnyű volt a velenceiekkel összehasonlítani. Lehet, hogy G. Joseph: Venedig als Winteraufenthalt für Brustleidende című tanulmánya is, melyre többször hivatkozik, indítást adott neki. Közrejátszhatott Altstädter célkitűzésében az a tapasztalati tény, amelyre tanulmánya bevezetőjében hivatkozik, nevezetesen, hogy a szegedi klíma kitűnően hat a gümőkórosokra és a kedvező hatás, s a nem ritka gyógyulás miatt annak idején a fővárosból és más vidékről Szegedre küldtek gümőkóros betegeket.

Szegeden vizsgálta a levegő nedvességét, tisztaságát, a csapadékviszonyokat, az uralkodó szeleket, a hőmérséklet ingadozásait, a légnyomást, az ivóvizet, a betegségek jelentkezőseit, a lakóházakat. Észleleteit összehasonlította az adria Velence és más városok viszonyaival. Az összehasonlítás eredménye kedvező volt Szegedre és ezért ajánlotta a tüdőbajosok téli tartózkodási helyéül. Nyárra a tartós nagy hőség és por miatt nem tartotta Szegedet a tüdőbajosok számára alkalmasnak, és javasolta, hogy csak május végéig maradjanak itt, azután északibb fekvésű helyet keressenek fel. A nyári tartózkodásra Magyarországon a legkedvezőbbnek Balatonfüredet jelölte meg. Szegedre, azt tanácsolta, csak ősszel, szeptember második felében térjenek vissza a betegek.

A legkevésbé sem valószínű, hogy Szeged éghajlati viszonyai az elmúlt száz év alatt lényegesen megváltoztak, bár Kovács a »Szeged és Népé«-ben azt írja, hogy a város hőmérsékleti viszonyaiban . . . nagy ingadozás állott be a legutóbbi harminc év alatt. (L. az idézett mű 32. lapját.) Két körülmény, amelyet Altstädter vizsgált, jelentősen megváltozott az elmúlt évszázad alatt, és ez a levegőnedvesség és az ivóvíz.

Szeged a »nagy víz« és a Tisza szabályozása után egészen más jellegű és más környezetű várossá lett. Azelőtt a várost igen sok víz vette körül. Hódmezővásárhelyre Szegedről csónakon lehetett elmenni. Palugyay Imre 1853-ban megjelent leírása szerint »A város nagyobb része igen lapályos s a legmagasabb Tisza árszínén alól van, melly ellen a Tiszaparton vont magas töltések és mesterséggel felemelt térek védik; jelenleg még több száz holdra menő víz-állások léteznek benne, mellyek közül több legnagyobb szárazság idején sem száradván ki, a levegőt nem kevésbé egészségtelenítik.« Kovács István a Somogyi-könyvtárban őrzött kéziratosa önéletrajzában írja, hogy akkoriban a Tisza balpartja, elkezdve Csongrádtól, le a Tisza torkolatáig »mindig kiemelkedett« medréből és legkevesebb 50 négyzetmérföldnyi terület állott víz alatt. »Még akkor a tápai rétek vízjárta földek voltak, hacsak kis áradás volt is, Tisza a Marossal egyesültek a földeken. Tömérdek széna, nád, gyékény, hal, minden nagyon buján termett itt. A termésnek fele is ott rothadt, nem volt aki felhasználja. A halak sokszor ezrével benn szorultak a laposokon, nem volt ott soha szűk termés, mert szénafű is majd egy öles volt; a fűzfa magától annyira elterjedt, hogy erdők k'pződtek, melyeket ajándékba adtak, csakhogy kiirtsák.«

Tabelle XII.

zeigt den jährlichen mittleren Luftdruck durch drei aufeinander folgende Jahre, sowie das Maximum und Minimum des Luftdruckes während derselben von Szegedin im Vergleiche mit Venedig und noch einigen andern Orten.

Beobachtungs- ort	1854				1855				1856						
	mittlerer Luftdruck Par. Lin.	Maximum		Minimum		mittlerer Luftdruck Par. Lin.	Maximum		Minimum		mittlerer Luftdruck Par. Lin.	Maximum		Minimum	
		Tag	Luftdruck	Tag	Luftdruck		Tag	Luftdruck	Tag	Luftdruck		Tag	Luftdruck	Tag	Luftdruck
Szegedin	334 ^{'''} 39	3. März	342 ^{'''} 88	19. Nov.	325 ^{'''} 80	333 ^{'''} 91	19. Dec.	341 ^{'''} 69	15. Feb.	324 ^{'''} 15	334 ^{'''} 15	14. Jän.	342 ^{'''} 66	26. Dec.	324 ^{'''} 31
Venedig	336 ^{'''} 69	3. März	343 ^{'''} 84	18. Feb.	327 ^{'''} 75	336 ^{'''} 55	7. Jän.	344 ^{'''} 32	15. Feb.	326 ^{'''} 17	337 ^{'''} 15	14. Jän.	344 ^{'''} 96	26. Dec.	328 ^{'''} 48
Triest	336 ^{'''} 80	3. März	344 ^{'''} 38	30. Nov.	328 ^{'''} 01	335 ^{'''} 85	7. Jän.	343 ^{'''} 01	15. Feb.	325 ^{'''} 52	336 ^{'''} 36	14. Jän.	342 ^{'''} 80	8. Jän.	324 ^{'''} 01
Mailand	332 ^{'''} 01	8. März	339 ^{'''} 85	24. Nov.	322 ^{'''} 62	331 ^{'''} 01	8. Jän.	338 ^{'''} 84	14. Feb.	322 ^{'''} 03	331 ^{'''} 61	14. Jän.	339 ^{'''} 45	26. Dec.	320 ^{'''} 75
Prag	329 ^{'''} 15	2. März	338 ^{'''} 08	29. Nov.	317 ^{'''} 76	328 ^{'''} 79	19. Dec.	338 ^{'''} 16	14. Feb.	317 ^{'''} 96	329 ^{'''} 27	14. Jän.	337 ^{'''} 68	26. Dec.	316 ^{'''} 16
Laibach	326 ^{'''} 35	28. Oct.	333 ^{'''} 26	30. Nov.	317 ^{'''} 67	325 ^{'''} 75	7. Jän.	333 ^{'''} 21	15. Feb.	315 ^{'''} 75	326 ^{'''} 39	14. Jän.	334 ^{'''} 70	26. Dec.	314 ^{'''} 99

2. sz. ábra. A légnyomás évi középértékét összehasonlító táblázat.

A víz adta annak idején Szeged lakosságának a megélhetést. Az egész Felsőváros — azt lehet mondani — a vízből élt, hiszen ott nem kevesebb mint négyezer ember halfogással, a hal feldolgozásával vagy halkereskedéssel foglalkozott.

1853-ban volt — írja Kováts István — az első veszedelmes árvíz, amikor »a szegedi baloldal elkezdve Hódmező-Vásárhelytől lefele Nagybecskerekén alól egész a Tisza-torokig mind egy tenger volt, a fél Torontálmegye vízben úszott.« Az 1853. évi első veszedelmes árvíz idején került Altstädter Szegedre.

Sok víz volt a város belterületén is. Elég egy pillantást vetni Bainville József városi főmérnök 1850-ben készült városi »helyzettervére«, erre a remek kidolgozású színezett rézmetszetre, hogy erről meggyőződjünk. Altstädter leírja, hogy amikor Szegedre került, a tiszaparttal szomszédos, egymással párhuzamosan futó utcákon állott a víz, mégpedig olyan magasan, hogy a kapuk, a házak küszöbéig ért. A város ezen részei Velencére emlékeztették. A kapukból itt is a vízbe lehetett lépni. A Szeged környéki nagy víztömegek és a város belterületén levő kisebb-nagyobb erek, tavak a levegőt nedvessé tették. Ezek az erősen szódatarthalmú vizek állandóan párologtak és a vizek nagy része még a hosszabban tartó nyári szárazságban is megmaradt. A város belterületén és környékén levő sok víz valóságos »tengeri atmoszférát« teremtett. Esős és szélmentes időben a levegő nedvessége túllépte az egészségre még kedvező mértéket. A szél kiegyenlítő és tisztító hatása azonban Altstädter szerint a síkságon fekvő Szegeden kedvezőbb helyzetet teremtett a velenceinél.

Ahol pedig nem volt víz, ott igen elhanyagoltak voltak a szegedi utcák. Széchenyi István 1833-ban meglátogatta Szegedet és elkeseredetten állapította meg, hogy még a nagy piactér is kövezetlen, poros, szennyes, piszkos, a csatornázatlan, világítatlan utcák pedig sárosak, szemetesek. Azt ajánlotta, hogy a piactéren természetesen legalább kolompért.

»A közlekedés a város néhány jelesebb kövezett utcáin könnyű, egyéb részein a nagy sár miatt igen akadályozott« volt. Csak 1840-ben kezdték meg a már húsz év óta vajdú utcakövezést. Az első kövezett út a nagy piacról a sóházakhoz vezetett. 1854-ben tanácsi rendelet jelent meg, hogy »october 1-ig minden ház előtt palló-járó készíttessék s az a belvárosban két év alatt, a külvárosokban öt év alatt téglával helyettesíttessék,« Ebből ugyan semmi sem lett, írja Reizner s a gyalogjárók bokán felül érő sárral küzdöttek. A Vasárnapi Újság 1856. novemberében közli »Mi újság?« rovatában: »Szeged városa nagy lépést fog tenni a civilisatio terén, mint mondják az utcáin párolgó mocsártengert elfojtván, kövezetet fog a helyett használni. Ha így haladnak az alföldi városok, kevesebb alkalmuk lesz a gúnyolóknak ellenünk szórni rágalomnyilaikat.«

Az ivóvíz kérdését tárgyalva s az ivóvíz fontosságát hangsúlyozva elmondja Altstädter, hogy Szeged lakossága annakidején a Tisza vizét itta. A bennszülöttek azt vallották, hogy a part közelében merített, földtől és mindenféle más anyagtól zavaros, néha majdnem sűrű víz jótékony hatású az egészségre és minél sűrűbb, annál egészségesebb. A Tisza lágy és a forrásokénál értéktelenebb vize a székszorulásra hajlamos gümőkórosokra enyhe hashajtó hatása miatt kedvező lehet. A jó forrásvízhez szokott idegenek is megszokják, megszeretik és dicsérik a Tisza lágy vizét. Felhívja a figyelmet, hogy a folyó vizét szűréssel meg lehet tisztítani és ízét jelentősen megjavítani. Használták is már annakidején a belül ózozott rézedényeket, amelyekben mosott tiszai homokon és kavicscon keresztül szűrték a vizet. Ahelyett, hogy a nagykiterjedésű város-

3. sz. ábra. Részlet »Sz. Kir. Szeged Városának helyzettervé«-ből, melyet 1850-ben Bainville József városi főmérnök metszett részbe. (A térképet a Szegedi Állami Levéltár őrzi.) A bal alsó sarokban látható a Csöpörke tó, a jobb alsó sarokban a Tisza. A Török Fő Utcától az Ördő Luk A'Mély Árkán át húzódó ér a Buza Piaczon keresztül a Könyök Utcáig terjedt.

ban minden irányban csöveken vezették volna a szűrt vizet, naponta száz és száz fiatal, idősebb szolgálóleány szállította vállon, kézben hordott korsókban a Tisza-vizet a város legkülönbözőbb pontjaira. Az idegen felfigyelt arra az érdekes színes képre, amelyet a sajátos módon vizet merítő és szállító nők csoportja nyújtott a Tisza partján és a város különböző részein. Altstädter elemezte az ülepítéssel és szűréssel megtisztított Tisza-vizet, és megállapította, hogy az lényegében nem tér el más folyók lágy vizétől.

Összehasonlítva Szeged ivóvíz viszonyait Velencével, ahol ciszternákban gyűjtött szűrt esővizet ittak vagy szárazság idején messziről hajón szállították a Brenta folyóból a vizet, megállapítja, hogy Szeged kedvezőbb helyzetben van. Nem szorul ugyanis esővízre, és nem kell messziről szállítani vizet, mert mindenkor friss és könnyen élvezetessé tehető víz áll a lakosság rendelkezésére. Szeged tehát ivóvíz tekintetében kedvezőbb helyzetben van, mint Velence.

Az idegen, aki ma Szegedre jön és gyönyörködve járja a város szép tereit, tágas utcáit, nem is gondol arra, hogy milyen volt a város képe, lakóinak élete az árvíz előtt. Arról csak az olyan régi írásokból szerzünk tudomást, mint Altstädter elfeledett tanulmánya.

Jáki Gyula †

SZEGED, AUTREFOIS LA STATION CLIMATIQUE D'HIVER DES MALADES DU POU MON

M. le Professeur Gy. Jáki nous fait connaître un livre intitulé Szegedin als Winteraufenthalt für Brustleidende im Vergleiche mit Venedig (par à Szeged en 1859, chez Zs. Burger); très intéressant du point de vue d'histoire médicale dont l'auteur Móra Altstädter (docteur de la Faculté des lettres, docteur en médecine, maître d'obstétrique, médecin exerçant à Szeged) recommande la ville de Szeged aux malades du poumon comme station climatique d'hiver.

Altstädter s'occupait non seulement de la médecine, mais aussi de la météorologie. Il examinait le climat de Szeged du point de vue de la climatologie et constata que le climat de Szeged fut en hiver aussi guérissant à la tuberculose que celui de Venise. À ce temps-là il y avait beaucoup de lacs autour de Szeged — sans parler de la Tisza — qui ont rendu l'air embué. L'eau des lacs contenait du carbonate de soude en grande quantité dont la vaporisation créait véritable «atmosphère de mer».

D'après Altstädter l'eau douce de la Tisza était — à cause de son effet purgatif — très bonne aux malades du poumon enclins à la constipation.

Le livre d'Altstädter nous prouve alors qu'avant la régularisation de la Tisza — vers 1850 — la ville de Szeged était une véritable station climatique.

ADATOK SZEGED XIX. SZÁZADI KÉPZŐMŰVÉSZEHEZ

Néhány évvel ezelőtt, Fülep Lajos akadémiai székfoglaló előadásában, »A magyar művészettörténelem föladatá«-val foglalkozott. Alapvető kérdéseket tárgyaló fejtegetésében többek között hangoztatta, hogy »... meg kell változnia annak a szemléletnek, amely csak a reprezentatív nagy műveket becsüli igazán, a kicsinyekkel csak mint dokumentumokkal, segédeszközökkel foglalkozik... A nagyok nagyszerűségét megmutatni nem nagy dolog — lássuk meg a nagyot a kicsikben, bennük van.«¹

Szeged képzőművészetének monografikus igényű megírása fontos föladata a helyi művészettörténeti kutatásnak. Ebben a vonatkozásban elsősorban Bálint Sándor kiadás alatt levő, adatokban rendkívül gazdag munkája jön számításba, mely Szeged művészettörténetét tömör összefoglalásban adja. Ami viszont e kis tanulmányt illeti, mely a XIX. század folyamán Szegeden működő vagy a várossal valamilyen kapcsolatban álló festők felsorolását nyújtja, egy komoly és hosszú évekre terjedő analitikus kutatáson alapuló munka vázlatos perspektívájú áttekintésének, első kezdeti lépésének vehető.

E kísérlet bár törekszik ugyan a teljességre, de ezt egy átfogó jellegű és egyes művészek oeuvre-jébe mélyebben behatoló kutatás eredményeinek hiányában természetesen nem érheti el. Így csupán — a jelenlegi adatfeltárás egyenletlenségeit magán viselve — arra szorítkozhat, hogy a magyar művészettörténet térképén szinte fehér foltként szereplő szegedi területen végigpásztázva, a XIX. század során itt működő festők nagyrészét egy pillanatra megvilágítsa. Ez is a célja. Megkíséreljük, hogy a méltánytalan feledés emésztő sötétjét azoknak a művészeknek megbecsülésre méltó neveiről elűzzük, akik az idők során résztvettek Szeged képzőművészete kialakításában.

»Képzőművészeti tekintetben Szeged múltja nem oly sivár, aminőnek azt gondolnók. A művészetekért, a szépért, Szeged régi polgárai is áldoztak és lelkesedtek; de a műemlékek, mint a régi lakosság műérzékének tanújelei, a századok zivatarai alatt többnyire megsemmisültek. Néhány szórványos adatból is eléggé tájékozódhatunk a régi Szeged művészeti viszonyairól« — írta több mint ötven évvel ezelőtt Reizner János Szeged történetének írója.²

Minde valóban így van. Szeged művészeti hagyományai a messzi századokba nyúlnak vissza. Mielőtt viszonylagos részletességgel a XIX. század helyi képzőművészetével foglalkoznánk, vessünk egy pillantást a Tisza—Maros-szög városának hosszú évek során egyre gazdagodó művészetére.

¹ Fülep Lajos: A magyar művészettörténelem föladata. — Magy. Tud. Akadémia Közleményei, Bp. 1951. 3. múzeológiai sorozat II. 1. sz. 21.

² Reizner János: Szeged története. Szeged, 1900. III. 405.

Szeged már a XII. században jelentőssé vált, a Maroson jövő erdélyi só itteni raktározása folytán. A tatárjárás után, IV. Béla alatt épült erős vár is a helybeli sóházak védelmét szolgálta. A királyi várossá lett (1246) Szeged lakosságát ezidőben az alsóvároson élő földművesek, állattenyésztők, pásztorok; felsővárosi halászok, kézműparosok és az ország több részében megfordult sóhordókból módos borkereskedőkké vált palánki polgárok tették ki. Később »... az itt létesülő királyi kamara és pénzverő emberei erősen tarkítják a korábbi halász, pásztor és földműves népességet. Vásárokról hallunk, a XIV—XV. században pedig nagyszámú kézműparosról és kereskedőről vannak feljegyzések.«³

A rohamosan fejlődő tiszaparti város első művészettörténeti emlékei, a legrégibb helyi, nevezetesen a palánki *Szent Dömötör* és a várbeli *Szent Erzsébet templomokhoz* kapcsolódnak. Az utóbbi a gótika idején, a város megragadó hatású épülete volt. A Szent Erzsébet templomnak az itteni közgyűjteményben őrzött töredékei, a korabeli helyi kőfaragómesterek művészi igényű munkásságáról tanúskodnak.

Még inkább említésre méltó, a karcsú Szent Dömötör torony bejáratát dombozműként koronázó XII. századi *Kőbárány* (Agnus Dei) harmóniát sugárzó alakja, mely 1719-ben, amikor Szeged a török uralom után »szabad királyi város«-i rangját visszanyerte, bekerült a város címerébe is. Az Agnus Dei származási jogáért sokat harcolt a környékbeli Dorozsma község Szegeddel. A kutatás szerint azonban »... beigazolódott, hogy a Kőbárány Dorozsmáról nem származhatott, hanem valamelyik szegedi, árpádkori templomunk maradványa, de hogy melyik templomról való, azt a mai napig sem sikerült a kérdéssel foglalkozóknak eldönteni.«⁴

E szép helyi románkori emlék érintése után, a Mátyás uralkodása alatti idők dicső múltját tükröző öreg írásokat olvassuk, melyek Szeged növekvő eredményein kívül, a helyi ötvösök országos híréről is beszámolnak. Sőt megtudjuk, hogy nem egy idevaló mester e korban és a következő századokban, Európa legjobb ötvösműhelyeibe is elkerült, s idegenben letelepedve, becsületl megállta helyét. Ezek közé tartozott *Szegedi István* ötvösmester is, akinek neve a varsói ötvösök 1597-i névjegyzékében szerepel.⁵ Nálánál többet tudunk mondani, az itt született *Szegedi (Zeggin) Györgyről* (1520—1581), aki a török elől menekülve, Bajorországban telepedett le. 1558-tól, mint a müncheni ötvös céh kiváló tagja, az udvar és a főurak iparművészeti igényeit elégítette ki. Ismert műve, a müncheni udvari könyvtárban elhelyezett, Orlando di Lasso hercegi karmester szoltárait fedő ezüst könyvtábla, melyet négy munkatársával együtt készített. György mester fia, majd ennek gyermekei szintén ötvösök lettek, sőt az őket követő generációk tagjai is folytatták a család ősi mesterségét.⁶

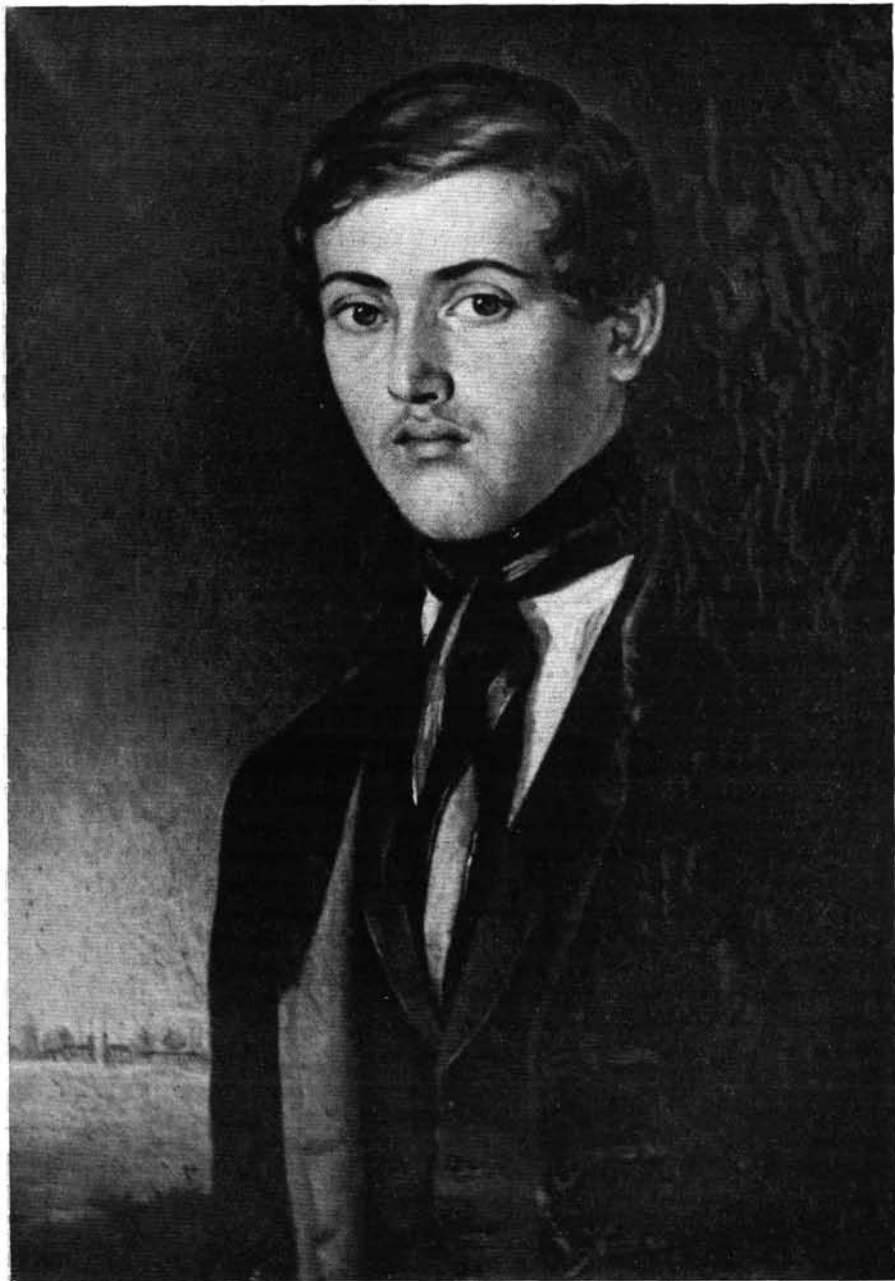
A különböző ötvösközpontokban működő helyi származású ötvösök közül, az alábbi jelentősebb mesterek neveit említjük meg. Így többek között Kassán:

³ Mendöl Tibor: A Tisza—Maros-szög városa. — Élet és Tudomány, 1954. 560.

⁴ E témával behatóan Nagy Zoltán foglalkozott: A szegedi kőbárány c. tanulmányában. — Tiszatáj, 1947. I. 17—22; II. 21—26. Nagy Z. az ezzel kapcsolatos részletes irodalmat is közli.

⁵ Szentiványi Gyula: Szegedi ötvösművészek. Szegedi Híradó (továbbiakban: SzH) 1911. 196. sz.

⁶ Irodalom: Művészeti Lexikon I—II. Szerk. Éber László (továbbiakban: ÉML) 1935. II. 492.; Délmagyarország c. napilap (továbbiakban: Dm) 1943. 25. sz.; t. j.: Újabb adatok Szegedi György ötvösmesterről. Dm 1943. 104. sz.

Joó Ferenc: Szeless József arcképe

Szegedi Ötvös Tamás (1572—1599), Szegedi Demeter (1612), Szegedi Ötvös János (1651—1670); Kolozsvárott: Szegedi Ötvös Gergely (1579), Szegedi Sándor (1659); Debrecenben: Szegedi Ötvös Márton (1623—1631), Szegedi Ötvös Gáspár (1635); Nagyváradon: Szegedi Ötvös Mihály és Szegedi Ötvös István (1692), — dolgoztak a feltüntetett években.⁷

A szegedi ötvösség történetéhez értékes adatokkal szolgál Pataky Dénesné közelmúltban megjelent dolgozata,⁸ mely először kísérli meg a helyben (Múzeum, Ferences-kincstár, Görög kel. templom, Székesegyház) található jelentős ötvösművészeti tárgyak és a Szegeden működött vagy innen elkerült ötvös mesterek összefoglaló számbavételét. Munkájában többek között a híres szegedcsorvai öntött bronz füstölő mellett, reprodukcióban is kiemeli egy XI. századi aranyozott rézkeresztet, két későgótikus kelyhet, továbbá egy az 1700-as évek első feléből származó kenyérszentelőt, füstölőt és szentségtartó ládikát, valamint a szegedi ötvösök által készített ezüst jelvények közül néhány szép darabot.

A középkori festészet itteni virágzását, a Szegedhez közel eső Tápén és Kiszomborban levő árpádkori eredetű templomokban, 1939-ben feltárt XIV. századi freskók tükrözik. A renaissance idején foglalkoztatott helyi festők közül csak egy mester, a német és lengyel udvarokban megfordult, *Képiró István* (Stephanus pictor) működéséről (1512) tudunk. Bálint nevű fia — mint több más szegedi humanista család gyermeke — tanulmányait külföldön, a bécsi és krakkói egyetemeken végezte. Vannak, akik István mesternek tulajdonítják, a szegedi ferencesek által építtetett (1494—1503) alsóvárosi Havi-Boldogasszony templom főoltárára került, Segítő Boldogasszonyt ábrázoló festményt, mely olasz iskolák hatását mutatja. Az újabb vélemény szerint azonban a »... Csodatevő Madonna-kép (nem középkori, hanem XVII. századi.)«⁹ A festmény érdekes történetéről többek között, egy itt élő öreg ferencendi szerzetes, Sinkovits Frigyes írt.¹⁰

A XVI. század közepéig szépen kibontakozó helyi kulturális és művészeti életet, a másfélszázados török hódoltság teljesen megbénította. A jómódú polgárság nagyrésze északibb városokba menekült. Az itt maradt szegény nép pedig szynlódve élt s ahogy módja engedte, tartotta fenn alföldi szokásait, népi-kultúráját. A helyzet csak a török kitakarodását (1686-ban hagyták el a várost) követő időkben változott meg. Bár a Habsburg gyarmatosítók elnyomásától Szeged éppen úgy szenvedett, mint az ország, mégis az állandósult békés helyzet, a város fejlődését (tranzító forgalmát) előmozdította. A kereskedelem mellett a céhekben tömörült kézműipar is virágzik. A bécsi udvar nemzetiségi politikája folytán Szegedre is sok idegen, délszláv és német telepedett le. Az utóbbiak által behozott franciás kultúra és divat elterjedt a helyi előkelőségek között is. A tiszaparti város korabeli közműveltségének kettősségét jelzik azonban még azok a tények, hogy egyidejűleg esnek a XVIII. század elejére, a hírhedt szegedi boszorkányperek és a több kiváló tudóst, író és művészt nevelő helyi piarista gimnázium megalapítása.

⁷ Szentiványi Gy.: i. m.

⁸ Pataky Dénesné: Adatok a szegedi ötvösség történetéhez. Műv. Tört. Ért. Bp. 1957. VI. 24—29.

⁹ Genthon István: Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 187.

¹⁰ Sinkovits Frigyes: A szegedi Mátyás-templom és kolostor. — Dm 1944. 85. sz.

A török utáni helyi művészet egyik szerény, de érdekes alakja, a XVIII. század első felében bennszülöttként Szegeden működő *Börcsök mester*, aki az alsóvárosi ferences templom oltárfaragványainak munkálatain kívül, szűkebb pátriája parasztházainak homlokzati fülkéibe kerülő apró faszobrokat készíttette. Ezeket azonban sajnos a házakkal együtt megsemmisítette az 1879-es árvíz. A fészületeket, szenteket, ágyfákat és ládákat egyaránt kedvvel faragó és festető »első szegedi faszobrász«, növendéke volt a piaristák 1744-ben megnyílt »Iparosképző Rajzoskolá«-jának. Feledésbe merült nevének Móra Ferenc egy cikkében állított szép emléket.¹¹

Régi helyi kőfaragók munkásságának emlékét őrzik azok a részben épen, részben sérült állapotban megmaradt szobrok, melyek az itteni templomok és múzeum raktáraiban vannak. A feljegyzések szerint a Havi-Boldogasszony templom előtti kis téren, *Szűz Mária homokkő szobra* már 1708-ban állott. Megsérült karját 1855-ben újból hozzáillesztették. Az alig egy méteres, kis Jézust tartó Mária, Szent Anna és Szent Joachim szobrai között, egy rokokodisztes felhős oszlopon helyezkedett el. A szobor a második világháború alatt elpusztult s törmelékeit a kolostor udvarába hordták be.¹² A Szent György téren viszont még ma is áll, szőlőindás díszítésű oszlopon, egy hasonló méretű *festett barokk Mária-szobor* — a gyermek Jézussal a karján —, melyet téglanyagú lábazzal bíró vasrács vesz körül. Régebben a Templom tér díszje volt, ahonnan átkerült mostani helyére.

A lebontott Szent Dömötör-templom barokk stílusú főhomlokzatán három, több mint két méter magas homokkő-szobor állott, melyek *Szen Dömötört*, *Szent Istvánt* és *Szent Lászlót* ábrázolták. A szobrokat, a bontást végző építészvezetőségtől 1925-ben, Cs. Sebestyén Károly h. múzeumigazgató kérte el és hozatta be a helyi közgyűjteménybe. Ugyancsak az ő gondoskodásának köszönhető, hogy a régi Jókai utcában levő XVIII. századi Ungár-féle ház kapuja feletti barokk ív tetején nyugó egy méteres *Szent Flórián homokkő szobor* is a szegedi múzeumba jutott.¹³

Szeged és vidékének templomaiba kerülő egyházi jellegű művek mesterei közül, a bécsi *Gruber* és *Hautzingeren* kívül, a magyar *Falusy Zsigmond*, *Hogger János* és *Morvai András* festők, valamint *Aisenhut József* szobrász neveit említjük meg, — akiknek a XVIII. század közepétől ide készült alkotásait, az alsóvárosi templom őrzi.

Ha csak néhány szóval is, de meg kell emlékeznünk, a Havi-Boldogasszony templomhoz kapcsolódó *ferences-kolostor* nagyértékű múzeumáról, melyben a XV. századi miseruhák — köztük Szent Gellért és Mátyás király híres kazulái — és a kolostor egyik alapítója, Marchiai Szent Jakab XVI. századi népies puhafa-faragású széke látható. Ezen kívül gazdag változatban, régi olajfestésű szentképek, barokk szobrok, ezüst kelyhek, úrmutatók, faragott ajtóbélletek és egy 1817-ből való kő- napóra képezik, a két világháború között nyilvánosan is megtekinthető — s a közeljövőben ismét megnyíló — kolostormúzeum főbb értékeit.

¹¹ Móra Ferenc: *Börcsök* piktor. Szeged, 1924. 11. sz.

¹² Irodalom: A szegedi Szent Ferenc-rendi zárda műtárgyainak leltára. Bp. 1931. kézirat 1. old.; Genthon I.: i. m. 188.

¹³ Irodalom: A szegedi Szent Ferenc-rendi zárda műtárgyainak leltára. Bp. 1931. kézirat 13—20/b. old.

A XVIII. századi barokk egyházművészet a ferences-templomon kívül, gazdagon van képviselve, a *helyi görögkeleti szerb templom* (épült: 1743—1745 között), és a *felsővárosi minorita-templomban* (épült: 1747—1767 között), melyeknek külső és belső díszai, faragványai, képző- és iparművészeti értékei, részben szegedi mesterek, illetve itt élő szerzetesek nevéhez fűződik.

A papi megrendelők és földbirtokosok mellett a XVIII. század végétől, a helybeli módosabb polgárság is egyre fokozottabban igényt tart arcképfestőkre. A pénzes hajósgazdák és gazdag kereskedők, az erre vetődött vándorfestőkkel, de nagyjából fővárosi művészekkel készítették magukról és családtagjaikról portrékat. Ebből az időből való, a nyelvművelés itteni kiválóságának, Dugonics Andrásnak és fivérének, Szeged egykori polgármesterének, Dugonics Ádámnak arcképei, melyeket az »Etelka« szerzőjének nevét viselő helyi társaság, a budai *Mértz Jánossal* festetett meg 1792-ben. Mindkét mű a Móra Ferenc Múzeum tulajdona.

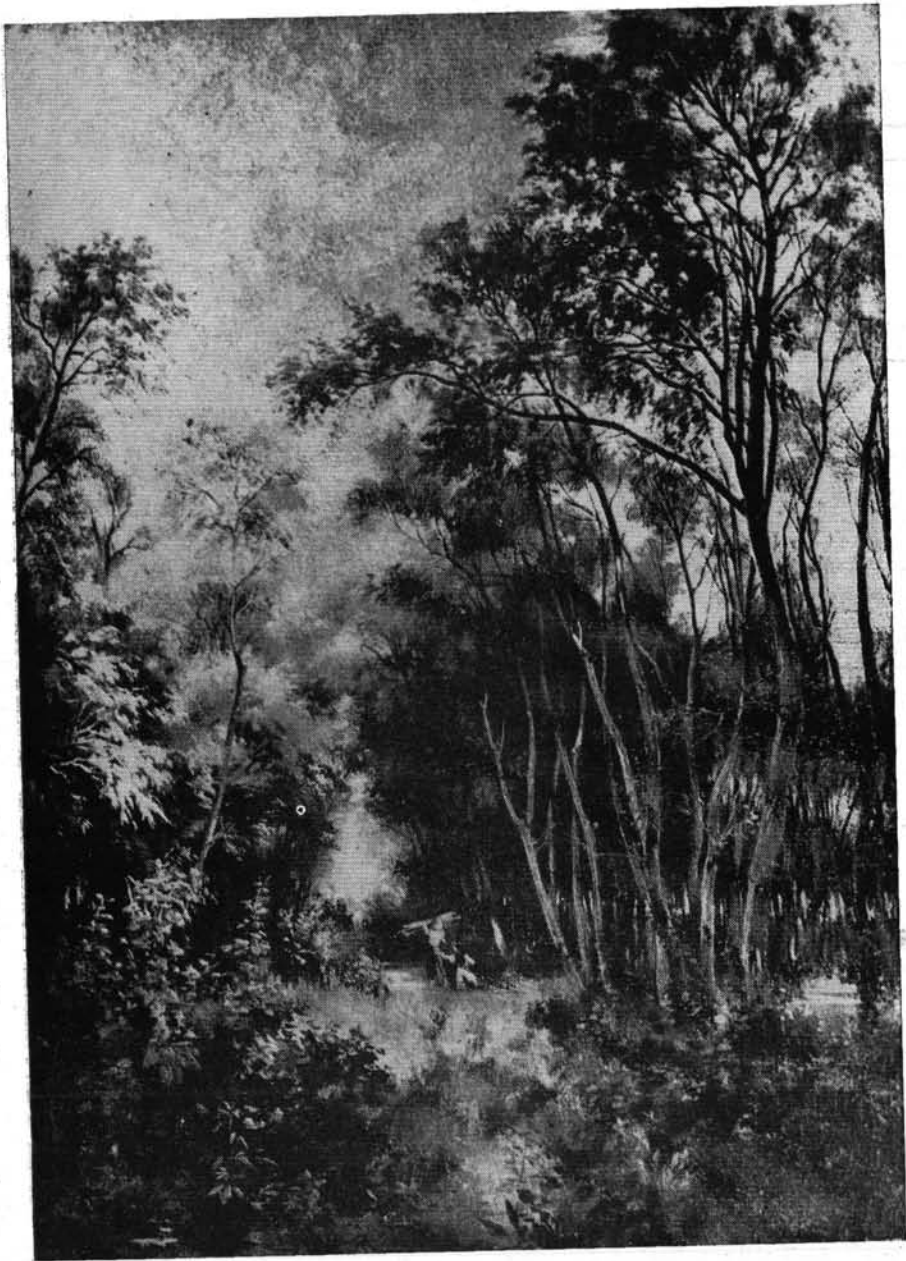
A XIX. századhoz érve ahhoz a korhoz jutottunk el, amely nemcsak a kulturális hagyományok gazdagságával, de az egyre erőteljesebben kibontakozó helyi művészet nemzeti jellegével is felülmúlja az elmúlt évszázadokat. Mindez természetesen a történelem gazdasági és társadalmi tényezőinek alakulásával, fejlődésével függ össze.

A nemzeti függetlenség gondolatának hajnalán az új eszméktől áthatott, honi kultúrát szomjazó helyi polgárság örömmel vette, a Nyelvművelő Társaság itteni megszűlését és a magyar nyelvnek Szegeden való hivatalossá tételét (1791). Grün Orbán 1801-ben meginduló helyi nyomdája, a város és környékének kulturális életét nagyban előmozdította. A XIX. század első éveire eső egészségi-, oktatási és közigazgatási intézmények létesítése, melyek az új városháza, gimnázium és kórház felépítésével realizálódtak, Szeged gazdasági életének fellendülését tükrözik. Szeged szépítése, csinosítása, kaszinók (Szeged-Belvárosi Kaszinó, 1829) és olvasóegyletek alakítása fontos feladattá vált. A nemzeti öntudat kibontakozása idején a reformküzdelmekből más vidéki városokkal szemben, Szeged tevékenyen kivette részét. Az 1839-ben itt járt Széchenyi Tisza-szabályozással kapcsolatos tervét helyesléssel fogadták. A belterjes mezőgazdaság fejlődésével egyidejűleg, a helyi gyáripar és kereskedelem is nagyban fellendült. Hozzájárult ehhez a Szegedi Védőegylet és a Csongrádi Takarékpénztár 1845-ben való megalapítása és a tiszai-gőzhajózás beindítása (1848). A Dugonics nyomán bimbózó helyi irodalom korábbi kibontakozása mellett, a század első felében a szegedi képzőművészet magja is csírázásnak indult.

A helyi polgárság anyagi megerősödésével, egyre több festő telepedett le Szegeden. A biztatón jelentkező műpártolás itteni vezető-családainak (Vedres-, Korda-, Kovács-, Zsótér-, Enyedi- és Kárász műgyűjtő familiákat kell kiemelnünk a XIX. század folyamán)¹⁴ képzőművészeti szükséglete — a külföldi és hazai mesterek alkotásainak gyűjtésén kívül — eleinte főleg portrékra szorítkozott. Ennek helyi kielégítői közé tartozott: *Bloch Gyula*,¹⁵ *Dombi*

¹⁴ Irodalom: Kisteleki Ede: Enyedi Lukács műkincsei. — SzH 1901. 78. sz.; Enyedi gyűjtemény. — Művészet, 1903. 50—56.; t. j.: Szegedi műgyűjtő-családok. Dm 1942. 225. sz.

¹⁵ Irodalom: Tardos-Taussig Ármán: Szeged művészete. — SzH 1910. 120. sz.; Bálint Sándor: Az építőművészeti klasszicizmus és romantika szegedi korszaka. Tiszatáj, 1956. 276.

Rákosi (Krebsz) Nándor: A szegedi boszorkánysziget

(Schönberger) Adolf,¹⁶ Horváth Henrik,¹⁷ Lendvai János,¹⁸ Szutter Károly¹⁹ és a kezdetben Makón néptanítóskodó, majd a múlt század első éveiben (1806—09 között) szegedi polgárrá lett Szikora György (1788—1862)²⁰ is, akitől Kőszeghy László csanádi püspök arcképe (1838), a Móra Ferenc Múzeum képtárában látható. Az időrendben őt követő Kerle Gáspár,²¹ templomfestőként működött Szegeden. Kerle »... fia vagy öccse volt Kerle Antal festő, aki 1828-ban szerezte meg Szegeden a polgárjogot.«²² Működéséről nincsenek adataink.

A helyi piarista gimnázium 1799-ben meginduló rajtagozatáról, több pesti: a tábournokként piktorkodó Petrich András (1765—1842)²³ és a neves üvegfestővé lett Forgó István (1833—1902),²⁴ valamint sok más szegedi művész nyert indítást.²⁵ Így az innen Egerbe került Joó János (1806—1874)²⁶ is itt sajátította el a művészet ábécé-jét. 1832-ben »... Széchenyi Istvánhoz írt levelében mind-egyik képzőművészeti ág tanításához alkalmas iskola létesítését sürgette, s ugyanakkor szükségesnek tartotta a művészeti vonatkozású szakkifejezések magyarra fordítását, külföldre szakadt tehetségeink hazahívását. Széchenyi helyesléssel fogadta a vidéki reformátor elgondolásait, de megvalósításukra még nem találta az időt elérkezettnek.«²⁷

Az 1838-ban Szeged és Pest között megindult kocsiforgalom, több fővárosi művész foglalkoztatását tette lehetővé. Így a sokat utazgató szegedi kereskedők portré-szükségletein kívül, helyi egyházművészeti megbízásokat is gyakrabban teljesítettek. Ennek kapcsán a pesti Schwarz József, a szőregi, és Schöffl Ágoston, a szegedi új rókusi templom főoltárára helyezett, egy-egy szentet ábrázoló képet festettek.²⁸ A szobrászok közül két nevet kell megemlítenünk. Az országos hírű, fővárosi Dunaiszky Lőrinc²⁹ és a szegedi Beller (Bellér) Péter³⁰ faszobrász e korban dolgoztak. Dunaiszkynek egy Szegedre készített feszület-kompozíciót (1829) tulajdonítanak; míg Beller a negyvenes években, falusi templombelső kialakításával (oltárépítés, aranyozás és figurális munkákkal) foglalkozott.

A múlt század 40—50-es éveiben Szegeden működött, a müncheni képzettségű Nagy Ferenc,³¹ aki portrékon kívül főleg a temesközi falvak számára festett templomképeket. Lyka szerint Nagynak »... a Tiszán jól jövedelmező mal-

¹⁶ Irodalom: Tardos Taussig Á.: i. m.; Bálint S.: i. m. 276.

¹⁷ Irodalom: Tardos Taussig Á.: i. m.; EML 1935. I. 477.; Bálint S.: i. m. 276.

¹⁸ Irodalom: Tardos Taussig Á.: i. m.; Bálint S.: i. m. 276.

¹⁹ Irodalom: Tardos Taussig Á.: i. m.; EML 1935. II. 518.; Bálint S.: i. m. 276.

²⁰ Irodalom: Reizner J.: i. m. III. 406—407.; EML 1935. II. 502.; Bálint S.: i. m. 276.

²¹ Irodalom: A szegedi Szent Ferenc-rendi zárda műtárgyainak leltára. Bp. 1931. kézirat 20/a. Bálint S.: i. m. 274—275.

²² EML 1935. I. 544—545.

²³ Irodalom: EML 1935. II. 293.; Bálint S.: i. m. 275.

²⁴ Bálint S.: i. m. 273.

²⁵ Bálint S.: i. m. 272—279.

²⁶ Irodalom: Reizner J.: i. m. 407.; Dr. Viszota Gyula: Joó János és egy művészársaság eszméje. — Művészet, 1905. 135.; EML 1935. I. 514.; Bálint S.: i. m. 273, 276.

²⁷ Pogány Ö. Gábor: Magyar festészet a XIX. században. Bp. 1955. 8.

²⁸ Bálint S.: i. m. 274—275.

²⁹ Irodalom: Reizner J.: i. m. 408.; Művészet, 1903. 350.; Szendrei—Szentiványi: Magyar Képzőművészek Lexikona, Bp. 1915. I. 405—406.; EML 1935. I. 262—263.; Bálint S.: i. m. 275.

³⁰ Irodalom: Reizner J.: i. m. 409.; Bálint S.: i. m. 276.

³¹ Irodalom: Reizner J.: i. m. 407.; EML 1935. II. 163.; Bálint S.: i. m. 275—276.

ma volt, ebből élt.«³² Műhelyéből számos érdemes művész (Hartai Hartauer Gottfried, Kassai Vidor, Szoldatits Ferenc, id. Vastagh György és Zapletál János) került ki.³³ Hasonlóan oltár- és arcképeket festett *Szegedi (Hirt) Antal*³⁴ is, aki később Gyulán rajztanároskodva, a Wenckheim-család számára is dolgozott. Tőle származik a Móra Ferenc-Múzeumban lévő gróf Siskovics József, szegedi polgári származású tábornaszernagy arcmása, melyet a Wenckheim-család tulajdonában lévő eredeti képről, a helyi tanács vele másoltatott le.

A városi előljáróság *Vedres István*³⁵ kiváló szegedi mérnök (aki a munkáihoz szükséges rajzokat művészi igénnyel maga készítette) terve alapján felépített új városháza tanácsterme számára, a múlt század közepén, a királyi párról s az uralkodó család tagjairól, valamint az akkori közéleti férfiakról, több portrét festetett. A külföldi (Sonnenschein stb.) és pesti (Barabás, Canzi, Than stb.) művészek igénybevétele mellett, I. Ferenc József képmásának elkészítésével (1850), az olasz és osztrák iskolázottságú, bécsi lakossá vált, szegedi származású *Vastagh Sándor Jánost* (szül.: 1821-ben, meghalt az 1850-es években)³⁶ bízta meg, aki szép kezdés után sajnos végül elzüllött.

Szeged képzőművészeti arculata a XIX. század első felében — igazodva az általános hazai művészeti állapotokhoz — kialakuló jellegű volt. Az egyre szaporodó egyházi, tanácsi és polgári megrendelők igényeit a kis számú helyi festőkön és szobrászokon kívül, elsősorban a neves fővárosi vagy külföldre szakadt szegedi származású művészek elégítették ki. Mint országszerte, úgy a tiszaparti városban is bontogatta szárnyát a honi művészet ügye iránti érdeklődés és áldozatkészség. Szép példa erre Ferenczy István meg nem valósult Mátyás-szobrára való gyűjtés helyi sikere. Az első monumentális magyar emlékműre 1839-ben Szegeden »... negyven, kilencven forintoként mind sűrűbben érkeztek a hálaajánlások, s ha a többi törvényhatóságok csak némileg is buzognak vala, a dicső király szobra Budavár díszterén régóta hirdetné a régi magyar dicsőséget.« — írja Reizner János »A régi Szeged« című könyvében.³⁷

Kossuth szegedi szózatára, az 1848/49-es szabadságharc küzdelmeiből, a tiszaparti város népének fiai is becsülettel kivették részüket. »A szabadságharcban 1849-iki augusztus hó 5-én, Újszeged—Szóreg alatt elesett honvédek emlékére«, 1896-ban felállított emlékoszlopon, az előbb idézett felíráson kívül. Bajza sorai olvashatók: »Csatájuk a védelmezett — Népjog csatája volt.« De a helyi szabadcsapatosok dicsőséges szenttamási győzelme is maradandó emlékké vált a szegediek szívében. A harc vezérének, a hős Földváry Sándornak (Kovács Mihály után Jakobey Károly festette, 1870.) arcképét kegyelettel őrzi a szegedi múzeum. A nemzeti függetlenségért vívott harc eseményeit később, a század vége felé, a helyi Tóth-Molnár Ferenc többször megrajzolta.

Ha a múlt század eleje óta, a 48/49-es magyar polgári forradalom bekövetkezéséig nem is tudtunk olyan helyi festőt vagy szobrászt találni, kinek neve a város határán túl is ismert lett volna; a szabadságharc utáni időszakban azonban már több olyan művészt említhetünk, akik Szegeden dolgozva országos

³² Lyka Károly: Nemzeti romantika. Bp. 1942. 40.

³³ Bálint S.: i. m. 275—276.

³⁴ Irodalom: Reizner J.: i. m. 407.; Szegedi Napló (továbbiakban: SzN) 1891. 192. sz.; ÉML 1935. II. 492.; Bálint S.: i. m. 276.

³⁵ Irodalom: Bálint S.: i. m. 274.; Nagy Zoltán: Vedres István művészi munkássága. Bp. 1957.

³⁶ Irodalom: Reizner J. i. m. 406.; ÉML 1935. II. 576.; Bálint S.: 276.

hírnévnek örvendtek. Ezek közé tartozik: Rákosi (Krebsz) Nándor, Joó Ferenc, Landau Alajos és id. Vastagh György. Művészetükben a reformkori helyzettől eltérően már nem kizáróan a portréé az elsőség, hanem munkásságukban a történelmi téma és főleg az életkép jutnak jelentősebb szerephez.

A nemzeti elnyomatás idején kivirágzott történeti festészet itteni művelői közé tartozott, a kimagasló tehetségű *Rákosi (Krebsz) Nándor* (1832—1884),³⁸ aki portrék és tájképek mellett: »Martinuzzi végpercei«, »Hunyadi László elfogatása« és »Mátyás bevonulása Budára« című alkotásait, a múlt század hatvanas éveiben festette meg. Atyjának, Krebsz Mihály szegedi vaskereskedőnek, két szobára való képgyűjteménye, annak idején nagy helyi érdekességnek számított. Nándor fiát az öreg Krebsz szintén kereskedőnek szánva, Aradra adta inasnak. A szabadságharcot a fiatalember, mint önkéntes, derekasan végigküzdötte, s egyik lelkes hadnagya volt az említett szenttamási ütközetnek. Emiatt a Bach-korszak idején bebörtönözték, majd utána egyszerű közkatona-ként, a császári hadseregbe kényszerítették. Itt egy alkalommal leesett a lóról s agyrázkódást szenvedett, ami miatt leszerelték.

Több évig tartó felépülése alatt bontakozott ki benne a művészet utáni vágy. 1855-ben atyjával nagyobb külföldi utat tett meg, a világvárosok képtárait tanulmányozta. Végül Velencében kikötve, Telepy Károly lakótársa lett. Mestere, az itt tartózkodó csztrák festő, Blaas Károly volt. Hosszabb ideig élt Itáliában, majd 1866-ban hazatért Szegedre. Pár év múlva megnősült s a pikturát elhanyagolva, a vidéki gazdálkodó életét élte. Nemsokára azonban rájött igazi hivatására és felköltözött Budapestre. Rajztanári állást vállalt és illusztris megrendelőinek (Erzsébet királyné, Horváth Mihály, Trefort Ágoston stb.) arcképein kívül, vidéki templomok (egri-, szepesi- és a kalocsai egyházmegyék) számára oltárképeket festett. A közmegebecsülésnek örvendő szegedi művész fiatalon, alig 52 éves korában tüdővészben húnyt el. Romantikába oltott klasszicista szellemű alkotásai, ismeretlen helyeken szétszórva lappangnak, nagy hiányára a műveit nélkülöző helyi közgyűjteménynek.

Szegeden, majd a környékbeli Szatymazon élte le jobsorsra érdemes életét *Joó Ferenc* (1832—1880),³⁹ aki egy helybeli szabómester fia volt. Miután az alapfogalmakat itthon, Vastagh Sándor János keze alatt elsajátította, komolyabb tanulmányait 1842-től kezdve Bécsben, az akadémián és Münchenben végezte. A negyvennyolcas szabadságharcot közlegényként küzdötte végig, utána hazatérve szülővárosában, Szegeden telepedett le. Hamarosan megnősült és a »sáncparton«, a mai Zrínyi utcában lévő kis földszintes házának szobáskájában rendezte be »műtermét«. Itt festegette a szegedi vagyonosabb polgárok arcképein kívül, a templomi lobogók szentképeit és nem ritkán a helybeli iparosok, kereskedők cégtábláit is. Életében felesége halála (1863) végzetes változást jelentett. Bánatában inni kezdett. Végül is eladósodva, magára hagyatva halt meg. Fiatalkori önarcképén (1830) és két (1844- és 1886-ban fes-

³⁷ Reizner János: A régi Szeged. Szeged, 1884. 20.

³⁸ Irodalom: SzH 1859. 43. sz.; 1862. 30. sz.; 1863. 33., 36., 58. és 60. sz.; 1864. 35., 51., 64. és 101. sz.; 1866. 15. sz.; 1875. 65. sz.; Reizner J.: i. m. 407.; Czimer Károly: A Szeged-Belvárcsi Kaszinó százéves története (1829—1929). Szeged, 1929. 115.; Naményi Lajos: Rákosi Nándor. Művészet, 1908. 345—347.; Bálint Sándor: Egy elfelejtett szegedi festő. Dm 1943. 154. sz.

³⁹ Irodalom: SzN 1880. 223. sz.; SzH 1891. 282. sz.; Reizner J.: i. m. 407.; Czimer K.: i. m. 172., 175.; EML 1935. I. 514.; Lyka K.: i. m. 37.; Szelesi Zoltán: Joó piktor rossz sorsáról. Dm 1955. dec. 30.; Bálint S.: i. m. 276.

Landau Alajos: Gyermekarckép

tett) nőábrázolásán kívül, néhány szegedi polgár, a század közepén készült Széless József, Korda János, Kováts István és felesége (1868), valamint Zsótér János és neje arcmásait ismerjük. A helyi felsővárosi templomban egy oltárképe látható.

Rákosi (Krebsz) és Joó Ferenc kortársa, a pesti születésű *Landau Alajos* (1834—1884)⁴⁰ atyjánál, Landau Lénárt festőnél és a bécsi akadémián tanult. Szegedre a múlt század közepén (1859) került és itt tizenkét éven át, 1872-ig a helyi főreáliskola rajztanáraként működött, ahol szabadkézi rajzon kívül szépírást is tanított. 1871-ben 600 forintos államköltségen külföldre utazott, a német rajztanodák tanulmányozására. Családjának tagjain (»Landau Jolán« és »Landau Lajos« arcképe, 1882) kívül, figurális- és tájképeket (»Sziesztázó kövér úr«, 1860; »Szerecsen táncosnő«, 1880; »Sivatagi csendélet«, 1883) festett, s műveivel többször szerepelt a Pesti Műegyletben. Rajzpedagógiai cikkei, az 1871—72-es főreáliskolai értesítőben és önálló kiadásban: »A díszítményi rajz elemei« (Szeged, 1869) és »Arányok szerinti rajzolás; módszeres rajziskola« (Bp. 1882) címen jelentek meg. 1862-től kezdve fényképészettel is foglalkozott és Szegeden felkapott műterme volt.

Az itt megfordult vándorfestők közül csak *Csillagi Lajos* (1829—1903)⁴¹ szegedi működéséről van biztos tudomásunk. Csillagi két alkalommal járt a tiszparti városban. 1863-ban özv. Eisenstädter Ignácné szüleit festette le. Majd hét évvel később, 1870-ben Löw Lipót szegedi főrabbi portréját készítette el. A család tulajdonában lévő eredeti képről Rákosi (Krebsz) készített másolatot, mely a helyi zsidó hitközség nagytermébe került.

A szegedi akadémisták közül, a kiváló portréfestő, de néprajzi- és egyházi témákat egyaránt kedvelő, *id. Vastagh György* (1834—1922)⁴² a legjelenteknyebb. Vastagh 1849-ben Szegedről megszököve, szinte gyermekként állt be katonának, hogy a 16. honvéd vadász-zászlóaljnál hazája szabadságáért küzdjön. Temesvárnál azonban orosz fogságba került, ahonnan a betegeskedő fiút hazarendték. Diákezeit a szegedi piaristáknál folytatta tovább, ahol egy Stech nevű rajztanár és később az itt bújdosó német Gerstenberg festő vezette be a művészetbe. Középiskolái végeztével, némi pénzt összegyűjtve vágott neki Bécsnek, hogy az akadémián magasabb képzésben részesülhessen. Életének ezután jelentősebb állomásai: Bécs, Kolozsvár és Budapest voltak, s a magyar fővárosban 1876-ban végleg letelepedett.

»... Fiatalkorában nagy kedvvel tanulmányozta a hazai népeletet, a különféle néptípusokat és viseleteket. Különösen a cigányéletet, Erdélyben és az Alföldön. Ennek eredményei azok a gyönyörű, a maguk nemében páratlan genre-képei (többnyire erdélyi oláhcigány típusok), amiket az ötvenes évek végén és a hatvanas években festett. Ezek a képei európai hírnevet szereztek

⁴⁰ Irodalom: SzH 1859 69. sz.; 1862. 82. sz.; 1863. 48. és 55. sz.; 1864. 71. sz.; 1865. 92. sz.; 1869. 84. sz.; 1870. 136. sz.; 1871 52. és 118. sz.; 1875. 65. sz.; A szegedi főreáliskola értesítője az 1894—95. tanévről. Szeged, 1895. 154.; ÉML 1935. II. 9.

⁴¹ Irodalom: Löw Imánuel és Kulinyi Zsigmond: A szegedi zsidók. Szeged, 1885. 248—249.; Szendrei—Szentiványi: Magyar Képzőművészet lexikona, Bp. 1915. I. I. 329—330.; ÉML 1935. I. 218.

⁴² Irodalom: SzH 1874. 119. sz.; 1875. 54. sz.; 1877. 141. sz.; 1880. 121. sz.; 1899. 238., 283., 284. és 286. sz.; 199. 49., 53., 55. és 203. sz.; Sz N 1900. 51., 53. és 214. sz., Reizner J.: i. m. 407.; Dr. Domonkos László: Magyar művészek műkiállításai. DM. 1913. 55. sz.; SzN 1914. 86. sz.; Dr. Némegy Gyula: Szeged képzőművészete. Csongrád vármegye, Bp. 1931. III. Szeged. 84—91.; ÉML 1935. II. 576.; Lyka Károly: Magyar művészet Münchenben 1867—1896. Bp. 1951. 72.; Bálint S.: i. m. 276.

neki, a külföldi illusztrált lapok reprodukciói és elismerő műbírálatai révén — írja többek között egy művészetét méltató szegedi újság.⁴³ Rendkívül termékeny munkássága folytán sok helyen képviselve van. Budapesten az Opera freskóinak Bacchus-ciklusát és a belvárosi plébánia-templom nagy falképét festette. Több hazai templom oltár- és szentképein kívül, nevéhez fűződnek, a temesvári- és az aradi templomokban elhelyezett főoltárképek is. Móra Ferenc szerint »állítólag első munkája« az a 18 éves korában festett kép, mely egy múlt század ötvenes éveinek divatját viselő középkorú nőt ábrázol. E zsenyéjén kívül, »Erzsike kézfogója« című zsánerképe (1898) és Somogyi Károly esztergomi kanonokról (1880), valamint Osztrovszky József, helyi közéleti férfiről festett arcmása (1899), a szegedi múzeum értékei közé tartoznak. Az itteni rókusi templomban két alkotása van elhelyezve.⁴⁴

A fent említett festők működésének idején, a tiszaparti város további fejlődésében jelentős eseménynek számít, a Szegedet—Pesttel összekötő vasútvonal felépítése (1854); valamint a Lloyd Társulat megalakulása (1867), mely fontos szerve lett, a kibontakozó helyi nagyiparnak és kereskedelemnek. A magyar uralkodó osztály és a bécsi udvar szövetségeként létrejött »kiegyezés«-t követő években, az országos állapotoknak megfelelően Szegeden is gyors fellendülés tapasztalható. Ebben az időben jöttek létre az első itteni fűrészgyárak, paprikamalmok, kender- és lenfeldolgozó üzemek, szakámigyárak stb. Szeged az egyre sűrűsödő vasúthálózata révén, a délvidék gazdasági életének fontos góciává válik. A fejlődés kulturális és művészeti téren is újabb emelkedést mutat. Az Országos Képzőművészeti Társulatnak ez időben, mintegy 80 helyi tagja van, és az első szegedi kiállítását 1874-ben rendezte meg. »...Már ekkor felismerték, hogy a polgárság egymaga nagyobb erő kifejtésre nem képes, s így a vagyonosabb testületeken, a hatóságokon és az államon a sor, azoknak a főadata, a képzőművészeti célokat energikusabban felkarolni. Felismerték általában azt is, hogy egy erős, tiszta magyar szellemű vidéki központra szükség van és ez más, mint Szeged, nem lehet.«⁴⁵

1876 nyarán — közel félszázados múltra visszatekintő helyi társadalmi mozgalom eredményeként — került felállításra Szegeden, az *Izsó Miklós* és *Huszár Adolf* nevéhez fűződő köztéri Dugonics-szobor, »...amely nemcsak hazai viszonylatban szép, hanem Európa számos korabeli emlékműve sorában is méltán állja meg helyét.«⁴⁶ Ennek az első helyi emlékműnek leleplezése évében (1876), a Szegeden megnyílt Országos Ipari- és Mezőgazdasági Kiállítás, arra ösztönözte a művelődés itteni élenjáróit, hogy helyi iparmúzeumot hozzanak létre. Nem sokkal ezután, ha szerény keretek között is, de 1878-ban megteremtődik az »első képtár« Szegeden. A helyi reáliskola egyik termében elhelyezett 23 festményből álló kis képgyűjtemény, *Iryni Sándor* (1840—1893)⁴⁷ szegedi rajztanár lelkes alapítása volt, aki a korabeli újság szerint: »...kez-

⁴³ Senex: Egy szegedi művész-család. SzN 1912. 199. sz.

⁴⁴ A Vastagh-család tagjai közül. ifj. Vastagh György (1869—1930) Szeged számára mintázta meg, Klauzál Gábor büsztjét (1905) s Rákóczi Ferenc lovasszobrát (1912). A kolozsvári születésű Vastagh Géza (1866—1919), állatképeivel a helyi tárlatokon gyakran részt vett. Egyik legsikerültebb nagyméretű művét, »A verekedő bikák«-at (1900), a szegedi tanács vette meg a múzeum számára.

⁴⁵ Tardos Taussig Ármin: i. m.

⁴⁶ Soós Gyula: A szegedi Dugonics-szobor. Művtört. Értesítő, Bp. 1957. VI. évf. 2—3. sz. 206.

⁴⁷ Irodalom: SzH 1878. 76. sz.; A szegedi állami főreáliskola értesítője, az 1894—95-ik tanévről. — Szeged, 1895. 147—148.; ÉML 1935. I. 498.

deményezője lett helyi társadalmunkban eddigelé nem létező intézménynek, egy nyilvános képtárnak, mely közművelődési tekintetből, igen becses kincsévé válni van hivatva, a reáliskolának s magának a városnak is.⁴⁸ A saját műveiből álló kis gyűjteményt azonban Irinyi Pécsre történt áthelyezése (1880) után magával vitte.

A Tiszának, mint halászó helynek és fontos víziútnak Szeged kialakulásában és nagyvárossá való fejlődésében, a történelem során óriási szerepe volt. Az itt élő nép életében a szeszélyes folyó nemcsak áldást, de sokszor tragédiát is jelentett. Szegedet a tavaszi árvizek, különösen a múlt század közepétől kezdve gyakran veszélyeztették. Az ennek elhárítására szolgáló védőtöltés megépítését azonban a városi tanács ismételen elhalasztotta. Ebből kifolyólag az 1879 március 12-én bekövetkezett árvíz Szegedet csaknem teljesen elpusztította. A város 33 millió forintos újjáépítése, hazai és külföldi támogatás mellett, a 80-as évek elején folyt le. Mindenek előtt a hiányzó körtöltést készítették el. A köz- és vasúti híd felépítésén és a Lechner—Pártos tervezte mostani tanácsházán kívül, számos középület (törvényszék, pénzügyi palota, színház, református- és evangélikus templomok, kórházak, sóház, posta stb.) és sok magánház épült. Lebontották a vár nagyrészét, s helyébe a Kultúrpalota (1896) és a Stefánia-sétány került. Az intenzív erejű újjáépítés kapcsán formálódott ki Szeged mai, egységesnek mondható, koraelektikus, városias arculata.

Az árvíz utáni helyi kulturális élet jelentős eseménye volt, hogy 1880-ban, Somogyi Károly esztergomi kanonok 43.000 kötetes könyvtárát, a városnak adományozta. Művészeti vonatkozásban ugyanez évben rendezett műsorsólást Szegeden az Országos Képzőművészeti Társulat. A helyi reáliskola növendékeinek, valamint az iparostanoncok munkáiból, évenként megismétlődő rajzkiállításokat hoztak létre. A város társadalmában e kis tárlatok meglehetősen érdeklődésnek örvendtek, és eredményeikben a szorgalmas szegedi rajztanárok (Boehm Antal,⁴⁹ Füleky József,⁵⁰ Kátay Lajos,⁵¹ Vitkovszky Lőrinc,⁵² és fia Vitkovszky Lajos⁵³) törekvő szándékát dicsérték. A derék helyi művész-pedagógusok iskolai elfoglaltságuk mellett, több itt élő festővel (Hodina Antal,⁵⁴ Hodina István,⁵⁵ Gyöngyössy Rezső,⁵⁶ Oldal István⁵⁷ és Unger Antal⁵⁸), va-

⁴⁸ SzH 1878. 23. sz.

⁴⁹ Irodalom: A Szegedi Képzőművészeti Társulat első vidéki kiállítása. Magyar Génusz 1899. márc.; Jászai Géza: A szegedi Szent Rókushoz címzett r. kath. plébánia 100 éves története 1805—1905. Szeged, 1905. 188.; Szeged és Vidéke, 1913. 253. sz.; Szendrei—Szentiványi: Magyar Képzőművészek Lexikona, I. 218.

⁵⁰ Irodalom: SzH 1892. 108. sz.; A szegedi múzeumban több képe van. Kiss Dávid, Szluha Ágoston, Dáni Ferenc és br. Pulcz Lajos helyi közéleti férfiak arcásait ő festette.

⁵¹ Irodalom: SzH 1893. 271. sz.; A szegedi állami főreáliskola értesítője az 1894—95-ik tanévről. Szeged, 1895. 150.; A szegedi múzeumban képviselve van.

⁵² Irodalom: SzH 1870. 136. sz.; Bálint S.: i. m. 278.

⁵³ Irodalom: SzH 1871. 87. és 89. sz.

⁵⁴ A szegedi múzeumban képviselve van.

⁵⁵ A szegedi múzeumban képviselve van.

⁵⁶ ÉML 1935. I. 430.

⁵⁷ Irodalom: SZH 1904. 143. sz.; ÉML 1935. II. 231.

⁵⁸ ÉML 1935. II. 556.

⁵⁹ SzH 1899. 44. sz.

⁶⁰ SzH 1881. 18. és 149. sz.

Tóth-Molnár Ferenc: Tanyai temetés

lamint szobrással (Kendelhoffer Ferenc Károly⁵⁹ és Oláh György⁶⁰) karöltve, a helyi polgári és egyházi megrendelők igényeit becsületesen kielégítve: érdemes képzőművészeti tevékenységet fejtettek ki Szegeden.

Az 1879-es szegedi árvíz elementáris erejű rombolása számos művészt megihletett. A tiszaparti város tragédiáját sokan megfestették. E szomorú témát feldolgozó művészek közül különösen két festő: *Petrovics László* (1839—1907) és *Vágó Pál* (1854—1928) alkotásai emelkedtek ki. A Bécsben élő Petrovics, közvetlenül az árvíz után Szegedre utazott és a vízzel borított város különböző helyeiről vázlatokat készítve, ennek alapján az osztrák fővárosban dolgozta fel itteni élményeit. Négy hosszúkás méretű képét »Szegedi árvíz 1879« (1880) cím alatt, a Múcsarnok 1881-es tavaszi tárlatán mutatta be. Ebből egyet a király, hármat pedig a város szerzett meg. Végül mind a négy festmény a helyi múzeumba került.⁶¹

Nagyobb esemény volt ennél Vágó-árvízképe,⁶² mely népszerűség tekintetében, Munkácsy ide került »Honfoglalás« színvázlatát is felülmúlta. Egyetlen festményről sem írtak annyit a helyi lapok, mint e nagyméretű (680 × 351 cm), nevezetes vászonnól, mely még Móra Ferenc és Cserzy Mihály tollát is megihlette.⁶³ Az árvízkép elkészítésére a város, a múlt század kilencvenes éveiben hirdetett pályázatot, melyre Greguss Imre, Pataky László, Roskovics Ignác és Vágó Pál jelentkeztek. Bemutatott színvázlatuk (a szegedi múzeumban vannak) alapján — mely azt az eseményt ábrázolja, amint I. Ferenc József kíséretével együtt megtekinti az árvíz sújtotta várost —, a kép kivitelezését Vágó Pálra bízták.

A művész jászapáti otthonában kezdett az óriási vászon megfestéséhez, melyen 97 kisebb-nagyobb alak és a rombadőlt város egy része, vízzel borítottan látható. Két év múlva annyira jutott vele, hogy félig készen magával hozta a képet Szegedre, melyet a múzeum felsővilágítású kupolacsarnokában, 1902 tavaszán fejezett be. Sokat vajúdva, nehezen haladva dolgozott rajta. Alkotását elégedetlenül többször átfestette. De művészi küzdelme nem volt hiábavaló, mert nagyhatású festménye, a helyi és a környékbeli közönségnek rendkívül tetszett. A szegedi múzeumban elhelyezett egész falat beborító képéhez, hosszú évekig kegyelettel zarándokoltak az emberek.

De nemcsak a mű, hanem a művész is — aki életében többször látogatott el Szegedre — nagyon népszerű és megbecsült volt a tiszaparti városban. A Dugonics Társaság 1909 márciusán, a szegedi árvíz harmincadik évfordulója alkalmából, üdvözlő táviratot küldött neki Jászapátiba, és az egyik helyi lap így írt róla: »... hatalmas árvízképe révén jogosan nevezhetjük szegedi festőnek Vágó Pált, az ecset országos hírű mesterét.«⁶⁴ Szegeden a művészek közül Nyilasy Sándorral kötött meleg barátságot, mely a hat évvel előbb elhunyt Vágó sirbaköltözéséig megszakítatlan volt.

⁶¹ Irodalom: SzH 1881. 199. és 201. sz.; Reizner J.: i. m. 407.; ÉML 1935. II. 294.

⁶² Irodalom: SzH 1894. 304. sz.; 1896. 297. és 307. sz.; 1897. 300. sz.; 1898. 158. sz.; 1899. 30., 75., 80., 110., 121., és 265. sz.; SzN 1899. 296. sz.; SzH 1900. 207., 211., és 298. sz.; 1901. 255., 274., 278. és 283. sz.; SzN 1901. 294., 297. és 299. sz.; 1902. 95., 97., 112., 113., 115. és 118. sz.; Sz H 1902. 64., 71., 99., 102., 103., 107., 109., 111., 112. és 113. sz.; 1903. 26., 57., 68., 154., 156., 254., 279. és 280. sz.; Művészet, 1911. 239—242.; Dm 198. 237. és 244. sz.; Magyar Művészet, 1928. 596.; ÉML 1935. II. 562—563.

⁶³ Cserzy Mihály: Mikor a nagy árvíz volt... SzH 1902. 71. sz.; Móra Ferenc: Mikszáth az árvíz képen. M. F.: Szegedi tulipántos láda, Bp. 1936. 114.

⁶⁴ SzH 1905. 129. sz.

A gazdasági élet fellendülésével a városi tanács neves mesterek foglalkoztatásával igyekezett a helyi képzőművészeti kultúrát és a megalapítandó új képtár anyagát emelni. 1885-ben *Benczur Gyulával* megfestette, az árvíz utáni újjáépítésben vezetőszerepet játszott, Tisza Lajos királyi biztos, valamint bátyja, Tisza Kálmán arcképét.⁶⁵ Az utóbbi portré, a párizsi 1900-as világkiállításon, a grand-prix-t nyerte el. A képet Tisza leányának kívánságára 1893-ban *Vajda Zsigmond*⁶⁶ lemásolta. Vajda egyébként többször megfordult Szegeden. A helyi családoknak készített arcképein kívül, nevéhez fűződik a tanácsháza közgyűlési termének mennyezet-freskója. Az ezredév alkalmával a város négy nagyméretű egészalakos arckép megfestését határozta el. Az ennek kapcsán elkészült portrék (Ferraris Artur: »Széchenyi István gróf«, Roskovics Ignác: »Kossuth Lajos«, László Fülöp: »Deák Ferenc« és Pataky László: »gróf Andrassy Gyula«) később a szegedi múzeum tulajdonába kerültek.

A múlt század végétől szépen gazdagodó múzeumi képtár gyarapodását, a város rendszeres vásárlásain kívül, előbb az Országos-, majd a Szegedi Képzőművészeti Egyesület által rendezett műsorsolások ide került nyereségei biztosították. Jelentősek voltak azonban, a Csongrádi Takarékpénztár műtárgy adományai is, valamint más helyi intézmények, egyesületek, családok és idevaló művészek hagyatéki anyaga.

A külföldre került helyi származású művészek közül ez időben *Brummer József* (szül.: 1883),⁶⁷ *Gabara Vince* (szül.: 1853., megh.: 1890-es évek)⁶⁸ és a már említett *Tóth-Molnár Ferenc*⁶⁹ neveivel találkozunk. Hármuk közül, a szobrásznak induló Brummerből, híres párizsi műkereskedő lett, aki 1911-ben a szegedi múzeumnak, Munkácsy »Főpap« című képét adományozta, melynek eredetisége még tisztázatlan. Tóth-Molnár pedig, ez a 80-as évek végén felbukkant kis szatymazi parasztyerek — akit tehetsége révén, a város Budapesten és Münchenben taníttatott — később Berlinben termékeny tollú illusztrátorként működött. Több szára menő tusrája és színes plakáttervei, valamint a még itthon készült festményeinek nagyrésze — melyek között kiemelkedő alkotása, »A tanyai temetés« című képe —, a helyi múzeumba kerültek. A város által hasonló reményekkel külföldre indított Gabara, müncheni tanulóévei után hazakerült és utóbb élete sajnos teljesen tönkrement. Pedig Tisza Lajost, fénykép után ábrázoló szénrajza (1899), mellyel felhívta magára itthon a közfigyelmet, tehetséget mutat.

Ha a szegediek eljutottak idegenbe, a külföldiek is megfordultak a tiszaparti városban. 1890 nyarán egy angol festő, ausztráliai kollégájával látogatott

⁶⁵ Irodalom: SzN 1894. 83. sz.; SzH 1899. 43. sz.; SzN 1900 72. és 159. sz.; SzH 1900. 298. és 300. sz.; 1902. 162. sz.; 1903. 58. és 86. sz.; 1904. 132. sz.; 1909. 157. sz., SzN 1893. 179. és 208. sz.

⁶⁷ Irodalom: Dm 1910. 134. és 181. sz.; 1911. 188. és 191. sz.; 1913. 92. sz.; Pesti Napló, 1913. febr. 23.; Szendrei—Szentiványi: Magyar Képzőművészek Lexikona, I. 281.; ÉML 1935. I. 148.; Réti István: A nagybányai művésztelep. Bp. 1954. 59.

⁶⁸ Irodalom: SzH 1881. 200. sz.; Budapesti Hírlap, 1910. márc. 20. sz.; Somogyi Miklós: Magyarok a müncheni képzőművészeti akadémián. Művészet, 1912. 184.; Móricz Pál: Régi magyar élet. Bp. 1913. 128—132.; Szendrei—Szentiványi: Magyar Képzőművészek Lexikona, I. 543.; Ujlaki Antal: Tisza Lajos és Szeged. Szeged. é. n. 176.

⁶⁹ Irodalom: SzN 1887. 156. sz.; SzH 1891. 57. és 130. sz.; SzN 1892. 33. és 48. sz.; SzH 1892. 55. sz.; 1893. 113., és 158. sz.; 1894. 177. és 314. sz.; 1897. 293. sz.; 1898. 297. sz.; 1899. 44. sz.; SzN 1900 181. sz.; SzH 1901. 13. sz.; Sz. Szigethy Vilmos: A régi Szegedből az újba. Szeged, 1936. 58.

⁷⁰ Irodalom: SzH 1900. 237., 241., 245., 253., 254., 255., 256., 258., 265. és 275. sz.; SzN 1900. 258., 267., 277., 279., 280. és 281. sz.

el Szegedre. Tíz évvel később (1900) pedig brit honfitársa, a családotul érkező *Crane Walter*⁷⁰ járt itt, akit a tanácsbeli urak, a város számlájára úgy megvendégeltek, hogy az ezzel járó kiadások, erősen megrázkódtatták Szeged kulturális költségvetését. Ajándékként itthagytott »Hajnal« című pasztell-képét, a helyi múzeum őrzi.

Ezt megelőzően, 1891 októberében pedig Párizsból maga, a legnagyobb magyar festő, *Munkácsy Mihály* kereste fel városunkat, hogy készülő új történelmi képéhez, a »Honfoglalás«-hoz felkutassa Árpád népének utódait. A nagyhírű festőt a városi személyeken kívül, itt élő rokonai, Kelemen István ügyvéd és Reök Iván főmérnök fogadták és a mester náluk szállt meg. Művészettörténeti szempontból nem kevésbé érdekes és figyelemre méltó Munkácsy szegedi színházi látogatása, amikor is a helyi társulat előadásában, Szigligeti Ede és Balázs Sándor: »A sztrájk« című pályadíj nyeres népszínművét nézte végig. A darab rendkívül megragadta a mestert, aki tetszésének azzal is kifejezést adott, hogy a felvonás szünetében, a színpadon kereste fel és üdvözölte a nagyszerűen játszó társulatot. Minden bizonnyal a színdarabnak benne emlékezetessé vált hatása is közrejátszott abban, hogy négy év múlva, 1895-ben Munkácsy megfesse utolsó és egyben legforradalmibb hatású művét: a »Sztrájk«-ot.

1891 októberében, Munkácsy itt-tartózkodásának napjaiban, két »jelentékeny közalkotás«: a felsőtanyai központ és a Belvárosi Kaszinó avató ünnepélye folyt le. A mester szegedi vendégeskedésének legfontosabb eseménye, kétségtelenül a felsőtanyai ünnepség volt, ahol a nagyszámban összegyűlt tanyai nép közül bemutattak neki néhány olyan idevalósi paraszttípust, akikre méltán ráillett volna a párducos ősök kacagánya. Csináltatott is róluk több fényképfelvételt, melyekből néhányat az akkori Vasárnapi Újság leközlött.⁷¹

»A tanyai kultúr-központ felszentelésé«-ről visszatért városi társaság, Munkácsyval az élen; a Szegedi Belvárosi Kaszinó új otthont avató ünnepségén vett részt. Itt ismerkedett meg a mester a fiatal kis Szeles Olgával (a még ma is élő 83 éves szegedi Kopasz nénivel). Munkácsy rajzot és fényképet készített a mongolos-szemű lányról és a »Honfoglalás« című képen ő az a magyar nő, aki jobbra, a sátor bejáratánál áll, s egy kisgyermeket tart a kezében. A Belvárosi Kaszinó díszvacsoráján Munkácsy is felszólalt: »...Napokig kellett — úgymond — utaznom Párizsból a pusztára, ahol inspirációt akarok szerezni további működésemhez. És íme, a pusztától a civilizáció központjáig, csak félóra a járás«. Befejezésül a mester szíve mélyéből köszönte meg »... azon kedves fogadtatást, melyben őt, a művészet szerény ápolóját részesíti Szeged, melynek boldogságot kíván.«⁷²

Munkácsy két napos itt-tartózkodása alatt szeretettel és atyai gondoskodással foglalkozott a város s a megye fiatal tehetségeivel. Így a szegedi Kiss Sándort és Tóth-Molnár Ferencet, valamint a szentesi Jósa Lászlót karolta fel. A vendég Munkácsy ihletadó benyomásokkal 1891. október 27-én utazott el városunkból Budapestre és magyarországi tanulmányútja után visszatért a francia fővárosba. Neuilly-ben, egy erre a célra épített külön nagy műteremben fogott a »Honfoglalás« megfestéséhez. Művéhez személyes szegedi tapasztalatai és az itteni paraszttípusokról készített fényképeken kívül, valószínűleg felhasználta azokat a rajzokat is, melyeket az akkor Szegeden rajztanároskodó

⁷¹ Vasárnapi Újság, 1891. 47. sz.

⁷² SzN 1891. 280. sz.

id. Vastagh György: Osztrovszky József arcképe

Kacziány Ödön készített neki, a helyi múzeumban lévő honfoglaláskori magyar sírleletekről és néhány bennszülött alsóvárosi földműves emberről.

Mint tudjuk, Munkácsy másfél évig dolgozott a »Honfoglalás«-on, melyet végülis súlyos betegségével küzködve, 1893-ban fejezett be. A párizsi Salonban bemutatott képét a kritika dicsérte is, támadta is. Az érzékeny mester »... helyes megoldást kereső türelmetlenségében még nagy művének kiállítását alatt készítette azt a vázlatot, amely a szegedi múzeumba került.«⁷³

Reizner János helyi könyvtár- és múzeumigazgató 1895 októberében tett javaslatot, hogy a város vásárolja meg Munkácsy »Honfoglalás«-ának nagyméretű olajvázlatát. Indítványát a város határozatilag elfogadta és vásárlási szándékáról értesítette a mestert, aki levélben⁷⁴ közölte, hogy a város által felajánlott vételár, 43.330 korona ellenében hajlandó a »Honfoglalás« kidolgozott színvázlatát átengedni. Munkácsy abbéli szándékát, hogy híres történelmi képének Szegedre kerülő nagyméretű színvázlatát kidolgozva befejezi, — közben fellépő betegsége, majd halála miatt nem valósíthatta meg. Később »kiegészítésként« a mester özvegye, a »Honfoglalás«-hoz készült körülbelül hasonló nagyságú szénvázlatot Szegednek adományozta. Munkácsy mindkét alkotásában ma is gyönyörködik a város művészetszerető közönsége.

Az árvíz után újjáépülő Szeged kulturális fellendülését jól tükrözi az az áldozatkészség, melyet a város képzőművészeti vonatkozásban megtett. Tanúsítja ezt fővárosi visszhangként, a Pesti Hírlap erről szóló cikke is, melyet a helyi újság büszkén átvéve közöl: »... Tegnap említettük, hogy Szeged 25.000 frton megszerezte Munkácsy »Honfoglalás«-ának vázlatát s egyúttal aggályunkat fejeztük ki, hogy ezt a nagyszabású határozatot nem Szeged város millénumi képének, a »Szeged szebb lesz, mint volt«-nak a rovására történt-e? Szegedi tudósítónk ma telefonon jelenti, hogy Szeged város azt is megfesteti 20.000 forintért. Nyilvánvaló tehát, hogy Szeged két festményre 45.000 forintot

⁷³ Bényi László: A »Honfoglalás' a Múcsarnokban. Szabad Művészet, 1952. 413.

⁷⁴ Munkácsy az alábbi levélben közölte Szeged várossal, hogy hajlandó átengedni a »Honfoglalás« nagyméretű színvázlatát. Az eredeti levelet, a Szegedi Állami Levéltár, a tanácsi iratok: 21.932/1901. sz. alatt őrzi.

»Tekintetes h. Polgármester Úr!

Hivatkozással f. évi február hó 24-én kelt nagybecsű levelére van szerencsém kinyilatkoztatni, hogy az abban foglalt megbízást elfogadom, ennek kapcsán:

1. Kötelezem magamat, hogy a Szegeden épülő közművelődési palota számára a birtokomban levő, az állandó Országház számára festett 'Árpád honfoglalása' című képnek általam festett nagy vázlatát (maquette), melynek mérete ráma nélkül, hosszában: 625,5 cm, magasságban: 216 cm, kidolgozom, s azt Szeged város birtokába és tulajdonába bocsájtom.

2. Kötelezem magamat, hogy ezen kidolgozott képet ráma nélkül, de felfeszítve 1897-ik évi május hó 1-én, magam vagy megbízottam közvetítésével Szegednek átadom.

3. Az ezen festményért, a Szeged város által felajánlott, s részemre biztosított 43,330 Korona és 89 fillér művészi tiszteletdíjnak megállapítását elfogadom, valamint azon feltételt is, hogy a tiszteletdíj egyharmada 1898-ik évi január hó első felében, második harmada 1899-ik évi január hó első felében, harmadik harmada pedig 1900-ik évi január hó első felében lesz kifizetendő.

Midőn erről tekintetességedet, mint a város meghatalmazottját értesítem, fogadja kiváló tiszteletem megnyilvánulását.

Páris, 1896. február 27.

Előttünk:

T. Kádár Gábor és
Dr. Malonyai Dezső

Munkácsy Mihály«

áldoz, s ezzel egyszersmind a legfényesebb alapját veti meg a városi képtárnak. Magyarországon nagyon szokatlan jelenség ez; hogy egy vidéki város ily rendkívüli intelligenciát tanúsítson s éppen az a város, melyet a többiek szívesen csúfoltak paprika-városnak. Nos tehát a paprika-várost ajánljuk az utánzásra, mert Szeged sem tartozik ám a milliomos városok közé, hanem amit a művészet oltárára áldoz, az igazán áldozatába kerül.⁷⁵

Ha e Munkácsy szegedi kapcsolataival és a »Honfoglalás« ide került vázolataival érdemükhöz méltó bővebb kitérő után, a századvég helyi képzőművészetét vizsgáljuk, azt látjuk, hogy az itt működő rajztanárokon kívül, nem egy olyan szegedi származású vagy lakosú festő van, mint például: Kacziány Ödön, Tölgyesy Artur és Zombory Lajos, akiknek neve országosan is ismert.

Az egy ideig Szegeden rajztanároskodó *Kacziány Ödön* (1852—1933)⁷⁶ Marosvásárhely egyik kis házacskájában született és Budapest berkaszárnyáinak rengetegében hunyt el. Ekhós szekereken vándorló családja üzött életét, a Bach-korszak magyarországi hivatalnokainak nyomorúságos helyzete szabta meg. Kacziány első képzőművészeti benyomásait theológus nagyatyja, komor kolozsvári háza bolthajtásos falain függő szigorú vallásreformátorokat és a hazai történelem eseményeit ábrázoló, néhány élettelen olaj- és kőnyomaton keresztül szerezte. Az akadémikus szakmai felkészültség alapvető követelményeit, a honi rajztanárképzőben, majd külföldön: Münchenben, Bécsben, Párizsban és Rómában sajátította el. Fantasztikumot kereső, bizarr hatású művészi csatládja, több mint hatvan képét adományozta a szegedi közgyűjteménynek.

Kacziány 1880-ban került Szegedre, ahol a helyi főreáliskola megüresedett rajztanári állását foglalta el. Emellett az itteni városi színháznál is dolgozott, valószínű díszlettervezői minőségben.⁷⁷ Nevéhez az esetenként rendezett egyéni tárlatokon kívül, egy érdekes kiállítás kapcsolódik, melyet 1891 áprilisában, a helyi műgyűjtő-családok képeiből, a Tisza-szálló nagytermében rendezett. Az értékes műveket magában foglaló tárlatot, az akkor itt vendégeskedő Jókai Mór nyitotta meg.⁷⁸

A Szegedi Nőiparegylet gondozásában létrejött kiállításon Fluck Ferenc, özv. Lengyel Józsefné, Odry Lehel, Zsótér Andor és még más helyi műgyűjtőktől származó olyan képek is szerepeltek, amelyeknek alkotójuk nem ki-

⁷⁵ SzN 1895. 281. sz.

⁷⁶ Irodalom: SzH 1880. 120. sz.; 1881. 296. sz.; 1883. 66. sz.; 1891. 9. és 10. sz.; SzN 1891. 92., 93. sz.; 1893. 251. sz.; Sz H 1894. 300. sz.; Szegedi állami főreáliskola értesítője az 1894—95-ik tanévről. Szeged, 1895. 149.; SzH 1897. 289. sz.; 1898. 297. sz.; SzN 1900. 241. és 242. sz.; SzH 1900. 21. és 203. sz.

⁷⁷ Sz. Szigethy V.: i. m. 130.

⁷⁸ Jókai e kiállításon az alábbi beszédet mondta (SzN 1891. 93. sz.):

»Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

A Szegedi Nőiparegylet megbízott azzal, hogy a Nőipar javára rendezett képtárlatot nyissam meg. Azt hiszem, hogy nem a véletlen találkozása ez a momentum, hogy a művészet nyújt testvérkezet az iparnak. Más nemzeteknél is, ahol a művészet és az ipar kifejlődött, együtt működik a festő paléta, a szövőszék és a gyalupad. Nálunk magyaroknál még inkább tanácsolva van az együttműködés, ahol hazai ipart csak a nemzetes felfogás, az eredeti motívumok felhasználása fogja képessé tenni az idegennel.

Ezért üdvözlöm ez alkalomból a jelen kiállításon résztvevő művészeket és műpártolókat, ezen kiállítást rendező Nőiparegyletet és különösen a közönséget, melynek pártolása vezet sikerre és juttatja kívánt célhoz annak kitűnőit.

Az ég áldása kísérje együttes törekvésöket.«

sebb mesterek, mint: Andrea del Sarto, Paolo Veronese, Antonio Canaletto, Frans Hals, Dürer, Barabás, Munkácsy és a helybeliek közül Rákosi (Krebsz) Nándor, Joó Ferenc stb. voltak. Kacziány e kiállítástól számított két év múlva (1893) már nem volt Szegeden. Itteni tanítványain, Tóth-Molnár Ferenc és Zombory Lajoson kívül, a korán elhunyt ismeretlen *Polczner Jenő* nevét említjük meg, akinek e tárlaton szereplő hangulatos festménye, Jókai figyelmét is felkeltette.

Kacziány az ecset mellett a tollat is szívesen forgatta. Írásainak egyike az a melegsavú, érdekes cikk, melyben a magyar hangulati tájfestészet kiváló szegedi származású képviselőjének, *Tölgyesy Arturnak* (1853—1920)⁷⁹ életművét méltatja.⁸⁰ Ebben olvashatjuk, hogy Tölgyesy ifjúkorát egy helyben hivatalnokoskodó pénzügyi titkár gyermekeként, a tiszaparti városban töltötte. Az itteni realiskolában folyó rajzoktatás csak táplálta vonzalmát a művészet iránt. Nemsokára sikerült megismerkednie Ozoray szegedi címfestővel, aki a különböző firmák mellett, olykor címereket, zászlókat, kisebb-nagyobb szentképeket, sőt portrékat is festegetett. Művészi pályafutását Tölgyesy nála kezdte. Tanulmányait azonban Ozoraynál nem folytathatta sokáig, mert egyik tanárával történt nézeteltérése folytán Szegedtől búcsút kellett vennie és a budai realiskolába iratkozott be.

Tölgyesyvel ezután a bécsi akadémián találkozunk újra, majd 1872 őszén Münchenben, Wagner Sándor osztályán. Az idők során megfordult Belgiumban, Olaszországban, sőt a számára idegenné maradt Párizsban is. 1875-ben a bajor fővárosból képet küldött ajándékba Szegedre, a Dugonics-szobor javára rendezett sorsjátékra.⁸¹ Külföldi tartózkodása alatt a honvágy gyakran hazahajtotta. Szeretettel gondolt az itthoni környezetre, a szép magyar tájakra, melyek kitörülhetetlenül szívébe vésődtek. Ebből fakadóan a nyarakat 1878—1881-ig Szolnokon töltötte, majd később a Balaton vidékét festegette. Munkássága során kiemelkedő alkotásai méltó elismerést szereztek nevének. Műveiben gyermekkori emlékként Szeged környékének tájelemei gyakran odalopakodtak vásznaira. Több kisebb méretű képén (»Az utolsó napsugár«, »Hajnali szürkület«, »Virágzó bokor«) kívül, egy nagyobb festményét, a »Kenessei-rét« című alkotását láthatjuk a Móra Ferenc Múzeum képtárában, melyet a Szegedi Iparos Ifjúság Közművelődési Egylete, 1903-ban a helyi múzeumnak adományozott.

A munkássága legnagyobb részét Szolnokon, az ottani művésztelep egyik vezetőjeként töltötte kiváló állatfestő, *Zombory Lajos* (1867—1933),⁸² mint helybeli születésű ifjú, a város ösztöndíjával indult el pályáján. Hálából Szegednek több mint 25 festményét ajándékozta 1928-ban,⁸³ melyeknek legszebbjei (»Szántás«, »Jéghordás ökörrrel«, »Huszárverseny Szegeden« stb.), a helyi képtár népszerű alkotásai közé tartoznak. Zombory életéről és művészetéről ezúttal szóljon a leghivatottabb: maga a művész.

»...Szenvedéllyel pingálok öklömnyi gyermekkorom óta. A magyar Alföld szépségei vonzanak. Ma is félttem magamat, ha rá gondolok, hányszor szok-

⁷⁹ Irodalom: SzH 1894. 300. sz.; 1900. 203. sz.

⁸⁰ Kacziány Ödön: Tölgyesy Artur. Művészet, 1910. 294—303.

⁸¹ SzH 1875. 156. sz.

⁸² Irodalom: SzN 1892. 58. sz.; SzH 1892. 131. sz.; 1899. 44. és 47. sz.; SzN 1900. 96. sz.; SzH 1902. 238. sz.; 1903. 63. sz.; 1904. 123. sz.; 1905. 52. sz.; Dm 1928, 128, sz.,

⁸³ Dm 1928. 150. sz.

Vágó Pál: Tanulmány a »Szegedi árvíz«-képhez

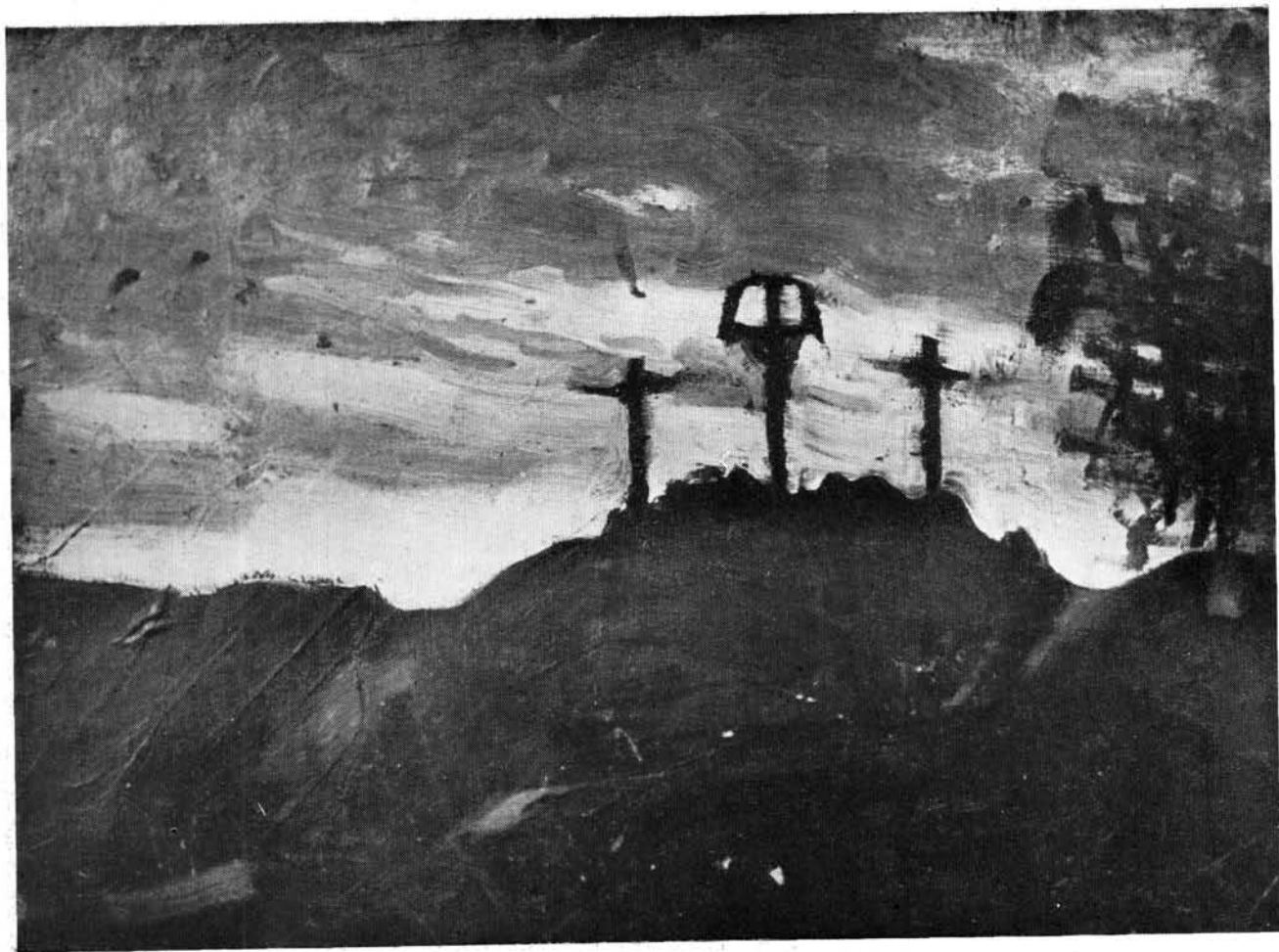
tem ki apám szegedi házából Tápéra, a nyáj, a ménes, a gulya közé, hogy azokat rajzolgassam. Aztán kenyeret kellett keresni. Az építői rajztábla mellett görnyedtem vagy húsz esztendeig, Szegeden, Aradon s végül Budapesten, a Pártos—Lechner-féle építési irodában. Nem volt maradásom, elhagytam a biztos pályát s megtakarított garasaimból mentem tanulni. Három évet töltöttem Zügel, müncheni állatfestő akadémiáján, aztán Benczur mesteriskolájában kaptam műtermet. De nem ez az én világom, ez itt a nagyvárosban. Kitelepedtem a szolnoki művészanya szomszédságába s ott, a szőke Tisza partján, ott maradok, ott dolgozom, amíg élek. A malomszögi, a pusztaszenttamási és alcsiszigetbéli sok ezer, szép alföldi motivumból telik, amíg az ecsetet birom, s szolgálhatom én is a szépen zsendülő magyar állatfestészetet. Gyönyörűséggel lesem a táj változó hangulatát, színgazdag levegőjét, azt a bájos mennyboltozatot s a magyar földműves méltóságosan komoly életét.⁸⁴

Az Alföld kulturális központjává növekvő Szeged, nemcsak olyan kiváló magyar írók, mint Móra, Tömörkény, Mikszáth és Juhász Gyula kibontakozási helyéül szolgált; hanem sok olyan helyi festő szeretett otthonává is vált, akik az itteni táj gondos és szeretetteljes tanulmányozásával, művészi alkotásokon keresztül szülővárosuk sajátos arculatát és a dolgozó nép életét ábrázolták. A századfordulótól kezdve itt működő képzőművészeink gazdag sorából két feltűnően tehetséges festő: a napsütötte Tápé paraszfiatalságát színpompás képekben megörökítő *Nyilasy Sándor* (1873—1934)⁸⁵ és a tiszaparti város rej-

⁸⁴ SzH 1908. 4. sz.

⁸⁵ Irodalom: SzH 1899. 44. és 292. sz.; 1900. 25. és 227. sz.; 1901. 77., 78., 81. és 97. sz.; 1902. 47., 65., 71., 77. sz.; 1903. 293. és 307. sz.; 1905. 77., 264. és 271. sz.; 1907. 266. sz.; 1908. 71., 254. és 282. sz.; 1909. 274., 292. és 297. sz.; 1910. 2. és 29. sz.; 1911. 47. sz.; Dm 1911. 60., 108., 118. és 119., sz.; SzH 1911 109. sz.; Dm 1912. nov. 6.; 1913. márc. 7.; 1926. máj. 30.; Szegedi Szemle 1931. 22—24. sz.; Dm 1934. jan. 16., 4., 5., 6., 7. és 9. sz.; Lyka Károly: Egy város és az ő művész fia. Új Idők, 1934. 808.; Magyar Művészet 1934. 21. és 189.; Lyka Károly: Nyilassy Sándor-emlékkiállítás. Szeged, 1934.; Szalay József—Cs. Sebestyén Károly: A Nyilassy Sándor-emlékkiállítás katalógusa. Szeged, 1934.; Dm 1935. 68. sz.; 1936. 287. sz.; Rádió Élet 1938. 1. sz.; Vásárhelyi Júlia: »Magyar táj magyar ecsettel«. Nyilassy Sándor emléke. Szeged, 1940.; Dorogi Imre: Szeged nagy festője. Délvidéki Szemle, 1944. 309—320.; Lengyel Vilma: Emlékezés Nyilassy Sándorra. Dm 1944. 24. sz.; Cs. P.: Nyugalomba vásvik az öreg múzeumi altiszt, aki nem fogadott el képet Nyilasytól. Dm 1944. 69. sz.; Réti István: A nagybányai művésztelep. Bp. 1954. 238—239.; Szelesi Zoltán: A népélet festője: Nyilassy Sándor. Dm 1953. dec. 3.; Szelesi Zoltán: Nyilassy Sándor. Szabad Művészet, 1955. febr.; Szelesi Zoltán: Nyilassy Sándor. TIT Csongrád megyei füzetek 14. sz. Szeged, 1955.; Szelesi Zoltán: Két szegedi festő: Nyilassy Sándor és Károlyi Lajos. Tiszatáj, 1955. febr.

⁸⁶ Irodalom: SzH 1899. 44. sz.; 1901. 77., 97. és 193. sz.; 1903. 16., 74. és 95. sz.; k. j.; Tavasz Tárlat, SzH 1904. 68. sz.; SzH 1905. 84. sz.; 1906. 89. sz.; 1907. 72. sz.; Károlyi Lajos: Erő, élet, művészet. Dm 1911. 295. sz.; Kézai Simon: Károlyi Lajos szegedi festő látogatása Tolsztojnál. SzH 1909. 224. sz.; Kézai Simon: Szegedi művészek. SzH 1909. 232. és 233. sz.; SzH 1909. 238. sz.; Dm 1910 149. sz.; Sz H 1910. 81. sz.; Károlyi Lajos gyűjteményes kiállításának katalógusa. Szeged, 1910.; Catallus: Károlyi Lajos. SzN 1910. 301. sz.; SzN 1910. 301. sz.; Szentiványi Gyula: Károlyi Lajos. — SzH 1910. 289. sz.; Kun József: Károlyi Lajos. Szeged és Vidéke 1910. 288. sz.; SzH 1910. 280. sz.; Szöri József: Károlyi Lajos kiállítása. Dm 1910. 181. sz.; Károlyi Lajos: Mire töreksem? Dm 1910. 176. sz.; Károlyi Lajos: Tolstoj. Dm 1910. 181. sz.; Szalay János: Impresszió nélkül (Károlyi Lajos képkiállítása). Dm 1910. 175. sz.; Dm 1910. 181. sz.; SzH 1911. 24. sz.; Művészet, 1911. 42. sz.; Barabás Béla: A szegedi növényevő kolónia. SzH 1911. 242. sz.; Szalay János: Jegyzések Károlyi Lajos piktúrája és az egyetemes művészet körül. Dm 1912. 116. sz.; Kun József: Károlyi Lajos

Nyilas Sándor: Kálvária

tett szépségeit lírai hangulatban kifejező tolsztojánus *Károlyi Lajos* (1877—1927)⁸⁶ emelkedtek ki. Korszakunk keretébe eső életük- és pályájuk kibontakozásával, jelentőségükhöz mérten kissé hosszasan kell foglalkoznunk.

Életük legnagyobb részét szülővárosukban, Szegeden töltötték. Gyermekkoruk sorsát, a várost pusztító »Nagy árvíz« szabta meg. Nyilasy jómódú iparoscsaládjá körében (atyja, Nyilasy — Pfeilschifter — Ferenc, neves asztalosmester volt) nem látott szomorúságot, míg 1879 egyik emlékezetes, vizeztársztó, szeles tavaszi éjjelen megkondultak a harangok és a gyermekkor felhőtlen boldogságát elragadta, a haragos, szennyes ár. Vagyonuk elpusztult. Anyja, Telbisz Anna, Sándor és Károly fiaival Nákófalvára menekült, ahol egy évet töltöttek és 1880-ban tértek vissza Szegedre, amikor a kis Sanyi iskoláztatása megkezdődött. A művészet iránti hajlama korán megnyilatkozott. Ennek be-szédes bizonyítékai, azok a bátortalan kis gyermekrajzok, melyeket tőle a Móra Ferenc Múzeum őriz.

Károlyi szintén hamar elvesztette atyját, Károlyi Mihály csizmadiát, aki az árvízkor szerzett hüléses betegségébe halt bele. Anyja, Malatinszky Mária, miután mégegyszer férjhez ment, egy Martinovics Mátyás nevű bácsalmási erdészhez, első urát követve, nemsokára ő is sírba szállt. Mire az árván maradt Lajoska iskolába került, már két testvére, Mihály és Ferenc sem élt. A kis Károlyi nevelésével egy darabig erdész mostohaatyja törődött. Keze alatt a fiúcska az elemi és a középiskola három alsó osztályát Bácsalmáson, illetve Zomborban

Művészet, 1913. 144—146.; Dm 1913. 287. sz.; Nemzeti Szalon Katalógusa. Bp. 1918. 8—10.; SzN 1918. 213. sz.; Nagy Andor: Pesti levél szegediekről. SzN 1918. 216. sz.; Eidus Bentian: Az igazi művész (a szerző: Munka után c. gyűjteményében). Szeged, 1919. 41—43.; Juhász Gyula: Szegedi művészek kiállítása a kultúrpalotában. Dm 1919. 112. sz.; Dm 1919. 87. sz.; Szeged 1920. 41., 53. és 70. sz.; SzN 1921. 96. sz.; Juhász Gyula: Károlyi Lajos képei. Munka 1921 márc. 1.; Szeged 1921. 93. sz.; SzN 1921. 96. sz.; Az Est 1922. febr. 19.; SzN 1922. 194. sz.; Színház és Társaság. Szeged, 1924. márc. 10.; Lengyel Vilma: Károlyi Lajos képkiallítása. Dm 1924. 131. sz.; Juhász Gyula: Károlyi Lajosnak. Szeged 1924. 131. sz.; Tóth Jenő István: Károlyi Lajos művészete. Friss Hírek 1924. jún.; TTÁ.: Szemelvények Károlyi Lajos kátéjából. Szeged, 1924. jún. 15.; Lengyel Vilma: Károlyi Lajos képkiallítása. Dm 1926. 148. sz.; Károlyi Lajos: Néhány szó a művészetről. Dm 1926. 152. sz.; Lyka Károly: Károlyi Lajos. Művészet 1927. 235.; Juhász Gyula: Károlyi Lajos. Széphalom, 1927. 305—306.; Dm 1927. 68. sz.; Kontraszty Dezső: Károlyi Lajos emlékezete. Dm 1927. 249. sz.; Lengyel Vilma: Vasárnap délelőtt 11 órakor temetik Károlyi Lajost a múzeum előtt. Dm 1927. márc. 19.; Dm 1927. 65. sz.; Dm 1927. márc. 18.; Dm 1927. 69. sz.; Dm 1927. aug. 10.; Dm 1927. 250. sz.; Tóth Jenő István: Ki jogosult Károlyi Lajos hagyatékának értékesítésére? SzN 1934. máj. 23.; ÉML 1935. I. 530.; Dm 1937. 251. sz.; Dm 1938. 194. sz.; 1940. júl. 12.; D. F.: Károlyi Lajos művészete. Dm 1940. 148. sz.; Vér György: Károlyi Lajos, a szentéletű festő. Dm 1940. 146. sz.; Juhász Gyula: A halhatatlan. Paku Imre: Juhász Gyula összes versei, Szeged, 1941. 284.; Dm 1943. 148. sz.; Dorogi Imre: Emlékezés Károlyi Lajosra. Tiszatáj, 1947. 62—63.; Bényi László: Rudnay Gyula. Magyar Művtört. Munkaközösség Évkönyve, Bp. 1953. 459—460.; Lyka Károly: Festészeti életünk a milleniumtól az első világháborúig. Bp. 1953. 105.; Soltész Zoltánné: Hollósy Simon leveleiből. Magyar Művtört. Munkaközösség Évkönyve, Bp. 1953. 623. 626.; Réti István: A nagybányai művésztelep. Bp. 1954. 313—314.; Szelesi Zoltán: Szeged festő-poétája: Károlyi Lajos. Dm 1954. júl. 15.; Szelesi Zoltán: Károlyi Lajosról. MSZT Mozgalom, 1954. 2. sz.; Péter László: Eidus Bentian. Dm 1955. jan. 16.; Szelesi Zoltán: Két szegedi festő: Nyilasy Sándor és Károlyi Lajos. Tiszatáj 1955. febr.; Péter László: Juhász Gyula a képzőművészetről. Szabad Művészet, 1955. 8. sz.; Bodnár Éva: Tornyai János. Bp. 1956. 44.; Lyka Károly: Festészetünk a két világháború között. Bp. 1956. 99—100.; Szelesi Zoltán: Juhász Gyula Károlyi Lajosról. Tiszatáj, 1957. okt.; Károlyi Lajos-emlékkiállítás katalógusa. Szeged, 1957. okt.; Szelesi Zoltán: Károlyi Lajos. Dm 1957. 248. sz.

Nyilas Sándor: Kapás asszony

végezte el. Egy évet, mint cseregyerek a német nyelv elsajátítása végett Apatinban töltött. A negyedik gimnáziumot azonban már Szegeden, a piaristáknál járta. Gondozását ugyanis tizenhárom éves korától nagybátyja, Malatinszky György, szegedi vendéglős vállalta magára, akinek alsóvárosi házacskájában Károlyi később is, mint magánosan élő festő, meleg otthonra talált.

Középiskolai tanulmányait mindketten a szegedi piarista főgimnáziumban végezték, ahol *Nováky Bertalan*⁸⁷ rajztanár, a tehetséges fiúkat lelkesen oktatta a művészet alapfogalmaira. Nyilasy diákéveiről jóformán semmit sem tudunk. Annál többet azonban a gimnazista Károlyiról. Ugyanis Kontraszty Dezső pap-tanár, aki az ifjúvá növő Károlynak nemcsak osztálytársa, de meghitt barátja és a további idők során is nagy tisztelője volt, a művész halála után róla írt megemlékezésében⁸⁸ részletesen és jól érzékelteti a serdülő éveiben lévő Károlyiban kibontakozó sajátos egyéni vonásokat, melyek a festő lényét később is döntően meghatározták.

Érettségi után hő vágyuktól hajtva, — melyet Nyilasynál egy évig tartó mintarajziskolai studium előzött meg — mindketten Münchenbe kerültek (Nyilasy 1893-ban, Károlyi 1895-ben). Azonban az »Isar-parti Athén« művészeti akadémiájának megcsontosodott oktatási rendszere, egyiküknek sem felelt meg. Münchenben csalódtak. A természetszerető Nyilasy és a költői érzületű Károlyi épp úgy, mint haladó gondolkozású fiatal művésztársaik, nem szenvedhették az akadémiai recept szerint gyártott, a valóságot meghazudtoló népeletképeket. Háttal fordítottak tehát a hivatalos művészet müncheni fellegvárának. A kevésbé érzékeny Nyilasy sietve ment át Hollósy ottani festőiskolájába, ahol az akadémiai kötöttségektől mentes, egészséges természetszemlélet alapján nyertek művészeti képzést a növendékek. A finom lelkületű Károlyi pedig elkeseredve, azzal a szándékkal utazott haza, hogy »végleg« búcsút mond a festészetnek és pályát változtat.

Nyilasy, ahogy Réti István, a nagybányai művésztelepről szóló monográfiájában írja: »... 1894-ben és 1895-ben Münchenben Hollósynál tanult, majd később Párizsban, a Julianban. Thorma 1897 tavaszán ott ismerkedett meg vele és tanulmányait, de főképpen egy Krisztus születését ábrázoló képvázlatát látva, meghívta, jöjjön Nagybányára.«⁸⁹ Egy fiatal szegedi festőbarátja szerint Nyilasy »... a párizsi évei alatt sokat érintkezett Munkácsyval. Szeretettel emlékezett mindig vissza, mikor vásárnaponként Munkácsy fényűző palotájában csodálhatta a nagy mester hatalmas alkotóerejét... Nyilasy nem élhetett Munkácsy közelségében és korában anélkül, hogy annak hatalmas alapformáló egyénisége, bontakozó művészetét ne irányította volna.

A szegedi múzeumban lévő *Cigányok* című képén, még erősen érezzük a Munkácsy ízt, ő azonban már ismerte Szinyei Merse Majális-át, valamint Courbet és Bastien-Lepage művészetét is. Alakjait áthatja Munkácsy lelki- és érzelmi élményű komponáló hatása, ugyanakkor élő szürkéiben ráemlékezhetünk Bastien-Lepage-ra. Mikor azonban a kép horizontján az ég tisztult színeit látjuk, a vizuális élményektől áthatott Szinyei Merse Pálra gondolunk.«⁹⁰

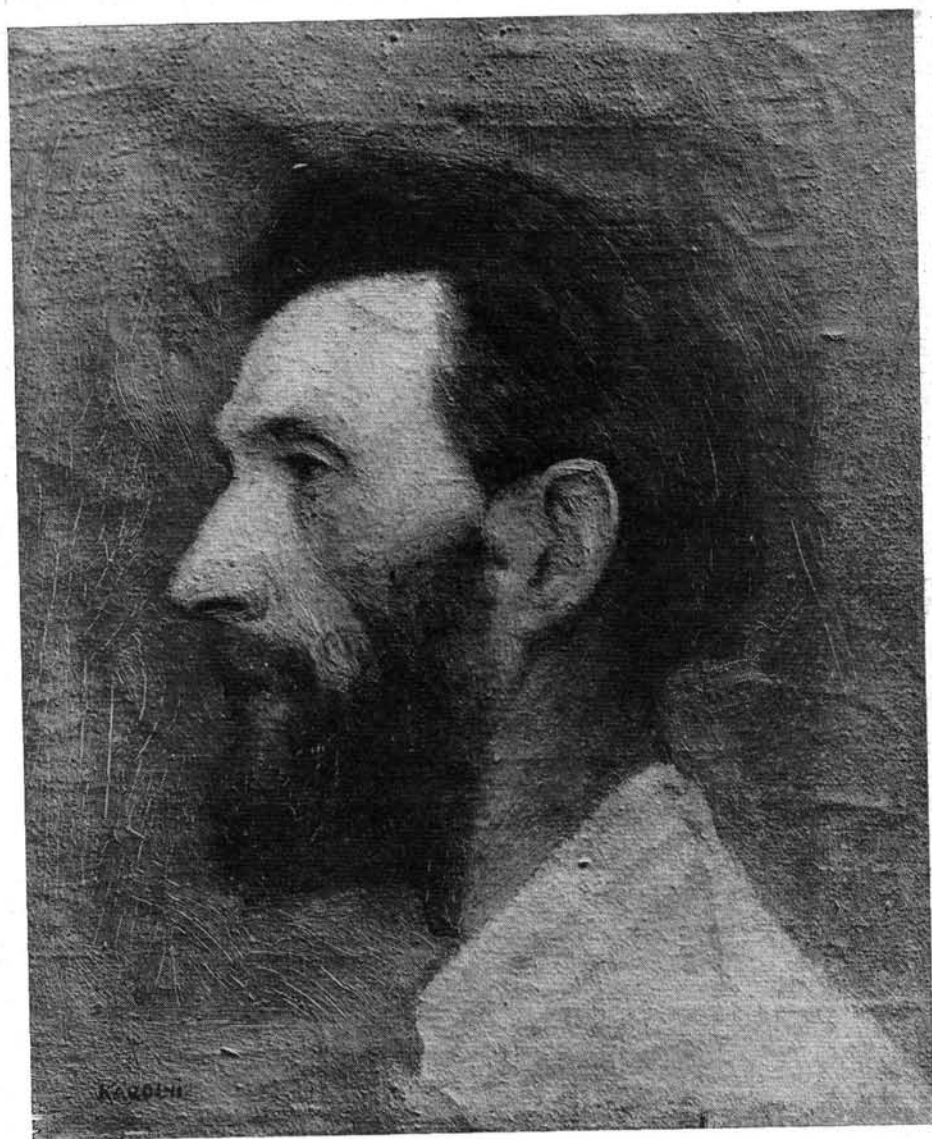
Nyilasy Sándor 1897—1898 nyarán tartózkodott Nagybányán, mint a mű-

⁸⁷ Irodalom: Dm 1939. nov. 15.; Nováky a szegedi múzeumnak is restaurálgatott (lásd: szegedi múzeum történeti leltárkönyvének 1., 2., 4., 5., 6. és 28. tsz. alatti bejegyzéseit).

⁸⁸ Kontraszty D.: i. cikke.

⁸⁹ Réti István: i. m. 238.

⁹⁰ Temesváry József: Szeged képzőművészete. Dm 1941. 164. sz.

Károlyi Lajos: Önarckép

vésztelep legifjabb tagja. A nagybányaiak első budapesti kiállításain részt vett. Itt szereplő művei közül főleg a »Betlehem«, »Esti harangszó« és a »Magvető« című alkotásai a kiemelkedők. Ahogy Réti írja: »... a Betlehem víziója egészen Rembrandt hatására vallott, csak színtónusa volt hidegebb. Az isteni Kisded testecsskéje a kép közepéből sugározta fényét a betlehemi istálló sötét-ségébe, egész környezetére. Elképzelése szép, de Nagybányától idegen volt, főleg abban az időben. Thorma és ő is, mindketten akkor kerültek Rembrandt bűvöletébe, átmenetileg. Még egy nagyobb képet festett ezen a nyáron, az Esti harangszót és 3 kisebb tájképet. Ezek már Nagybánya hatása alatt keletkeztek. Friss, eleven színei, természetlátásának bizonyos dekoratív jellemvonásai Ferenczy festői szemléletére utaltak. Emberi egyéniségét nem hagyta ugyan hatástalanul Thorma magyarossága, társadalmi élete és fellépése, de festőileg inspirációt leginkább Ferenczy művészetétől kapott, már az első években és később is, amikor már a nagybányai csoport szétszóródott s Nyilasy Szegedre vonulva fejlesztette tovább művészetét, úgy, amint az egyéniségének és környezetének megfelelt. Hollósy maga, noha Nyilasy elég sok időt töltött iskolájában s környezetében, emberileg is, művészileg is aránylag hidegen hagyta őt.

A második csoportkiállításán a nagybányaiaknak Nyilasy 10 képpel vount ki. Ezek nagyobb része Nagybányán készült és fejlődésében egyenesvonalú folytatása volt előző nyári alkotásainak. Főműve ezen a kiállításon, de általában is egyik legkomolyabb alkotása, a Magvetők című olajfestménye volt, amelyet az állam vett meg. A következő évben (1899) már elmaradt Nagybányáról s Szegedről küldte be műveit — 5 darabot — a nagybányai csoport kiállítására, épp úgy, mint az utolsó együttes felvonulására is, a következő évben. De már ez utóbbi alkalommal csak egy munkájával szerepelt. Ezek a szegedi képei lassan egészen más jelleget öltöttek, mint a nagybányaiak: más levegő, más színek, más emberi környezet, más tájék, sőt talán más temperamentum is tükröződik bennük.⁹¹

A szerencsésebb indulású Nyilasyval szemben Károlyi Lajos útja kerülőkel terhes volt. Velence érintésével, az alig félévig tartó külföldi tartózkodás után, 1896 tavaszán tért haza Szegedre. Leromlott egészségi- és kedélyállapotát, a város zajától távol, a szabad természetben, a madarak és fák birodalmában vélte visszanyerni. Elhatározta, hogy ő is mint mostohaatyja, erdész lesz. Le is utazott Martinovics Mátyáshoz, aki Windischgrätz herceg drávatoroki erdejében teljesített szolgálatot. A vén fák, dús árnyékú lombok, ünnepélyes csendű tisztások lelketgyógyító környezetében hamarosan visszanyerte munkakedvét és újra fellángolt benne a művészet utáni vágy. Itt készült rajzait, színvázlatait egy alkalommal, a birtokára lerándult herceg meglátta és ajánlatot tett neki, hogy jöjjön fel hozzá Bécsbe, a lányait festeni tanítani. Ő azonban tanulni s nem tanítani akart és a biztos jövedelemmel járó ajánlatot visszautasította. Helyette, a nélkülözést vállalva, inkább a nagy művészeti elményeket és tanulságokat ígérő Rómát választotta.

A drávatoroki erdőben töltött hasznos vakáció után Károlyi, 1896 őszén indult el Olaszországba. Rómában Rudnay Gyulával és még két magyar szobrásszal, a Via Ripeta-n lakott, akikkel »...ugyanoda jártak rajzolni az Instituto Di Belle Arti-ba, illetőleg nappal ennek szabadiskolájába, a Scuola

⁹¹ Réti István: i. m. 238—239.

⁹² Bényi L.: i. m.

Libera-ba, esti aktra pedig a Villa Medici-beli Francia Akadémiára.⁹² Művészeti szomját Rómában volt miből oltania. Szorgalmas intézeti studiumai mellett, gyakran kereste fel a képtárakat s gyönyörködve tanult a nagymesterek alkotásaiból. Érdeklődését Beato Angelico és Michelangelo között osztotta meg, különösen azonban Velasquez alkotásai voltak rá maradandó hatással. Megtalálni vélt boldogságát, csak az egyre súlyosbodó anyagi gondjai nem engedték teljessé tenni. Félte, hogy külföldi tanulmányait pénz híján, újból meg kell szakítania. Szerencsére azonban, 1897 januárjában megismerkedett, a Rómában tartózkodó magyar Fraknoi Vilmos püspökkel, aki a szegedi fiatalembernek támogatást ígért. Megbízta mindjárt Melozzo da Forli és Pinturicchio Vatikánban őrzött alkotásainak lemásolásával, amit Károlyi el is vállalt és a püspök megelégedésére teljesített is.

Több mint egy évet töltött az »Örök város«-ban. Közben Fraknoi megszerette a szorgalmas, csendes fiút és azt ajánlotta neki, hogy legyen szentkép-festő. Ő azonban ismét elhárította magától a gondtalan életet biztosító »állás«-t, mert művészi függetlenségét nem akarta semmi által korlátozni. Római munkakörét megúnva, 1897 őszén újra Münchenbe utazott, de nem azért, hogy akadémiai felvételét megismételje, hanem hogy bekerülhessen ő is, mint Nyilasy Sándor, Hollósy híressé vált festőiskolájába. Törekvése sikerrel is járt. Szegedi tanítványának mellette töltött iskolai éveiről, a nagy magyar művésznelvő később szép bizonyítványt állított ki.⁹³

A nagybányai művészekkel, a Hollósy-iskola keretében, 1898-ban hat tanulmányfejet Károlyi is kiállított. Minden bizonnyal ezek közül való az a két, fiatal nőt ábrázoló kép, melynek reprodukciói Kun József »Károlyi Lajos«-ról szóló cikkének képmellékleteként, a Művészet 1913. évf. 141. oldalán szerepelnek. Már e tanulmányfejekon is jól tükröződik Károlyi kiváló jellemzőereje és fátyolosan szomorkás líraisága, melyek művészetében alapvető tényezőként mindvégig megtalálhatók. E szubjektív vonásokon kívül tanulmányai, magukon hordják a Hollósy-iskola szemléletmódját is, melyet a korabeli újság névtelen cikkírója így méltat: »...Ezeknek az iskolai munkáknak semmi közük az akadémiai munkákhoz, s föltüntetik azt a roppant úrt, mely az akadémiai sablonok és Hollósy mester zseniális vezetése közt tátong.«⁹⁴

Károlyi otthon, a magyar fővárosban élő barátja⁹⁵ közvetítésével, 1898 nyarán néhány tanulmányát mellékelve, folyamodványt nyújtott be, a budapesti Képzőművészeti Tanácshoz, hogy külföldi tartózkodását biztosító ösztön-

⁹³ Hollósy kézírásával kiállított eredeti bizonyítvány, — melyet Malatinszky György bocsátott rendelkezésünkre, szövege a következő:

»Károlyi Lajos Úr szegedi illetőségű művész növendék, 1879. november hava óta iskolám növendéke, ez idő szerint is a legkitartóbb szorgalommal és a legkitünőbb eredménnyel munkálkodik.

München- Nagy Bánya, 1899. június 6.

⁹⁴ y. j.: A nagybányaiak. A Hét, 1899. 1. sz.

Hollósy Simon«

⁹⁵ Rátkovics Mihály szegedi származású budapesti műegyetemi hallgató, majd később mint a fővárosban élő műépítész, Károlyi barátja volt s a festőt tőle telhetően támogatta. 1895—1903. között a művészhez írt 54 darab levelét — egyéb Károlyira vonatkozó dokumentumokkal együtt — Malatinszky Gy., Károlyi nagybátyjának fia bocsátotta rendelkezésünkre.

díjban részesülhessen. Próbálkozása azonban nem járt eredménnyel, az ösztöndíjat másnak ítélték oda. Félév múlva szülővárosának, Szeged első ízben adományozott 1000 koronás művészeti díját⁹⁶ Nyilasyval együtt ő is szeretne volna elnyerni, de ez egyikőjüknek sem sikerült. Az öt pályázó: Károlyi Lajos, Kendelhoffer Ferenc Károly, Nyilasy Sándor, Tóth-Molnár Ferenc és Zombory Lajos közül, az utóbbi lett a nyertes. Egyébként az ösztöndíj odaítélésében, a tanács nem lehetett éppen részrehajlás nélküli, mert amit ezzel kapcsolatban a helyi lap ír, az mást bizonyít.⁹⁷

A gyenge fizikumú Károlyit nemcsak lelkileg, de egészségileg is próbára tették az ösztöndíjak megszerzésének sikertelenségei. 1899 kora tavaszán hetekig betegeskedett gyomrával, ami az izgalmak mellett, a rendszertelen étkezésből kifolyólag romlott el. Érzékeny gyomra egész életén keresztül sok gondot okozott neki. Ettől az időtől fogva lett vegetáriánus. A húsfélékről lemondva, haláláig főleg gyümölcsöt és növényi eredetű ételeket fogyasztott.⁹⁸ Igénytelen életmódja révén, pénzre alig volt szüksége. Azt a keveset, ami életminimumát biztosította, utóbb megkereste Hollósy mellett, aki festőiskolája adminisztratív ügyeinek intézését rábízta. E hatáskörbe tartozó munkáját Károlyi, a tőle megszokott »szigor«-ral végezte, ami viszont a könyvelési szabályokat kevésbé tisztelő Hollósy mestert sokszor megbosszantotta, mert a gondos szegedi fiú, csak nyugta ellenében engedte gazdáját a kasszába nyúlni. Hollósy egyébként igen nagyrabecsülte a törekvő fiatal művészt. Egy levele, melyet tanítványai érdekében, állami ösztöndíj elnyerése végett írt, jól tükrözi Károlyi iránt való nagyrabecsülését: »...Károlyi egyike azoknak a keveseknek, akik tiszteletet fognak kivívhatni a mi hazai művészetünknek: erre nézve biztosítékot nyújt az ő véghetetlen magas műveltsége, ennek megfelelő tehetsége és szorgalma, komolysága.«⁹⁹

Károlyi Lajos, a Hollósy mellett eltöltött müncheni és nagybányai évek alatt, nemcsak a mozgalom Réti által megfogalmazott: »Minden szép és igaz legegyszerűbb forrása a természet« programját tette magáévá, hanem — Nyilasy problémákat mellőző gondolkodás módjával szemben — behatóan foglalkozott társadalmi és valláserkölcsei kérdésekkel is. Szenvedéllyel merült el Tolsztoj életfilozófiájának tanulmányozásába, mely végül arra serkentette, hogy 1899 őszén mindenét pénzé téve, hozzá zarándokoljon. Nehéz körülmé-

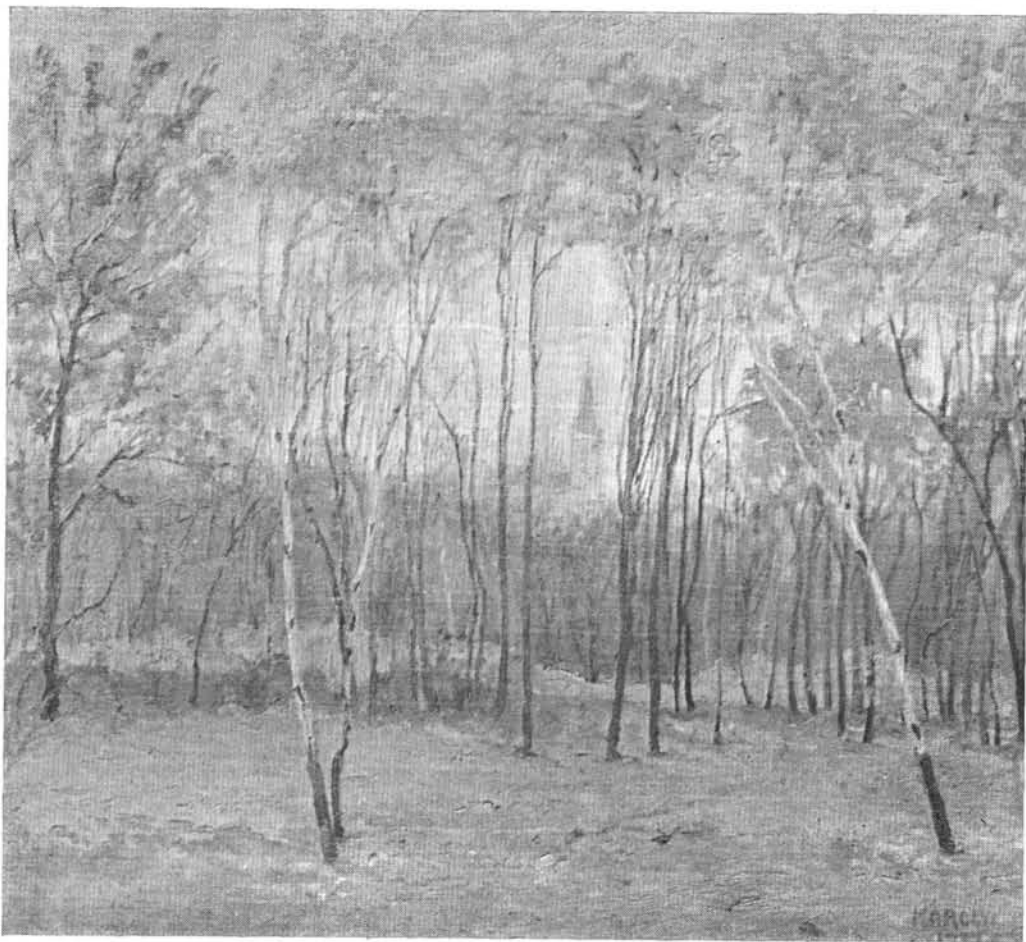
⁹⁶ »...a szegedi művészifjak reményt keltő sikerei hatottak arra, hogy Szeged immár egy pár művészi ösztöndíjjal is rendelkezik. Így Zombori Fodor István ügyvéd 1898-ban 12,000 korona alapítványt tett, hogy annak évi kamataiból külföldön folytathassa a tanulmányait oly szegedi ifjú, aki a művészet valamely ágában föltűnést kelt. Maga a város közönsége pedig azon alkalomból, hogy a király a székesfővárosban tíz szobornú felállításáról rendelkezett, 1895-ben 20,000 korona alapítványt tett, melynek kamatai ugyancsak szegedi művésznövendékek ösztöndíjára fordítandók.« — Kulinyi Zsigmond: Szeged újkora. Szeged, 1901. 484—485.

⁹⁷ Bob: Az élet mozija. Dm 1934. 4. sz.

⁹⁸ Az 1910-es évek elején Szegeden tíz ember csoportosult Károlyi mögé, akik vegetáriánus elveket vallottak. Dm 1911. 242. sz.

⁹⁹ Soltész Z.-né: i. m. 623.

¹⁰⁰ Szegedi festő Tolstojnál. Dm 1910. 149. sz.; Károlyi jásznája poljánái útját és Tolsztojjal való találkozását, 1921 szeptemberében elbeszélte Prohászka Ottokár püspöknek, akinek Székesfehérvárott ezidőben vendége volt. Ekkor festette meg a főpap és annak testvére, Prohászka László gyáros arcképét. Prohászka: Soliloquia c. naplójában (Bp. 1929. 81. és 96—97. old.) feljegyezte a szegedi festővel való beszélgetését,

Károlyi Lajos: Újszegedi részlet

nyek között jutott el Jásznája Poljánába, a nagy orosz író otthonába, akivel való találkozásáról és benne való csalódásáról később, 1910-ben, Tolsztoj halálának évében egy helyi lapban emlékezett meg.¹⁰⁰

A jásznája poljánái esemény után Károlyi fáradtan, elcsigázva, koldússzegényen tért haza szülővárosába, Szegedre. Nagy csalódását itthon akarta orvosolni. Diákoskodása színhelyén, nagybátyja házánál, az alsóvárosi Róka utca 24 alatt, szívesen fogadták a fiatalon sokat csalódott vándort, aki nem könnyen heverte ki azt a megrázkódtatást és fáradalmakat, melyek oroszországi útjából adódtak. Jó ideig nem vett ecsetet kezébe. Úgy gondolta, hogy bensője nyugalmit csak a nehéz testi munkában nyerheti vissza. Ezért, amint ereje megengedte, elszegődött unokabátyjához Makóra, asztalosnak. A közel egy esztendő alatt, amit e szakmában eltöltött, valóban visszanyerte lelki egyensúlyát. A csöndes vidéki légkörben, a gyalúpad mellett, újra kedvét lelte a művészetében. Festészetének kibontakozása ekkor kezdődött.

Károlyi Lajos is és Nyilasy Sándor is itthon, a Tisza partján, Szegeden letelepedve találtak igazán önmagukra. Nyilasy előbb Horgoson, majd a Szeged melletti Tápé faluban ütötte fel tanyáját. Itt a népi élet és a zöld természet közelségének hatása alatt festette legszebb képeit: a széljárta földeken a tavaszi munkát végző és alkonyatkor a mezőről fáradtan hazafelé tartó embereket, vagy a dolgozós hét után, a vasárnapi ünneplőbe öltözött vidám arcú parasztfiatalok enyelgését ábrázoló alkotásait. Sokszor a falu kisablakos, zöld zsalugáteres, rozszant kerítéses házacskáit, akácoktól árnyas utcáskáit és a Tisza napégette, füzesborította partjait örökítette meg. Szín pompás képei: a »Hazatérő munkáspár« (1909), »Vasárnap« (1911), »Legények, leányok«, »Vetésnézők« stb. — a Tisza mentén élő nép környezetében születtek meg. Az alföldi táj, a búzát érlelő napsütés, Tápé falu melázó csöndje, a dolgozó néppel való közvetlen kapcsolata, — ez lett Nyilasy művészetének éltető ereje. Festésze ahhoz tapadt, amit valóban szeretett: a falusi ember életéhez, a szabad, napsütéses természethez. Komplikáltságtól mentes, gördülékeny alkotásmódja, rendkívüli termékennyé tette munkásságát.

Nyilasyval szemben, a rendkívül művelt, érzékeny lelkületű Károlyi Lajos, magánykedvelő, szobájába húzódó, csöndes, elmélkedő ember volt. Erkölc- és művészetfilozófiai törekvései megvalósítására szentelt életét remete módon, a legegyszerűbb igényről is lemondva élte le. Meghatóan igénytelen alsóvárosi kis szobája magányos csendjében készített százakra menő önarcképein és kedvelt virágábrázolásain kívül; odaadással festegette, a kertvárossá fejlődő Újszeged egy-egy bájos részletét, vagy a régi Szeged ódonhangulatú, vízelőtti utcáit, hogy sajátos szépségüket lírai színekkel megörökítse. Itt készült képei tele vannak hangulattal, egy finom lélek visszatükröződéseivel. Ezt mutatják alkotásai: a madárlakta platánok és nyíló rózsaligetek megragadó együttesét nyújtó »Újszegedi részlet«, a dús lomboktól árnyas, deszkakerítéses »Kertes ház«, a csatakos utat és két oldalán levéltelen fasort mutató »Téli hangulat«, az ezerszer megfestett, nemes ízléssel összerakott, asztaldíszítő »Rózsák«, vagy önarcképeinek hosszú sora, melyekről egy vékony, sápadtarcú, szakállas ember néz ránk beszédes szájjal, értelmes, szelíd tekintettel. Ezek a művek lehe-

melyet később Földi Mihály: Prohászka és naplója: Soliloquia (Nyugat, 1929. XXII. 598.) és tőle idézve, Vér György: Károlyi Lajos, a szentéletű festő (Dm 1940. 146. sz.) c. írásunkban, a püspök Károlyival kapcsolatos naplórészleteit felelevenítik.

letszerű tónusaikkal olyan harmóniát teremtenek, melyeknek hamvassága és közvetlen bája egészen leköt bennünket.

Rövid időre itthagya Szegedet, életük során Nyilasy is és Károlyi is többször külföldi tanulmányútra mentek, s bejárták fél Európát. De bármily érdekesek és tanulságosak voltak is számukra ezek az utak, legszívesebben és legeredményesebben itthon, a Tisza—Maros-szög városában, Szegeden tudtak csak elmélyülten alkotni. Nemcsak a helyi, de a fővárosi, sőt külföldi kiállításokon is gyakran részt vettek. A társadalmi körökben otthonosan mozgó Nyilasy munkásságát többször díjakkal is jutalmazták. Az elvonultan élő Károlyi viszont hivatalos elismerésben sohasem részesült. Mindezzel azonban nem törődött. Szerzetesi igénytelenséggel azt vallotta, hogy »... csak egyszerű viszonyok teremthetnek egyszerű felfogást és az egyszerűség minden nagy művészet főkelléke.«¹⁰¹

Nyilasy Sándor és Károlyi Lajos kiemelkedően eredeti és tehetséges egyéniségei voltak Szeged gazdag múltú képzőművészetének. Kortársaik közül több szegedi festő, főleg: *Heller Ödön* (1878—1921), *Parobek Alajos* (1896—1947), *Hódi Géza* (1881—1942) és *Joachim Ferenc* (1884) művészetére hatottak. Rajtuk kívül természetesen a mai élő szegedi festők is megbecsüléssel ápolják és használják fel Nyilasy és Károlyi gazdag örökséget jelentő hagyományait. Jóllehet nevük és alkotásaik — mint általában a többi helyi művészek munkássága — érdemtelenül kevésbé ismert és méltatott, — de válogatott műveikben kifejezésre jutó értékeik kétségtelenül az alföldi mesterek, a drámai erejű Koszta József és Tornyai János mellett, a lírikus Endre Béla sorába utalják őket. Nyilasy, mint az aranyos humorú Móra Ferenc, Károlyi, mint a mélyérzelmű Juhász Gyula, a magyar irodalomban, úgy váltak ők is helyi képzőművészetünk kimagasló alakjaivá.

A század befejező évétől, 1899-től kezdve helyi képzőművészetünk fejlődésének üteme mindinkább meggyorsult. Nagy szerepet játszott ebben a gazdasági élet fellendülésén kívül az 1899-ben (Stelcel Frigyes, Erdélyi Béla, Csernovics Agenor és Lázár György művészetért lelkesedő szegedi férfiak buzgóságából) megalakult Szegedi Képzőművészeti Egyesület több évtizedig tartó hatékony tevékenysége, mely 500-at meghaladó rendes- és 27 alapító taggal indult. Az egyesület által létrehozott tárlatok rendkívül sikeresek voltak, különösen a kezdeti években. Példa erre az alakulási év (1899) szervezési eredményeként létrejött 1900 őszen bemutatott kiállítás. Az új kultúrpalota impozáns termeiben ez alkalommal oly nagyszabású tárlat rendezését tervezték, melyen a helyi művészek munkáin kívül, a budapesti, sőt a külföldön élő magyar festők és szobrászok alkotásait is kívánták bemutatni a szegedi közönségnek.

A gondosan előkészített kiállításon — melyet a szülővárosában letelepedett Nyilasy Sándor rendezett —, a magyar művészek színe-java (Benczur Gyula, Bihari Sándor, Csók István, Fadrusz János, Ferenczy Károly, Fényes Adolf, Tornyai János, a Párizsban időző Vedres Márk és a Szent Pétervárott élő Zichy Mihály) vett részt egy-két értékes művevel. E jeles mesterek »... ki-

¹⁰¹ Kun J.: i. cikke 146.

¹⁰² SzH 1900. 191. sz.

jelentették, hogy nem hasznosítás céljából küldték be drága vásznaikat, hanem tisztán azért, mert az egyesületet nemes fáradozásában támogatni kedves kötelességüknek tartják, azonfelül, pedig épp oly ambíciójuk nekik tetszeni Szegeden, mint a fővárosban.«¹⁰² Sőt a kállító művészek közt szereplő Fadrusz János, híres »Krisztus« című alkotásának eredeti gipsz-szobrát, Szegednek ajándékozta, a majdan felépülő fogadalmi templom számára.¹⁰³

A négy hétig nyitva tartó, jól sikerült kiállítást, »... 30.000-nél többen látogatták, úgy hogy egy napra, több mint 1.000 látogató jutott. Ezen a tárlaton az egyesület 17 műtárgyat vásárolt 3.000 koronáért, egészében elkelt 27 mű 9.000 korona értékben.«¹⁰⁴ Az országos jellegű kiállítást ezután Nagyváradon mutatták be. A Szegedi Képzőművészeti Egyesület 1900. évi beszámolójában, Erdélyi Béla igazgató méltán mondhatta, hogy: »... örmel, sőt büszkeséggel jelenthetjük, hogy Szeged, a hazai képzőművészet fontos tényezőjévé vált.«¹⁰⁵

Szelesi Zoltán

IRODALOM ÉS JEGYZETEK

A feltüntetett irodalom a dolgozat tárgyköréhez megfelelően, nem általános jellegű, hanem szegedi vonatkozású.

Rövidítések:

ÉML = Éber László szerk.: Művészeti Lexikon I., II. Bp. 1935.

Dm = Délmagyarország.

SzH = Szegedi Híradó.

SzN = Szegedi Napló.

DATEN ZUR GESCHICHTE DER BILDENDEN KÜNSTE IN SZEGED IM XIX. JAHRHUNDERT

Vor einigen Jahren beschäftigte sich Lajos Fülöp in seinem akademischen Antrittsvortrag mit den „Aufgaben der ungarischen Kunstgeschichte“. In seinen Ausführungen über grundlegende Fragen erklärte er unter anderem: jene Anschauungsweise müsse sich gründlich verändern, die nur die repräsentativen grossen Werke richtig zu schätzen vermag, sich mit den minder bedeutungsvollen aber nur als mit Dokumenten oder Hilfsmitteln befassen will... Die Vortreflichkeit der Grossen aufzuzeigen sei nicht allzu schwer — auch in den Kleineren müsse man jedoch das Grosse erkennen können, den auch sie enthalten es.¹

Die Abfassung einer Monographie über die bildenden Künste in Szeged sei eine wichtige Aufgabe der lokalen kunstgeschichtlichen Forschung. In dieser Beziehung kann in erster Linie die bald zu erscheinende, an Daten ausserordentlich reiche Arbeit von S. Bálint in Betracht kommen, in welchem Werk uns der Verfasser in knapper Zusammenfassung eine Geschichte der schönen Künste in der Stadt

¹⁰³ A Szegedi Képzőművészeti Egyesület titkára megérdeklődte Fadrusztól a Krisztus-szobor árát, hogy azt a katalógusban feltüntesse. Erre a művész az alábbi szívélyes sorokban válaszolt (SzN 1900. 235. sz.):

»... Ami az árát illeti, csak azt mondhatom, hogy nincs ára, ehhez a munkához annyi szenvedés és öröm fűződik, a nagy küzdés évei és az első nagy sikerem hozzátartoznak, nyilvános pályámat ez a Krisztus nyitotta meg: ezért el nem adom soha. De, ha Szeged városa elfogadja tőlem szíves ajándékba az újonnan épülendő templom számára, akkor nekem is örömet szereznek vele.«

¹⁰⁴ Kulinyi Zs.: i. m. 189.

¹⁰⁵ SzH 1901. 59. sz.

Szeged bieten wird. Was nun diese kleine Studie betrifft, die ein Verzeichnis der während des XIX. Jahrhunderts in Szeged arbeitenden oder mit der Stadt irgendwie in Beziehung stehenden Maler bringt, so soll sie für den ersten Schritt zum skizzenhaften Überblick einer ernstesten Arbeit gelten, deren analytische Forschungen sich auf lange Jahre erstreckten.

Obgleich dieser Versuch die Vollständigkeit erstrebt, kann sie sie in Ermangelung der Ergebnisse einer Forschung von umfassendem Charakter, die auch in die Lebenswerke der einzelnen Künstler tiefer eindringen würde, natürlich nicht erreichen. Die Unebenheiten der bisherigen Aufschliessung der Daten an sich tragend kann sich diese Arbeit nur darauf beschränken, was sie sich auch zum Ziele gesteckt hat, nach Durchforschung der Umgegend von Szeged, welches Gebiet auf der Karte der ungarischen Kunstgeschichte beinahe einen weissen Fleck darstellt, den grössten Teil jener Maler, die während des XIX. Jahrhunderts hier gewirkt haben, auf einen Augenblick zu beleuchten. Es wurde auch versucht, den Dunkel des unbilligen Vergessens von einigen Achtung verdienenden Namen solcher Künstler zu vertreiben, die während der Zeiten Anteil hatten an dem Aufblühen der bildenden Künste in Szeged.

Z. Szelesi

¹ Fülep, L.: A magyar művészettörténelem föladata ('Die Aufgabe der ungarischen Kunstgeschichte'). Magy. Tud. Akadémia Közleményei, 1951, 3. muzeológiai sorozat ('museologische Serie') II, Nr. 1, S. 21.

TERMÉSZETVÉDELMI FELADATAINK SZEGED KÖRNYÉKÉN

I. A zombói erdő

»...Az olyan helyeken, mint Szegeden és környékén, ahol ti. nemcsak, hogy semmi erdők nincsenek, hanem ahol több mértföldekre el lehet menni, mégse lát csak egyetlen fát is az ember, úgy kell tekinteni egy újonnan ültetett erdőt mint egy ma született első Gyermekeit az Édesanyának!...«

(Vedres István 1795.)

Hazánkban az erdők védelme sohasem volt annyira időszerű probléma, mint napjainkban, amikor a szocialista építés során népünk közkincsévé tették természeti értékeinket. Népgazdaságunk igyekszik meghódítani s a termelés szolgálatába állítani minden rendelkezésre álló s kihasználható területet. Ez a tevékenység sokszor sajnálatosan az ősi táj, annak maradvány növényzete pusztulásával jár. Vegyük hozzá még a tervszerűtlen munka következményeként előállott rombolást, melyre Szeged környékén még napjainkban is, tudunk kirívó példákat. Nem tudtuk a maga szépségében megőrizni Petőfi árvalányhajas pusztáját. A búcsúzó növények erdőkben, azok tisztásain találtak utolsó menedéket. Ma már eljutottunk odáig, hogy az a kevés, főleg ültetett erdő is, amink van, gondozásra, de főleg védelemre szorul. Az utolsó óra pedig int! »Meg kell kímélni az ezerarcú Alföldünknek ezeket a pusztuló növényeit, hogy a scientia a m a b i l i s szépségeiért lelkesedő késő utód természetes múzeumokban a gyönyörködhesse a magyar föld kibeszélhetetlen szépségeiben, titkaiban. Indokoltá teszi védelmüket a mindinkább helyes és természetes irányba tereplő természettudományi oktatásunk is.« (Hargitai, i. m. 7. o.)

Ilyen gondolatokkal bocsátom közzé jelen tanulmányomat, melynek célja, hogy bemutassam a zombói erdőt, annak növényvilágát, felhívjam az illetékes körök figyelmét ritkaságaira, természeti értékeire. Ez az erdő megérdemli a fokozottabb gondoskodást, hiszen természetszerető közönségünknek kirándulás szempontjából, pedagógusainknak s nem utolsó sorban ifjúságunknak a tanítás, illetőleg tanulás szempontjából a jövőben mérhetetlen hasznot jelenthet. Ez annál is inkább indokolt, mert ez az erdő, leszámítva a Vereshomoki-tó kis erdejét, városunkhoz a legközelebb fekvő s könnyen elérhető.

Kutatóink már felfigyeltek a zombói erdőre, faunájának feltárása (Muhiné — Pálfi i. m.) is folyamatban van. Jelen tanulmány folytatásaként a közeljövőben sor kerül növényzetének részletes cönológiai feldolgozására is.

A zombói erdő Szegedtől 15 km-re, északnyugatra, a kiskunmajsai országút baloldalán fekszik. Hossza 735 m, szélessége átlagosan 300 m, területe mintegy 30 holdnyi. Valamikor Kiskundorozsmához tartozott, jelenleg Zsombó község birtoka. Az akác, fenyő és »rözgő« nyárfával beültetett erdőt az 1805-ös esztendő után létesíthették, a Vedres István édesapja, Vedres György által ültetett (1793) első szegedi homoki nyárfaerdő fiatal hajtásaiból. Vele egyidőben keletkeztek Szabadka, Félegyháza, Csongrád, Deszk és Écska ültetett erdői is. Régibb térképlapokon az erdő szélén elterülő »foró« vagy »forró« zombói csárda s így az erdő neve is a mai Forráskút, illetve a zombékos névvel párhuzamosítható. A csárda említésével már 1742-ben találkozunk. Hogy nagyobb kiterjedésű erdő akkor még nem volt, bizonyítják az egykorú feljegyzések, melyek szerint a tanács évi 35 rajnai forintért adta bérbe a csárdát a mellette lévő rét és legelő használatával együtt Szabó István »bötsületes embernek«, aki egyúttal serfőző is volt. Ennek ellenére valamiféle tölgyesnek (esetleg gyöngyvirágos-tölgyesnek) kellett itt lenni, amit a most is meglévő erdei növények tanúsítanak. A csárda a község jegyzőkönyvei szerint valamikor zajos napokat élt át, amikor Majsa és Szeged között az utasok kocsijaikkal ide betértek. A csárda pincéje állítólag még a török időkől származik. Réti mészakőből (az itteni nép »darázkő«-nek nevezi ezt a mésztufa féleséget) készült boltozatai ma is láthatók. Kedvenc helye volt Rózsa Sándornak és betyárjainak. Az erdőben lévő százados mocsártölgyet, melyhez a néphagyomány szerint a vezér lovát kötötte, két évvel ezelőtt »fakitermelés« ürügyén kivágták. (A kivágott s egészségesnek látszó törzsdarabok e sorok írása közben még ott hevernek az erdőben elszállíthatatlanul!) 1851-ből már erdőcsőszökről olvasunk feljegyzéseket, akiknek csak bot volt a fegyverük az erdőben garázdálkodókkal szemben s akik Rózsa Sándorral s embereivel igyekeztek a jóbarátságot fenntartani; törvénybe ütköző dolgaik felett szemet hűnytak s nem egyszer elősegítették a szorongatott betyárok menekülését is.

Az erdő történetére vonatkozólag egyebekben nem sok adat áll rendelkezésre. Nem tartozott Szeged erdőterületéhez s így kerülhette el Kiss Ferenc, egyik legnagyobb magyar erdészünk figyelmét is, aki a környéki erdők legjobb ismerője volt. Érthetetlen viszont, miért nem szerepel ez az erdő Dorozsma közbirtokossága erdejének átnézeti térképén. (Készült az állandó kataszteri felmérés alapján 1897-ben. Mérték: 1" = 400°, rajzolta Kiss Ferenc m. kir. főerdész. Eredetije a szentesi levéltárban). Ugyanakkor a térképen olyan erdők szerepelnek, mint »Komáromi«, »Ipar«, »Forráskúti«, »Hármashatári«, »Lajkó«, »Farkas«, »Üllési«, »Dudás« és »Karahomóki-erdő«, melyeknek ma már csak helyét, vagy maradványát találhatjuk meg az egykori dorozsmai határban.

Ami a flóratudatást illeti, Lányi Béla alapvető flóratanulmányában sem találunk utalást az erdőre. Enumerációjában több helyen csak ennyit említ: Dorozsma!! illetve HD (Degen herbariuma, Szabó Imre gyűjtése. Egyébként Lányi »Dorozsma« alatt a kiskundorozsmai Nagyszák-et érthette). Pedig a kutatók előtt nem lehetett ismeretlen ez az erdő, valamint a hozzátartozó lapterület. Első alkalommal az 1930-as évek elején jártam Zsombón, amikor Győrffy István professzor és Kol Erzsébet magántanár felhívták figyelmemet az erdő növényzetének érdekességeire. Ebben az időben Gallé László végzett itt, elsősorban annak zuz-

mővegetációjára vonatkozó kutatásokat. 1934-ben az itteni lápban általam gyűjtött csigafajok nyomán *Czögler Kálmán* is felfigyelt a területre s bekapcsolta a maga s tanítványai gyűjtő munkájába. Ugyancsak ettől az időtől kezdve az egyetem zoológusai, *Gelei József* professzor s munkatársai a láp faunáján gyűjtéseket s megfigyeléseket végeztek.

A 40-es évektől kezdve, szegedi tartózkodása idején *Zólyomi Bálint* kutat a környéken erdők maradványai után s az 1947. okt. 9-i növényteni szakosztályi ülésen előadást tart a kiskundorozsmai Zsombó-erdő növényzetéről. Felemlíti, hogy a csongrádi flóra szerzője, *Lányi Béla* még tölgyet sem említ a megyéből, holott itt a tölgyön kívül kőris is van, s a mezei és hegyi szil is előfordul. Zó-

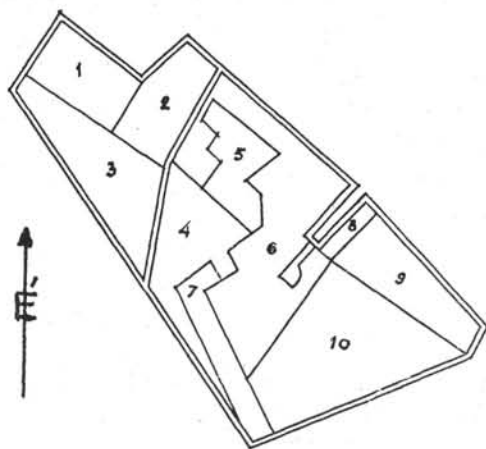

Fig. 1. kép

lyomi ezt az erdőt az ócsa-alsódabasi erdőhöz hasonlítja. Több, Csongrád megyére új fajt, mint a fagyalt (*Ligustrum vulgare*), a széleslevelű Salamon pecsétjét (*Polygonatum latifolium*), az erdei gyömbérgyökeret (*Geum urbanum*) s a fűvek közül a gyepes sédbúzát (*Deschampsia caespitosa*) közöl. Mint az erdő legérdekesebb növényét a posvány galajt (*Galium uliginosum*) említi meg. A zsombékosból, melyet a zsombéksás (*Carex stricta*-*C. elata*) képez, mint a régi lápflóra maradvékait, a tőzegrápfrányt (*Dryopteris thelypteris*) a kutyaengét (*Frangula alnus*) s a rekettyefűzet (*Salix cinerea*) jegyzi föl. Előadásának jegyzőkönyvi közlése az első irodalmi adat a terület növényzetéről (*Zólyomi* 1947).

Tudomásom szerint a 30-as években *Csapody Vera* itt párkányos bangót (*Ophrys sphegodes*) gyűjtött, melyet magam is megtaláltam. Utoljára 1950-ben *Bodrogközy György* talált példányokat, de ez a növényfaj azóta kipusztult (?). *Timár Lajos* többször járt az erdő területén, mohákat gyűjtött s cönológiai megfigyeléseket végzett. Több ízben jártam botanikusokkal (*Kárpáti István*) s zoológusokkal (*Horváth Andor*, *Nagy Barnabás* s mások) az erdőben. Jelenleg *Bodrogközy Györggyel* végzünk itt s a környéken kutatásokat. Ezenkívül a botanikusok közül *Szabados Margit*, *Kiss István*, a zoológusok közül *Megyeri János* s

iskolájának tagjai (Muhi Jánosné, Pálfi György) dolgozzák fel a láp mikro-flóráját, illetve faunáját.

Az eddigi, használatban lévő részletes, katonai térképeinken az erdő alakja és területe meglehetősen elrajzolt. Ezért elkészítettem az erdő részletes térképét s az egyes biotopok s azok növényzetének jellemzését a továbbiakban ennek alapján közlöm.

Az erdő növényzetének jellemzése

Pálfi György (1. id. munkáját) a területen három biotopot: láprétet, erdőt s szárazréttet különböztet meg. Magam a következő beosztást követem:

A. Láprétek, nyáron részben kiszáradó nyílt vízzel

1. sz. láprét: Az erdő területén kívül esik. Nyílt vizet állandóan csak a két egymásra merőleges irányú, széles, fűbokrokkal szegélyezett árok tartalmaz.
2. sz. láprét: Teknőszerű mélyedésében s körülötte fűz-, kőris-, tölgy-liget alakult ki.
3. sz. láprét: Hosszan elnyúlt teknőszerű mélyedéssel, s az azt körülvevő széles lápréttel. Előzőhöz hasonló.

B. Eredeti kőris-, szil-, tölgy ligeterdő helyén ültetett lomberdők

Állományukat akác, foltokban elegyetlen nyáras, elegyes- és nagyobb részt kétszintű nyáras alkotja, mely utóbbiban tölgy, kőris, mezei-, és erdei-szil mint árnyéktűrő fajok s cserjék is szerepelnek.

(Térképemen 4, 5, 6, 7. sz.)

C. Fiatal, ültetett akác és nyár csemete erdők

(Térképemen 8, 9 sz.)

D. Csaknem tiszta állományú, fiatal és közepes korú ültetett fenyőerdő foltok

Fekete- és erdei-fenyővel. (Térképemen 10. sz.)

E. Rontott, erdőirtásos terület

(Térképen 11. sz.)

F. Száraz, csenkeszes rét.

Az erdő közepén van, nedves mocsárrétbe megy át. (Térképen 12. sz.)

G. Éles mosófűves rét. A 3. sz. láprét baloldalán, magasabban fekvő, egykori buckák helyén elterülő, az erdőnek védelmi szempontból egyik legértékesebb része. (Térképemen 13. sz.)

H. Művelés alatt álló terület.

Főleg kapáskultúra. Részben a kiirtott fenyveserdő helyén. (Térképen 14. sz.)

Ezekon kívül szerepelnek még a térképen erdei tisztások, facsoportok s ruderális homokterületek is.

1. sz. láprét:

Az erdő ÉK-i sarkánál, annak területén kívül fekszik. Jellegét tekintve síkvidéki, kiszáradó láprét. ÉNY—DK-i irányban két egymásra merőleges, 1,5 m széles és 1 m mély vizesárok húzódik rajta keresztül. Körülötte zombékoló sás (*Carex elata*) s az árkok szegélyén keskenylevelű gyékény (*Typha angustifolia*) s tavikáka (*Schoenoplectus lacustris*) képeznek összefüggő állományt. A zombékoló sások másodlagos megjelenésűek, egykori kubikgödrök helyén, melyekből annakidején a környék tanyaházait építették föl. Feltűnő, hogy az összefüggő, vidékünkre jellemző nádas (*Phragmites communis*) hiányzik, csak kisebb állományokat képez. Az árkokban májustól augusztusig a fehér tavi rózsa (*Nymphaea alba*) virít. Az árkok szélén fehér-, kecske-fűz (*Salix alba*, *S. caprea*), a lápréten pedig a rekettye vagy hamvas-fűz (*Salix cinerea*)

Fig. 2. kép.

bokrainak száma a pusztítás folytán egyre fogyóban van. Az 50-es években a zombékból nagyobb területet a környező gazdák felszántottak s azon káposztáblát létesítettek, de nagyon kevés eredménnyel. A környező láprét tavasszal a mocsári gólyahírtől (*Caltha palustris*) sárgállik, majd felváltja csakhamar a kakukszegfű (*Lychnis flos-cuculi*) s később a mocsári kosbor (*Orchis laxiflora* ssp. *palustris*) uralkodó pirosas, majd lilásbíbor szín pompája. Később a kaszálás tünteti el ezek jórészét. Utána a rezgőfű (*Briza media*) s a sárgatarajú nagy kakascímer (*Rhinanthus glaber*) uralják a rétet. Nyár végén s ősszel a szarvas- és bársony kerep (*Lotus corniculatus*, *Tetragonolobus siliquosus*), gyíkfű (*Prunella vulgaris*), sziki buvákfű (*Bupleurum tenuissimum*), csikorka

(*Gratiola officinalis*), lilás sziki cickafark (*Achillea asplenifolia*), halványlila fészkes alföldi aszat (*Cirsium brachycephalum*) s szeptemberben a sziki őszi-rózsa vagy sziki csillag (*Aster tripolium* ssp. *pannonicus*) szőnyege lepi el a rétet.

A külső láprészlet növényei:

Mezei zsurló	(<i>Equisetum arvense</i>)
Réti boglárka	(<i>Ranunculus acer</i>)
Torzsika b.	(<i>Ranunculus sceleratus</i>)
Kúszó b.	(<i>Ranunculus repens</i>)
Sima tócsagaz	(<i>Ceratophyllum submersum</i>)
Libapimpó	(<i>Potentilla anserina</i>)
Őszi vérfű	(<i>Sanguisorba officinalis</i>)
Fehér here	(<i>Trifolium repens</i>)
Réti h.	(<i>Trifolium pratense</i>)
Földi mogoró	(<i>Lathyrus tuberosus</i>)
Réti füzény	(<i>Lythrum salicaria</i>)
Vízi mételykóró	(<i>Oenanthe aquatica</i>)
Vízparti angyalgökér	(<i>Angelica silvestris</i>)
Murok	(<i>Daucus carota</i>)
Ebfojtó müge	(<i>Asperula cynanchica</i>)
Mocsári galaj	(<i>Galium palustre</i>)
Posvány g.	(<i>Galium uliginosum</i>)
Köz. vasfű	(<i>Verbena officinalis</i>)
Dárdás csukóka	(<i>Scutellaria hastifolia</i>)
Vízi peszérce	(<i>Lycopus europaeus</i>)
Balzsamka	(<i>Mentha aquatica</i>)
Csombor menta	(<i>Mentha pulegium</i>)
Kesernyész csucor	(<i>Solanum dulcamara</i>)
Köz. rence	(<i>Utricularia vulgaris</i>)
Sziki hagyma	(<i>Plantago maritima</i>)
Erdei kányafű	(<i>Rorippa silvestris</i> ssp. <i>Kernerii</i>)
Subás farkasfog	(<i>Bidens tripartita</i>)
Köz. cickafark	(<i>Achillea millefolium</i> ssp. <i>pannonica</i>)
Szürke aszat	(<i>Cirsium canum</i>)
Mezei katáng	(<i>Cichorium intybus</i>)
Köz. oroszlánfog	(<i>Leontodon hispidus</i>)
Őszi o.	(<i>Leontodon autumnalis</i>)
Sziki pozdor	(<i>Scorzonera cana</i>)
Pongyola pitypáng	(<i>Taraxacum officinale</i>)
Mezei csorbóka	(<i>Sonchus arvensis</i>)
Sokvirágú habszegfű	(<i>Silene multiflora</i>)
Köz. lizinka	(<i>Lysimachia vulgaris</i>)
Mezei sóska	(<i>Rumex acetosa</i>)
Vízi hídór	(<i>Alisma plantago-aquatica</i>)
Virágkáká	(<i>Butomus umbellatus</i>)
Sárga nőszirm	(<i>Iris pseudacorus</i>)

Fülemüle szittyó	(<i>Juncus articulatus</i>)
Bókoló sás	(<i>Carex melanostachya</i>)
Éles sás	(<i>Carex gracilis</i>)
Murva sás	(<i>Carex panicea</i>)
Korai sás	(<i>Carex praecox</i>)
Kékperje	(<i>Molinia coerulea</i>)
Apró békalencse	(<i>Lemna minor</i>)
Ágas békabuzogány	(<i>Sparganium erectum</i>)

2. sz. láprét:

Az erdő középső részén, a dűlőutat szegélyező nyárfasortól dél fele, a fenyőerdőig terjed. Az erdő mélyfekvésű része. Teknőszerű mélyedéséből csak a legszárazabb nyáron (pl. 1957-es) hiányzik a víz. Míg az előbb leírt láprészen a zombéksás a lapos részeket borítja, itt nagyobb mélyedéseket tölt ki.

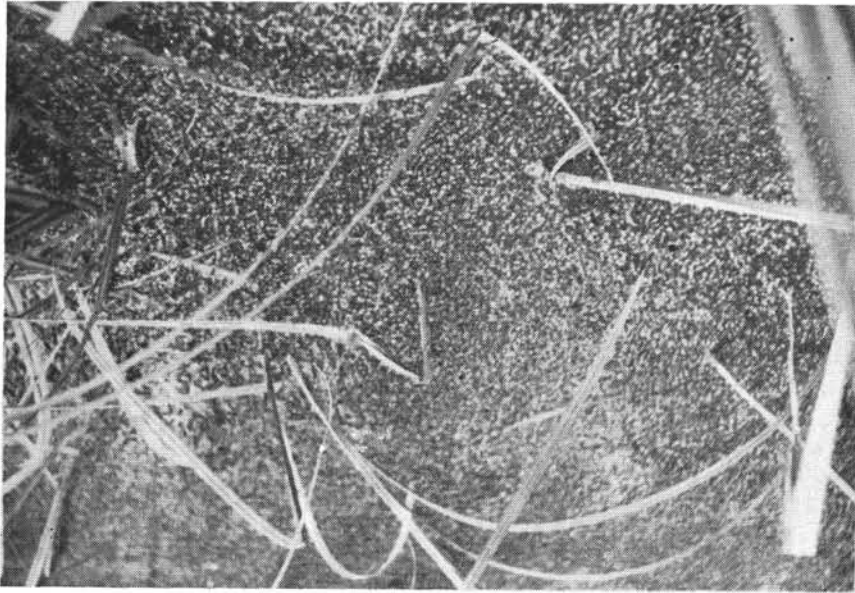

Fig. 3. kép

Fűz-, kőris-, tölgy-, nyáras ligete a fűzfa irtások következtében sajnos erősen pusztulóban van. A fűzfák gyökerein megtapadva az édesvízi szivacs (gyűjt. Megyeri János) sem ritka, de az egykor itt tenyésző tőzegráfránynak ma már hírmondóját sem leljük. A már említett három fűzön kívül a csöröge fűz (*Salix fragilis*), magas kőris (*Fraxinus excelsior*), a fehér-, fekete- és szürke nyár (*Populus alba*, *P. nigra*, *P. canescens*) cserjéi s a kocsányos (v. mocsár-) tölgy (*Quercus robur*) és részint mezei szil (*Ulmus campestris*) alkotta liget dsungelszerű aljnövényzetében erdei s mocsári növényfajok keverednek egymás-

sal. A fafajok természetesen ültetettek, s ami az erdei jellegű növényzetet illeti, ezek valószínűleg régebbi szil-kőris-tölgyes, esetleg régi gyöngyvirágos tölgyes maradványai lehetnek. A nád már tömöttebb állományt képez. A cserjék közül a kutyabengén (*Frangula alnus*) kívül itt találjuk a fagyalt (*Ligustrum vulgare*) is. Egyre nagyobb teret hódít a hamvas szeder (*Rubus caesius*). A vörös ebszóló (*Solanum dulcamara*) magasra nőtt példányaira a felfutó sövény-szulák (*Calystegia sepium*) csavarodik föl. A száraz zombékok tövében a nádtippán (*Calamagrostis epigeios*), a közönséges lizinka (*Lysimachia vulgaris*), a fúzlevelű kutyatej (*Euphorbia salicifolia*) s a kisvirágú fúziike kopaszodó változata (*Epilobium parviflorum* var. *subglabrum*) és a lilafüzéres réti füzény (*Lythrum salicaria*) nő.

A lápteknőt befelé, az erdő felé három oldalról széles láprét szegélyezi, elszórt fűz bokrokkal, tölgy, kőris magános példányaival s az erdőn keresztül vezető csapásút baloldalán, náddal szegélyezett, többnyire száraz árok mentén szép kérgű fehér-nyár csoporttal.

A réti növényzete összetételében az 1. sz.-éhoz hasonló, de inkább szárazabb, erdei jelleggel. A láp déli felénél a mocsárréten s az ezt követő tisztásokon a kései gyíkphár (*Blackstonia acuminata*) és a sárga borkóró (*Thalictrum flavum*) az érdekesebb növény.

Míg a külső területen, a láprészen fokozatos elszikésedés (az 1. sz. láprét külső szegélyén a *Puccinellia distans* ssp. *limosa*, a sziki mézpzásit is megjele-
nik) mutatható ki, ugyanakkor a belső lápterületen nem, vagy csak elszórva jelentkeznek szikjelző növények.

Növényzete, az 1. sz. lápréten jelzettekén kívül:

Mocsári zsurló	(<i>Equisetum palustre</i>)
Festő rekettye	(<i>Genista tinctoria</i>)
Tövises iglice	(<i>Ononis spinosa</i>)
Kisvirágú fúziike	(<i>Epilobium parviflorum</i>)
Rózsás f.	(<i>Epilobium roseum</i>)
Üstökös pacsirtafű	(<i>Polygala comosa</i> et ssp. <i>podolica</i>)
Sarlós buvákfű	(<i>Bupleurum falcatum</i>)
Pasztinák	(<i>Pastinaca sativa</i>)
Tejoltó galaj	(<i>Galium verum</i>)
Ragadós g.	(<i>Galium aparine</i>)
Saláta galambbegy	(<i>Valerianella locusta</i>)
Mezei macskagyökér	(<i>Valeriana officinalis</i>)
Varfű	(<i>Knautia arvensis</i>)
Békalen	(<i>Linum catharticum</i>)
Csinos ezerjófű	(<i>Centaurium pulchellum</i>)
Vízi gamandor	(<i>Teucrium scordium</i>)
Mocsári tisztesfű	(<i>Stachys palustris</i>)
Lómenta	(<i>Mentha longifolia</i>)
Göcsös görvélyfű	(<i>Scrophularia nodosa</i>)
Lándzsás útifű	(<i>Plantago lanceolata</i>)
Réti margitvirág	(<i>Chrysanthemum leucanthemum</i>)
Festő zsoltina	(<i>Serratula tinctoria</i>)
Kisvirágú pozdor	(<i>Scorzonera parviflora</i>)

Nehézszagú zörgőfű	(<i>Crepis rhoeadifolia</i>)
Ezüstös hölgymál	(<i>Hieracium pilosella</i>)
Szikár habszegfű	(<i>Silene otites</i>)
Keskenylevelű sás	(<i>Carex stenophylla</i>)
Posvány s.	(<i>Carex acutiformis</i>)
Csátés s.	(<i>Carex divisa</i>)
Réti s.	(<i>Carex distans</i>)
Réti perje	(<i>Poa pratensis</i>)
Tarackos tippan	(<i>Agrostis alba</i>)

3. sz. láprét:

Az erdő déli részében, a dombhát, csöszház, vegyes nyárfás és fenyves-erdő, illetőleg a hármás épületből álló tanya között terül el. Területe az előzőnek kb. háromszorosa. Teknőjét kétoldalt széles láprét határolja. Összetételében teljesen hasonló az előbbihez. A zombékok közt a víz felszínét a környékünkön ritka, telepes májmoha (*Ricciocarpus natans*) borítja be. Ha a víz kiszárad, a mohatelepek a nedves, fenéken rothadó, felhalmozódott nyárfa leveleken tenyésznek tovább. A láp baloldalán az 1. sz.-hoz hasonlóan a tavikáka alkot kisebb tisztá állományt. A láp déli felében a fűz-nyár-kőris liget sűrű, áthatolhatatlan bozótot képez. A fűzekhez még az eddig említettekén kívül a kosárfonó- és mandulalevelű fűz (*Salix viminalis*, *S. triandra*) járul. A kutya-benge kecskerággóval (*Euonymus europaeus*) keveredik. A láp öreg fűzfáit mai napig kipusztították. A ritka alföldi páfránynak (*Dryopteris thelypteris*) utolsó termőhelye már csak egy kőris bokor tövére szorítkozik!

A lápréten kora tavasszal a marti lapu (*Tussilago farfara*) rikító sárga fészkei tarkállnak.

A környéken lakók elbeszélései szerint régebben ezen a helyen olajkutatással kísérleteztek (?) s ennek nyomaként a víz felszínén ma is találhatók nagy felületen olaj foltok. A láp vize jóval később fagy be, mint másutt (Pálfi i. m. 101 o.). Állattani szempontból, mint érdekességet említem (Zólyomi B. szóbeli közlése), hogy a 40-es években *Kesselyák Adorján* a zombékos szegélyen nagy tömegben gyűjtötte itt a réti szöcskerákot (*Orchestia cavimana*).

Növényzete az előbbieken kívül:

Hosszú zsurló	(<i>Equisetum ramosissimum</i>)
Koloncos legyezőfű	(<i>Filipendula vulgaris</i>)
Sziki here	(<i>Trifolium angulatum</i>)
Kaszanyüg bükköny	(<i>Vicia cracca</i>)
Üstökös pacsirtafű	(<i>Polygala comosa</i>)
Vízi gamandor	(<i>Veronica prostrata</i>)
Lecsepült veronika	(<i>Teucrium scordium</i>)
Keskenylevelű aggófű	(<i>Senecio erucifolius</i> var. angustifolius)
Homoki zsellérke	(<i>Thesium ramosum</i>)
Hólyagos habszegfű	(<i>Silene cucubalus</i>)

Vízi csillaghúr	(Stellaria aquatica)
Szelíd keserűfű	(Polygonum mite)
Szulák k.	(Polygonium convolvulus)
Tengerparti kígyófü	(Triglochin maritimum)
Deres szittyó	(Juncus inflexus)
Sulymos sás	(Carex muricata)
Róka sás	(Carex vulpina)
Nádas csenkesz	(Festuca arundinacea)
Gumós perje	(Poa bulbosa)
Keresztes békalencse	(Lemna trisulca)
Széleslevelű gyékény	(Typha latifolia)

B. Ültetett lomberdők

4., 5. sz. Ültetett akácerdőt, tiszta állományban csak az erdő jobb felében találunk. Ahogy a nedves részekhez közeledünk, úgy keveredik tölgygel, nyárral, szillel, s az erdő nedves, lápos balfelében úgyszólván teljesen el is tűnik. A térképen 4. sz.-al jelzettek csaknem tiszta állományok a Dózsa György dűlőben (22 hrsz.) lévő Arany János (jelenleg nincs használatban) iskola mellett, Krisztus-tövissel (*Gleditsia triacanthos*) és ezüsthával (*Elaeagnus angustifolia*) keveredik, az 5. sz. részeken tölgygel, nyárral (*Quercus robur*, *Populus alba*, *P. canescens*), mindkét fajta szillel (*Ulmus campestris*, *U. scabra*), bodzával (*Sambucus nigra*) kevert. A szürke nyár és akác csemeték a szatymazi útelágazás közelében szinte járhatatlan, szúrós cserjebozótot képeznek.

Aljnövényzete:

Hamvas szeder	(<i>Rubus caesius</i>)
Erdei gyömbérgyökér	(<i>Geum urbanum</i>)
Orvosi ziliz	(<i>Althaea officinalis</i>)
Ebnyelvű fű	(<i>Cynoglossum officinale</i>)
Kígyószisz	(<i>Echium vulgare</i>)
Piros árvasalán	(<i>Lamium purpureum</i>)
Fekete ebszőlő	(<i>Solanum nigrum</i>)
Fekete ökörfarkkóró	(<i>Verbascum nigrum</i>)
Vérehulló fecskefű	(<i>Chelidonium majus</i>)
Fali kányazsázsa	(<i>Diplotaxis muralis</i>)
Hamuka	(<i>Berteroa incana</i>)
Szürke repcsény	(<i>Erysimum diffusum</i>)
Füles ikravirág	(<i>Arabis auriculata</i>)
Betyárkóró	(<i>Erigeron canadensis</i>)
Réti peremisz	(<i>Inula britannica</i>)
Fbszékfű	(<i>Matricaria maritima</i> ssp. <i>inodora</i>)
Nagy bojtortján	(<i>Arctium lappa</i>)
Réti zörgőfű	(<i>Crepis biennis</i>)
Fehér mécsvirág	(<i>Melandrium album</i>)
Kender	(<i>Cannabis sativa</i>)
Fedél roznok	(<i>Bromus tectorum</i>)
Puha r.	(<i>Bromus mollis</i>)

Nádas csenkesz	(<i>Festuca arundinacea</i>)
Sovány perje	(<i>Poa trivialis</i>)
Csomós ebir	(<i>Dactylis glomerata</i>)
Fakó muhar	(<i>Setaria glauca</i>)

6.—7. sz. Túlnyomórészt nyárfaerdők, az említett három típus szerint. Az erdőállomány legnagyobb részét s egyben a fakitermelés alanyát képezik. A legutóbbi esztendőben a csőszháztól északra eső részben kivágtak néhány közepes korú nyárfát, ami elegendő volt ahhoz, hogy az erdő egyik ritkasága, a tarka nőszirm (Iris variegata) termőhelyét elpusztítsák.

Tavaszi aljnövényzetével, szakvezetővel a legjobb kirándulási s gyűjtési célokra alkalmas. Már február végén, márciusban ellepik az erdőalját az itt »hóvirág«-nak nevezett tarka sáfrány (*Crocus variegatus*) fehér lilás, csíkos lepelcimpás virágocskáit, a mezei tyúktaréj (*Gagea pratensis*) s az ibolya (*Viola canina*), továbbá apró *Veronica* fajok s tavaszi törpe sásfélék. Majd az erdőjelző maradványnövény, a Salamonpecsétje (*Polygonatum latifolium*) s később a nyáreleji hagymás növények, különböző ernyősök uralják az erdő alját, aztán kifejlődik a csalán-, és szeder bozót, nyárvégi és őszi gyomvegetációval. A két láprét közötti elegyes és kétszintű nyárasok higrofil aljnövényzete figyelemreméltó. Itt nő a mezei macskagyökér egyik változata (*Valeriana officinalis* var. *exaltata* = var. *altissima*) is. A kereszttel jelzett, kivágott öreg mocsártölgy helye körül fiatal tölgy és kőris példányok között erdei zombékos alakul ki. Ősszel másodszor virágzik az erdő alján a mócsári gólyahír. A kőris és szil vékonyabb törzseire komló (*Humulus lupulus*) liánja kapaszkodik.

Az erdő keleti, s félig déli határát képező, az év legnagyobb részében száraz árok mentén, keskeny erdőszegély húzódik, melyben az eddig ismert összes fafélésegek és cserjék képviselve vannak. A külső erdőszegélyen az ecetfával (*Ailanthus glandulosa*), ültetett ostorfákkal (*Celtis occidentalis*) sőt akáccal (*Robinia pseudo-acacia*) is találkozunk.

Mezei szarkaláb	(<i>Consolida regalis</i>)
Sokvirágú boglárka	(<i>Ranunculus polyanthemos</i>)
Orvosi somkóró	(<i>Melilotus officinalis</i>)
Fehér s.	(<i>Melilotus albus</i>)
Zászlós csüdfű	(<i>Astragalus onobrychis</i>)
Édeslevelű cs.	(<i>Astragalus glycyphyllus</i>)
Szürke müge	(<i>Asperula glauca</i>)
Erdei mácsonya	(<i>Dipsacus silvester</i>)
Orvosi ziliz	(<i>Althaea officinalis</i>)
Apró gólyaorr	(<i>Geranium pusillum</i>)
Méreggyilok	(<i>Cynanchum vincetoxicum</i>)
Európai kunkor	(<i>Heliotropium europaeum</i>)
Mezei gyöngyköles	(<i>Lithospermum arvense</i>)
Borostyánlevelű repkény	(<i>Glechoma hederacea</i>)
Csilláros ökörfarkkóró	(<i>Verbascum lychnitis</i>)
Szöszös ö.	(<i>Verbascum phlomoides</i>)
Korai veronika	(<i>Veronica praecox</i>)

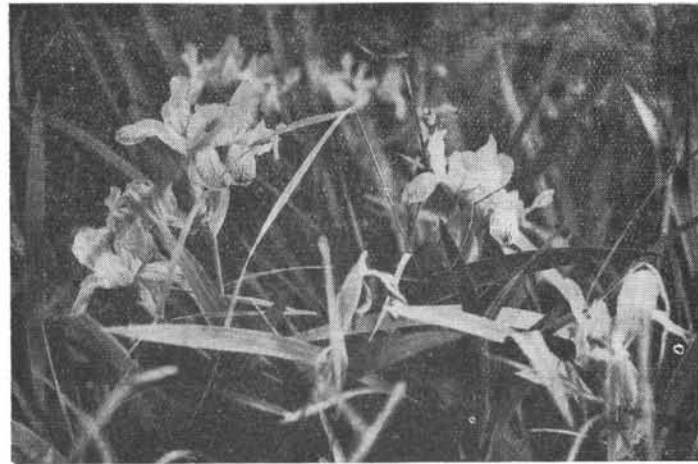
a) Ültetett fiatal
fenyves az erdő
északi felében.

b) Tündérrózsa
(*Nymphaea alba*).

c) Az erdő pusztuló ritkasága:
Tarka nőszirmom
(*Iris variegata*).

Borostyánlevelű v.	(<i>Veronica hederifolia</i>)
Beléndekfű	(<i>Hyoscyamus niger</i>)
Réti útifű	(<i>Plantago media</i>)
Füstike	(<i>Fumaria officinalis</i>)
Fürtös repcsény	(<i>Erysimum repandum</i>)
Sebforrasztó zsombor	(<i>Sisymbrium sophia</i>)
Erdei aranyvessző	(<i>Solidago virga-aurea</i>)
Bojtorján szerbtövis	(<i>Xanthium strumarium</i>)
Nagy bojtorján	(<i>Arctium lappa</i>)
Lyukaslevelű orbáncfű	(<i>Hypericum perforatum</i>)
Homoki madárhur	(<i>Cerastium semidecandrum</i>)
Gomolyos madárhur	(<i>Cerastium glomeratum</i>)
Sziki m.	(<i>Cerastium dubium</i>)
Baracklevelű keserűfű	(<i>Polygonum persicaria</i>)
Lapulevelű k.	(<i>Polygonum lapathifolium</i>)
Nagy csalán	(<i>Urtica dioica</i>)
Fürtös homoki liliom	(<i>Anthericum liliago</i>)
Fekete hagyma	(<i>Allium atropurpureum</i>)
Kígyó h.	(<i>Allium scorodoprasum</i>)
Bajuszos h.	(<i>Allium vineale</i>)
Pusztai sárma	(<i>Ornithogalum gussonei</i>)
Borzas sás	(<i>Carex hirta</i>)
Erdei szálkaperje	(<i>Brachypodium silvaticum</i>)
Sédbúza	(<i>Deschampsia caespitosa</i>)
Sima komócsin	(<i>Phleum phleoides</i>)

C. Ültetett csemeteerdők

8—9. sz. A faállomány pótlására négy helyen akác- és nyárcsemetétet ültettek. Csak az erdő job' felében indokolt ez a telepítés, a 2. sz. láprét és az ültetett fenyves között semmi esetre sem. Ez utóbbi telepítés feltétlenül kiküszöbölendő. Növényzete a nyárfás és a rét tagjaiból, s ezekhez járuló gyomokból tevődik össze.

D. Fenyőerdők

10. sz. A faállománya feltétlenül az erdő legértékesebb része, a négy, fekete- és erdei fenyőből (*Pinus nigra*, *P. silvestris*) álló fenyőrészet, érdekes és egymástól eltérő aljnövényzetével. Az 1954—55. években, állítólagos »kiöregedés« (?) címén legszebb részét, az iskola mellett mind egy szálíg kiirtották. Pótlásáról nem gondoskodtak, helyén részben gyomvegetáció alakult ki, részben kukorica, csalamádé és cirok díszlik.

A legfelső erdőréssz meglehetősen ritkás, tisztásain mocsári növények telepedtek meg. Aljnövényzete (ez a terület régebben szintén tölgyes lehetett) ennek a résznek a legszebb. Pusztai csenkeszes (*Festuca sulcata*) gyepejében a széleslevelű nőszőfű (*Epipactis helleborine*), az apróvirágú hatszegfű (*Silene parviflora*), a lila ökörfarkkóró (*Verbascum phoeniceum*), a nyúlárnyék (*Asparagus officinalis*) a feltűnőbbek. Az elmúlt évben itt piros madársisakot (*Cephalanthera rubra*) is gyűjtöttem.

a) Kivágott öreg fűz a 3. sz. lápból

b) Közepes korú szálfenyő maradványok az erdő déli szegélyén

c) Tőzegpáfrány (*Dryopteris thelypteris*)

Az erdei tisztás növényei:

Borzas Kata	(<i>Nigella arvensis</i>)
Sárkerekp lucerna	(<i>Medicago falcata</i>)
Magyar szapuka	(<i>Anthyllis polyphylla</i>)
Kaszanyüg bükköny	(<i>Vicia cracca</i>)
Vetési b.	(<i>Vicia angustifolia</i>)
Tarka koronafürt	(<i>Coronilla varia</i>)
Réti lednek	(<i>Lathyrus pratensis</i>)
Deres buvákfű	(<i>Bupleurum pachnospermum</i>)
Hegyi len	(<i>Linum austriacum</i>)
Bürök gémmorr	(<i>Erodium cicutarium</i>)
Farkas kutyatej	(<i>Euphorbia cyparissias</i>)
Amerikai kőrís	(<i>Fraxinus pennsylvanica</i>)
Apácavirág	(<i>Nonea pulla</i>)
Közönséges infű	(<i>Ajuga genevensis</i>)
Osztrák zsálya	(<i>Salvia austriaca</i>)
Mezei zs.	(<i>Salvia pratensis</i>)
Kakukfű	(<i>Thymus sp.</i>)
Parlagi pereszlény	(<i>Satureja acinos</i>)
Vadrezeda	(<i>Reseda lutea</i>)
Törpe árvácska	(<i>Viola kitaibeliana</i>)
Réti Margitvirág	(<i>Chrysanthemum leucanthemum</i>)
Bábakalács	(<i>Carlina vulgaris ssp. intermedia</i>)
Tartós szegfű	(<i>Dianthus diutinus</i>)
Kakuk homokhur	(<i>Arenaria serpyllifolia</i>)
Mezei tikszem	(<i>Anagallis arvensis</i>)
Fürtös gyöngyike	(<i>Muscari racemosum</i>)
Üstökös gy.	(<i>Muscari comosum</i>)
Pusztai csenkesz	(<i>Festuca sulcata</i>)
Pelyhes zabfű	(<i>Avenastrum pubescens</i>)
Réti ecsetpázsit	(<i>Alopecurus pratensis</i>)

A csőszház felé haladva, elérjük a második fenyvesrészt. Jóval kevesebb fajból áll az aljnövényzete, mert a terület is szárazabb. Felső felében 10 db fekete nyárfa magaslik ki a fenyők közül. Sűrűn egymás mellé vannak ültetve, jó lenne kiritkítani. A csárda közelében levő, (térképen + -el jelzett helyen) óriási nyárfa helyett ezeket kellett volna kivágni! Ebben az erdőrészben nem találunk Orchideát. A 30-as években itt még gyűjtöttem párkányos bangót (*Orphrys sphegodes ssp. araneifera*). A tisztáson az éles mosófű (*Chrysopogon gryllus*) alkot kisebb társulást.

A harmadik részleg az elsőhöz hasonló aljnövényzetű. A nőszőfűvet és a madársisakot a poloskaszagú kosbor (*Orchis coriophora*) helyettesíti. Sok a kalapos gomba.

a) Fűz-, nyár- kőris- tölgy ligeterdő részlet. b) Mocsárrét az edró középső részén.
c) Láprét az erdő déli részéből. d) Kivágott öreg mocsártölgy (Hadnagy Béla felv.).

Jóval érdekesebb a tisztás növényzete:

Tövises iglice	(<i>Ononis spinosa</i>)
Cicó	(<i>Thymelea passerina</i>)
Ligetszépe	(<i>Oenothera biennis</i>)
Lózsálya	(<i>Salvia verticillata</i>)
Ligeti zsálya	(<i>Salvia nemorosa</i>)
Szurokfű	(<i>Origanum vulgare</i>)
Gyujtoványfű	(<i>Linaria vulgaris</i>)
Reketyelevelű gy.	(<i>Linaria genistifolia</i>)
Közönséges szemvidító	(<i>Euphrasia stricta</i>)
Nagy kakascimer	(<i>Rhinanthus glaber</i>)
Pongyola harangvirág	(<i>Campanula sibirica</i>)
Apróvirágú habszegfű	(<i>Silene parviflora</i>)
Sovány csenkesz	(<i>Festuca pseudovina</i>)
Réti csenkesz	(<i>Festuca pratensis</i>)
Rezgőfű	(<i>Briza media</i>)
Tarackos tippan	(<i>Agrostis alba</i>)

A nagy láp, s az országút között terül el a negyedik, egyben legidősebb fenyvesrészleg. Aljnövényzete a lehulló tűlevelek alomja, másrészt a fenyves záródása, a megváltozott fényviszonyok következtében néhány keresztesvirágút (Galléros tarsóka = *Thlaspi perfoliatum*, fali kányazsázsa = *Diplotaxis muralis* és a toronyszál = *Turritis glabra*), továbbá vadpaprikát v. méreggyilokot (*Cynanchum vincetoxicum*), papsajtot, v. erdei mályvát (*Malva sivestris*) leszámítva jóformán hiányzik.

E. Rontott, erdőirtásos terület

11. sz. Részben a kivágott fenyveserdő, s az erdő délkeleti csücskében irtásos, gyomos területrészek, mint szegyenfoltok feltétlenül felszámolandók.

Növényzete:

Akác	(<i>Robinia pseudo-acacia</i>)
Kék iringó	(<i>Eryngium planum</i>)
Murok	(<i>Daucus carota</i>)
Csattanó maszlag	(<i>Datura stramonium</i>)
Közönséges ternye	(<i>Alyssum alyssoides</i>)
Sebforrasztó zombor	(<i>Sisymbrium sophia</i>)
Betyárkóró	(<i>Erigeron canadensis</i>)
Hamvas zörgőfű	(<i>Crepis tectorum</i>)
Homoki ballagófű	(<i>Salsola kali</i> ssp. <i>ruthenica</i>)
Parti laboda	(<i>Atriplex litoralis</i>)
Szörös disznóparéj	(<i>Amaranthus retroflexus</i>)
Kender	(<i>Cannabis sativa</i>)

Egérárpa	(<i>Hordeum murinum</i>)
Tövisperje	(<i>Tragus racemosus</i>)
Csillagpázsit	(<i>Cynodon dactylon</i>)

F. Száraz, csenkeszes rét

12. sz. Az erdő közepén széles, valamikor nagyobb kiterjedésű rét terület. Egy része már művelés alatt áll. Most csak a száraz rét növényzetét közlöm:

Homoki pimpó	(<i>Potentilla arenaria</i>)
Ezüstös p.	(<i>Potentilla argentea</i>)
Üstökös pacsirtafű	(<i>Polygala comosa</i>)
Vajszínű ördögsem	(<i>Scabiosa ochroleuca</i>)
Apró nefelejcs	(<i>Myosotis micrantha</i>)
Tarlóvirág	(<i>Stachys annua</i>)
Korai veronika	(<i>Veronica praecox</i>)
Ujjaslevelű veronika	(<i>Veronica triphyllos</i>)
Piros fogfű	(<i>Odontites rubra</i>)
Pásztortáska	(<i>Capsella bursa-pastoris</i>)
Pusztai cickafark	(<i>Achillea setacea</i>)
Törpe árvácska	(<i>Viola kitaibeliana</i>)
Budai imola	(<i>Centaurea sadleriana</i>)
Magyar i.	(<i>Centaurea pannonica</i>)
Homoki i.	(<i>Centaurea arenaria</i>)
Homoki fátyolvirág	(<i>Gypsophila arenaria</i>)
Szürke káka	(<i>Holoschoenus romanus</i>)
Sovány csenkesz	(<i>Festuca pseudovina</i>)
Karcsú fényperje	(<i>Koeleria gracilis</i>)

G. Éles mosófűves rét

13. sz. Védelem szempontjából a legfontosabb. Barázdált csenkeszes (*Festuca sulcata*) és éles mosófűves (*Chrysopogon gryllus*) gyepeiben ékes vasvirág (*Xeranthemum annuum*), pusztai cickafark (*Achillea setacea*), réti zsálya (*Salvia pratensis*), nyúlárnyék (*Asparagus officinalis*) és csillagpázsit (*Cynodon dactylon*) fordul elő a többiek között.

A dombhát az erdő széléig nyúlik. Tülső oldalán, már az erdőn kívüli réten, kora tavasszal a daravirág (*Erophila verna*) fehér, hóhoz hasonló szőnyege, ősszel pedig a homoki kikerics (*Colchicum arenarium*) lila foltjai lepik be.

A néhány, az erdő sarkában kivágott szálfenyő helyén, felforgatott talajon a fenyérfű (*Andropogon ischaemum*), s a mélyedésekben a deres szittyó (*Juncus inflexus*) nő a halvány iszapi gyopár (*Gnaphalium luteo-album*), s a rókasás (*Carex vulpina*) társaságában.

H. Művelés alatt álló területek

14. sz. Elsősorban az erdőirtásos helyeken alakultak ki, így az erdő északi részében, a csőszház környékén, a nagy réten, s az erdő déli csücskében, az országút mellett. Gazdasági szempontból lényegtelenek, s csak az erdő szépségének rovására mennek. Feltétlenül felszámolandók.

Az iskolaépület környékén napraforgótáblában nagy mennyiségben gyűjtöttem a bókoló vajvirágot (*Orobanche cumana*), mely az Alföldön jelenleg egyre nagyobb területeket hódít meg.

A csőszház környékén, s a csárdaépület mellett (jelenleg a környéki szőlő, s egyéb gyümölcsfelvásárló épülete) több fekete, v. savanyúeperfa (*Morus nigra*) csupán disznóhízalás céljait szolgálja.

Flóraelem — életforma viszonyok

Egy terület növényzetének tagjait származásuk, bevándorlásuk iránya, vagy jelenlegi elterjedésük szerint szokták csoportosítani. Eszerint beszélnek *koz m o p o l i t a*, azaz a Föld egész területén vagy nagy részén, *a d v e n t i v*, behurcolt, vagy szándékosan megtelepített, *e n d e m i k u s*, valamely területen kizárólagosan honos, vagy *s u b e n d e m i k u s*, a szomszédos területen is szorványosan előforduló fajokról. Szorosabban vett földrajzi értelemben: *c i r c u m p o l a r i s* fajokról, melyek az Északi Sark körüli kontinenseken (Európa, Ázsia, Észak-Amerika) élnek, *k o n t i n e n t a l i s* fajokról, melyek földrészünk keleti-délkeleti vagyis kontinentális felében — *k ö z é p - e u r ó p a i*, európai, *b a l k á n i* stb. fajokról, melyek jelzett területen uralkodnak, továbbá *m e d i t e r r á n* elemekről, melyek az örökzöld mediterrán-táj lakói, s innen terjedtek északra, Közép-Európába, vagy keletre. Ami pedig az életformát illeti: ez a környezethez való alkalmazkodást tükrözi, rendszerük pedig az egyes növények áttelelő, megújuló szervei helyzetén, továbbá védelmi berendezésén alapszik. Fás növények áttelelő szervei, rügyei magasan, kúszó, törpecserjéké kevéssel a talaj felett vannak, s utóbbiaknál a hótakaró védi a kiszáradástól az áttelelő részeket. Hagymás növényeknél ezek a szervek a talajban, míg vízi növényeknél a vízben, vagy iszapban helyezkednek el. Az életforma hűségesen fejezi ki elsősorban a növényfaj viszonyát a termőhely éghajlatához.

A gyűjtött (eddig 308) növények alapján elkészítettem az erdő növényzetének flóraelem, s életforma százalékarányát, összehasonlítva Hargitai Nagykőrös környékén gyűjtött 748, illetve Pócs az »Akadémiai erdő«-ben gyűjtött (jóval nagyobb területen) 310 növényfajával. A két területnek (Zsombói és Akadémiai-erdő) növényvilága csaknem 50%-ban azonos fajokból tevődik össze (140 faj). A táblázatban feltüntetett nagyobb eltérések abból adódnak, hogy Hargitai dolgozatában a flóraelem értékelésnél több elemet (pl. euráziai, circumpoláris, endemikus, subendemikus, pontusi, ill. kontinentális) összevontan közöl, továbbá Pócs területén láprétek nincsenek. A táblázatban végezetül feltüntetett Timár-féle adatok, a Tiszamentére vonatkozóan, jó összehason-

lítási lehetőséget nyújtottak, mint a területhez legközelebb fekvő, határos flórajárás adatai.

		Zsombói e.	Nagyk. Akad. e.	Tiszam.	
Em.	Közép-európai	13 (4,2%)	4,1%	2,9%	1,8%
Eu.	Európai	32 (10,5)	46,0	10,0	7,2
Eua.	Euráziai	128 (41,6)	—	34,0	31,7
Cp.	Circumpolaris	25 (8,5)	—	5,0	7,2
K.	Kozmopolita	32 (10,5)	9,3	9,6	12,1
Adv.	Adventiv	9 (2,9)	1,5	6,8	10,1
End.	Endemikus	5 (1,4)	2,0	1,3	1,0
S. end.	Subendemikus	3 (0,9)	—	0,3	1,8
Kt.	Kontinentális	20 (6,4)	5,6	10,0	7,9
P.	Pontusi	9 (2,9)	11,2	3,6	1,4
P-M	Pontusi mediterr.	8 (2,5)	6,5	4,2	4,2
Pan-Balk.	Pannon-balkán	3 (0,9)	0,2	1,3	0,4
M.	Mediterrán	21 (6,8)	4,6	11,0	12,0

Életformák:

MM.	Fák	8 (2,6%)
M.	Cserjék	18 (5,8)
N.	Félcserjék	2 (0,6)
Ch.	Törpecserjék	4 (1,3)
H.	Évelők	133 (43,5)
G.	Hagymás, gumós stb.	35 (11,5)
HH.	Vízi, mocsári n.	23 (7,5)
TH.	Kétévesek	18 (5,8)
Th.	Egyévesek	65 (21,4)

Javaslat az erdő védelmére:

Az elmondottakból kitűnik, milyen volt az erdő növényvilága, faállománya. A további pusztítások megakadályozásával (ne vágjuk ki a kiöregedő fenyőfákat, és tartsuk meg »tanúfáknak« a biológiailag végső korhatárig), erdei növények visszatelepítésével (pl. mocsártölgy példányok, a környéki tanyák »virágoskertjeibe« széthurcolt tarka nőszirm, tőzegpáfrány stb.), újabb fafélések betelepítésével (pl. a homokot jól bíró virginiai boróka, s mások), s nem utolsósorban az erdő felső lombszintjének átalakításával az eredeti kép visszaállítható. A nyárfatermelésre vonatkozó tudományos eredmények elősegítése érdekében helyes lenne egy nyárfagyűjtemény (populétum) létesítése. Ezzel nyerne az erdészet és szakemberek véleményének meghallgatásával az erdő védelme tudományos szempontból is biztosítható volna.

Összegezve, a Zsombói erdő jelen állapotában is (mint amúgy is ritka, ültetett alföldi erdő, részben természetes erdő helyére ültetve, ritka erdei növénymaradványaival) figyelemreméltó természeti objektum. Kevés költséggel, legalább az erdőterület déli harmadát, a lárpréttel, a mellette levő, éles

mosófüves réttel, ültetett fenyvessel és mocsárerdővel, drótkerítéssel el lehetne határolni. Egy kisebb, szakkutatókból (esetleg a szegedi Móra Ferenc Múzeum) álló munkaközösség szívesen vállalkozna ennek tudományos felügyeletére.

Csongor Győző

- Csongor Győző*: A Magyar Alföld Leontodonjairól. M. Tud. Egyet. Biol. Intézetének Évkönyve, 1954. 2. köt. 211–214.
- Hargitai Zoltán*: Nagykőrös növényvilága I. A flóra. Debreceni Ref. Koll. Tanárképző int. Dolgozatai 17. sz. 1937, 1–53.
- Kiss Ferenc*: Szeged erdészete. Erdészeti Lapok. 1939. III–VIII. füz.
- Lányi Béla*: Csongrád megye flórájának előmunkálatai. MBL. XIII. 1915. 232–274.
- Muhi Jánosné—Pálfi György*: Adatok a zombói láp faunájához. Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve. 1957. 101–109.
- Pócs Tamás*: A rákoskeresztúri »Akadémiai erdő« vegetációja. Bot. Közl. XLV. 1954. 283–295.
- Sztriha Kálmán*: Kiskundorozsma története. Szeged, 1937. 158.
- Zólyomi Bálint*: »A kiskundorozsmai Zsombó-erdő« c. előadása. Bot. Közl. XLIV. 1947. 85.
- Magyar Tud. Akadémia*: Erdészeti Kongresszus anyaga. M. Tud. Akadémia Agrár tud. Oszt. Közl. B.-pest, IV. 1–2. sz. 1954.

NOS DEVOIRS POUR PRENDRE LA DÉFENSE DE LA NATURE
DES ENVIRONS DE SZEGED
LA FORÊT DE ZSOMBÓ

La forêt de Zsombó, qui se trouve non loin de Szeged, se fait remarquer par la variété de sa flore. On y trouve des bois de frêne, de chêne, de saule, de sapin (*Pinus nigra*, *Pinus silvestris*) et trois prés de marécage. L'auteur nous donne encore la caractéristique de la végétation (308 espèces de végétaux) et il traite les conditions des formes de vie, les éléments de flore de Tiszavidék et ceux du terrain situé entre la Tisza et le Danube: pour finir il propose de faire de la forêt de Zsombó un bois de réserve.

A SZEGEDI FEHÉRTŐ ZUZMÓFLÓRÁJA

A vonuló madarairól és madárritkaságairól ma már világszerte ismert »vad-vízország«, a szegedi Fehértó monografikus feldolgozásából a zuzmók ismeretése mindmáig hiányzik. Ennek a hiánynak pótlását célozza jelen dolgozatom, amelyben régebbi megfigyeléseim és 1953 óta rendszeresen folytatott gyűjtéseim alapján a fehértavi halgazdaság és környékének zuzmóflóráját ismertetem. A Szegedtől É—ÉNy-ra, kb. 7—8 km távolságban elterülő Fehértó szikes mocsárvilága hazánk legnagyobb, esős időszakban, tehát legnagyobb kiterjedésekor 2467 kat. holdnyi területű, magas szódatartalmú szikes tava. Hosszú ideig természetes gyűjtőmedencéje volt az Alföld legmélyebb pontján (kb. 81 m. s. m.) a Duna-Tisza hátságról lezúduló vadvizeknek. A Duna-Tisza szabályozás, a tó területét átszelő csatornarendszer megépítése és a halastó céljait szolgáló ártézi kútak vizének felhasználása után a Fehértó és környékének képe megváltozott. A tó délkeleti részén 1932-ben rizstermelést folytattak, 1935 óta pedig kb. 1300 kat. holdat kitevő területe halgazdaság céljait szolgálja. A megmaradt területből Szeged városa 1938-ban *Dr. Beretzk Péter* ornitológus javaslatára 350 kat. holdat védelem alá helyezett. A rezervátum területe 1946-ban állami tulajdonba ment át s ma csaknem kétszerese az eredetinek. De a mezőgazdasági művelés előrehaladása következtében megváltozott a tó körüli szikes legelők képe is. Az állatállomány mind kisebb területre szorult össze s az intenzív legeltetés mindjobban igénybe veszi az egyébként is sovány növényzetű legelőterületet. A sok ló, szarvasmarha, juh és háziszarvas ürüleke a talaj felületén bomlik vagy az eső által a talajba mosva annak nitrogén tartalmát növeli.

A Fehértó vize s így talaja is sókban gazdag. A sótartalmat kálium-, nátrium-, kalcium-, magnézium kationokból és klorid-, hidrokarbonát, valamint karbonát anionokból álló sók alkotják. Legmagasabb a nátriumkarbonát (»sziksó«, szóda) tartalom, amely főleg esők után gyűlik össze a talajfelületen, s az elpárolgó vízből »sziksó« formájában seperhető mennyiségben kiválik.

A halastó nyári, szaporító és nevelő medencéit és telettetés céljait szolgáló medencesorát töltések tagolják szét, amelyekre főleg *Salix alba* és *Salix alba* x *triandra* fákat ültettek. Ezek a fűzfák, továbbá a gazdasági épületek és a vadászház köré ültetett más, jórészt díszfa-félék, mint pl. az *Ailanthus glandulosa*, *Elaeagnus angustifolia*, *Lonicera tatarica*, *Ligustrum vulgare*, *Platanus acerifolia*, *Populus canadensis*, *Robinia pseudacacia*, *Sophora japonica*, *Tamarix tetrandra*, stb. a zuzmók számára jó aljzatot képeznek.

Anyagom túlnyomó része a Fehértó szorosabban vett belső, a halgazdaság céljait szolgáló területéről származik, ahol a talajról, a töltéseket a vizmosástól védő különböző, főleg hipersztén-augit-andezitből készült kőburkolatról, a halastó üzemeltetését szolgáló ún. »mútárgyak«-ról, (zsilipek, átérésztő csatornák, cement és meszhabarcs burkolatáról, etető tartályok cement felületéről, téglalapítményekről és a már felsorolt fafélék törzséről gyűjtöttem. Gyűjtöttem és coenológiai felvételeket készítettem még a rezervátumon, továbbá a tó környékén Sándorfalvától és a Gyevi fertőtől Matyérig és az Öthalom dombsoráig (87 m. s. m.) elterülő szikes legelőkön, amelyek a fehértavi táj természetes képéhez tartoznak s a tó által meghatározott klimatikus tényezők hatókörébe esnek. Nem vizsgáltam azonban a tó körül található lakóházak, tanácsok, gazdasági épületek tetőzetén, kerítésein élő zuzmókat, mert ezek a létesítmények nem jellemzők a vizsgálati területre.

A fehértavon és környékén a következő talajféleségek fordulnak elő. Szürkés színű *futóhomok*, amely — különösen az északi határterületen — szőlő telepítésére alkalmas. Seperhető *szikso*, amely messziről feltűnik szürkésfehér színével, a fekete színű *humuszos iszap*, a mélyebb szikes teknőkben található ugyancsak fekete színű *réti agyag*, a nedves állapotban csúszós-folyós sárgászöld színű *szikes lösz*, a jégkor idején hullott s vízi csigaházakat tartalmazó *vízi lösz*, az ugyancsak a jégkorból eredő, a dombhátakra hullott, szárazföldi csigaházakat tartalmazó *szárazföldi lösz*, amely magasabb kalciumkarbonát tartalmú, likacsos szerkezetű talaj.

A talajféleségek változékonyságának megfelelően változatosak a Fehértó és környéke növénytársulásai is. A talaj fizikai állapotának, sótartalmának, a kiemelkedéseknek és bemélyedéseknek, tehát a szárazság és nedvesség viszonyok mikroklimatikus érvényesülésének megfelelően egymáshoz közel eső foltokon is eltérő virágos és virágtalan társulásokat találunk, amelyek viszont ugyanazon a területen is különböznek az évszakok változásával. Lényeges eltérés mutatkozik a tavaszi-nyári és az őszi vegetáció között. Nem célom az, hogy a terület virágos növénytársulásait ismertessem, csupán a rendelkezésemre álló irodalom és a szegedi Móra Ferenc Múzeum Fehértó kiállítása anyagának alapján sorolom fel azokat a legjellemzőbb phytocoenosisokat, amelyek a terület szociológiai arculatát megadják és amelyeknek mohaszintjében különböző zuzmófajokat, zuzmó-moha társulásokat figyelttem meg.

A *tavaszi-nyári* aspektusban a taposott szikesek jellemző gyomtársulása a *Hordeetum hystricis*, az elposványosodó, lassú vízfolyású levézető csatornákra jellemző az *Agrostideto-Glycerietum fluitantis*, a szikpadkára az *Achilleeto-Festucetum pseudovinae*. Ősszel a szikes tófenéken a *Crypsidetum aculeatae*, a nedvesebb foltokon *Acorelletum pannonicum*, a szikfokokon a *Puccinellietum limosae*, a szikpadkákon az ekkor már *Statice gmelini*-ben, *Scorsonera cana*-ban, *Inula britannica*-ban gazdag *Achilleeto-Festucetum pseudovinae*, a vaksziken a *Camphorosmetum annuae*, a tó északi, homokos, erősen szikes partjain a *Suedetum maritimae*, a száraz, taposott tófenéken a *Chenopodietum urbicum* magas kórós társulása jelenik meg. Télen már csak az őszi növényzet száraz maradványai, az itt-ott kiemelkedő magasabb kórók tagolják a széljárta, egyhangú táj képét. A fehértó területén és a környékén élő zuzmófajok és társulások a *Saxideserta* formációcsoportba tartoznak. Ebbe a formációcsoportba a vizsgálati területről származó *Aerophyton* zuzmótársulások közül két talaj-kőzet-téglakó (petrophyton), egy fakérgen megtelepülő (epiphyton) és egy, az aljzat

tekintetében a petrophyták és az epiphytonok között átmenetet képező epixyl (lignicola) zuzmótársulás tartozik.

Az andezit burkolat felületén előforduló *Aspicilia-s Verrucarium nigrescentis*, továbbá a *Salix* és *Populus* törzseken megtelepülő *Xanthorietum parietinae obligat petrophyta*, illetőleg *obligat epiphyta* zuzmótársulások. A partvédő nádsövény lecövekелésére használt száraz akácfakarókon előforduló, főleg *Lecanora* és *Caloplaca* fajokból álló töredéktársulások ezzel szemben *fakultatív szociációk*, amelyeknek egyes tagjai megtalálhatók élő fák törzsén éppúgy, mint kőzetek felületén, sőt ugyanaz a faj előfordulhat mindhárom aljzaton is. Ilyenek a *Caloplaca pyracea*, *Lecanora albomarginata*, *Lecanora albescens*.

A választó töltéseken és a szikfokok, illetőleg a szikpadkák talaján előforduló *Dermatocarpon hepaticum*, amelyek a tömegesen megjelenő *Ceratodon purpureus* lombos mohával s a kocsonyás, száraz időben hártyszerűen össze-száradó *Nostoc commune* moszattal társulnak, nem foghatók fel önálló zuzmó-asszociációként, hanem szorosan hozzátartoznak az *Achillea-s Festucetum pseudovinae*, illetőleg a *Pucinellietum limosae* mohaszintjéhez. Ezeket nem is tárgyalom elkülönítve. Az epiphyton zuzmótársulások ökológiai viszonyainak tekintetében a nedvesség és fényviszonyoknak megfelelően *xerophil*, *mesophil*, *hygrophil* és *sciophil* törzseket szokás megkülönböztetni. A halastó területe lombos fának legtöbbször a *mesophil* típusú. Ilyenek a víz szélére ültetett *Salix*-ok is, amelyeknek a töve sokszor a vízben áll. A törzseken ennek ellenére a leg-szélsőségesebb viszonyok uralkodnak, szabadon érvényesül rajtuk a szél szárító hatása s csak részben védi a kiszáradástól a partot szegélyező nádas beárnyékolása. A halastótól és a szabad vízfelülettől távolabb ültetett törzsek még ezt a védelmet sem élvezhetik s így kifejezetten *xerophil* jellegűek. Így érthető, hogy törzsükön igénytelen, szárazságtűrő zuzmók uralkodnak, amelyek *xerophil* társulásban egyesülnek s ezekből csaknem teljesen hiányoznak az árnyékkedvelő, nagyobb nedvességigényű fajok.

A tó felületén nyári meleg napokon különösen nagy mértékben érvényesülő inszoláció és a szabadon száguldó szelek szárító hatása oly nagymértékű elpárolgást idéznek elő, hogy ezzel kapcsolatban — *Irmédy-Molnár L.* adata szerint — egy-egy vegetációs időszakban a tó vizének 73%-a elpárolog. Ily nagymértékű szárító hatással csak a szárazságtűrő, nagy alkalmazkodó képességű epiphyton zuzmók képesek megküzdeni.

Az alábbiakban néhány, a Fehértó területére jellemző zuzmótársulás jellemzését és szintetikus listáját közlöm:

Xanthorietum parietinae

A *Xanthorietum parietinae* a Fehértó területén előforduló lombos fák (*Salix alba*, *Populus alba*, *Robinia pseudacacia*, *Fraxinus pennsylvanica* stb.) törzsein jelenik meg. Rendesen a törzs talaj feletti szintjét foglalja el, de egyenes törzsű, koronás fánál megtalálható a törzs egész magasságában, alacsony törzsű, megnyúlt fűzekben pedig a vastagabb ágakra is kiterjed. Erősen *nitrophil* és *koniophil* zuzmótársulás. A törzseknek rendesen azokon a felületein található, ahol a kedvezőle-nebb nedvességviszonyok következtében mohok már nem telepedhetnek meg. Kül-sőleg jól felismerhető, sárga színével messziről feltűnő karakterfaján kívül a Fehértó területén kevés más fajt tartalmaz.

Az asszociáció szintetikus listája a következő:

	D	K(20)
<i>Karakterfaj:</i> Xanthoria parietina	1—4	V
<i>Akcesszorikus fajok:</i>		
a) Lichenes: Physcia ascendens	1—3	IV
Physcia orbicularis	+—1	IV
Physcia stellaris	+—2	II
Lecanora carpinea	+—2	II
Lecidea elaeochroma	+—2	I
Xanthoria lobulata	+	I
Rinodina pyrina	+	I
Caloplaca pyracea	+	I
b) Bryophyton: Radula complanata	+—1	I

Akcidens fajok: (csak egy felvételen fordulnak elő alacsony D értékkel): Lecanora hageni, Parmelia sulcata, P. glabra, P. elegantula.

A fajlista alapján ez a társulás a a Xanthorietum parietinae Physciás változatának felel meg. Feltűnő, hogy az akcesszorikus tagok közül hiányoznak a Xanthorietumot felváltó szukcesszióra mutató fajok, a lombtelepű Parmelia-k s az egész listából hiányoznak a galytelepű Evernia-k, amelyek más területeken, hasonló korú és fizikai állapotú törzseken a Xanthorietumban meg szoktak jelenni. Itt azonban a nagyobb felmelegedésnek kitett, szárazabb, szellősebb törzseken, még a törzsek talaj feletti, viszonylagosan nedvesebb részén sem találhatók.

Ha a Xanthorietum parietinae karakter- és akcesszorikus fajait telepük külső alakja szerint vizsgáljuk, akkor kitűnik, hogy 5 lombtelepű faj mellett 5 kéregtelepű is szerepel. Ez azt mutatja, hogy a fehértaivi Xanthorietumok fiatalok, még alig fejlődtek túl a kéregtelepű állapotban. Érdekes összehasonlítani ezeket a társulásokat más magyarországi területeken megfigyelt Xanthorietumok fiziognómiájával és fajszámával. *Felföldy Lajos* (1945) a Balaton tihanyi partvidékén olyan, mindössze 7 tagból álló »erősen koniophil szövetkezetet« talált, amelyet a jellemző fajon kívül 3 lombtelepű és 3 kéregtelepű faj alkotott. Ugyancsak *Felföldy* (1941) a debreceni Nagyerdőből olyan 10 tagból álló Physcia-s Xanthorietumot ír le, amelyben az akcesszorikus tagok között 1 galytelepű, 6 lombtelepű zuzmó és egy májmoha fordul elő. Saját, a Xanthorietum parietinae viszonyaira vonatkozó vizsgálataim szerint a jól kifejlődött Xanthorietumok ennél sokkal gazdagabb fajlistát tartalmaznak. A fehértaivi társulások legközelebb állanak *Felföldy* által Tihanyban Salix babylonica törzseken megfigyelt állományokhoz, amelyekre ugyancsak jellemző a Parmelia-k és Evernia-k teljes hiánya.

A hazai Xanthorietum parietinae társulási viszonyai irodalmilag is jól ismertek. Ezért fehértaivi részletes felvételeim közlését e helyen nem tartom szükségesnek.

Verrucarietum nigrescentis

Ezt a zuzmótársulást a szegedi körtöltés téglafelületén, a szegedi várrom idős tégláin és szelvényében az Alföldön tetőfedő cserepeken több alkalommal megfigyeltem. A fehértaivi előfordulási viszonyok azonban sok tekintetben eltérnek más lelőhelyek környezeti tényezőitől. Másutt a magasabb kalcium tartalmú téglákon és cserepeken a Verrucarietum akcesszorikus fajai közül több olyan zuzmó jelenik meg, amelyek a fehértaivi lelőhelyen, savanyú andezitburkolaton sokkal kisebb értékkel szerepelnek.

Itt viszont, a nagy kovasav tartalmú kőzeten egy olyan, Szeged környékéről eddig ismeretlen faj, az *Aspicilia viridescens* kerül magas *D* (+—4) és *K* (IV) értékkel az asszociációba, amely az alföldi *Verrucarietum nigrescentis*-re merőben szokatlan. (V. ö. az 1. sz. táblázattal.)

Más lelőhelyeken, bázikus aljzaton a *Staurothele*-s (*Endocarpon*-os) *Verrucarietum nigrescentis*, a Fehértó, főleg hiperszten-augit-andezitjeinek, porfiros szövetű andezitjeinek a szerpentines kőburkolatának felületén, 48—50%, sőt 54—55% kovasav tartalom mellett az *Aspicilia*-s *Verrucarietum nigrescentis* fejlődik ki.

Szintetikus listája a következő:

	<i>D</i>	<i>K</i> (20)
Karakterfaj: <i>Verrucaria nigrescens</i>	+ — 4	V
Akcesszorikus fajok:		
a) <i>Lichenes</i> : <i>Aspicilia viridescens</i>	+ — 4	IV
<i>Candelariella aurella</i>	+ — 2	IV
<i>Endocarpon cataleptum</i>	+ — 1	III
<i>Caloplaca festiva</i>	+ — 1	IV
<i>Lecanora albomarginata</i>	+ — 3	III
<i>Lecanora albescens</i>	+ — 1	III
<i>Caloplaca aurantiaca</i>	+	II
<i>Physcia orbicularis</i>	+ — 1	III
<i>Xanthoria parietina</i>	+ — 1	III
<i>Lecanora muralis</i>	+ — 2	I
<i>Caloplaca pyracea</i>	+ — 1	I
b) <i>Bryophyton</i> : <i>Bryum argenteum</i>	+ — 1	I

Akcidentális (csak egy felvételben fordul elő): *Leptogium pulvinatum* + értékkel,

Az asszociáció érdekessége az, hogy az andezitburkolaton előforduló egyes fajai más aljzaton is megjelennek. Így a *Physciákat*, *Xanthoriát*, *Lecanora albomarginatát* és *L. muralist* megtaláltam a már fentebb említett száraz, kilúgozott felületű akácfa-karókon is. Itt azonban ezek a fajok a kedvezőtlen mikroklímátikus viszonyok következtében nem képesek önálló társulássá alakulni.

Egyes szerzők, így 1954-ben a párizsi VIII. Nemzetközi Botanikai Kongresszuson a zuzmók phytoszociológiai viszonyairól tartott beszámolójában *P. DuVigneaud*, annak a nézetüknek adnak kifejezést, hogy helytelen a zuzmóasszociációkat önálló csoportokban elkülöníteni. Azok csak a virágos társulások mohaszintjének növényei-ként foghatók fel. A fatörzseken megjelenő epiphyton társulásokat sem elkülönítve, hanem a moszatokkal és mohokkal együtt kell vizsgálni. Egyes »pionir« zuzmó-társulásokról azonban *DuVigneaud* is elismeri, hogy önálló társulásként, önálló asszociációként kezelhetők. Ilyenek a *Verrucarietalia* és *Rhizocarpetalia* csoportba tartozó társulások.

Ennek megfelelően az *Aspicilioso viridiscente Verrucarietum nigrescentis* is méltó az »asszociáció« elnevezésre. Önálló asszociációként kell felfogni az ugyancsak csupasz téglá, cement vagy más kőzettelületeket kedvelő *Caloplacetum decipiensis* társulást is.

Caloplacetum decipiensis

Az Alföld területéről először Zentáról, majd a szegedi körtöltésről írtam le ezt a mészhabarcsot és téglafelületet kedvelő asszociációt. Bazifil, az ország egész te-

rületén gyakori zuzmótársulás, amely cementépítményeken, mészhabarcson éppúgy pionir-együttes, mint andeziten az *Aspicilia-s Verrucarietum nigrescentis*.

A fehértavi állományok szintetikus listája a következő:

	D	D(25)
<i>Karakterfaj: Caloplaca decipiens</i>	+ — 4	V
<i>Akcesszorikus fajok:</i>		
<i>Candelariella aurella</i>	+ — 4	V
<i>Verrucaria nigrescens</i>	+ — 3	V
<i>Endocarpon cataleptum</i>	+ — 2	V
<i>Caloplaca teicholyta</i>	+ — 2	IV
<i>Lecanora albescens</i>	+ — 2	IV
<i>Lecanora albomarginata</i>	+ — 2	II
<i>Physcia orbicularis</i>	+ — 1	I
<i>Physcia caesia</i>	+	I
<i>Physcia ascendens</i>	+	I

Akcidentálisan, csak egy felvételen előforduló fajok:

a) *Lichenes: Lecanora campestris* 1, *Caloplaca citrina* 1, *Lecidea carpathica* 1, *Verrucaria muralis* +.

b) *Bryophyton: Bryum capillare* + — 1.

A fehértavi társulások érdekessége, hogy az akcesszorikus tagok között két, az Alföldről kevésbé ismert zuzmó, a *Lecidea carpathica* és a *Caloplaca teicholyta* is szerepel. A mohok szerepe még alárendelt, mindössze egy lombos moha faj jelenik meg az akcidentális fajok között. A halastó területén épített zsilipek sima cementfelületén és tégláin talált társulásokról coenológiai felvételeket készítettem. Ezek közül 25 felvételemet a 2. sz. táblázat mutatja be.

A felsoroltakon kívül más, a fentiekhez hasonlóan jól körülhatárolható zuzmótársulás a Fehértó területén és környékén nem található. Ez a szélsőséges ökológiai viszonyok, a megtelepedésre alkalmas aljzat és a területen fellépő kultúrnövények hatásának következménye. A tó körül legeltetésre használt töretlen területeken ma már nem található két, a karbonátos szikések legelőinek gypsintjére jellemző zuzmó, a *Cladonia foliacea* és *Cl. endiviaefolia*, amelyeket 10—15 évvel ezelőtt még magam is gyűjtöttem ezen a területen.

A sovány juhlegelőkön, főleg szikpadkák felületén a *Puccinellietum distantis limosae* és az *Achielloso Festucetum pseudovinae* mohaszitjében viszont több apró, főleg kocsonyástelepű zuzmó él és dacol a kiszáradás veszélyével. Ilyenek a *Dermatocarpon hepaticum*, amelynek kéregszerű, barnás telepei alig különböztethetők meg a cserepes, repedezett talajfelülettől, a kocsonyás zuzmók közül a *Collema coccophorum* és *C. pulposum*, amelyek éppúgy, mint az itt tömegesen előforduló *Nostoc commune* moszat a nyár és az őszi száraz időszakokban kemény, fekete hártává száradnak. A szikpadkák zuzmóival néhány fonalas kékmoszat, a mohok közül pedig a halastó töltéseiben különböző *Bryumok* és *Camptothecium* fajok, a Gyevi fertőn és a rezervátum területén pedig a *Ceratodon purpureus* társulnak.

Figyelemreméltó adat a *Caloplaca (Gasparrinia) decipiens* var. *incrustans* előfordulása talajon. Ezt az élénksárga bevonatot képező zuzmót egyetlen le-lőhelyen, a rezervátum keményre száradt talaján *Festucetum pseudovinae* cse-

nevész állományában találtam. Kő- vagy téglalakó zuzmó. Talajon való előfordulása ritka és szokatlan.

Mint madárjárta terület érdekességét kell megemlítenem, hogy a tó ÉNy. felé eső területén levő »Korom-sziget«-en, elég kemény vadlúd ürüléken két steril zuzmótelepet találtam. A telepek fiatalok, zsengek voltak, apotheciumuk még nem fejlődött ki. A telepek a *Lecanora albomarginata* fiatal telepéhez voltak hasonlóak, amelyek a nitrogéndús aljzaton gyors fejlődésnek indultak. A hazahozott telepeket laboratóriumi környezetben sem sikerült termő állapotba hozni s így közelebbről meghatározhatók nem voltak. A madársziklák és a guánók zuzmói jól ismertek. Állati excretumról származó zuzmókra vonatkozólag hazai irodalmi közlemény is megjelent *Dr. Szatala Ödön* tollából, aki *Kelebia* környékéről, *Lepus timidus* egy éves excretumáról írt le kéregtelepű zuzmófajt (*Caloplaca pyracea* var. *musciola*), amely a Fehértó területéről is előkerült, elhalt, száraz *Festuca* tövekről. Madártrágyán előforduló zuzmóról a fehér-tói lelet az első magyarországi adat.

A Fehértó területén és környékén előforduló zuzmófajokat termőhely és aljzat szerint csoportosítva az itt (244—245. oldal) következő táblázatban foglaltam össze.*

ENUMERATIO

specierum Lichenum in territorio »Szeged-Fehértó-collectorum.

Verrucariaceae

Verrucaria muralis Ach. — Ad muros caementaceos cisternarum circum lacum aedificatum.

Verrucaria nigrescens Pers. — Ibidem, et in superficie lapidum andesiticarum, ad murosque latericios.

fo. *nigricans* A. Zahlbr. — Supra lapides andesiticas.

Dermatocarpaceae

Dermatocarpon hepaticum Ach. — Prope pagum »Sándorfalva« in pascuis »Gyevi Fertő« supra terram argillaceo nitrosam inter muscos.

Endocarpon cataleptum (Ach.) Serv. — Supra lapides andesiticas.

Collemaceae

Collema coccophorum Tuck. — In Festuceto pseudovinae is pascuis circum lacum.

Collema pulposum (Bernh.) Ach. — Ibidem.

var. *granulatum* Ach. — (*C. granulatum*) Ach. (Röhl.) — Prope pagum Sándorfalva in pascuis »Gyevi-fertő« supra terram argillaceo nitrosam inter muscos.

Leptogium pulvinatum (Hoffm.) Cromb. — In superficie lapidum andesiticarum.

* Anyagom meghatározását *Dr. Szatala Ödön* (Budapest, Természettudományi Múzeum Növénytára), szíves volt felülvizsgálni. Észrevételeit kéziratomban összeállításkor felhasználtam. Segítségéért ezúton is hálás köszönetet mondok.

Lecideaceae

** *Lecidea carpathica* (Körb.) Szat. — Ad muros latericios cisternarum cataractarumque.

Lecidea elaeochroma Ach. — Ad cort. Robiniae pseudacaciae.

	Élő fák törzsén											Elhalt növényi részekén	Kőzeten, talajon										
	<i>Elaeagnus angustifolián</i>	<i>Fraxinus pennsylvanicán</i>	<i>Ligustrum vulgare</i> n	<i>Lonicera tataricán</i>	<i>Platanus acerifolián</i>	<i>Populus albán</i>	<i>Populus canadensis</i> en	<i>Quercus roburon</i>	<i>Robinia pseudacacián</i>	<i>Salix albán</i>	<i>Tamarix tetrandrán</i>		<i>Ulmus laevis</i> en	<i>Ulmus scabrán</i>	Mohagyepeken	Fenyőfadeszken	Akacia karókon	Körisfa karókon	Madárútleken	Andesiten	Cementen és mészhabarcson	Téglián	Szódás talajon
<i>Verrucaria muralis</i>																					+		
„ <i>nigrescens</i>																					+	+	
<i>Endocarpon cataleptun</i>																					+		
<i>Dermatocarpon hepaticum</i>																							+
<i>Collema coccophorum</i>																							+
„ <i>pulposum</i>																							+
<i>Leptogium pulvinatum</i>																					+		
<i>Lecidea carpathica</i>																						+	
„ <i>elaeochroma</i>									+														
<i>Lecanora albescens</i>																					+		
„ <i>albomarginata</i>														+							+	+	
„ <i>alophana</i>								+	+							+					+	+	
„ <i>campestris</i>																						+	
„ <i>carpineae</i>								+	+		+												
„ <i>hagenii</i>										+						+							
„ <i>muralis</i>																					+		
„ <i>rugosella</i>																	+						
„ <i>subfuscata</i>															+	+							
„ <i>subrugosa</i>																							
<i>Aspicilia viridescens</i>																					+		
<i>Lepraria candellaris</i>										+													
<i>Candelariella aurella</i>																					+	+	
„ <i>vitellina</i>																							
<i>Parmelia elegantula</i>		+															+						
„ <i>glabra</i>																							
„ <i>sulcata</i>																							
<i>Caloplaca aurantiaca</i>																							+
„ <i>cerinella</i>																							

	Élő fák törzsén													Elhalt növényi részekén	Közetén, talajon								
	Elaeagnus angustifolián	Fraxinus pennsylvanicán	Ligustrum vulgáren	Lonicera tataricán	Platanus acerifolián	Populus albán	Populus canadensisén	Quercus roburon	Robinia pseudacacián	Salix albán	Tamarix tetrandrán	Ulmus laevisen	Ulmus scabrán		Mohagyepeken	Fenyőfadeszken	Akácfa karókon	Kórista karókon	Madarirtíléken	Andesiten	Cementen és mészhabarcson	Téglián	Szódás talajon
Caloplaca cerina						++			+	+													
" citrina																							
" decipiens																						+	
" festiva																						+	+
" murorum																						+	
" pyracea			+			+	+		+	+	+	+	+							+		+	
" teicholyta																							
Xanthoria lobulata		+	+			+	+	+	+	+	+	+	+										
" parietina	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+			+				+
Buellia punctata															+								
Rinodina pvrina			+			+	+		+	+	+	+	+			+							
Physcia aipolia										+	+	+	+										
" ascendens	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+								+	+	+
" caesia																							
" orbicularis	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+			+					+	+	+
" stellaris	+	+																					
" tenella																							
Anaptychia ciliaris									+														

Lecanoraceae

Lecanora albescens (DC.) Flk. — In superficie lapidum andesiticarum prope viam publicam.

fo. *monstrosula* A. Zahlbr. — Ad muros latericios cisternarum.

Lecanora (Squam.) *albomarginata* (Nyl.) Szat. — Ad muros caementaceos et latericios cisternarum; supra muscos in superficie lapidum andesiticum crescentos.

Lecanora allophana (Ach.) Röhl. — Ad cort. Robiniae pseudacacie et Quercus roboris.

Lecanora campestris (Schaer.) Hue. — Ad muros latericios cisternarum.

Lecanora carpinea (L.) Vain. — Ad cort. Salicis albae in summo aggeribus et ad lignum siccum Robiniae.

var. *coerulescens* (Hag.) Flag. — Ibidem.

var. crenulata Sommfrt. — Ibidem et in caulibus amortuis Festucarum in territorio »Reservati«.

Lecanora (Squam.) muralis (Schreb.) Rabh. — In summo stipitum, ligno sicco Fraxini factarum.

Lecanora subfuscata H. Magn. — Ad lignum siccum Pini silvestris et in summo stipitum e ligno Robiniae factarum.

Lecanora subrogosa Nyl. — Ad cort. Quercus roboris et in summo stipitum e ligno Robiniae factarum.

* *Aspicilia viridescens* Mass. — In superficie lapidum hypersten-augit-andesiticum prope viam publicam.**

Lepraria candelaris (L.) E. Fr. — Ad cort. Populi albae et Salicis albae.

Candelariella aurella (Hoffm.) A. Zahlbr. — Ad muros caementaceos cisternarum aliorumque aedificiorum.

Candelariella vitellina (Ehrh.) Müll.-Arg. — In superficie stipitum ex ligno Robiniae factarum.

! *var. assericola* Räs. — In superficie tabulis e ligno Pini factis.

Parmeliaceae

Parmelia elegantula (A. Zahlbr.) Szat. — Ad cort. Fraxini pennsylvanicae.

Parmelia glabra (Schaer.) Nyl. — Ad cort. Robiniae pseudacaciae.

Parmelia physodes (L.) Ach. — In superficie stipitum e ligno Robiniae factarum.

Parmelia sulcata Tayl. — Ad cort. Robiniae pseudacaciae.

fo. munda Oliv. — Ad cort. Robiniae pseudacaciae.

fo. albida Oliv. — Ibidem.

Caloplacaceae

Caloplaca aurantiaca Hoffm. — Ad lapides andesiticas.

Caloplaca cerinella Müll.-Arg. — Ad cort. Salicis albae.

Caloplaca cerina (Ehrh.) Th. Fr. — Ad cort. Salicis albae, Populi tremulae et Tamaricis tetrandrae.

Caloplaca citrina Hoffm. — Ad muros latericios cisternarum.

Caloplaca (Gasp.) decipiens (Arn.) Sydow. — Ad muros latericios cisternarum.

** *var. incrustans* A. Zahlbr. — Supra terram nitrosam in Festuceto territ. reservati inter muscos.

fo. cinerascens Erichs. — Ad muros latericios cisternarum.

Caloplaca festiva (Fr.) Zw. — In superficie lapidum andesiticarum.

Caloplaca murorum Hoffm. — Ad muros caementaceos cisternarum.

* *var. radiata* Hue. — Ibidem.

Caloplaca pyracea Ach. — Ad cort. Fraxini, Populi, Robiniae, Salicis et Tamaricis tetrandrae. — In stipites ligno Robiniae factas et in tabulis e ligno Pini sivistris factis.

var. holocarpa (Ehrh.) Th. Fr. — In summo stipitum ex ligno Robiniae factarum.

var. muscicola (Schaer.) Lojka. — In caulis emortuis Festucarum supra terram nitrosam in reservato.

Caloplaca teicholyta Ach. — In superficie laterum aedificiorum aquaticorum.

Theloschistaceae

Xanthoria lobulata (Fkl.) B. de Lesd. — Ad cortices Fraxini pennsylvanicae, Mori albae, Populi, Quercus roboris, Salicis albae, Tamaricis tetrandrae, Ulmi. — Ad stipites e ligno Robiniae factas.

var. turgida (Shaer.) Hillm. — Ad cort. Ulmi laevis, ad lignum siccum Robiniae et in saepes tabulis factas.

Xanthoria parietina (L.) Th. Fr. — Ad omnia prius iam enumerata substrata.

* *var. adpressa* Mereschk. — Ad cortices arborum frondosarum. In ligno exsiccato Robiniae.

* *var. submonophylla* Hillm. — Ad cortices Salicis albae et Populi canadensis.

var. vulgaris Stein. — Ad cortices arborum frondosarum.

fo. chlorina Oliv. — Ad cort. Quercus roboris, Tamaricis tetrandrae et Salicis albae. — Ad stipites el ligno Robiniae factas.

fo. cinerascens Sandst. — Ad cort. Fraxini pennsylvanicae et Tamaricis tetrandrae in expositione N. et N. W. — Ad lignum Robiniae.

* *fo. nodulosa* Hillm. — Ad cort. Populi canadensis, Tamaricis tetrandrae et ad lignum emortuum Robiniae.

fo. polyphylla (Fw.) Hillm. — Ad cort. Populi canadensis et Robiniae pseudacaciae.

Buelliaceae

Buellia punctata (Hoffm.) Mass. — Ad lignum Pini.

Rinodina pyrina (Ach.) Arn. — Ad cortices Salicis albae, Populi, Fraxini, Mori, Tamaricis tetrandrae et ad stipites ex ligno Robiniae factas.

Physciaceae

Physcia aipolia (Ehrh.) Nyl. — Ad cort. Ulmi laevis et Salicis albae.

var. acrita (Ach.) Hue. — Ad cort. Robiniae pseudacaciae.

Physcia ascendens Bitt. — Ad cortices Elaeagni, Ligustri, Lonicerae, Platani acerifoliae, Fraxini, Quercus roboris, Populi, Robiniae, Salicis albae, Tamaricis tetrandrae. — Ad muros caementaceos cisternarum et in superficie stipitum ez ligno Robiniae factarum.

Physcia caesia (Hoffm.) Nyl. — Ad lapides serpentineo-schistosas et ad muros caementaceos cisternarum.

Physcia orbicularis (Neck.) Du Rietz. — Ad cortices Elaeagni, Fraxini, Ligustri, Lonicerae tataricae, Platani acerifoliae, Populi, Salicis, Tamaricis tetrandrae. — Ad lapides andesiticas, ad muros caementaceos cisternarum. — Supra muscos. — In summe stipitum ex ligno Robiniae factarum.

var. virella (Ach.) Dt. et S. — Ad cortices Elaeagni, Fraxini, Mori albae, Platani, Populi, Robiniae, Salicis, Tamaricis tetrandrae et Ulmi laevis.

Physcia stellaris (L.) Nyl. — Ad cort. Quercus roboris, Elaeagni angustifoliae, Fraxini pennsylvanicae, Robiniae pseudacaciae et Salicis albae.

var. radiata (Ach.) Harm. — Ad cort. Salicis albae, Robiniae pseudacaciae, Ulmi campestris.

var. rosulata (Ach.) Nyl. — Ad cort. Robiniae pseudacaciae et Salicis albae.

fo. tuberculata (Kernst.) D. T. et S. — Ad cort. Salicis albae et Ulmi laevis.

Physcia tenella Bitt. — Ad cort. Fraxini Pennsylvanicae et Robiniae pseudacaciae.

Anaptychia ciliaris (L.) Mass. — Ad cort. Robiniae pseudacaciae.

A rendszertani felsorolás 17 genusba tartozó 47 speciést, 17 varietast és 11 formát tartalmaz. Valamennyi új adat a Fehértó területére, a ** -gal jelzettek újak az Alföldre, az * -gal jelzettek pedig Szeged flórájához is. A *Candelariella vitellina* (Ehrh.) Müll.-Agr. var. *assericola* Räs. (!) új adat Magyarország zuzmóflórájához.

Gallé László

FLORA LICHENICA LACUS »FEHÉRTÓ« SZEGEDIENSIS

Auctor in hoc dissertatione lichenes territorii nitrosi »Fehértó« Szegediensis locorumque vicinorum tractat, que ab urbe Szeged in regione N. N. W. sita sunt.

In parte Coenologica operis lichenum associationes *Xanthorietum parietinae Physcietosum*, *Verrucarietum nigrescentis Aspicilietosum* et *Caloplacetum decipientis* describit, que in hae regione inveniuntur. In parte systematica 47 species, 17 varietates et 11 formas enumerat, que in 17 generibus ponuntur. *Candelariella vitellina* (Ehrh.) Müll.-Arg. var. *assericola* Räs. novum ad floram lichenum Hungariae.

L. Gallé

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Beretzk Péter: A fehértói rezervátum biológiai jelentősége. — Móra Ferenc Múz. Évk. Szeged. 1956. p.: 147—154.
2. Felföldy Lajos: A debreceni Nagyerdő epiphyta vegetációja. — Acta Boeobot. Hung. Tom. IV. 1941. p.: 35—73.
3. Felföldy Lajos: Vegetáció tanulmányok a Tihanyi Fél-sziget északi partvonalán. — Magyar Biol. Kut. Int. Munkái. XV. köt. Tihany, 1943. p.: 42—74.
4. P. A. DuVigneaud: Rapport sur l'étude phytogéographique et phytosociologique des Lichens. — VIII. Congr. de Bot. Paris. 1954. Sect. 18. p.: 17—20.
5. Főriss Ferenc: Újabb adatok Szeged és környéke zuzmóflórájához. — Acta Botan Tom. I. Szeged. 1942. p.: 94—101.
6. Gallé László: A szegedi körtöltés zuzmóflórája. Áll. Klauzál Gábor gimn. Évk. az 1938—39. tanévre. — Szeged. 1939. p.: 1—10.
7. Gallé László: Szegedi zuzmóasszociációk. — Fol. Crypt. Vol. I. Szeged. 1930. col.: 933—944.
8. Gallé László: Zuzmók a szegedi várról. — Bot. Közl. XXXVIII. köt. Bpest. 1941. p.: 143—146.
9. Gallé László: Zuzmók Zenta és környékéről. — Acta Biol. Tom. III. Szeged. 1935. p.: 260—272.
10. Irmédi-Molnár László: A szegedi Fehértó. — Föld és Ember. IX. évf. Bpest. 1929. p.: 138—159.
11. Kárpáti István: Kultúrhatás a természetes táj vegetációjára. — Szegedi Fehértó. — Szegedi Tud. Egyet. Biol. Int. Évk. I. köt. Szeged. 1950. p.: 65—72.
12. Szatala Ödön: Lichenes Hungariae, I—III. — Fol. Crypt. Vol. I—V. Szeged—Kolozsvár. 1930—1942.
13. Szatala Ödön: Lichenologica fragmenta. — Fol. Crypt. Vol. II. Szeged. 1939. col. 493—494.
14. V. P. Savicz: Podvodnije lišajniki. — Sporov. rast. Fasc. V. Leningrad. 1950. p.: 148—170.
15. Véghné Varga Izabella: Adatok a szegedi Fehértó növényi mikrovegetációjához. — A szegedi Ped. Főisk. Évk. Szeged. 1956. p.: 169—179.

* A zuzmók számára aljzatként szolgáló kőzeteket Dr. Mezősi József egyet. docens (Szeged, Egyet. Ásványtani Intézet) határozta meg. Szíves fáradozásáért fogadja hálás köszönetemet.

1. táblázat

Verrucarietum nigrescentis aspicilosum viridiscentis

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	D	K
<i>Verrucaria nigrescens</i>	2	3	2	2	2	3	3	1	1	4	+	1	3	3	3	1	1	1	2	1	+—4	V
<i>Aspicilia viridescens</i>	3	3	4	2	3	4	3	4	2	+	4	3	—	2	—	—	—	—	2	—	+—4	IV
<i>Candelariella aurella</i>	+	+	—	+	1	+	+	—	2	—	—	+	1	+	+	2	+	2	1	—	+—2	IV
<i>Endocarpon cataleptum</i>	1	1	+	1	+	+	—	—	+	+	+	—	+	—	1	—	—	—	—	—	+—1	III
<i>Caloplaca festiva</i>	+	+	—	1	+	1	+	—	+	+	+	—	1	—	—	+	—	—	—	—	+—1	IV
<i>Lecanora albomarginata</i>	1	+	—	1	—	+	—	—	+	+	—	—	1	+	3	3	3	3	2	1	+—3	III
„ <i>albescens</i>	+	+	+	1	+	—	—	—	+	+	—	—	—	+	+	—	—	—	—	—	+—1	III
<i>Caloplaca aurantiaca</i>	+	+	—	+	—	—	—	—	+	+	—	—	—	—	+	—	—	—	—	—	+	II
<i>Physcia orbicularis</i>	1	—	—	+	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+—1	I
<i>Xanthoria parietina</i>	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+—1	I
<i>Lecanora muralis</i>	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+—2	I
<i>Caloplaca pyracea</i> (!)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	+—1	I
<i>Bryum argenteum</i> (moha)	1	+	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+—1	I

Acidentalis, csak egy felvételben fordul elő: *Leptogium pulvinatum*: + értékkel.

1–20. felvétel. Szeged, Fehértó.- 1954. VII. 25.- Hypersten-augit-andesit blokkokból készült partvédő kőzetburkolaton.- Az egyes felvételi területek nagysága 2 dm² volt.- Expositio: N. W. W., a kikövezett partszakasz dőlése 42° ugyanebben az irányban. A kőzetfelület jól megvilágított, nyitott helyzetű, árnyékmentes, az egész együttes ennek megfelelően xerophil jellegű.

2. táblázat

Caloplacetum decipiens

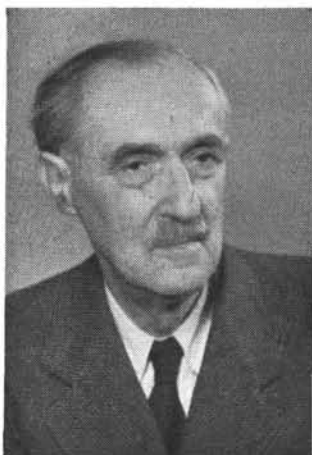
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	D	K		
<i>Caloplaca decipiens</i>	3	4	4	3	1	3	3	3	1	+	+	2	+	1	2	1	+	1	+	1	+	1	+	+	1	+	+	4	V
<i>Candelariella aurella</i>	2	+	+	1	1	+	+	+	1	4	2	3	2	4	3	2	4	2	3	4	3	4	3	2	3	+	+	4	V
<i>Verrucaria nigrescens</i>	1	+	+	+	—	—	—	+	1	3	2	3	2	3	3	3	2	1	1	1	2	2	1	2	1	+	+	3	V
<i>Endocarpon cataleptum</i>	1	1	1	+	+	1	—	+	+	1	1	+	1	2	1	2	1	1	+	+	1	1	1	2	2	+	+	2	V
<i>Caloplaca teicholyta</i>	—	—	—	+	1	+	1	—	—	1	+	—	+	1	1	2	2	+	1	+	+	1	1	+	1	+	+	2	IV
<i>Lecanora albescens</i>	1	+	—	+	2	—	+	+	—	1	+	+	—	+	+	+	+	—	—	+	—	1	+	1	+	+	+	2	IV
<i>Caloplaca murorum</i>	—	—	—	2	+	—	—	—	1	—	—	—	—	—	+	+	—	—	—	—	—	—	—	+	2	—	+	2	II
<i>Lecanora albomarginata</i>	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	2	+	—	—	—	—	—	+	2	II
<i>Physcia orbicularis</i>	1	+	+	+	+	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	+	+	1	II
<i>Physcia caesia</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	—	—	—	—	—	—	+	—	I
<i>Physcia ascendens</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	—	—	—	—	—	—	+	—	I

Akcidentalis, csak egy felvételben előforduló fajok:

Lecanora campestris 1, *Caloplaca citrina*, *Lecidea carpathica* 1, *Verrucaria muralis* + (zuzmók) és *Bryum capillare* +—1 (moha).

1.—9. felv. *Szeged—Fehértó*, 1954. VII. 25.- Zsilipszekerény csupasz téglafelületén, W. expositio-ban, függőleges helyzetben 20 cm-től 100 cm talajszint feletti magasságban.

10.—25. felv. *Szeged—Fehértó*, 1954. VII. 29.- Zsilipszekerény sima cementfelületén, a vízszint felett 30—79 cm magasságban. A 10—14. és a 19—25. felvétel N., N. W. és N. E. expositio mellett a zsilip külső, növényzet által kissé beárnyékolt felületén, a 15—18. felvétel pedig az ugyancsak árnyékos belső, nyirkos, párás felületéről való,

CS. SEBESTYÉN KÁROLY
1876—1956

Aki utoljára marad, az teszi be az ajtót. Most ez az én kötelességem, mert én maradtam utolsónak abból a — ma úgy mondanók — munkaközösségből, amely 1920-tól a Móra Ferenc vezette szegedi városi múzeumban együtt dolgozott.

Rajta kívül csak egy főhivatású munkatárs volt: Sebestyén Károly, aki, mint polgári iskolai tanár, szolgálatételre — államsegélyként — a múzeumhoz kapott beosztást. A többiek: Szász Gyula igazgató-tanító, Czögler Kálmán reáliskolai tanár és jómagam — akkor szintén a reáliskola tanára, — inkább a múzeum szeretetétől, semmint busás jövedelmű mellékfoglalkozást űzők, vetjük utunkat nap nap után, pontosan délután négy órára a Kultúrpalota felé, hogy kiki a maga beosztásában végezze önkéntesen és szívesen vállalt feladatát vagy, hogy éppen a másoknak segítsen abban a munkában, amely pillanatnyilag sürgősebb volt a sajátjánál. A szegedi és vele együtt a magyar vidéki múzeumügy nem éppen megvetendő szellemi és fizikai munkát egyaránt végző dolgozói voltunk mindahányan.

Móra Ferenc volt a múzeum és könyvtár igazgatója, de soha senkinek sem kellett mondania, mi a dolga. A nélkül is tudta mindenki a maga kötelességét. A »gazda« természetesen minden munkáról tudott, nem azért, mert felelős számadója volt a kettős intézménynek és ebben a minőségben ellenőrizni akarta volna a munkát, hanem azért, mert minden érdekelte, ami birodalmában, az »imperiumban« történik.

Nyáron még csak lehetett volna tudtán kívül dolgozni, de emlékezem olyan téli hónapokra, amikor kölcsönként ponyvával a félmagasságában lezárt egyetlen teremben együtt dolgoztunk valamennyien, és szükségképpen nem is volt titok, amit csináltunk. Nem is közlünk került ki az az ember, aki éppen ezekben az időkben, ebben a »sátorban« dolgozva lapozgatta a szegedi hírlapok előbbi éveinek számait és azokból igyekezett minél több un. kompromittáló adatot összeírni a forradalmár Móráról, pár arasznyira az ő asztalától. Senkinek se jutott eszébe, hogy megnézzze, mit csinál, mit jegyezget, milyen adatokat ír, vagy ferdít, mert ebben a sátorban a legteljesebb szabadság uralkodott, ami nem is lehetett volna másként ott, ahol Móra Ferenc volt az első dolgozó. Hogy volt, aki visszaélt ezzel a szabadsággal, az nem a múzeum — főleg a tanügyi főhatóság által — mindig ferde szemmel nézett szellemére jellemző.

Sebestyén Károly ebben az időben kapta beosztását és így egész idejét a múzeumnak szentelhette. Már Tömörkény igazgatása idején is dolgozott itt,¹ de az első világháború után közvetlenül irányítóan bekapcsolódhatott a múzeumrendezés és rendbentartás munkájába.

1920-ban már készen volt, a kor követelményeinek megfelelően felállított, egy szobából álló régiségtár. Zsúfoltsága ellenére is tanított ez a gyűjtemény, mert minden tárgya mellett értelmetadó felirat, a szekrényekben gondosan fogalmazott és megírt magyarázószövegek szolgáltak a látogatók okulására. Ez volt abban az időben az egyetlen terem az egész Magyarországon, amely a tudomány állásának megfelelő népszerűsítő feladatot végzett. Tudatos előzménye volt ez a csaknem három évtized után megindult nagyarányú fejlődésnek.

Készen állott már ebben az időben a természetrajzi osztály, ha csupán rendszertani felállításban is, de olyan magyarázó feliratokkal, amelyek Móra Ferenc legszebb írásai között is helyet foglalhatnak. Sajnos, ezeknek a mintaszerű olvasnivalóknak az újabb átrendezések idején nyomuk veszett és csak egynek-egynek töredéke maradt meg ott, ahol a múzeumról szóló ismertetések — a nagy nyilvánosság számára — is megjelentek.² Olyan vonzóak voltak már az első sorok is, hogy aki belekezdett az olvasásba, nem hagyta abba, míg a végére nem ért. Az elgondolások, a sok külföldi múzeumot látott Sebestyén Károlytól, az előkészítés Czögler Kálmántól, a szellemi kivitel Móra Ferentől származott.

A huszas évek folyamán egymás után készültek el — közérővel — az új kiállítások. Előbb a várostörténeti- és fegyverkiállítás, majd a néprajzi osztály teljes átrendezése, végül az akkor nagy lendülettel újra megindult ásatások anyagából, az alagsorban elhelyezett régészeti kiállítás.

¹ Még, mint könyvtár látogató írja A Somogyi-Könyvtár és a közönség c. cikkét (Szeged és Vidéke, 1912. II. 7.), később, már, mint odakapcsolódott munkatárs ír: A Somogyi Könyvtár és Városi Múzeum címen (Szegedi Napló, 1917. VII. 26.)

² Móra Ferenc, Szegedi tulipántos láda. II. 71–72.

Hogy a gyűjtött leletekből Szeged környékének honfoglalás előtti történetét bemutató régiségtár lett, abban valamennyiünk közös munkáján túl, Sebestyén Károlynak volt a legnagyobb érdeme.

Ebben az időben Mórát erősen igénybe vette az a magyarányú és nagyértékű szépirodalmi és publicisztikai tevékenység, amely miatt a kiásott régészeti anyaggal már nemigen tudott foglalkozni. Örök kár, mert azok a naplók, amelyek a csókai ásatások anyagáról s részben egész munkamenetéről készültek, mutatják, mit jelent az, ha az előkerült anyag múzeumi feldolgozásával is az foglalkozik, aki minden darabot már ez előkerülése pillanatától ismer. Ennek pótlására készültek Sebestyén Károly elgondolása szerint azok a kártonok, amelyek a gombamódra szaporodó, nagyobbára sírleleteket rendszereztek s neki volt gondja arra is, hogy a síregyüttesek fényképe is elkészüljön s a kutatóknak rendelkezésre álljon. Az ő munkája nélkül a sok viszontagságon átment múzeum, nagyobbára kis cédulákra írt feljegyzései örökre elvesztek volna. A gondosan kezelt nyilvántartás azonban biztosította megmaradását és emelte tudományos értékét. Tudta és értékelte ezt a munkát Móra Ferenc is, aki soha, egyetlen levelet se akart leszakítani a Sebestyén Károly jól megérdemelt babérkoszorújából.³

A vidéki múzeumi embert abban az időben különösen sodorta a múzeum élete. Azt kellett csinálnia, amire pillanatnyilag szükség volt. Ez történt Sebestyén Károllyal is, akinek — főleg helyi — művészettörténeti és néprajzi érdeklődése már első szegedi éveitől kezdve jelentkezett, s a Szent Demeter templom bontása során felmerült problémák révén a középkor, majd az ásatási anyag hatására régészeti és ősmagyar művelődéstörténeti irányba is eltolódott.

Ennek a sokirányú irdalmi tevékenységnek⁴ — amelyben még német nyelven írt tárcák is vannak⁵ — minden részére itt nem térhetünk ki. Bennünket itt csak az érdekel, ami Szegeddel, a szegedi múzeummal szoros kapcsolatban van.

Sebestyén Károly — és ez a művészettörténeti iskolázottságú rajztanárnál egészen természetes — művészettörténeti cikkel köszönt be a szegedi sajtóba. Beköszöntője az alsóvárosi templomról szól⁶ és kevéssel a városból elköltözése előtt is visszatér ehhez a tárgyhoz.⁷ Kereken negyven év telt el a két közlemény megjelenése között s talán egészen természetesnek tűnik, hogy soha sem szalasztotta el azokat az alkalmakat, amikor a város művészettörténeté-

³ Kettejük baráti és munkatársi kapcsolatára és a múzeum akkori életére bizonyára érdekes adatokat tartalmaz: Visszaemlékezés Móra Ferencre. »Húsz évi együtt működésünk története« c. kéziratban maradt munkája, amely tudunkkal szegedi kiadónál fog megjelenni.

⁴ Csak a teljesség kedvéért említjük, hogy irodalmi munkásságának magakészítette jegyzékében 58 közérdekű és 105 tudományos közleményen kívül 10 kéziratban maradt munkáját tartotta nyilván.

⁵ Südungarische Bote. Lugos. 1901. 8. — Temesvárer Zeitung. 1906. XI. 24. stb.

⁶ A szegedi Mátyás templom. Szegedi Napló. 1899. (A közleményt csak a jegyzékből ismerem.)

⁷ Mikor épült a ferencrendiek Szeged-alsóvárosi temploma? Városkultúra. Szeged. 1938. 45—49. — Mikor épült a ferencrendiek alsóvárosi temploma? Délmagyarország, 1938. VI. 5.

vel,^{7a} művészeti életével,⁸ városképének kialakulásával,⁹ egy-egy új épület¹⁰ mindig éles szemmel és finomult ízléssel megállapított művészeti problémájával, vagy éppen egy pusztulásra ítélt városrész¹¹ foglalkozhatott, sőt néha várostörténeti kérdéseket is érintett.¹²

Ezeknek és a közérdekű közlemények¹³ egy részének vitaindító jellegét nehéz volna tagadni. Megállapításai sok esetben ellenmondást nem tűrnek, de mindig tárgyilagosak. Meggyőződését tükrözik.

Sokszor erősen kritizálók, de bántó célzatuk nincs, mint ahogy a tömjénfűst szaga se érzik belőlük soha, amit nehéz volna elmondani a nagy építkezések idején egymás után megjelenő, sokszor vele is vitatkozó más közleményekről. Kemény igazmondásukkal — ha sokszor fájoan is — a közérdekét szolgálták, egyéniségének megfelelő módon, szívós kitartással és éppen ezért eredményesen.

Munkásságának mindenki számára bármikor hozzáférhető eredménye a Szent Demeter templom barokk tornyából kihámozott Árpádkori torony, a műemlékekben annyira szegény Alföld egyedülálló — a maga nemében nálunk páratlan — műemléke. Sebestyén Károly fáradtságot nem ismerő harcai nélkül — amelybe a vele egyetértőket is bevonta¹⁴ — ma nem állana ott, ahova a tatárjárás után visszaszívargó szegediek építették, a bejött ciszterciekkel közös

^{7a} Szeged középkori templomai. A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai. VIII. 1938. — Ennek már előbb is megjelent részletközleményeit lásd lennebb.

⁸ Válság a Képzőművészeti Egyesületben. Szegedi Napló, 1912. II. 15. — Szeged képzőművészeti élete a háború alatt, Színházi Hírek, 1916. IX. 30. — Tavaszi tárlat az »Interieur«-ben. Szegedi Napló, 1921. III. 5. — Dinnyés Ferenc kiállítása. Uo. 1921. III. 20.

⁹ Építészeti séta Szeged utcáin. Szeged, 1924. VI. 3. — A templomtér rendezésének pályatervei. Szegedi Napló, 1928. II. 26., 28. — Szeged régiebb városképének kialakulása. Délmagyarország, 1933. III. 4., 5., 6. — Városrendezési kérdések. Szegedi Szemle, II. (1929) X. 7. 31. és X. 28. 34. sz. — A Széchenyi tér és Szeged szobrai. Szegedi Szemle, III. (1930) 6., 7., 8., 9. sz. — Szeged régiebb városképének kialakulása. Szeged város építési problémái. Szeged. 1934.

¹⁰ Schulek fogadalmi templom terveiről. Délmagyarország, 1914. II. 15. — A fogadalmi templom részlettervei. Szegedi Napló, 1914. III. 1. — Szeged legszebb építménye. Uo. 1916. XII. 24. — A templomtéri városi bérpalota. Szeged, 1924. A Törökfej-ház. Délmagyarország, 1937. XI. 25. sz.

¹¹ A haldokló Palánk. Szegedi Napló, 1926. XII. 25., 1927. I. 1. — A szegedi Palánk. Délmagyarország, 1927. (Közelebbi adathoz nem jutottam.)

¹² Szegedi utcák. Szegedi Szemle, I. (1928). 5. sz. — Szeged legrégibb utcája. Délmagyarország, 1938. XII. 24., 1939. I. 1., 7.

¹³ Legyen elég ezeket nem címük, csak megjelenési helyük és idejük szerint — a bibliográfia teljességéért — felsorolnunk: Szegedi Napló, 1916. IV. 23., VI. 11., X. 6., X. 19., X. 31., 1917. X. 4., 1918. II. 5., III. 5., IV. 23., V. 9., V. 15., X. 13., 1921. I. 25., II. 20., 1922. II. 5., 1925. XI. 15., 1926. XI. 21., 1927. I. 5., 1929. VI. 8., X. 6.; Nemzeti Iskola, 1899.; Tiszántúl 1917. V. 31.; Szeged és Vidéke 1912. II. 7.; Délmagyarország, 1926. II. 26., 1929. XI. 23.; Szegedi Szemle, II. (1929) 10., 20., 32., III. (1930) 9., IV. (1931) 1., Orawitzer Wochenblatt. 1935. X. 27.

¹⁴ Mikor már a torony legfelső emeletét lebontoták és a fővárosi lapokat is bejárta a készülő vandalizmus híre, a MOB Schneller Vilmost küldte le. Sebestyén Károly vele, Buday Árpáddal és e sorok írójával együtt ment el Somogyi Szilveszterhez, akiben nem sok hajlandóság volt a torony megtartására. Ennek volt a következménye a műemlékké nyilvánítás. A segítségadás azonban Sebestyén érdemeit nem homályosíthatja el. A bontás megkezdésének tényéről kép is tanúskodik (Dolg. I. 1925) 69. 1. 3. ábra és III. (1927) 193. 1. 3. ábra.

akarattal, az ő vezetésük mellett. Nem ok nélkül írja Móra Ferenc a Hütlen Szeged c. elbeszélésben: »... Szeged az ántivilágban úgy is csinált valami suskust Dorozsma ellen a kun puszták perében, amiben az a kőbárány volt a koronatanú, amelyik most be van falazva a fogadalmi templom előtt a *Sebestyén-toronyba*.«¹⁵

Három irányban is hadakozott a fenntartása érdekében. Felvilágosító cikket írt¹⁶ s míg bele nem fáradt egyik nyilatkozatot a másik után adta;¹⁷ keresztülvitte, hogy műemlékké nyilvánítsák,¹⁸ majd a tudományos nyilvánosság elé tárta előbb a torony felfedezését és kibontását,¹⁹ az egymás után épült öt templom alapjainak ásatási eredményeit,²⁰ később Szeged középkori templomai²¹ címen összefoglalja e téren végzett kutatásainak lényegesen kibővített és más templomokra is vonatkozó eredményeit.

És mindezek eredményeként a torony — bár lebontásáról és más helyen történő felépítéséről komolyan szó esett — ma is az eredeti helyén állva hirdeti a középkori Szeged kultúráját.

Ez az Árpád-kori emlék és az egymás után következő templom alapok további kutatásra serkentették. Így írta meg — széles körű irodalmi ismerettel és forrás kritikával — szegedi vár történetét²² és az Algyői templom c. tanulmányát.²³

Ezekkel a munkákkal, azok szemmel látható eredményeivel sokkal több adattal, helyes felismeréssel járult hozzá a város és környéke építészettörténetének megismeréséhez a legrégebb időktől a XVIII. századig,²⁴ mint bárki előtte és utána.

Az a rendszerező munka, amely a húszas évek második felétől — nem utolsó sorban az egyetemi régészeti intézet kutatásaitól is ösztönözve — újra

¹⁵ Móra Ferenc, Szegedi tulipántos láda. I. 18. — L. még uo. 86—90. »Sebestyén Károly kollégám nélkül szétveri a csákány már előkerülése előtt az első szegedi keresztény templom maradványait, amelynek harangja már a tatárjáráskor jajveszékelt az Úristenhez. Uo. II. 94—95.

¹⁶ A szegedi Szent Demeter templom. Szeged, 1924. I. 13., 17. — A Szent Demeter templom bontása. Uo. 1925. III. 1. — Szegedi szenzáció a fővárosi lapokban. Miniatűrök az öreg templom tornyában. Uo. 1925. III. 10. — A Demeter templom tornya nem volt minarett. Uo. 1925. II. 11. — Emelkedett-e a Szent Demeter templom talaja? Délmagyarország, 1928. XI. 13. — A templomtéri régi torony. Szegedi Napló, 1929. XII. 25. — A szegedi csonka orony. Műgyűjtő, 1930. 290—294. — A szegedi Árpád-kori torony délfranciaországi másai. Szegedi Szemle, IV. (1931) 2—4. sz. — Mikor épült a templomtéri Szent Demeter torony? Szegedi Szemle, IV. (1931) 22—24.

¹⁷ Móra, i. m. II. 88. — L. e sorok írójának cikkét: A csonkatorony vitájához címen. Szegedi Napló, 1926. VIII. 20.

¹⁸ Móra, i. m. II. 87.

¹⁹ A szegedi Szent Demeter templom bontása. Dolg. I. (1925) 61—74. — A szegedi Szent Demeter templom építéstörténete. Dolg. III. (1927) 188—208. Mindkettő német kivonattal.

²⁰ Ásatások a szegedi Templomtéren. Dolg. VII. (1931), 205—212. Német kivonattal.

²¹ Szeged Városi Múzeum Kiadványai VIII. (1930). Német kivonattal.

²² A szegedi vár legrégebb története. Dolg. II. (1926) 141—157. — Szeged középkori várai. Uo. IV. (1928) 257—273.

²³ Dolg. V. (1929) 132—138. Mindhárom német kivonattal.

²⁴ Szegedi tüzelő és fűtő berendezések a XVIII. században. Dolg. VII. (1931) 213—226. Német kivonattal.

feléledt, és minden eddiginél nagyobb arányú ásatások feldolgozása terén megindult, s az a lehetőség, amelyet az intézet új folyóirata a közlés terén biztosított, Sebestyén Károlyt mindegyre szorosabb szálakkal fűzte a régészethez.

Sajnos, csak egy esetben gondolt egész temető feldolgozására és ez is kéziratban vár arra, hogy az avar corpus sorozatában megjelenhessenek.²⁵ Ettől eltekintve nem a temetők történeti és népéleti összefüggései érdekelték, csak egy-egy sírban talált csont leletek megoldatlan problémái, amelyeket az összefüggésből kiragadva is eredménnyel lehetett vizsgálni, széleskörű néprajzi ismereteivel.

Így jelent meg egymásután az a két tanulmány, amely az avar²⁶ és honfoglaló magyar²⁷ fegyverzet megismerésére jelentett nagyfontosságú eredményt. Ez utóbbi vezette vissza azokra a problémákra, amelyek a magyarság művelődéstörténeti Pérdéseivel foglalkozva, sok vitára adtak alkalmat.²⁸

A népszerűsítést szolgálta az a vetített képeket kísérő előadás, amelyet a «Szegedi múzeum kincsei» címen írt.²⁹

Érthetetlennek tűnik, hogy a századforduló utáni években már néprajzzal is foglalkozó Sebestyén Károly, a kiaknázatlan Szeged-alsóvárosban, Tápén és a szegedi tanyavilágban csak ritkán talált egy-egy feldolgozandó tárgykört. Szülővárosa és környéke tarkább néprajza és a Székelyföld rejtélyesebb problémái azonban mindvégig foglalkoztatták.

Hogy ezen a téren is inkább a népművészet, vagy éppen az építkezés érdekelte, kitűnik abból a néhány közleményből, amely vagy a terület, vagy éppen a múzeum anyagával foglalkozik.³⁰

Az elmondottak csak egy részét jelentik Sebestyén Károly nagy gonddal végzett munkájának. Azt, amit Szeged és a múzeum nyújtott neki és amit ő Szegednek és a múzeumnak adott, követve Rómer — minden múzeumi ember számára ma is időszerű — intelmét: »... Első teendőink közé számítom azt, miszerint egész erőnkől tartozunk legközelebbi vidékünkre hatni.«³¹ Munkássága széttörte ugyan ezt a keretet, de mint láttuk, ezen a szűk téren is, tudott értékeset, időtálló alkotni.

Az általa rendezett kiállítások, raktárak helyét ma valóban időszerű népművelő kiállítások, tudományos használatra alkalmas raktárak foglalják el, de emlékét, — érdemeit mindenkor elismerve — kegyelettel őrzi a Móra Ferenc Múzeum.

Banner János

²⁵ A Szeged kundombi avar temető. 42 fényképes táblával. (Kézirat).

²⁶ Rejtélyes csontok népvándorláskori sírokbán. Dolg. VI. (1930) 178–294. Német kivonattal.

²⁷ A sagittis Hungarorum... A magyarok ijja és nyila. Dolg. VIII. (1932) 168–226. — Német kivonattal. — Franciául: Nouvelle Revue de Hongrie. 1934. 147–152.

²⁸ Általános vonatkozásuk miatt itt nem sorolhatjuk fel ezeket.

²⁹ Magyar Nemzeti Múzeum kiadása. 1936.

³⁰ Szegedi napsügárdíszes házvégék. Népr. Ért. V. (1904) 268–276. — Németül: Anzeiger VII. (1908) 177–181. — Felsőtorontálmegyei húsvéti tojások. Népr. Ért. XIV. (1913) 120–134. — A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus. Népünk és Nyelvünk, V. (1933) 59–69.

³¹ Bakony... 51.

BOROS ILONA
(1910—1957)

Az év szeptemberének utolsó napján végsőt dobant hősie szíve, mely panasz nélkül tűrte a hosszas szenvedést, a sebek okozta emberfölötti fájdalmakat. Mint munkatársai, tehetetlenül néztük kórházi ágyán utolsó napjainak lázas vergődését, a fájdalmak hét törének ezernyi kínját...

Nem láthatjuk többé magunk között. Milyen irónikus is emberi természetünk: legdrágább, féltve őrzött kincsünket olykor kell, hogy földbe ássuk. Nem járhat már közöttünk. Cipőinek kopogását még sokáig fogjuk sejteni a múzeum folyósóin, csak kedves arcát nem láthatjuk ezentúl soha többé...

Egyszerű, tisztviselő családból származott. Versecről került városunkba, itt folytatta iskoláit, majd a fővárosban a képzőművészeti főiskolán végezte tanulmányait, ahol mint Glatz-tanítvány tűnt ki művészi ecsetkezelésével. Ugyanitt nyert oklevelet a rajztanításához. 1941-ben lépett közszolgálatba, a szegedi egyetem régészeti intézeténél, mint rajzoló és laboratóriumi vezető. 1944-től kezdve hat éven át az anthropologiai intézetben működött, mint grafikus, közben a helyi iparostanuló iskolában a díszítő szakrajz- és szakismeret, általános- és mértani rajz előadója volt, változó óraszámmal. 1950-ben került a szegedi múzeumhoz, előbb mint restaurátor, később tudományos segédmunkaerő, segédmuzeológus minőségben.

A múzeumi munka, a múzeumi élet volt mindene. Alig volt kiállítás, rendezvény, amelyben tevékenyen részt nem vett volna. Megszámlálhatatlan rajzainak száma, melyeket tudományos (régészeti, képzőművészeti, rekonstrukciós térkép, anatómiai, biológiai stb.) munkák részére készített. Elismerést váltott ki mesteri portrait-jaival, művészi festmény restaurálásaival. Oktatói munkájáért a Pedagógus Szakszervezet részéről részesült dícséretben, múzeumi

munkájáért több ízben kapott jutalmazó elismerést, 1956-ban pedig „kiváló dolgozó” címmel tüntették ki.

Utolsó hónapjáig munkálkodott, amíg csak lobogott életmécse. Sorsunk ritkán hoz nekünk olyan melegen érző szívet, mint amilyen az övé volt. Még halálos betegen is eljött hozzánk — mikor már sarkon állt a végzete —, hogy érettünk, munkatársaiért dolgozzon.

Lehetetlen belenyugodnunk veszteségébe. Fájdalmas volt részünkről is a búcsúzás, a nagyszerű embertől s a pótolhatatlan munkatársunktól.

Mindvégig megőrizzük szívünkben emlékét, mely örökké él, s ahogy örökké élni fog: a jók emlékezete.

Cs. Gy.

TARTALOMJEGYZÉK
СОДЕРЖАНИЕ SOMMAIRE INHALT

<i>Szerkesztő: Bevezető</i>	3
<i>Rédacteur: Avant-propos</i>	4
<i>Der Herausgeber: Zum Geleit</i>	4
<i>Madácsy László: Móra Ferenc ismeretlen levelei Madarassy Lászlóhoz ...</i>	5
<i>Les lettres inconnues de Ferenc Móra adressées a László Madarassy</i>	18
<i>Trogmayer Ottó: Ásatás Tápé-Lebőn</i>	19
<i>Ausgrabung auf Tápé-Lebő</i>	58
<i>Bökönyi Sándor: A lebői 1956-os ásatás gerinces faunája</i>	61
<i>Die Wirbeltierfauna des Ausgrabungen von Lebő im Jahre 1956</i> ...	78
<i>Gazdapusztai Gyula: Néhány tiszamenti bronzkori lelet</i>	79
<i>Einige frühbronzezeitliche Funde aus dem Theissgebiet</i>	90
<i>Párducz, Mihály: Der Spätsarmatische Friedhof von Törökkanizsa (Novi Kneževac)</i>	93
<i>A törökkanizsa (Novi Kneževac) későszarmata temető</i>	106
<i>Csallány Dezső: Az Átokháza-bilisicsi avarkori sírleletek</i>	109
<i>Grabfunde aus der Avarzeit von Átokháza-Bilisics</i>	130
<i>Banner János: Mit adott Hódmezővásárhely a magyar régészetnek?</i>	133
<i>Was brachte Hódmezővásárhely der ungarischen Archäologie?</i>	148
<i>Waldmann József: Tápai lagzi</i>	151
<i>La noce de Tápé</i>	164
<i>Bálint Sándor: Rókus</i>	165
<i>Rókus</i>	169
<i>† Jáki Gyula: Szeged a tüdőbajosok egykori téli gyógyhelye</i>	171
<i>Szeged, autrefois la station climatique d'hiver des malades du poiumon</i>	178
<i>Szelesi Zoltán: Adatok Szeged XIX. századi képzőművészetéhez</i>	179
<i>Daten zur Geschichte der bildenden Künste in Szeged im XIX. Jahrhundert</i>	214
<i>Csongor Győző: Természetvédelmi feladataink Szeged környékén</i>	
<i>I. Zsombói erdő</i>	216
<i>Nos devoirs pour prendre la défensé de la nature des environs de Szeged. La foret de Zsombó</i>	236
<i>Gallé László: A szegedi Fehértó zuzmóflórája</i>	237
<i>Flora Lichenica lacus »Fehértó« Szegediensis</i>	248
<i>In memorian:</i>	
<i>Banner János: Cs. Sebestyén Károly, 1876—1956</i>	251
<i>Cs[ongor] Gy[őző]: Boros Ilona, 1910—1957</i>	257

30